

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Balogh Edgár

Férfimunka

Magvető Könyvkiadó, Budapest

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Balogh Edgár

Férfimunka

Emlékirat 1945–1955

Magvető Könyvkiadó

Budapest

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Balogh Edgár, 1986

1

Sohasem volt nehezebb feladatomból! Túlélője lettem egy már-már egészében elbúcsúzott nemzedéknek, s ha meg is írtam az 1918 után új körülményekre és belátandókra ébredt nemzedék indulását, majd folytattam történetét 1935-beli Romániába érkezésemtől kezdve újabb tíz esztendőn át egészen az 1944-es őszi hatalomváltásig, négyévi magyarországi lét után újrakezdve a kisebbségi-nemzetiségi életet, egy harmadik évtized nemzedéki vallomásával még tartozom. Az 1955-ig terjedő újabb szakasz egyaránt jelentett mind a magam, mind társaim számára élrejutást és történelmi szerepvállalást, mint ahogyan tündöklés után a bukást is, hiszen a romániai magyarság önválasztotta vezető tisztségeiben vállalt szerep után egy tragédia összes játékszabályai szerint meghurcolás, ítélet és börtön következett. Most hogyan oldjam meg, miképpen hidaljam át, magyarázzam meg ezt a törést: ugyanabban a rendszerben gáncsoltak el – nem egymagamban, hanem vezetőtársaimmal együtt –, amelyért éltem, amelyet képviseltem. Emlékirat-szerzés szempontjából mindenestre előnyös, hogy az első öt évről rendelkezésemre áll a szerkesztésben megjelent Világosság hűségese napi krónikája, ama második öt esztendő pedig untig elég volt meditációra, magányomban vagy alkalmi társalgásokban vastag falak

mögött újraélve s tovább szöve a megelőzően történeteket.

A *Hét próba* 1965-ben jelent meg először, a következő kötet *Szolgálatban* címmel 1978-ban, s hogy a harmadik nekifutásra 1984 őszén vállalkozom, ez korántsem jelenti, hogy hamarosan megjelenhetek munkámmal az olvasó előtt. Olyan légkörre volna szükségem a nyilvánosságra jutáshoz, amelyben a fasizmus leverését követő első évtized roppant feszültségei félreértés nélkül, kölcsönös bizalmakra támaszkodva tárgyalhatók. Nem vagyok biztos abban, hogy ez a megértő légkör fejezeteim lezárása után azonnal megnyílik-e számomra, avagy a kéziratnak majd, ki tudja, meddig, várakoznia kell. Most, miközben a betűket öreg gépemen nyomogatom, éppenséggel feltörték a tisztázást gátló vélemények, olyannyira, hogy a múlt nyugodt, folyamatos, békés felidézése helyett védekezésre kényszerülök nem is egy, hanem kétféle felkísértő ellenkezéssel szemben. A régi, éppen könyvemben feloldandó el-
lentmondások ugyanis hol lappangó vádaskodással, hol nyílt torzításokkal újra jelentkeznek egyfelől is, másfelől is, két nacionalista gerjedés izgalmát állítva az 1945 és 1955 között valóban megtörténtek tárgyilagos szemlélése és megítélése helyébe.

Mindaz, ami ifjúkorom szent embersége, forradalmi nemzedékem alkotó férfimunkája volt, mégsem maradhat megíratlan. Túl vagyok már a baljós kétkaszás esztendőn, sietnem kell tanúvallomással, tekintet nélkül a megje-

lenhetőség idejére. Mert múltamhoz, annyi meg annyi társam erkölcsi korparancsához ragaszkodva semmiképpen sem kerülhetem meg a teljes igazat. A mi indulásunkban, harcainkban, eredményeinkben és meghurcoltatásainkban sorakozhattak hibák és félreértések, de lelkiismeretünk tiszta, s nincs miért szégyenkezünk. Azért a jövőért dolgoztunk – Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában egyaránt –, amelynek a távlatai sohasem váltak kétségessé, s írásom őszintesége előbb-utóbb megkapja majd a nemcsak nekem, hanem nemzedékemnek is járó elismerést. Talán éppen annak köszönhetően, hogy nem ájtatos emlékezésbe merülök, hanem kard ki kard, szembezálok a most újra előtörő félremagyarázásokkal.

Suttyomban elért a célzás, hogy a dunavölgyi népek testvériségébe, majd politikailag megfogalmazva a szocialista nemzetköziségbe vetett hitünk merő ábránd volt, s a német megszállás alól történt felszabadulásunk után zászlót bontó Magyar Népi Szövetség helytelen utat választott, amikor a román demokratikus erőkkel szövetkezett. E beállítás szerint mindent másként, fordítva kellett volna csinálnunk, s ha bárhol a fejlődés nehézségei közt erdélyi magyart sérelem ér, úgy a felelősség reánk hárul... Egy másik gondolatfűzés szerint ellenkezőleg: munkásmozgalmi, népfordalmi magatartásunk, nemzetköziségünk csupán máz volt, mögötte a Horthy-rendszer valamiféle restaurálásának titkos szándékaival,

vagyis kurtán-furcsán rejtett nacionalista törekvéseket támogattunk a román nép szabad kibontakozásával szemben. Hiába is idézném most Reményik Sándor erkölcsi felelősségrevonását: „...ki kezdte? E gyilkos gyermekjáték is olyan: Nemzetek közti véres játék: / Ki volt hibás a dologban? / Egyik így mondja, úgy a másik / És ludasnál is ludasabbak / – Magába egyik sem tekint, / Mind magát véli igazabbnak, / S ki önmagával, s nemzetével / Vágyna számvetést kezdeni? / Azt mint gyöngét, s honáruólót / A sokszáz »igaz« kiveti.” Nincs módomban szembesíteni az egymásnak ellentmondó támadókat, a nacionalisták kölcsönössége láncreakciókat szül, de mindkét véglettel, mindkét suttogó vádaskodással szembe helyezhetem a megtörténtek valóját. Csakis így erősíthetem meg mindazokat, akik akár román, akár magyar oldalon a közöset, a történelmi egymásrautaltság alkotó békéjét és összefogását vallják magukénak a szocialista humánumbecsületével, túl és innen minden határokon.

Viták közepette indult a Sarló ifjúsága Csehszlovákiában, szembeszállva mind a magyar, mind a cseh uralkodó osztályok imperiális törekvéseivel, s a harcban a cseh munkásság és a haladó szlovák értelmiség vált szövetségessünké, majd mellénk állt Ady-barátságban és dunavölgyi felelősségben Magyarország új értelmisége is, falukutatással, a Bartha Miklós Társaság parasztorientációjával, mozgalmi tevétezésben a Márciusi Fronttal lépve túl kezdeti kereteinket. A mozgalom itt is, ott is a forra-

dalmi munkásság történelmi menetéhez illeszkedett, s ez volt a fejlődésvonala Romániában is az új értelmiségi nemzedék kiforrásának. Széles népi egységben fogott össze az erdélyi magyar ifjúság az 1937-es Vásárhelyi Találkózón, a román demokratikus erőkben lelve szövetségesre a kisebbségeket megsemmisítéssel fenyegető, népeinket egymás ellen uszító fasiszmissal szemben. Nos hát, a Marosvásárhelyen egymásra talált csoportok a nagynémet előtörés során időlegesen széthullhattak (országok omlottak akkor össze), 1944 őszén azonban Kolozsvárt s egyidejűleg egész Észak- és Dél-Erdélyben a szétforgácsolódott elemek a dolgok logikájának döntő erejével újra egymásra találtak. A lököerőt ez esetben is, akár a nemzedéki kibontakozás régebbi szakaszaiban, az antifasiszta baloldal adta meg. Az 1944. október 11-én Kolozsvárra bevonuló Vörös Hadsereg és az oldalára állt Román Hadsereg katonai sikerei nyomán megsemmisült a régi közigazgatás, helyébe a kommunista-szociáldemokrata munkásegységfront vezetésével uralomra jutott Szakszervezeti Tanács lépett, s ennek védelme alatt született újjá az a MADOSZ, vagyis Magyar Dolgozók Szövetsége, amely alig hét évvel azelőtt a népfronti jellegű Vásárhelyi Találkozó kezdeményezője volt.

A katonai felszabadítást követő második vasárnapon, 1944. október 22-én volt a MADOSZ kolozsvári alakuló gyűlése. Már az aznap reggel megjelent Világosság vezércikkében beharangoztuk: „Amikor most újra alkalom

nyílik a MADOSZ munkájának megkezdésére, tulajdonképpen már adva is van a mozgalom múltjának nagy rezervoárjából a két legfontosabb célkitűzés: minden erdélyi magyar népi erő egységbe tömörítése a Vásárhelyi Találkozó szellemében, s bátor és öntudatos felsorakozás ama demokratikus mozgalmak, pártok és közületek közé, amelyek faji, nemzetiségi különbség nélkül egységesen sietnek a közélet demokratizálására mindenütt, ahol a győzelmes Vörös Hadsereg a társadalom szabad újjászervezésére új történelmi lehetőséget nyitott.” A háromtagú elnökségbe beválasztott Szepesi Sándor szabómunkás és Hatházi Samu földész mellett ott volt Kós Károly építészmérnök is, aki már 1921-ben *Kiáltó Szó* című röpiratában minden politikai passzivitással szemben meghirdette a jelszót: „Építenünk kell, szervezünk át a munkára.” Akkor is a dolgozókat mozgósította, s most az egybegyűlt munkások, kisiparosok, hóstáti földészek és értelmiségiek színe előtt így vallott hitet: „Nekünk a vihart el kell viselnünk, s mindazért, ami történt, csak azokat a sovén uralmakat okolhatjuk, amelyek hatalomra törekedtek, és nem a munka megbecsülése alapján akarták felépíteni a társadalmat. Mi, akik itt vagyunk, ugyanazt akarjuk, mint a másfajtájú dolgozók. Nem tartunk jogosnak semmi mást. Szívvel-lélekkel csatlakozunk ahhoz a mozgalomhoz, amelyik arra törekszik, hogy Erdély magyarságának végre egyszer tisztességes munkalehetősége és nyugalma legyen.”

Ekkor már a katonai zárlat ellenére is keringtek hírek a Horthy-féle kiugrási kísérlet csődjéről és Szálasi uralomra jutásáról, az egyelőre áttekinthetetlen értesülésekből azonban félreérthetetlenül kiviláglott, hogy a háború Magyarországon folytatódik. Ami Kolozsvárt az ellenállási mozgalom segítségével és a szovjet–román hadműveletek nyomán helyi harcok nélkül ment végbe, az Budapesten nem ismétlődött meg, a véres tülekedésnek nem lett vége. S mi sem váltunk csendes hátvidékké. Panaszok kezdtek szivárogni egyes falvakból, irreguláris román gárdisták tűntek fel a front háta mögött, s a Horthy-szoldateszka felelőtlen elemeinek véres kicsapongásaira válaszolva hasonlóképpen ártatlan embereket kezdtek gyilkolni. Ideje volt, hogy román részről is megszólaljon a józanság. A Világosság egy október 24-i közlése szerint az észak-erdélyi román, magyar és zsidó demokratikus vezetők értekezletet tartottak a Városháza tanácstermében, s felállították közös szervüket, Észak-erdélyi Demokrata Bizottság címen. Itt ifjabb Teofil Vescan tanár következőképpen igyekezett a közvéleményt közös hazafiságra bírni: „Észak-Erdélynek a fegyverszüneti egyezmény értelmében a román állami keretbe való bekapcsolódása csak úgy lehetséges, ha az összes munkás és polgári demokrata erők az együtt lakó nemzetekkel való együttműködés politikája mellett nyilatkoznak meg. Észak-Erdély román többségének bizonyoságot kell tennie, hogy a visszaállított Románia demokra-

tikus elrendezésébe be akarja illeszteni a magyar és zsidó kisebbségek demokratikus erőit is, amelyeknek hasonlóképpen ki kell nyilvánítaniuk, hogy akarnak-e együtt élni és együttműködni a román néppel a demokrata román állam keretében.”

Észak-Erdély magyar demokratái két nacionalizmus történelmi ütközőpontján a helyzet törvényszerű követelményei szerint kétfrontos harcra kényszerültek, s ennek sikeréhez szigorú erkölcsi magatartásra volt szükség. Ma sem fogalmazhatnám meg világosabban akkori állásfoglalásunkat, mint 1944. október 27-én a Világosság vezércikkében: „Feltételezhető-e akár itt Erdélyben is realisabb népi politika a háború előidézőivel és a nemzeti sovinizmus konkolyhíntőivel szemben, mint a magyar dolgozók összefogása a román dolgozókkal? A magyar nép itt Erdélyben egymaga nem tudná kivédeni a letűnt Antonescu-rendszer bandáinak rázúduló rohamát, de szoros szövetségben a román demokratákkal bizonyára erőt vehet minden gonoszszágon. Itt azonban egy olyan kérdést is őszintén fel kell feszegetnünk, amelyben saját fasisztáink minden bűne-mocska rejtőzik. Lehet-e súlya a magyar nép panaszának a román nép józan elemei előtt, ha ez a nép saját háborús bűnöseit, saját fasiszta uszítóit nem tudja vagy nem akarja szabad feltörekvése előtt félretaszítani?” A cikk a környező falvakból érkező riadt menekülők panaszaiból indult ki, de azzal a bizakodással zárul, hogy a megtisztult magyar közélet vissza tudja

majd verni a magyar lakosság ellen megindult sovinizta támadásokat, mert „az új, szabad élet megteremtésében a román nép minden öntudatos eleme is segítségére lesz”.

Két szörnyű bűnlista forgott hamarosan közkezen. A posta ugyan még nem működött, de a kéz alatt becsempészett bukaresti lapok egy része, nevezetesen a Maniu-féle Nemzeti Parasztpárt* és a Brătianu-féle Liberális Párt sajtója vasgárdista módra nemzeti kizárólagosságot hirdetett, s hogy álcázza reakciós mivoltát, a magyarságot akarta a demokrácia ellenségének, fasisztának, népnyúzó nemesek hordájának megbélyegezni. Ez a sajtó azzal a propagandával próbálta a román tömegeket a román burzsoá-földesúri hatalom mellé állítani, hogy az éles társadalmi kérdésekkel szemben előtérbe helyezte az észak-erdélyi „magyar kérdés”-t, mint egy ellenséges nép megsemmisítésének vagy kiűzésének problémáját, s oldalakon át közölte, kiszínezve, mindazt a gatzettet, amit Erdélyben magyar csendőrök, katonák, fasiszta csoportok, nyomozók, sovinizta elemek a Horthy-rendszer évei alatt erdélyi román parasztokkal szemben a bécsi diktátum után elkövettek. A lista alkalmas volt arra, hogy vérbosszúra ingerelje a Dél-Erdélybe menekülteket, akik közül a Maniu-gárda önkénteseit toborozta. A vérvád azonban az egész magyar lakosság ellen szólt, s míg maguk a magyar háborús bűnösök nagyobb részét idejében

* A szerző könyvében mindvégig a Maniu-féle Parasztpártról beszél. (A szerk.)

Nyugatra szöktek, immár a nyilasok oldalán folytatva embertelen üzelmeiket a magyar nép s különösen a zsidók ellen, itthon ártatlan emberek véreztek mindenfele, ahol a gárdisták átvonultak, vagy pusztultak éhen a gárdisták halálágereiben. Az áldozatok névsora összeállt, s a felszabadulásra árnyat vető újabb bűnök listáját ugyanaz a MADOSZ juttatta a Bukarestben székelő Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz, amely a háborús magyar bűnösök felett hamarosan ítélező tisztogatóbizottságokat és törvényszékeket tanúvallomásaival támogatta.

A Feleki Tetőn át azonban más lappéldányok is eljutottak Kolozsvárra. A román kommunisták napilapja, a Scânteia (akkor még így írták a címét) őszinte lelkiismeret-vizsgálatot sürgetett a történelmi pártok nacionalista bölcsületével szemben, élesen vetve fel a kérdéseket: „Megvádolhatjuk-e a magyar népet azokkal a bűnökkel és bestialitásokkal, amelyeket a Hitler által támogatott, hátára mászott banda követett el? Vajon nem azt jelenti ez, hogy szétromboljuk azokat az alapokat, amelyeken ma Románia felépül? Mi történt volna velünk, ha a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok is így jártak volna el, és nem tesznek különbséget Antonescu szolgái és népünk között?” A lap egyenesen a Sănătescu-féle királyi tábornok-kormányt vonja felelősségre az Észak-Erdélyben történt kilengésekért. „Egy dolgot nem szabad elfelejtenünk – írja. – A fegyverszüneti feltételek teljesítése most van folyamatban. Azaz harcolunk, hogy rehabilitál-

juk magunkat, hogy lemoszuk a szégyent, amelyet a bűnös rablóháború vetett Romániára. Hogyan rehabilitálja magát a kormányunk? Úgy, hogy támogatja a visszaéléseket és törvénytelenégeket, amelyeket a magyar munkások és földművesek ellen követnek el, holott ezek felszabadítását is elvállaltuk erdélyi testvéreink felszabadításával együtt.” A konklúzió világos: „Ami a szomszéd népekkel való demokratikus kapcsolatokat illeti, a jelenlegi kormány nem szolgálja a nép érdekeit. Még idejében el kell hát távoznia.”

Közben egymás után futottak be Kolozsvárra a rettenetes hírek: Csíkszentdomokoson tömegkivégzés, Szárazajtán székelyeket fejeztek le... A szállingózó híreket nem volt lehetséges ellenőrizni (csak jóval később, a gárdisták ellen folyó perek idején váltak pontosá az adatok), amikor azonban Kolozsvár közelében, Egeresen lépett fel a Maniu-önkéntesek halálbrigádja, feltárult számunkra is a tragédia minden részlete. Lakást és élelmet biztosítottunk a menekülőknél, s megindult a helyszíni vizsgálat. Kiderült, hogy a Kolozsvárnak villanyáramot szolgáltató egeresi erőművet a község román és magyar lakosai közösen mentették meg a kivonuló fasiszta csapatok rombolásaitól, de felszabadulásukat borzalmas fordulat követte. A Maniu-önkéntesek egy vörös zászló miatt munkásokat vertek meg, s átvonulásuk során tizenhárom férfit lőttek agyon. Kolozsvárt, ahonnan a Román Hadsereg továbbvonult s a megszálló szovjet haderő városi katonai pa-

rancsnokságot állított fel, elismerve a szak-szervezetek és demokratikus mozgalmak helyi önkormányzatát, nemzeti különbség nélkül pálcát törtek az egeresi gaztett felett, és közös harcba szólítottak a fasiszta erőszak visszatérése ellen. „Együtt szenvedtünk magyar dolgozó testvéreinkkel – mondotta Gheorghe Timofi román vasmunkás a Dermata Művek egybe-egyült dolgozói előtt –, és együtt is fogjuk eltiporni a közénk tolakodó uszítókat, a dolgozók kicsiny javait elrabló, gyilkos gárdistákat!”

Van úgy, hogy egymástól elvágott területeken, egymásról nem tudó személyek és csoportok hasonlóképpen lépnek fel valami azonos törvény, a körülményekből következtethető tennivaló parancsára. Kolozsvárt későn értesültünk számos olyan eseményről és mozgalmi folyamatról, amely részben megelőzve minket, részben egy időben, de mindenképp tőlünk függetlenül ugyanolyan mozzanatokból tevődött össze, mint minálunk. A régi MADOSZ emberei például Brassóban már hamarabb szervezkedésbe kezdtek, mint mi Észak-Erdélyben; felhívást bocsátottak ki a világháborút megelőző időkből ismert régi társak, Kurkó Gyárfás és Dávid Sándor aláírásával, bejelentve csatlakozásukat a fiatal román haladó erők Országos Demokrata Arcvonalához, s leszögezték, hogy régi kapcsolatukat Horia, Cloșca és Crișan utódaival „Budai Nagy Antal és Dózsa György szellemében” még szorosabbá kívánják tenni. Egy bukaresti kommunista nagygyűlésen szót kapott Czikó Nándor, a MA-

DOSZ régi fővárosi aktivistája, s amikor segítséget kért a Székelyföldön garázdálkodó Maniu-gárdistákkal szemben, dörgő egyetértés volt a válasz. Az Országos Demokrata Arcvonal (ODA, ahogy attól kezdve sajtónk emlegette) munkatervezetet dolgozott ki a népi demokrácia hatalomátvételére és működésére, befogadva frontjába a magyar dolgozók újrakedt szervezetét. Utólag értesültünk a MADOSZ ama brassói értekezletéről is, amely – a Vásárhelyi Találkozó hagyományához méltóan – szélesre tárta kapuit minden tisztességes magyar lakos előtt, megvetve alapját a Magyar Népi Szövetségnek (ennek betűszó-jelzése lett az MNSZ). Színre lépett a hosszú illegalitásból érkező Bányai László tanár is, hírrel hirdetvén: „Most fakad ki a mérges fasiszta kelevény az ország testén. Tisztulás folyamata következik ... A MADOSZ útja töretlenül nyílegyenes volt: a román nép demokrata elemeivel való szövetkezés és a magyar demokrata népi egység kiépítése.”

Közben Kolozsvárt is rohamosan érlelődtek, egymást serkentették a változatos események. Nem is én éltem, csakis a mozgalom. Családom még Vargyason várta a szabad utazási lehetőséget, Jósika utcai lakhelyemről (ez László Gyula régész elhagyott, ismeretlen katonák dűlása után rendbe hozott lakása volt) gépies pontossággal jártam le a Brassai utcába, ahol a Minerva Nyomda helyet adott a Világosság szerkesztőségének, ugyanilyen szabványos ütemben siettem kellő időben a Farkas utcába, ahol gróf

Teleki Józsefnek, Erdély egykori kormányzójának, a Hunyadiak korával foglalkozó történetírónak a palotájában székelt a MADOSZ, az épületet birtokló Erdélyi Párt helyébe lépve, s a sötétedés előtt innen siettem haza, ahol a Vargyasról itt rekedt diák, Soós Bandi várt valami beszerzett élelemmel s azzal, jött-e az ott-honiaktól életjel, vagy várakozzunk tovább. A gyorsuló idő sodort magával, mindennapjaimra nem emlékszem, csak a sok papirosra, melyet teleírtam, s a kefelenyomatokra, melyeket még diákkoromban szerzett korrektori felkészültséggel minden idegességek közepette is szigorúan ellenőriztem. A Világosság főszerkesztői szobája a csendes Szappan utcára néző ablakok őszi fényében gócpont és gyúpont volt: ide minden beszaladt, s egy kitűnő szerkesztő együttes jóvoltából szét is sugárzott mindenfelé, a Vörös Hadsereg révén még a magyarországi felszabadított falvakba és városokba is. Ünnepnapként ragyogott fel november 7-e, az októberi forradalom napja, s tollam százezrek bizakodásával így eredt meg: „A Vörös Hadsereg elhozta hozzánk is egy új világ építésének szédületesen szép, ragyogó távlatú lehetőségeit. Rajtunk múlik, Erdély népein, hogy éljünk az alkalommal, és nemzeti különbség nélkül, testvériesen együttműködve, kiirtsuk közülünk a nemzeti gyűlölködés utolsó csíráit is, megvetvén végre egy izig-vérig a dolgozók érdekei szerint való társadalom alapzatát. Rajtunk múlik, hogy az orosz forradalom nagy emberi vívmányainak részeseivé váljunk mind-

nyájan, nem ismerve többé osztályuralmokat és nemzeti elnyomásokat.” Szívből szóltunk, a szükség mélységeiből kiáltva. Nem diktálta a sorokat senki.

Harmadnapra közölhettük a hírt, hogy a nemzeti torzsalkodásoknak elejét véve a Vörös Hadsereg katonai közigazgatás alá vonta Észak-Erdély egész területét. Az idős Teofil Vescan főispán aláírásával megjelent falragasz egyben közhírré tette, hogy mindennemű kivétel erről a területről tilos, és hogy népszámlálás következik. A Vörös Hadsereg pengőt hozott forgalomba, a népnyelv ezt azonnal „háborús pengő”-nek keresztelte el. A Sănătescu-kormány csendőrörseinek ki kellett vonulniuk, helyükbe a helyi lakosok állítottak fel népőrségeket. Közös javaink védelmére a Vörös Hadsereg segítségével felfegyverkezett a Dermata börgyár munkásőrsége, s mind a román, mind a magyar falusi lakosság megnyugtatására szorosabb szövetségre lépett és közös munkaprogramot hozott létre a Frontul Plugarilor és a MA-DOSZ, két régi fegyvertárs az antifasiszta népfront harmincas éveiből. A Nemzeti Pártpárt ugyan plakátot adott ki Bukarestben azzal az alattomos jelszóval, hogy „Le a MA-DOSZ alá bújtatott magyar fasizmussal!”, maga a Sănătescu-kormány azonban, melyből az ellentétek kiéleződésekor kiváltak volt a baloldal képviselői, lemondásra kényszerült, s csak úgy alakulhatott újjá, hogy több miniszteri posztot az ODA embereinek engedett át. Miniszterelnök-helyettes lett Petru Groza, akit

Erdélyben a román–magyar testvériség szószólójának ismertek, igazságügyminiszter a kommunista Lucrețiu Pătrășcanu, nemzetnevelésügyi miniszter a szociáldemokrata Ștefan Voitec, s maga a Kommunisták Romániai Pártjának főtitkára, Gheorghe Gheorghiu-Dej is bekerült a kormányba mint közlekedésügyi miniszter. Előnyös változás jele volt, hogy a kisebbségügy is miniszteri posztot kapott, ezt Vlădescu-Răcoasa professzorral, az antifasiszta Hazafiak Szövetsége volt elnökével töltötték be. „Legyen vége az erdélyi tragédiának. Tűnjenek el az »önkéntes« gyilkosokból álló gárdák” – követelte e napokban a bukaresti România Liberă.

Amíg azonban a román királyság közigazgatási területén egyre-másra kiütköztek a kényszerű kormánykoalíció belső ellentétei, s az ODA (román betűszóval FND, vagyis Frontul Național Democrat) kormányzási programjáért ellenzéki harcba lendült, addig a szovjet katonai közigazgatás alatt Észak-Erdély román és magyar lakosai számára lehetőség nyílt az ODA-program alulról, helyi erők kezdeményezéséből való megvalósítására. Ebben a helyzetben a demokratikus erőknek itt kulcsszerep jutott hathatósan hozzájárulni a román reakció megfékezésére s a román közvélemény megtisztítására, hiszen éppen a Romániával való egyesülés elemi feltételévé vált a magyar lakosokkal való megegyezés.

Észak-Erdély elkezdte a maga újjáépítését. Hallatlan népi erők mozdultak meg a romok

eltakarítása, a tőkésektől elhagyott gyárak üzembe helyezése, a radikális földosztás, a munkás-paraszt szövetség, a kultúra újraélesztése, s legszemléltetőbb módon a román-magyar együttműködés minden munkaszakaszán. Az eredmények kihatottak egész Románia területére, előmozdítva az ODA-programért küzdő tömegek harci készségét. Példamutatásra vállalkozott a kolozsvári MADOSZ is, nem lévén más választása, ha biztosítani akarta Erdély akár északi, akár déli részén a magyar lakosság létét és nemzetiségi intézményeit. Megint csak a Világosságból írom ki változtatás nélkül, hogyan, milyen okfejtéssel szólaltam fel azon a gyűlésen, ahol mi is kimondtuk soraink kiszélesítését népi szövetkezéssé. Íme: „Különösen itt, a Vörös Hadsereg közigazgatása alá került Észak-Erdélyben nyílik végre szabad alkalom arra, hogy a magyar nép a román néppel egyetemben saját kezébe vegye városon és falun a közigazgatást. A demokrácia tehát politikai programból élő valóságra válik. A gazdasági és társadalmi kibontakozásnak ebben a szakaszában a MADOSZ harcosai elérkezettnek látják az időt arra, hogy a dolgozó-élcsoportból az itt lakó egyetemes magyarságot befogadó népi szövetség alakuljon. Míg a MADOSZ a demokratákat mozgósította harcra a magyar népért, ma már a magyar népnek kell és lehet itt megmozdulnia az igazi demokráciáért.” Ahogyan az átmenetileg működött Kommunisták Észak-erdélyi Pártja már októberben felvette 1940-ben megszakadt kapcsos-

latát a Kommunista Romániai Pártjának központi bizottságával, átvéve annak irányvonalát „Kolozsvár vidéke” címen helyi szervként, úgy most a MADOSZ-ból alakult Magyar Népi Szövetség is azonosította magát az MNSZ Brassóban zászlót bontott központjával, egyesítve az Észak-Erdélyben szabadabb kibontakozási lehetőségekhez jutott magyar lakosságot s a királyság közigazgatási területén az ODA ellenzéki frontjára felsorakozó magyar népi tömegeket közös védelemre és közös munkáraharcra Románia őszinte és teljes demokratizálásáért.

1944. december 1-én Kolozsvárt az észak-erdélyi demokratikus alakulatok, élükön a munkáspártokkal, negyvenhat tagú kerettel megalakították a Legfelsőbb Tanácsadó Testületet, amely alapokmányban szegezte le csatlakozását az ODA országos alapszervezetéhez, szoros együttműködését ajánlva fel a romániai demokratikus erőknek a közélet megtisztításáért mind a román, mind a magyar fasiszta elemektől. A testületben hat képviselővel vett részt az MNSZ, míg a konzervatív kolozsvári Román Demokratikus Szövetség az alapokmányhoz ugyan nem csatlakozott, de legalább szövetkezett az ODA kolozsvári erőivel Észak-Erdély megbékítése és újjáépítése érdekében. Ezen a napon indult meg újra a vasúti forgalom Kolozsvár és Nagyvárad között, mintegy jelképezve, hogy saját erőnkől úrrá lehetünk a háború pusztításai felett.

A kialakult történelmi helyzet egyetlen lehe-

tőséget nyitott számunkra a nemzeti lét megtartása és népünk, nyelvünk, kultúránk fejlesztésének biztosítása számára. Ez beállásunk volt a kétfrontos harcba mind a magyar, mind a román fasiszta reakció ellen.

Senki sem tagadhatja le az egyszerű ténnyt, hogy a Horthy-rendszer utolsó kormánya, a Lakatos-kormány, két magyar hadsereget vezettetett el Erdélyben, amikor a feleki és az aradi betöréssel egy már a fasisztaellenes Szövetséges Hatalmak oldalára átállt Romániával bocsátkozott háborúba, ahelyett hogy a meginduló moszkvai szovjet–magyar tárgyalásokat maga is átállással támasztotta volna alá. A Horthy-féle kiugrási kísérlet későn jött (négy nappal Kolozsvár felszabadulása után), csődöt is mondott, s a nyilasuralom alá került Magyarország folytatta a háborút, szembesülve mind a szovjet, mind a román hadsereggel Hitlerék oldalán. Ez csak látszólag nem fenyegette többé Észak-Erdély életét. Tömegeink ugyan a demokrácia oldalán vonultak fel újraépítő munkájukkal és növekvő politikai önbizalmukkal, nyilas-szimpátia nálunk csírájában sem létezett, de kezdeti nehézségeink közepette lépten-nyomon találkoztunk a passzív várakozás, az el nem oszlott előítéletek, egy visszavágyott hatalmi kiváltság lelki nyavalyáival... Azáltal pedig, hogy Magyarország – még ha terror alatt is – utolsónak folytatta a németek háborúját, bizalmat veszítettünk mind a szovjet hatóságok, mind a román nép előtt. Férfiaink jelentős részét (valójában az ellenállási mozgal-

munk biztatására honvédkötelékeiből önként megvált s „odaát” szökevényeknek számító katonaköteleseket) a nemzetközi hadijog alapján hadifogságba hurcolták, s így családjaink mindennapi életébe továbbra is behasított a tovább dúló háború. A román nacionalista elemek agitációjába is jórészt Szálasi okán került be a minden magyar ellen fordított „fasiszta” megbélyegzés. Tudomásul kellett vennünk, hogy a Vörös Hadsereg oldalán román haderő áldozta fel tízezrek életét Erdély teljes felszabadításáért, s ez már önmagában is eldöntötte az utólag újra meg újra felhánytorgatott „határkérés”-t.

Ebben a történelmi pergésben egyedül a román demokrata erőkkal való testvéri meg-egyezés, a közös sorsvállalás mutatkozott realpolitikának, s döntővé vált belátásunk igaza, amikor a ránk törő Maniu-gárdistákkal, a román történelmi pártok asszimiláló vagy – egyébként egy román püspökök aláírta levél tanúsága szerint – kitelepítő terveivel szemben a KRP s a köréje tömörülő demokratikus front erkölcsi kiállása védett meg. Most nem is szólok arról, hogy éppen nem jobboldali körök is hordozták lelkük mélyén egy csak-magyar Kolozsvár, egy hungarocentrikus Erdély és Duna-völgye irreális ábrándját, egyszerűen számításba nem véve, hogy az erdélyi magyarság legnagyobb része kisebb-nagyobb szigetekben és szórványokban él, városi esetleges többsége pedig a növekvő urbanizáció törvényei szerint

hovatovább a román többségű környezet színeit is magára öltheti.

Mi 1944 őszén Kolozsvárt és Brassóban, Marosvásárhelyen és Temesvárt, mindenütt a Vörös Hadsereg és a vele szövetszertett Román Hadsereg győztes frontja mögött, magyarságunk létét mentettük meg az adott lehetőségeket legteljesebben kihasználva egy ránk törő nacionalizmussal szemben, a velünk egyenlőséget vállaló demokratikus erők oldalán. Bethlen Gábor reálpolitikájának útját jártuk, Bem József erdélyi hadjáratának megbékéltető jelszavát tettük magunkévá, s a sorainkba lépő Kós Károly kiáltó szavára adtunk visszhangot, úgy is, mint demokrata magyarok, úgy is, mint munkásmozgalmi internacionalisták. Egy reálpolitikát saját megjelenésének időviszonylataiban kell felmérni, megkeresve benne az örökletes és örökkévaló emberség magvát s a haladás és megmaradás életerejét a következő idők igazolásában. Az elmúlt négy évtized során ennek a kezdetnek a gyümölcseiből éltünk, s ha ennyi idő után ma, a szocialista állam magasabb fokán s a testvéri szocialista államok szomszéd-ság adta lehetőségei közt bizonyára érdemes mérlegelni a másult helyzetek megkövetelte igényeknek megfelelő új feladatokat, javításokat, újraindításokat, úgy ez a ma esedékes reálpolitika sem fogja nélkülözhetni mindazt, amit bármely félreértés, hiba, elhajlás, a nacionalizmusok újfajta jelentkezései és surlódásai közepette is múltunk tanulságaiból meríthet. No de ez már a mai nemzedék tárgyköre, én

emlékiratot írok, s 1944-beli állásfoglalásunk erkölcsi örökségét, az ön-összeszedésünkből fakadó népi kibontakozás és alkalmazkodóképesség történelmileg adott képletét nyújtom át utódainknak.

Már akkor sem feledkeztünk meg a távlatokról, a jövő szükségleteiről. Tudtuk, hogy miközben saját életformánkat alapozzuk meg és dolgozzuk ki, a románság, a magyarság s a hasonló sorsból felszabaduló többi dunavölgyi és kelet-európai népek felé közeledünk, köztük teremtünk magatartásunkkal hidat. „Kelet népe, tekints Keletre!” – hirdette a Világosság vezérhelyén Szabédi László, szónoki kérdéssel világítva meg jelszava értelmét: „A tarka népiségű kelet-európai térség hol található a nemzetiségi kérdés helyes, méltányos, igazságos megoldására jobb tanítómestert, mint a Szocialista Szovjetköztársaságok Uniójának demokratikus alkotmányát?” A jövőkép alakításából nem maradhatott ki az én csehszlovákiai diákmúltam sarlósélménye sem. *Történelmi elégtétel a Dunavölgyében* című írásom e sorokkal végződik: „Régi álmom teljesül. Ami 1919-ben végleg összeomlottnak látszott: egyre közelebb kerül most a valósághoz az egymásra utalt dunai népek demokratikus történelmi egybeforradása.” Az Észak-Erdélyben vállalt román–magyar újjáépítés messzebbmenő értelmét, a benne rejlő hivatást a Világosság 1944. december 14-én megjelent cikkemben *A közjó alkotói lettünk* cím alatt így fejtettem ki, korántsem a magam, hanem akkori mindnyájunk nevében szólva (s

ebből sincs mit visszavonnom): „Észak-Erdély népe ma valóban példát adhat, iskolát a demokráciára mind Kelet és Dél felé, ahol már a békés újjáépítkezés lendületével küszködik a jövőért egy szabad Románia, mind Nyugat felé is, ahol a fasiszta hazaárulás borzalmas következményeiből csak most tápázkodik fel a magyar nemzet.”

Másutt még gyűlölködés és háború, Kolozsvárt tanítók és tanárok közös gyűlésen mondták ki: „Minden szülő a gyermekét saját anyanyelvén taníttathatja, és ezért gondoskodni kell arról, hogy mindenütt a lakosság anyanyelvét és anyanyelvi megvallását szigorúan szem előtt tartva állapíttassék meg az iskolák és tagozatok előadási nyelve és nyerjen alkalmazást a szükséges tanszemélyzet.” Dél-Erdély nemzetiségeivel szemben továbbra is fennáll még a burzsoá-bojár rendszerben fogant kötelező egy nyelvűség, de Kolozsvárt iparhatósági rendelet biztosítja, hogy mindenki anyanyelvén szövegezheti meg cégtábláját, célszerűnek ajánlva a kétnyelvű szöveghasználatot. Magyarországon menekül a lakosság a front elől, Kolozsvárt azonban főispáni rendelet szól a szabad hazatérésről: a politika viszontagságai elől elmene-külteket felhívják, hogy jöjjenek haza „a földművestől a legmagasabb rangú tisztviselőig”, s nincs más feltétel, mint a tiszta múlt, a nép tisztelete. Másutt az ágyúdörgés elhallgattatja a múzsákat, Kolozsvárt Gorkij *Éjjeli menedékhely*-ében remekel Jancsó Adrienne és Fekete Mihály, Móricz-szindarab, Darvas-dráma van

előkészülőben, s az egykori Munkás Athenaeum folytatásaként hét alosztállyal megalakul a székely munkásvértanúról elnevezett Józsa Béla Athenaeum, hogy kórusokkal, korszerű tömegművelődéssel, népi színjátszással, könyvkiadással szolgálja a megnőtt kulturális igényeket.

Mindez nem regionális begubózkodás. Inkább példamutató tárulkozás minden világtáj felé. Hiszen szívszorogva lessük a Budapest ostroma felől keringő híreket, megdöbbenve kérdezzük, hogy a román, jugoszláv és csehszlovák szövetséges katonai erőkkal előnyomuló Vörös Hadsereg mellől meddig hiányzik még a szabadságharcos magyar haderő? Megint nem csupán a magam érzéseit vallottam ki a Világosság hasábjain, hanem a magához tért, a román lakosokkal együtt új életre, új munkára ébredő egymilliónyi észak-erdélyi magyar elfogását tolmácsoltam íródeákként: „Hittel hisszük, hírrel hirdetjük, hogy a német uralom megdöltével leomlik majd a magyar úrhatnamság is, és a jövő Budapestje, a munkás-Budapest nemcsak a mi nemzeti intézményeink központja, hanem a velünk közös érdekű román és szláv szomszédaink számára is a felszabadult Kelet nyugati védbástyája lesz.”

Közben kalandos utazással Segesváron, Tordán át Kolozsvárra érkezett feleségem a negyedfél éves Ferkóval. Még utólag is megijedtem, hogy a kisfiú Vargyasról egy régi leventesapkával a fején tette meg az utat Dél-Erdélyen át. Új világ van, nem gondoltak veszély-

re... A ház a Jósika utcában családi otthonná melegedett, Rebi azonnal talált elfoglaltságot a Népi Szövetségben, s amikor szilveszter estéjén a Teleki-palotában sok százan összegyűltünk, hogy együtt köszöntsük a szabad új esztendő, piros rokolyát, csipkés fehér inget, fekete-piros rajzolatú mellénykét öltött magára, az otthoni székely viseletet, hogy az ugyancsak díszbe öltözött hóstátiakkal és kalotaszegiekkel együtt ő is megadja a tiszteletet a ránk várakozó új világnak. Még éjjeli kijárási tilalom volt, a szovjet parancsnokságtól csak úgy kaptunk engedélyt, hogy este hatkor bezárjuk a nagykaput és reggelig együtt maradunk odabenn. Az asszonyok kosarakban hoztak enni-innivalót, jószagú kalácsokat, titokban őrzött borokat (hiszen a front átvonulásakor minden italt ki kellett önteni), s ahogy végigjártam a zsongó termeket, meghatódva vettem észre, hogy nemcsak az Ekésfront parasztvezetői jöttek el, hanem több, a haláltáborokból megmenekült zsidó néptársunk is közénk telepedett. A táncteremben felvonult a proletár kórus, a munkaszolgálatosok kálváriájából megmenekült Szendrő Ferenc itt folytatta félbeszakadt rendezői működését, és meglepő csodát csiholt ki a munkásifjak és leányok együtteséből.

Éjfél felé Sztálin arcképét aggatta a birtokba vett grófi díszterem falára egy kalotaszegi és egy székely ruhás fehérnép (utóbbi volt Rebi), s alig simultak el az Internacionálé akkordjai, amikor puskalövések dördültek az ablak alatt. Dörömbölés a kapun. Harciasan lerohantak a

hóstáti és székely legények, de meglepetésünkre egy fiatal ukrán bakával tértek vissza. Ő lőtt, ő dörömbölt, a szovjet parancsnok szilveszteri üdvözlét hozta, s amikor a társaság nevében fogadtam, a nagyobb nyomaték kedvéért még egy sorozatot eresztett meg a terem mennyezetére, majd rám mutatva felszólított, hogy tolmácsoljam azonnal az üdvözlét teljes szövegét. Szerencsémre az ukrán nyelv jobban hasonlít a szlovákhhoz, mint az orosz, így nagyjából könnyen megértettem a csattanóan piros arcú, szőke ifjú szavait:

– A parancsnok elvtárs tudomásotokra hozza, hogy Debrecenben megalakult a demokratikus magyar kormány. Üdvözljétek!

Újabb sorozat a mennyezetre, s ahogy a dörej elült, ahányan ott voltunk, román és zsidó vendégeinkkel együtt elénekeltük Kölcsey Himnuszát. A szovjet kiskatona előbb elcsodálkozott, de ahogy körülnézett, észbe kapott, és vigyázzba vágta magát. Kő hullott le mindnyájunk szívéről. A szomszédos, féltett és szeretett Magyarország is a szabadság útjára lépett.

2

Százhuszonhat nap a Vörös Hadsereg katonai közigazgatása alatt Észak-Erdélyben! Az időszak különösen gazdag és jelentős történetét felvázolta már Csatári Dániel 1968-ban Budapesten megjelent *Forgószélben* című munkájában, de a felhasznált dokumentumok igazolása személyi élmények tanúságtételével eddig még hiányzott. Az 1944. november 8-án Kolozsvárt plakátokon bejelentett katonai kormányzat jogilag az 1945. március 9-i Sztálin-távirattal szűnt meg, gyakorlatilag a Groza-kormány március 13-i kolozsvári bevonulásával, amikor is Észak-Erdély Románia állami közigazgatásába kapcsolódott be, mégpedig úgy, hogy a közben itt kialakult demokratikus közigazgatás a helyén maradt. Hogyan és miképpen jött létre ez a sajátos eredmény, a demokrácia e kétségtelen megnyilatkozása, azt kell most emlékiratomban megközelítenem.

Az 1944. szeptember 12-én megkötött szovjet-román fegyverszüneti egyezmény még nyitva hagyta a határkérdést, amennyiben Erdélyt „egészében vagy legnagyobbrészt” Romániának ígerte. Ez a „vagy” nyilvánvalóan a már tárgyalásokra kész Horthy-Magyarország számára jelentett biztatást a kiugrásra, s erre hivatkozva igyekezett Teleki Béla gróf is, az Erdélyi Párt elnöke, a határok kérdésével kapcsolatban nyilatkozatra bírni az illegális

baloldal képviselőit a közös anti-hitlerista ellenállási mozgalom keretében. A baloldal azonban diplomáciai spekulációk helyett a Dél-Erdélybe tört magyar hadsereg átállítását követelte az egyesülten küzdő szovjet és román haderő oldalára, amiből, mint ismeretes, Dálnoki Vercs Lajos vezérezredesnek, az Erdélyi Hadsereg parancsnokának ingadozó magatartása folytán Teleki ismételt közbenjárása ellenére sem lett semmi. Az október 15-i kiugrás budapesti kudarca után rövidesen egész Erdély felszabaldult, a magyar hadsereg pedig Szálasi kormányzata alatt tovább küzdött a németek oldalán, s ezzel a szovjet-román fegyverszüneti egyezmény vagylagossága Erdély kérdésében tárgytalanná vált. Azt a feltételezést, hogy az Észak-Erdélyben bevezetett szovjet katonai közigazgatás Erdély egyes részei ide- vagy odatartozásának esetlegességével lett volna összefüggésbe hozható, teljesen ki kell zárunk. A Sănătescu-féle kormány Észak-Erdélybe benyomult közigazgatási szerveinek eltávolítása és a Vörös Hadsereg katonai uralomátvétele kizárólag arra volt visszavezethető, hogy a királyi kormányzat demokratikus koalíciójában meghúzódó nemzeti parasztpárti és liberális reakció s a támogatását élvező Maniugárda véres terrorcselekményekbe kezdett a magyar lakosság ellen, s így a faji üldözés minden formáját kizáró fegyverszüneti egyezményt megsértette.

Sztálin politikai erkölcséről, végzetes ellentmondásairól később joggal megoszolhattak a

vélemények, akkor azonban, a II. világháború egyetemes antifasiszta érdekei és szükségletei közepette a marsall hadierényeit köszöntötte a haladó emberiség, s nagyon konkrétan, a bőrrükre menően kellett élő valóságában felfognunk és üdvöznünk a sajtónkban is megjelent november 7-i Sztálin-beszédet, melynek legjellegzetesebb mondata így hangzott: „Országunknak az az ereje, hogy nem a fajelméleten alapuló vad nacionalista gyűlöletre, hanem a lelkes, odaadó együttműködésre, valamennyi nemzetiség dolgozóinak testvéri szövetségére támaszkodik.” Ezzel a beszéddel egyidejűleg jelent meg Kolozsvár házfalain a Vörös Hadsereg katonai közigazgatásának bejelentése, s nem volt, aki ezt az egybeesést át ne érezte volna. A magyar közvéleményt legjobban egy újságcímben is tükröződő felfogás, elismerés, jelszó árulja el: „Éljen az Észak-Erdélyt kétszer is felszabadító Vörös Hadsereg!”

A Világosság szerkesztőségében mindent tudtunk a nagyvilágról. A katonai közigazgatás bevonta ugyan a rádiókészülékeket, nekünk azonban engedélyeztek egyet, s ez éppen a költő Bartalis János remek készüléke volt, ő maga hozta el szerkesztőségünkbe, hogy nálunk vészelve át a nagyidőt. S ezzel a szekrényvel – mert akkora volt – minden hírt felvehetünk. László Béla, a kitűnő gyorsíró, azelőtt a Magyar Távirati Iroda tudósítója, szakadatlanul vette fel és jegyezte Moszkva, London, Párizs hadijelentéseit, s mellette dolgozott Homonnay Hugó volt honvéd vezérkari százados,

aki átállt az ellenállókhöz, s lapunk pontos katonai szerkesztője lett. Az ő utasításai szerint készültek a Világosság majdnem minden számában megjelenő haditérképek, jelezve a mindenkori fronthelyzeteket. Ebben az időszakban szabadult fel Varsó és Budapest, a szovjet hadseregek átléptek az Oderán és Berlin bekerítésére készültek, az amerikai-angol haderő áttörte a bevehetetlennek hitt Siegfried-vonalat, s dúltak a véres harcok a Balkánon, Észak-Olaszországban, a Csendes-óceán szigetein... Mi itt Észak-Erdélyben egy katonai övezet védelme alatt azokat az idegizgalmakat is elkerültük, amelyek a második Sănătescu-kormányt felváltó, még reakciósabb Rădescu-kormány munkásellenes intézkedései és sortüzei folytán a román királyi közigazgatás lakosságát újabb és újabb tüntetésekre készítették. Tudtuk, hogy mivel tartozunk a frontnak (a Világosság fejlécén ott volt a jelszó: „Mindent a győzelemért!”), mindennapjaink azonban már a béke és újjáépítés jellegét viselték. Feledhetetlen a kolozsvári Szakszervezeti Tanács fahordó-akciója: hússzezer munkás, férfi és nő, öreg és fiatal vállán hozta be a környező erdőkben kitermelt fahasábokat, hogy az iskolákban, kórházakban, műhelyekben és magánotthonokban végre meleg legyen. A napi szenzációt lapunkban ilyen híradások jelentették: a fűtőházi lakatosok hősi erőfeszítéssel hét félredobott vasúti kocsit tettek újra forgalomképesé, helyreállt a harcok során felrobbantott gázgyár, vagy hogy a Vasúti Műhely öntői helyrehozták a

hidraulikus prést, és „először készült 70 mázsás öntvény a kolozsvári műhelyben”, a Dermata pedig 25 ezer bakancsral látta el a kolozsvári munkásfrontot... A Városi Színház ugyancsak befűtött előadótermében – istenem, ilyenkor miért ne? – a *Csókos asszony* meg a *Cigányszerelem* című operett futott, az Acélárugyár klubjában viszont Madách és Tömörkény egyfelvonásosaival aratott sikert a Szabad Színpad, a munkáskórus pedig Kodály-feldolgozta népdalokat énekelt.

Pezsgés-mozgás volt mindenütt és mindenben, üzletek nyitottak, orvosok kezdték meg rendeléseiket, új szakszervezetek és új szövetkezetek alakultak, mindez azonban még csak az egyének és kisközösségek életképességének a jele, s a legjobb akarat mellett sem nőhetett volna ki a puszta ösztönösségből, a kismegoldásokból átfogó rendezés, maradandó szint és továbbemelkedés, ha a történelemben hirtelen magára maradt 11 észak-erdélyi megye fel nem tudja építeni a maga teljes társadalmi szerkezetét, vagyis önkormányzó közigazgatását, s a civil-hatalom gyakorlására alkalmas hatóságokat nem hoz létre. Az alkalom mindenesetre páratlan volt: a Vörös Hadsereg katonai uralma csupán ellenőrző jelleget öltött, külső és belső ártalmakkal szemben védelmünket biztosította, de a százhuszonhat nap helyi közigazgatását minden fokon nekünk lehetett megteremtelnünk.

Kolozsvárt annyiban volt sajátos a helyzet, hogy ide a Sănătescu-féle kormányzat egyálta-

lán nem lépett be kezdetben sem, itt a munkás-egységfront vezette szakszervezeti mozgalom s élén a Szakszervezeti Tanács a felszabadulás első pillanatától kezdve átfogó hatalmat gyakorolt, s javaslatára a szovjet katonai hatóság részéről elfogadott főispán és polgármester a megbízói részéről megkövetelt demokratikus keretben jogforrássá, kompetens hatalmi tényezővé vált, felállítva a maga néprendőrségét is. Bár Kolozs megyében is akadt még reakciós ellenállás a háttérből izgató manisták falusi hívei részéről, a Dermata-örségnek nemegyszer kellett rendet teremtenie, a Székelyföldön azonban egyenesen összeütközés támadt a népi erők és a visszatérő régifajta román közigazgatás között: volt úgy, hogy a MADOSZ tagjait letartóztatták, s politikai különbség nélkül a földvári haláltáborba hurcoltak kiszemelt magyarokat, akiknek származásukon kívül más „bűnük” nem volt. Ennek az állapotnak csak a szovjet katonai közigazgatás bevezetése vetett véget, megnyitva a helyi önkormányzatoknak s azok átfogó észak-erdélyi összességeinek lehetőségét.

Az Észak-Erdélyi Demokrata Bizottság felállítása Kolozsvárt már tíz nappal a felszabadulás után úttörő kísérlet volt a helyi haladó erők egyeztetésére és az érintkezés felvételére a bukaresti koalíciós kormány Demokrata Blokkjával, de a román történelmi pártok Észak-Erdélyben is külön szervezkedni kezdő erői szembefordultak minden egységtörekvés-sel, mire az első Sănătescu-kormány lemon-

dása után külön felvonuló ODA párhuzamos észak-erdélyi mozgalmi is saját közigazgatási keret megteremtésére törekedtek. A szovjet katonai kormányzat alatt létrehozott Legfelsőbb – később Központi – Tanácsadó Testület már alkalmasabb volt Észak-Erdély ügyeinek központi intézésére, s a régi Nemzeti Bank (ma Építészeti Kutató és Tervező Intézet) épületében valóban kibontakozott a 11 megye polgári önkormányzata. 1944 decemberében közgyűlés szavazta meg egy általános észak-erdélyi tanácskozás összehívását, s hosszas előkészületek után erre a parlamentáris találkozóra a Vármegyeháza nagytermében 1945. február 12-én sor is került. A Világosság a megnyitás alkalmából közzétette az összehívó testület előzetesen lezajlott közgyűlésének jegyzőkönyvét, melynek tartalmából kiemelkedő ifjabb Teofil Vescan nyilatkozata: „Semmi közünk nincs és nem is lesz a múlt Romániájához. Az ODA nem jelent kisebbségi sorsot senki részére.” A Szociáldemokrata Párt nevében felszólaló Pásztai Géza kijelentette: „Elítélünk minden olyan hangot, mely el akarja hitetni, hogy ide visszajöhetne a régi magyar közigazgatás. De a mostani román közigazgatás sem jöhet ide. Ide csak olyan közigazgatás jöhet, mely száz százalékban demokratikus. Addig, míg Bukarestben ODA-kormány nincs, mi román közigazgatást nem tűrünk!”

Észak-Erdély parlamentjének anyagát még nem dolgozta fel a történetírás, holott itt mind az országrészt hovatartozása s az ezzel össze-

függő nemzeti kérdés, mind a földosztás kérdésében maradandó jelentőségű hozzászólások és javaslatok hangoztak el. Csak a Világosság tudósítása áll rendelkezésemre, hasábjairól másolok ki néhány jellegzetes felszólalást. Itt van Deák Ödönnek, az MNSZ nagybányai küldöttjének kijelentése: „Erdély a múltban mindig egységes volt, és nem tűrhető az, hogy kettéválasztva maradjon. A régi Románia nem felelt meg a demokratikus elveknek, mert az mindjárt a kezdet kezdetén azzal kezdte, hogy kicsúfolta és féltette a Gyulafehérvári Határozatokat. 1944. augusztus 23-a kétségkívül igen jelentős fordulat volt Románia életében, de ott tiszta demokráciáról még mindig nem, inkább csak szupremáciára való törekvésről beszélhetünk. Itt Észak-Erdélyben az ODA erélyesen tisztogat, de kívánatos volna, hogy Romániában is éppoly erélyesen tisztogassanak. Ez minden bizonnyal meg is lesz akkor, ha az ODA ott is átveszi a hatalmat.” Soós József marosvásárhelyi alpolgármester, akit a Horthy-rendszer börtönéből a mi antifasiszta ellenálló mozgalmunk szabadított ki, azokról az erélyes intézkedésekről számolt be, amelyekkel városában már sikerült az árdrágítást letörni és a tisztviselők fizetését rendezni, de nem hallgatta el, hogy a megyéből elhurcolt magyar parasztok közül a Maniu-gárda létesítette földvári táborban egyetlen egy nap alatt harmincketten haltak meg... (A gyűlés itt zajos tüntetéssel követelte a munkatáborok felszólását.) A KRP észak-erdélyi tartományi

titkára, Goldberger Miklós külön kiemelte az értekezlet egész Romániára nézve jelentős voltát. Figyelmeztetett arra, hogy a román reakciós elemek szabotázsja folytán a 11 megye találkozásán több a magyar küldött, mint a román, s ezzel a ténnyel kapcsolatban leszegezte: „Éppen ezért most a demokráciáért vívott küzdelemben a magyar küldötteké a harc oroszlánrészé.” Konklúziója: „Az egyes bizottságok hozzanak olyan határozatokat, amelyek az egész ország részére mintául szolgálhatnak! A Vörös Hadsereg Észak-Erdély népeit kétszer szabadította fel, de a demokráciáért vívott harcot most már nekünk kell tovább vinnünk!”

Saját felszólalásomat sem hallgathatom el, ha világos képet kívánok ma nyújtani az akkori elmentmondásokról és a kivezető közös út kereséséről. „Bennünket felelőtlen oldalakról – idézem a Világosság 1945. február 13-i számából – kettős váddal illetnek. Némelyek azzal vádolnak, hogy eladunk bizonyos jogokat, mások pedig azzal, hogy nem csatlakozunk azonnal Romániához. Ezeknek válaszolva kijelentjük, hogy ami a magyarság jogait illeti, mi senkivel sem alkuszunk, és a magyarság jogaiból nem adunk fel egy jottányit sem. Az Országos Demokrata Arcvonalhoz pedig mindjárt a kezdetben csatlakoztunk, mert az erdélyi magyarságot a válságos időben az ODA védte meg. Együtt harcolunk az Országos Demokrata Arcvonallal, támogatjuk célkitűzéseiben, de vannak követelményeink is: olyan világ legyen

Romániában, olyan tiszta és őszinte demokrácia, amilyent az észak-erdélyi népek már megvalósítottak!”

Az észak-erdélyi tanácskozáson szóba került a kolozsvári egyetem is, méghozzá úgy, hogy a nemzeti kérdés megoldásának erkölcsi próbája lett. A szakszervezetek védelme alatt helyén maradt Ferenc József Tudományegyetem, most már Erdélyi Magyar Egyetem fennakadás nélkül folytatta munkáját, de mert a szovjet katonai közigazgatás bevezetése következtében a bécsi döntéskor Nagyszebenbe menekült román egyetem nem térhetett még vissza, az észak-erdélyi román diákok viszont nem léphették át a katonai határvonalat, előállott a kolozsvári egyetem kétnyelvűségének igénye. Nem titkolom, *Erdély egyeteme* cím alatt magam is kerestem a megoldást, az adott helyzetből következően ki a méltó erdélyiség. Telt még ifjúkorom régi Sarlós-álmaiból, ezekből kerekedett ki a pátosz: „Adassék végre Erdély egyetemén Erdély fiainak alkalom a tudományos összefogásra! Vonjuk be az egyetemre mindazokat, akik itt helyben a demokratikus fejlődés szellemi képviselői, s teremtsük meg végre az együttműködést a román és magyar tudomány művelői között! Így, csakis így őrizhetjük meg egyetemünket minden olyan sovinizmussal szemben, amely akár az egyik, akár a másik erdélyi nép tudományos önszemlékedését akarja megakadályozni. Így, csakis így teljesíthetjük az erdélyi magyarság helyzetében rejlő hivatást: a híd-szerepet a két

legnagyobb dunavölgyi nemzet között. Így, csakis így gyűjthetjük meg az igazi tudományosság fáklyáját, világot terjesztvén mindazoknak, akik eddig a faji önzés és nemzeti kizárólagosság sötét zugaiból nem láthatták a ki vezető utat az általános emberi boldogulás felé.” (Megint csak a rajongó szólt volna belőlem? Hát, forgassuk akárhogy, ma egy ellenkező esetben sem tudnék mást mondani!) A cikk nem a levegőben lógott, hanem válasz volt arra a támadásra, mellyel a Nemzeti Parasztpárt uszályában működő Román Demokratikus Szövetség fasiszta maradványnak bélyegezte meg a Központi Tanácsadó Testületben a magyar egyetemet, felosztatását sürgetve. Az ügy folytatásaképpen Vasile Pogăceanu, az idősb Vescan helyébe lépett új főispán, 1945. január 19-én „a katonai hatóságok részéről ráruházott jogaival élve” a Központi Tanácsadó Testület javaslatára elrendelte a kolozsvári magyar egyetem jogfolytonosságának megtartásával egy kolozsvári román egyetem működésének a megkezdését, kijelölve mindkét egyetem vezető tanácsát. Ismeretlen „műszaki okokból” a rendelet végrehajtását ugyan elhalasztották, de elvben az ODA észak-erdélyi értekezlete – Tudor Bugnariu és Jancsó Elemér professzorok jelentéseit megvitatva – két egyetem egymás melletti létezését fogadta el, átmeneti megoldásnak tekintve egy kétnyelvű egyetemet mindaddig, amíg két önálló egyetem felállítása „elegendő demokratikus magatartású tanár” áll majd rendelkezésre. A tárgyalások és

halogatások háttérben nyilvánvalóan a nagy-szebeni román egyetem hazatérési szándéka állt, s az ezzel kapcsolatos kizárólagossági elképzelésekkel szemben kétségtelenül döntő jelentőségűnek bizonyult az egyetem átmeneti kétnyelvűségén túl az önálló magyar egyetem fenntartásának szavatolása a kolozsvári román egyetem tervezett felállítása esetére.

Bár Trianontól a bécsi diktátumig, majd tovább a felszabadulásig, sőt azon is túl a Groza-kormány bevonulásáig Észak-Erdélyben a nemzeti kérdés került előtérbe, a szovjet katonai kormányzat alatt nemcsak ennek megoldásához kerültünk közelebb, hanem a munkásság új történelmi szerepének betöltéséhez s a parasztság égető igényének, a földosztásnak törvényerőre emeléséhez is.

Nyitottabb volt a munkásság felemelkedésének útja. E szabad időszak kolozsvári munkásvezérei irányító munkájuk alátámasztására a Világosság hasábjait is felhasználták. Egymást követte Simó Gyula éberséget sürgető cikke a demokrácia „gyors és végleges győzelmét” késleltető elemek különböző formákban megnyilvánuló szabotázsával szemben (*Munkásokat a termelés ellenőrzésére!*), Jordáky Lajos felhívása az ipari termelés és közellátás szolgálatába állított Munkások Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezete – betűszóval MÁGISZ – részjegyeinek jegyzésére (*Mindennapi kenyérünkért*) és Veress Pál fogalomtisztázása a gyári vezető szervnek tekinthető üzemi bizottság minden termelési és személyi kérdésben illeté-

kes munkaköréről (*Az Üzemi Bizottságok igazi feladata*). A tőkés gyártulajdonosoktól elhagyott kolozsvári gyárak így váltak a szervezett munkásság fellegetváraivá, s nemcsak a termelés javult napról napra, de az ellátásban is komoly ellenerők léptek fel a feketezés, a lánckereskedelem, az üzérkedés minden praktikájával szemben. A Szakszervezeti Tanács kiadásában megjelent 48 oldalon, külön borítékkal 1945. január havában a Szakszervezet című folyóirat, közölve az Egyesült Szakszervezetek készülő bukaresti kongresszusának hírét. „Bár sok szakszervezeti delegátusunk – írja a folyóirat – útjának egy részét gyalog fogja megtenni, Bukarestben mégis részt fog venni minden szervezet az Egyesült Szakszervezetek kongresszusán, és azon olyan határozatokat fog hozni, amelyek Románia népei számára demokráciát és egy szabadabb és jobb jövőt fognak biztosítani.” Így is lett. A kongresszuson kommunista és szociáldemokrata pártvezetők ismertették az ország munkásosztályára váró történelmi feladatokat, s az egybegyűltek lelkesen ünnepelelték az Észak-Erdélyből érkezett népes küldöttséget. Gheorghe Timofi a volt MÁV-munkások és a CFR-munkások azonos elbírálását szervezte meg, Jordáky Lajos mint a kolozsvári Szakszervezeti Tanács főtitkára és Lakatos István, a nyomdaipari munkások képviselője az észak-erdélyi viszonyokról adott reális képet. A Világosság kiküldött munkatársa találóan zárja telefonjelentését: „A kongresszus szelleme jellemző az, hogy nem kér, nem követel, hanem a kérdések megvalósításáról tárgyal.”

Sokkal nehezebb volt a radikális földreform százados adósságát törleszteni. A falvak életét még elkésérite a nemzeti uszítások keltette bizonytalanság, a parasztság bizalmát megnyerni egy új világ iránt, tette bírn, hogy románok és magyarok közösen foglalják el és dolgozzák meg a többnyire elhagyott birtokokat, termelő szorgalmukkal felzárkózva a munkásság mellé, ehhez tapintat, türelem, meggyőzés, példaadás kellett, s ráadásul a háború, a frontok átvonulása, a gárdisták támadásai, az emberi, gépi és állati munkaerőhiány következtében szinte megoldhatatlan feladatokat támasztott a parasztkézen levő földek gondozása is.

Mindezek tekintetbevételével az MNSZ már az ősszel igyekezett a demokratikus erők közé vonni a kereken százéves EMGE – az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület – gazdaköreit, segítséget nyújtva magának a Kolozsvárt székelő központnak is az újjászerveződésre. Erre sor is került, s az új vezetők figyelemre méltó nyilatkozatban szegezték le, hogy elítélik az eltávozott vezetők elfogult nacionalizmusát. „Bizalommal a helyünkön maradtunk – közölték a nyilatkozók –, és ezzel tetteleg bebizonyítottuk, hogy készek vagyunk együttműködni Erdély különböző népeivel, elsősorban a románssággal, hogy testvéri egyetértésben szolgáljuk a népi alapon nyugvó demokráciát.” A nehéz gazdasági viszonyok közt szinte felmérhetetlenül jelentős volt az EMGE hovatovább egész Észak-Erdélyre kiterjedő mezőgazdasági

aktivitása. A gazdakörökben tömörült kisgazdák az új idők szavára figyelve készek voltak szövetkezni a szegényparaszti rétegekkel, a központ emberei hallatlan önfeláldozással jár-lak a falvakat, a megyéket szakmai utasításaikkal, s ahol és ahogy lehetett, ott biztosítani tudták a jövő év kenyerét. Az élre került direktórium Farkas Árpád mezőgazdasági főiskolai professzor, Kós Károly író és Fodor Patakgy Ádám hóstáti iparos-földész személyében a legteljesebb együttműködésről biztosította az MNSZ vezetőségét, melynek nevében szívesen és örömmel biztattam híres mezőgazdasági szaktanfolyamaik folytatására a Farkas utcai Teleki-palotában erre az alkalomra egybegyűl-tek.

A legsürgősebb tennivalók dolga ezzel megoldódott, de éppen a gazdátlan nagyobb birto-kok „maradtak halott tespedésben”, amint ezt Balázs Péter az ODA-konferencia küszöbén vezércikkünkben felhányta. A cikkíró adatai szerint Észak-Erdélyben a földnek mindössze 40–45 százaléka volt bevetve, s a közelgő ta-vaszra égetően időszerűvé vált, hogy a meg-műveletlen földek is a parasztság kezébe ke-rüljenek. „Mondanunk sem kell – magyarázta a magyarfenesi földművescsalád művész és író gyermeke –, hogy földművességünk a »föld-det!« jelszó alatt »erdőt!« és »legelőt!« is ért, hiszen nem nyomoroghatnak többé takar-mány és fa tekintetében sem.” A cikk azonban még csak arról számolhat be, hogy a Központi Tanácsadó Testület felhatalmazásával a két

testvérszervezet, az MNSZ és a román parasz-
tok Ekés Frontja megkezdte a földosztás elő-
készítését.

A döntő fordulatra 1945. február 15-én dél-
előtt került sor az észak-erdélyi ODA-konfe-
rencia ülésén. Az agrárbizottság javaslatát a
földreform azonnali végrehajtására román
nyelven Iulian Chitta vármegyei főtisztviselő,
magyar nyelven Venczel József, az MNSZ ko-
lozsvári küldötte olvasta fel. Számos felszólalás
hangzott el, többek közt szóba került az elha-
gyott szász birtokok elkobzása részben a föld-
igénylők, részben telepítések javára. Egyesek
kérték a székely népfelleg érdekeinek tekin-
tetbevételét lakhelyeiken kívül. Felvetődött
mintagazdaságok szükségessége. Egy Csík me-
gyei küldött tapsot aratott, amikor a telekosz-
tásnál a leginkább rászorultakat kívánta előny-
ben részesíteni, hangoztatván, hogy „elsősor-
ban azoknak a mócoknak és székelyeknek kell
földet adni, akik nem ismerik a fehér kenyé-
ret”... Minden jelenlevő a gyors megoldást
követelte. A határozatokat még aznap délután
kihirdették a Szabadság térnek elnevezett főté-
ren. Egész Kolozsvár területén megszólaltak a
gyári szirénák, a tömeg zárt sorokban minden-
felől a térre vonult, harmincezer ember. A szó-
nokok – Timofi, Vescan, Jordáky – románul is,
magyarul is az ODA-kormányt követelték, s a
román–magyar testvéri összefogást éltették.
Papp József vasúti munkás jelentette be, hogy
Észak-Erdélyben azonnal megkezdődik a föld-
osztás.

Történelmi nap volt: Kolozsvár népe törvényerőre emelte a földosztást és a nemzeti jogegyenlőséget.

A kolozsvári konferenciával és népgyűléssel tetőző észak-erdélyi demokratikus önkormányzat román és magyar erőinek két sovinizmus közt kellett a maga egyenes útját megtalálnia. Iuliu Deheleanu román tanár *A sovinizmus lelki rakétái* című cikkében, melyet a Világosság a Plugarii című kolozsvári román parasztlapból vett át, nemcsak azokat a magyar polgárokat és kispolgárokat leplezi le, akik minden reális érzék hiányában még mindig egy magyar közigazgatás visszatérésére várnak passzivitásukkal, hanem rámutat azokra a többé-kevésbé nyíltan az ODA-erők ellen fellépő román soviniztáakra is, akik „abban a csalóka hitben élnek, hogy Románia régi határai között a régi szellemű Romániát lehet majd helyreállítani. Ezért az Észak-Erdély területén levő mai, tényleges helyzettel szemben szabotáló álláspontot foglalnak el.” Egyes helyeken nyílt ütközésre került sor, így Szilágysomlyón, ahol az uralomra berendezkedő Nemzeti Parasztpárt korifeusai előbb szovjet, majd ennek sikertelensége után román katonákkal akarták megakadályozni a szakszervezetek, az Ekésfront és az MNSZ gyűlését, de pórul jártak, mert a tömeg elűzte a város élére furakodott soviniztákat, s az Ekésfront helyi elnökét, Virgil Barbulovici szövetkezeti igazgatót tette meg a városka új polgármesterévé, utat nyitva Szilágy megye demokratizálódásának. Állandó uszításai miatt

a Szövetséges Ellenőrző Bizottság végül is kénytelen volt megszüntetni a Nemzeti Parasztpárt Tribuna Ardealului című kolozsvári lapját, de az ellenzéki áskálódás ezután sem szűnt meg, s éle jellemzően a szakszervezetek ellen irányult, melyek működési jogát, létjogosultságát is nyíltan kétségbe vonták... Veress Pál a Világosságban még 1945. február 28-án is tiltakozni kényszerült a Román Demokratikus Szövetség egy ügyvédje ellen, aki nyílt bírósági tárgyaláson ócsárolta és „luft társaság”-nak csúfolta az üzemeket helyreállító, romok helyébe új gazdasági életet teremtő Szakszervezeti Tanácsot. A román–magyar megértés minden sovínisztával szemben alulról született meg, munkások és parasztok sorából. A győzedelmeskedő közhangulatot jellemezte egy közös Lenin-ünnepély, ahol a szamosfalvi román parasztkórus Coșbuc *Vrem pământ!* című forradalmi versét adta elő, a hóstáti földész ifjúság pedig Ady *Fölszállott a páva* című versének szavaival követelte a magyar igék új értelmét.

Az összefogás jelképei megelőzték ugyan a közös eszmék valóra váltását, de a megvalósulás végül is győzött. Történelmi tény, hogy a földosztás a háromszéki Uzon székely községben kezdődött meg, méghozzá közvetlenül az észak-erdélyi ODA-konferenciát követően, meg sem várva az ODA észak-erdélyi Végrehajtó Bizottságának 1945. február 22-én nyilvánosságra hozott felhívását, amely egy leendő ODA-kormány programjának észak-erdélyi

„azonnali megvalósítását” jelentette be. E proklamációban az ODA „felszólítja mindazokat a becsületes és demokrata értelmiségieket, tanítókat és lelkészeket, továbbá a Nemzeti Parasztpárt és a Liberális Párt összes becsületes demokrata tagjait, akik még távol tartják magukat tőle, hogy csatlakozzanak programunkhoz, melynek megvalósításával Észak-Erdély az egész országnak példát akar adni, és példát is fog mutatni. Az Országos Demokrata Arcvonal Észak-Erdélyben mindenekelőtt a földreform megvalósítására törekszik, hogy még a tavasz folyamán földműveseink és elsősorban a fasiszmus áldozatainak, az elhurcoltakkak a családjai a szántás-vetést saját földjükön kezdhessék meg.”

A nemzeti és parasztkérdést számtalan fonalfűzi egybe, szinte együtt tárgyalhatók Kelet-Európában, ahol a lakosság többsége hagyományosan földművelő, s a néprajzi határok egymásba mosódnak. Feltehetnők a kérdést: a Szovjetunió területét kivéve ugyan hol emelkedett először törvényerőre együtt a két korigény, a nemzeti jogegyenlőség és a földosztás? Egy összehasonlító kelet-európai történetírás éppen az észak-erdélyi esetet emelhetné ki a feledésből, a nemzeti és parasztkérdés egymástól elválaszthatatlan megoldását 1945. február 15-én a kolozsvári munkás- és földésztömegek nagygyűlésén. A dátumot pergő gyorsasággal követték a földosztó bizottságok munkálatai, s ha Háromszék előkészületeivel meg is előzte, Kolozs megye sem maradt el. A nép hozta tör-

vény értelmében kisajátítás alá esett minden 50 hektárt meghaladó birtok, tekintet nélkül a földbirtokos nemzetiségére és családtagjainak számára. Földjuttatásban csak földművesek részesülhettek.

A Kolozs megyei földművesség küldöttei 1945. március 1-én vitatták meg a földosztás helyi módozatait, s azok, akik némi paraszti hitetlenséggel vagy óvatossággal parlamenti törvényhozást kértek, azt a választ kapták, hogy most „maga a barázda és az eke hozza a törvényt! A parlamentet pedig a falusi földosztó bizottságok alkotják a földreform végrehajtásánál.” Adódtak bonyolult kérdések, így például a birtok nélküli Magyarlóna részt kért Gyalu grófi birtokaiból. Ilyen esetre vonatkozott Pogăceanu főispán válasza: nem a városiak osztják a földet, nem is értenének hozzá, hanem a falusi földosztó bizottságok maguk kell, hogy megoldást találjanak a vitás kérdésekben. Az Ekések Frontjának titkára, Pavel Bojan szerint elsősorban a frontharcos katonák hozzátartozóit, a hadiözvegyeket és árvákat s a demokráciáért harcoló földműveseket kell földhöz juttatni, meg nem feledkezve az elhurcoltakról, voltak azok akár román munkaszolgálatosok, akár falusi magyarok, akiket a csendőrök kényszerítettek a falu elhagyására. „A megkezdett földosztás az itt élő népek megbékélését kell, hogy eredményezze!” – fejezte be előadását a szónok. A gyűlés két román és két magyart jelölt ki, akik másnap már neki is vágta a megyének, hogy kellő felvilágosítással a

falusi földosztó bizottságok munkáját megkönnyítsék. Másnap kezdődött meg Kolozsvár városában is a földosztás. A téglagyár előtt húszméteres kötéllel mérték egy szélességben és hat hosszúságban az új parcellákat, nem kellett ide körző. Ezzel meg is szűnt a város határában az árendás-munka, mellyel eddig a szegényebb földészek más hasznára dolgozták meg a földet... Az eseményről szemtanúként számolt be a Világosság olvasóinak Balázs Péter, ki nem hagyva azt a fogadtatást, melyben a földosztók Fodor Pataky Ádámot éljenezték, az MNSZ közülük származó vezetőjét, akit éppen azért vertek meg a Horthy-rendszer csendőrnnyomozói, mert „földet akar a hóstátiaknak”.

Érdemes idéznünk egy másik Balázs-cikkből is. A gyalui földosztás tárgyilagos képletében benne foglaltatik mindaz, amit történelmileg sohasem szabad elfelejtenünk, ha Észak-Erdély ama százhuszonhat napjára emlékezünk. „A nép alkotó erejének, bölcsességének, építő kedvének, a reakciós törekvésekkel és cselvetésekkel szemben tanúsított éberségének fényes bizonyítéka – írja Balázs Péter – a Kolozs megyei Gyalu községben megvalósított földosztás. Ez a vegyes lakosságú község vasárnap rácaffolt arra a kárörvendő és gyűlöletet szító beállításra, mintha a két nép nem tudna összeférni ezekben a kérdésekben.” A Világosság szigorúan tárgyilagos lap volt, ami a tények közlését illeti, s a valóság Gyaluban ez volt: a 167 holdas Barcsay-birtokból és a 243 holdas Gallus-birtokból a felparcellázás során 195

román igényjogosult kapott szántót és kaszálót, 116 család pedig házhelyet. A lakosság nemzetiségi számarányának megfelelően ugyanekkor 106 magyar családot részesítettek a földosztásban, szántót és kaszálót vagy házhelyet juttatva nekik. A híres gyalui kastélyépületet szanatórium vagy iskola céljaira épen hagyták.

Míg Észak-Erdélyben az ODA-programot magáévá tevő népi önkormányzat kiépítette a munkáshatalmat, és dülőre vitte az egymásba fonódott két évszázados igényt, az együttélő népek megbékéltetését és a parasztság földhöz juttatását, addig Bukarestben Rădescu tábornok a Királyi Palota előtt még belelővetett a demokratikus jogokat követelő tömegbe, az osztályharcnak ez a kiélezése azonban – a maga öt munkásáldozatával – meg is fordította a kockát. A nagy történelmi játék azzal ért véget, hogy a tábornok a Szövetséges Ellenőrző Bizottság közbelépésére miniszterelnöki tisztségéről lemondani kényszerült, s Mihály király akarva, nem akarva az ODA erőire bízta az új kormányalakítást. 1945. március 6-án a késő esti órákban Petru Groza kormánya letette az esküt a király előtt, s ezzel ugyanaz a kormányzati program, amelyet Észak-Erdélyben saját közigazgatásunk uralkodó irányvonalának elfogadtunk, egész Romániában hatalomra jutott.

Gyászos öröksége volt Észak-Erdélynek a zsidók elhurcolása: ezzel a tragédiával is szembe kellett nézni. A munkásmozgalom emberei, a harcos demokraták, az antifasiszták meggyő-

zódésük szerint jártak el, amikor a tisztogató bizottságok működése során szigorúan felelőségre vonták mindazokat, akik az elhurcolásokban bármiféle módon segédkeztek, s függetlenül attól, vajon elmenekültek-e, számba vették a faji üldözésért felelős értelmi szerzőket is. Kerengett azonban a köztudatban egy olyan elkenő, eltussoló, falazó vélemény, hogy tulajdonképpen az egész elhurcolás kizárólag a Magyarországot megszállva tartó német hadsereg művelete volt, a magyar hatóságok csak kényszerből cselekedtek. Ezt a kényelmes kibúvót tépte szét a Világosság közleménye a nagysármási borzalmas tömeggyilkosságról. Fele úton Kolozsvár és Marosvásárhely között a fasiszta rémtettek egyik leggonoszabbikát követte el 1944. szeptember 17-ére virradólag a Dél-Erdélybe tört magyar hadsereg hátában egy magyar csendőralakulat: 125 zsidó lakost Nagysármás határába tereltek, s ott kiraboltak, pőrére vetkőztettek, és gépfegyvertűzzel legyilkoltak. (Később, az exhumáláskor, 31 férfi, 52 nő és 42 gyermek holtteste került elő. Perek során kiderült ugyan, hogy az ellenállással kapcsolatba lépett kormánybiztos, Bethlen Béla gróf, hasonló sorstól idejében meg tudta menteni az elfoglalt Torda zsidóságát, de ez semmivel sem enyhíti a hadseregben meghúzódtott szélsőséges jobboldali elemek bűnét s a mi nemzeti szégyenünket.) Érthető, hogy az észak-erdélyi demokratikus erők minden segítséget megadtak a meghurcolt zsidóságnak. Még a szovjet katonai közigazgatás bevezetése előtt

megalakult a Demokratikus Zsidó Népközöség Fülöp Zoltán, Neumann Sándor és Balkányi Miklós vezetésével, s a Világosság székely szerkesztője, László Béla tárta leleplező cikkében a közönség elé Észak-Erdély zsidóságának tragédiáját. Az új zsidó szervezet körében először a munkaszolgálatból felszabadultak, a keresztény családoknál elrejtöztek és a Dél-Erdélyből hazaérkező menekültek találtak segítségre, később a front előnyomulása során hazaszivárgó megmaradtak is. Megkezdődött elhelyezésük, lakásaik bebútorzása, ellátásuk és munkahelyük biztosítása, s az összes román és magyar demokratikus erőkkkel karöltve a feléledő, egyházi és világi életében újjászervezkdő zsidóság is hozzálátott az új rend megteremtéséhez.

Mindez nem ment kisebb-nagyobb súrlódások nélkül. A demokratikus hatóságoknak igazságot kellett szolgáltatniok olyan esetekben, amikor például a város bombázásakor elpusztult ház munkáslakóinak utalták ki egy-egy elhurcolt zsidó család lakását, s a hazatérő nyilvánvalóan saját otthonába kívánt visszaköltözni. Támadtak nézeteltérések a hazatért zsidó és az itthon levő magyar diákok között is. Vita zajlott le a sajtóban olyan kérdésről, vajon csak a magyar diákokra érvényes az erkölcsi és politikai purifikálás, avagy zsidó diákok közt is akadhat olyan, aki nem demokrata? Meg hogy melyik nép szenvedett többet? Végeredményben tisztázódott, hogy mindkét nép esetében találhatunk elnyomókat és elnyomottakat, s

hogy minden nép többségének része volt szenvedésben. Talán éppen az ilyen – egyébként felesleges – vita is a közeledéshez, a jobb megértéshez járult hozzá, egyik részről sem monopolizálva akár a demokráciát, akár a tragikus megpróbáltatások átélését.

Kiss András (a későbbi levéltáros-történész) a magyar demokrata diákság nevében így fakadt ki a vita során, valójában nem távolodva zsidó vitafelétől, hanem megközelítve őt közös fájdalomban: „Kedves Kartárs, még valamit szeretnék megírni. Szenvedéseitekről beszéltél. Láttuk és átérezzük fájdalmatokat, s hiszszük, hogy jóra fordul minden. De ne gondoljátok, hogy csak Ti szenvedtetek. Láttátok azokat a sápadt, szakállas, sovány, szenvedő arcú hadifoglyokat Kolozsvár utcáin? Ők magyarok. A Magyar Népi Szövetség önfeláldozó munkával segíti a fasiszta rendszer ezen áldozatait, hogy hazafelé menet valahol lehajthassák fejüket s valamit egyenek. Láttátok a megkínzott arcú, elhajszott székelyeket, akik hazafelé tartanak beteg gyerekekkel, a németektől felgyújtott hajlékaikba? Magyarok ezek is. De ezek legalább hazatérnek. De hol van az a sok tízezer magyar, akiket bevetettek ágyútölteléknek az első vonalban egy olyan háborúban, amely egy percig sem volt az övék, amely aljas hazárulás volt a magyar néppel szemben. És vajon mi van azokkal a fiatal fiúkkal, akiket nagy tömegekben elhurcoltak a németek? Hány meg hány nem tért ezek közül haza és nem is fog hazatérni soha.” Népek fájdalmát szembesítve

egymáson lemérni nem logikus, sőt embertelen is, de ha mindnyájuk szomorú áldozatát az igazság ugyanazon serpenyőjébe helyezzük minden bűnnel és gyalázzal szemben, akkor eljuthatunk a kölcsönös megértéshez. Kiss András nem véti el a dolgot, s nyílt levelében kimondja: „A magyar demokrata diákok egyesülete bizalommal fordul a zsidó és román diákokhoz. Fogjunk kezét népeink közös szenvedésében, mutassuk meg, hogy a fiatal erdélyi értelmiség békében akar együtt dolgozni.” Ebben a viharban a munkánál több is kellett: odaadó segély. Az a humánus, amely az érzelmek legmélyéből támogatni kész a szenvedőket. Erre volt elég alkalom. Áldozatkészségének a lakosság már akkor tanújelét adta, amikor jégben-hóban a vasútépítés megindult, és a szakszervezetek több százezer pengőt gyűjtöttek a vasútépítők ellátására (a Világosság olvasói néhány hét alatt 50 ezer pengővel járultak hozzá a közadakozáshoz), 1945. február 10-én azonban már jelenti a sajtó az első hadifogolycsoportok hazatérését Keletről: a foksányi gyűjtőtáborból hazaengedték a 18 évnél fiatalabbakat és 50 évnél idősebbeket. Nyugatról, Debrecen vidékéről is csoportostul rajzottak hazafelé az elhajtott falvak lakói s leszerelt beteg vagy sebesült katonák, majd távolabbról megérkeztek a haláltáborokból megmenekült faji üldözöttek és antifasiszták is, hogy régi otthonukat megkeressék. A semmiből születik meg a vasúti szolgálat, szinte máról holnapra megmozdult a város. Az MNSZ azonnal felállí-

totta a Hazatérők Otthonát a pályaudvar felé vezető úton (akkor már Horea út), a Református Szeretetházban, s a közönség jóvoltából odaözönlött katlan, fa, edény, evőeszköz, s ami abban a szűkös időben leginkább hiányzott: élelmiszer is. Szakácsnők, orvosok, futárok, kalauzok álltak önként rendelkezésre. Vagy az állomásra vitték ki a forró levest, teát, kenyeret az átutazóknak, vagy behozták az otthonba a fáradt asszonyokat és gyermekeket pihenőre, a roskadozó volt foglyokat orvosi vizsgálatra és kezelésre. S Kolozsvár nem egyedül állt helyt. A hazatérőket már előbb Brassóban, Marosvásárhelyen, Nagyváradon is fogadták az MNSZ női bizottságai, s ahogyan a kolozsvári földészek hordták be szekérderékszámra a lisztet, burgonyát, zöldséget, kannákban a tejet, úgy látták el másutt is a környék parasztjai az állomásokon felállított kantinokat. A Hazatérők Otthonának működése Kolozsvárt is, másutt is az erkölcsi magatartás próbája lett. Egy kis adat: a Világosságban rögtön megindult gyűjtést Miskolczy Dezső egyetemi rektor 100 pengős adománya nyitotta meg, s már az első heti gyűjtés eredménye 15 ezer pengő és húsz mázsa élelmiszer volt, továbbá nagy mennyiségű ruha és szappan. A gyógyszerészek fertőtlenítőszerekkel és orvosságokkal látták el az otthon, a dohánygyári munkásság egynapi kenyér- és cigarettaadagját ajánlotta fel.

Szerkesztői és közügyi elfoglaltságom közepette is mindennapos élményemmé vált a Hazatérők Otthonának működése. Rebi ugyanis

itt talált magára, s hadifogságba esett két bátyja és számos falubelije sorsát látva maga előtt, ugyancsak kivette részét a munkából, a kis Ferkőt is nemegyszer óvoda helyett magával víve önkéntes munkahelyére. Nemcsak Erdélybe érkezőket kellett ellátni, hanem felvidéki, alföldi, délvidéki átutazókat is, szlovákokat, szerbeket, magyarokat egyformán. Megmozdultak az egyházak, a szakszervezetek hetenként lisztet küldtek, s akadt pék, aki a kenyeret ingyen megsütötte. A közeli iskolákból a gyermekek ide adták be tízórais csomagjaikat... Este hazaérkezve (Ferkőt az unitárius óvodából rendszeren én hoztam haza) elmondtuk egymásnak aznap gondjainkat, s nem tudom, melyikünk beszámolója volt megrázóbb. Konfliktus azonban itt is akadt. A hazatérő szerencsétlenek közt a katonák honvéd öltözékben érkeztek vagy utaztak át, nosza, megszületett a suttogás, hogy mi „fasisztákat” pártfogolunk. A hadifogságból szabadultak rongyaikban, többnyire rokkantan, szánalmas és ilyesztő képet nyújtottak, de voltak más nemzetiségűek, akik gyűlölettel nézték a fakult egyenruhát, s voltak balosok is, akik ugyancsak fennakadtak azon, hogy az MNSZ kiket pártfogol... Csúcsa ennek az áskálódásnak az lett, hogy egy névtelen feljelentés alapján feleségemet s a Hazatérők Otthona más vezetőit is bevitték a szovjet városparancsnokságra, s csak miután a Központi Tanácsadó Testület igazolta a tényállást s tisztázódott a szociális szolgálat teljes embersége, bocsátották el a vezetőséget, meg-

dicsérve munkájukat és szerencsét kívánva további működésükhöz.

Nagyobb baj volt a kiütéses tífusz jelentkezése. A járványt kétségtelenül a kalandos utakon érkezett hazatérők hozták magukkal. A hatóságok résen állottak, Ion Cioclu rendőrfőnök és Cuzner Miklós városi főorvos rendeletére egy időre beszüntettek minden összejövetelt és nyilvános előadást, mozgósították az orvosokat és orvostanhallgatókat, s a frontról vagy fogoly- és gyűjtőtáborokból érkezőket gondosan fertőtlenítették. A járvány megállt, de a román–magyar barátságért oly sokat fáradó marxista professzort, Iuliu Deheleanu barátunkat, akit egy előadói útján ért a fertőzés, szomorúan el kellett temetnünk a Házsongárdon.

Tiszta város, nyugodt termelés, az együtt élő népek békéje, megbízható helyi közigazgatás várta Kolozsvárt a Bukarestben hatalomra jutott ODA-kormány Észak-Erdély sorsát illető intézkedéseit. A színházban magyar és román együttes felváltva mutatta be előadásait, megszületett már a Román Opera, a Józsa Béla Athenaeum könyvei mellé felsorakoztak az újjászervezett EMKE kiadványai, a Világosság mellett naponta megjelent a szociáldemokraták Erdély című lapja s 1945. március 8-án egyelőre hetilapként megindult a KRP magyar és román orgánuma is: az Erdélyi Szikra és a Scânteia Ardealului. Másnap közölte a Világosság az MNSZ észak-erdélyi Végrehajtó Bizottságának üdvözlő táviratát Petru Grozához és demokratikus kormányához. A távirat, me-

lyet nyolcan írtunk alá (köztünk volt Csögör Lajos alispán és Demeter János polgármester-helyettes) személyében is aposztrofálta az új kormányelnököt, szólván: „Különös örömköze szolgált az, hogy a miniszterelnök éppen Ön lett, aki mint Erdély fia, az erdélyi demokratikus küzdelmekben való részvételén át ismeri a sajátos erdélyi nemzetiségi kérdéseket, s átérzi annak óriási horderejét, hogy az itt élő népek között béke és együttműködés legyen.” A táviratban kértük a román–magyar megbékélést akadályozó mindama koncentrációs táborok feloszlatását, amelyeket a reakciós kormányok és hatóságok a magyar nép sanyargatására állítottak fel.

A zajlás Groza miniszterelnök és Tătărescu miniszterelnök-helyettes Sztálin marsallhoz intézett táviratával indult meg. Az új ODA-kormány kötelezettséget vállalt, hogy a legteljesebb mértékben tiszteletben kívánja tartani a nemzetiségek jogait és az egész lakosság jogegyenlőségét, s kifejtette a román nép ama óhaját, hogy Észak-Erdély bekapcsolódjék Romániába. A marsall válaszában közölte: „Tekintetbe véve, hogy az új román kormány, amely most vette át az ország kormányzását, Erdély területén a kívánatos rendért és csendért, a nemzetiségek jogainak biztosításáért, valamint minden, a front ellátását szolgáló intézménynek zavartalan működéséért felelősséget vállal, a szovjet kormány elhatározta a román kormány kérésének teljesítését, s az 1944. szeptember 12-i fegyverszüneti megállapodás

értelmében a román kormány közigazgatásának Erdélybe való bevonulását megengedi.” Az

1945. március 9-én Moszkvában kelt távirattal új szakasz kezdődött életünkben. A Világosság március 12-én különszámot, rendkívüli kiadást nyomtatott, s a rikkancsok harsányan kiáltozták az utcákon a négyhasábos vezércímet: „Észak-Erdély demokratikus közigazgatása és nép-rendőrsége a helyén marad.”

Győzött reálpolitikánk, mellyel megmaradásunkért és a román néppel való együttélésünk jogegyenlősítéséért küzdünk, népi közigazgatást teremtve önerőnkből.

3

A Groza-bevonulásra (mert az volt, még ha hivatalosan Mihály királyhoz fűződött is) keddi napon, 1945. március 13-án került sor Kolozsvárt. A Világosság már a reggeli órákban Groza Péter miniszterelnököt üdvözölte ünnepi vezérhelyen, s nem ok nélkül. „Ha eddig részben elszigetelődésben – írtuk –, részben pedig ellenzékben kellett küzdenünk, most a Groza-kormány megalakulásával és észak-erdélyi bevonulásával széles, országos egységben és lényegesen új, döntő csatára alkalmas hadállásban folytathatjuk tovább a küzdelmet. Öt hónappal ezelőtt hódítóktól féltünk, amint a felszabadító Vörös Hadsereg hátában szembetaláltuk magunkat a román közigazgatás szerveivel. Ma harcostársainkat üdvözölhetjük, akik Bukarest utcáin vért is áldoztak értünk.” S az a hatvanezer ember, aki szovjet, román és magyar zászlók alatt az új kormány üdvözlésére felvonult, románok és magyarok vegyest az egész országrészből, valóban úgy is érezte, hogy a néptestvériség szivárványa alatt marsol a jövő felé.

Szemben Mátyás király szobrával a Szabadság téren állott a tribün. Innen nézte a fiatal király új minisztereivel órákon át a színes felvonulást, mellette Visinszkij szovjet külügyi népbiztoshelyettes, körülötte az elismert és tisztségeikben megerősített észak-erdélyi de-

mokrata közigazgatási vezetők, a munkásegységfront, a szakszervezetek, a Magyar Népi Szövetség képviselői. Jómagam lent voltam a menetben, a hóstáti földészekkel vonultam fel. A szónokok beszédében vissza-visszatért a román–magyar egymásra találás méltatása. Ifjabb Vescan Teofil szavaival az együtt élő népek elismerésüket fejezték ki a Szovjetunió kormányának, Jordáky Lajos szenvedélyesen kiáltotta a tribünről: „Dózsa népe! Horea népe! Együtt kell élnetek, éljetez tehát békében és szabadságban!” S válaszában az új miniszterelnök félreérthetetlen világossággal vallotta: „Mi azt akarjuk, hogy ez az ország az együtt élő népek hazája s mindenki védelmező édesanyja legyen!”

Bár mindig a hétköznapi valóságából indultam ki, most egy következetes harci és munkaszakasz befejezőjeként ünnepi csattanónak fogtam fel a pillanatok varázsát, s magam elé ismételve a múltat, úgy éreztem, én sem éltem hiába.

A helyszínt és a megadott időt természetesen vállalni kell, ez a mindenkori hitelesítő próba, de hiszen éppen azért ragaszkodom az „itt és most” törvényéhez, mert a helyszínt is, az időt is mindig szélesebb távlatokba, nagyobb összefüggéshálózatba helyeztem. Prága, Pozsony, Budapest, Brassó, Bukarest, Kolozsvár átélése után, gömöri és tiszaháti vándorlásaimra gondolva, olténiai bakáskodásom jussán elfogadhattam volna-e önmagában való eseménynek a csillogó kolozsvári órák színpétét? Ami igazán

felemelt, az a jelenésben rejlő történelemfelmutatás volt, megérkezett és megragadható transzfiguráció a Dunavölgye, egész Kelet-Európa lehetőségeinek logikája szerint. A kolozsvári megnyilatkozás nem is gubózódott önmagába. Már egy héttel a bevonulás után vezércikkben emeli ki a Világosságban Szenkovits Sándor, a nagyváradi munkásvezér *Erdélyi testvériség* cím alatt e kis történelmi országrész átkos avagy áldott szerepét aszerint, hogy egymás ellen fordulnak, avagy egymással szövetkeznek-e az itt élő népek, s amikor az ODA főtitkára, Luka László újabb hét múlva Kolozsvárt az MNSZ küldöttségét fogadja, ő is túltekint a hely és idő korlátain, kijelentve: „A Groza-kormány Erdély minden népének egyaránt gondját viseli, s lehetőséget ad arra, hogy a hányatott sorsú román és magyar nép a teljes jogegyenlőség alapján végre közösen váltsa valóra a demokratizálódás százados céljait, s nyithasson új szakaszt a fasiszta nyomástól felszabadult Dunavölgye történetében.”

Voltam s maradtam Erdélyben is annyira pozsonyi, hogy felujjongjak a hírre: április 4-én Malinovszkij tábornagy csapatai rohammal bevették a régi magyar koronázóvárost, Szlovákia fővárosát, s az esemény tiszteletére Moszkvában 224 ágyú húsz sortüze dördült el. Teljes bizalommal, gyanútlanul esetleges más lehetőségekkel szemben, azonnal vezércikkben köszöntöttem felszabadult szlovák és magyar barátaimat a Duna fölé magasodó négytornyú várrom alatt. Ifjúságom fellobbanásával, a ked-

vező romániai ösztönzések hatására küldhettem volna-e egyebet, mint bizakodást? „Mátyás király, Kolozsvár nagy szülöttje, ott Pozsonyban, az ősi Ventur utcán állíttatta fel – írom – az első Dunai Akadémiát. Bethlen Gábor ugyancsak keletről szemlélte a Duna-medence dolgait, s erdélyi hadakkal termett Pozsonyban, hogy onnan fékezze meg Bécsset. S ma a Vörös Hadsereggel menetelő román katonák viszik el Hozzátok Erdély üzenetét. Azét a Groza Péterét, aki itt Kolozsvárt a minap mondta nekünk, erdélyi magyaroknak, hogy hivatásunk a hídalkotás Románia és Magyarország között, mert a jövő a Duna-medencében a német fasiszmus megsemmisítése után csakis az egymásra utalt szlávok, magyarok és románok közös demokráciája lehet. Ez a hang, ez a fel-fogás, ez a történelmi program Pozsonyban sem idegen, ott élt mindig a demokrata harc-sok szívében. Az, ami itt román–magyar kérdés, ott szláv–magyar hídszerep. Így vagyunk mi egyek Veletek. Így lehettek Ti most egyek velünk.” Nem idézném, ha ez csak az én hangom, szavam, mondandóm lett volna, de hiszen ellenállhatatlanul növekedett az egymásra találás gondolatgörgetege mindnyájunkban, akik a pozsonyi Fadrusz János híres kolozsvári Mátyás-szobra felől tekintettünk most a világba. Már a békét köszöntöttük, amikor Kurkó Gyárfás egy munkásgyűlésen hirdette meg, hogy vállaljuk a hídszerepet az egész román és az egész magyar nemzet teljes kibékülése és szövetségre lépése végett, s amikor Groza egy

alkalommal Bukarestben számolt be kolozsvári tapasztalatairól, egyenesen kimondta, hogy az ország határain túl is biztosítanunk kell a magyar nép barátságát. Biztatóan kinyílt szánkra a teljes kelet-európai körkép. Egy aradi ekés-gyűlésen a miniszterelnök még továbbment, s a tizenhárom tábornokvértanú és Avram Iancu tragédiájára figyelmeztetve most már négy nép testvéri együttműködését emlegette. „Az öreg Duna ne válaszfalat alkosson a magyar, a román, a szerb és a bolgár között – mondotta a Balkán felé bővítve a látóhatárt –, hanem kapcsolja össze ezeket a népeket úgy, hogy szellemi és anyagi javaik kicserélésének útvonalává válják!”

Térjünk vissza a hétköznapiakra. Mit ígért, mit ért számunkra a szivárványkapu?

Nemegyszer magyaráztam már jó embereknek, akik az idő torlódásaiban megfélekedtek a Magyar Népi Szövetségről, hogy ez a nemzetiségi tömegszervezet már azért is örök elismerésre méltó, mert megőrizte a világháború örvényébe került erdélyi magyar népállományt. Százezrek kerültek fogságba, százezrek sodródtak nyugatra, s az MNSZ e tömegek hazahozatalát, a szülőföldre való visszatalálás elősegítését tekintette legelső feladatának. Március 21-én értekezletet kellett vezetnem az MNSZ kolozsvári székházában; jelen voltak a magyar intézmények, egyházak, szervezetek és iskolák képviselői; volt itt szó mindenről, ami történt s aminek most már a kormányhatalommal szövetségre jutva a nemzetiségi kérdés

rendezése végett történnie kell. Itt mutatta be Demeter János a Groza-kormány bevonulása alkalmából előterjesztett nemzetiségi javaslatokat, amikor szólt a telefon, s Brassóból jelentette elnökségünk, hogy a Groza-kormány elrendelte az Észak-Erdélyből elhurcolt polgári foglyok szabadlára helyezését. Érthető volt a jelenlevők lelkesedése, a végrehajtás azonban még hetekbe került. A hónap végéről kelt Szász Istvánnak, az MNSZ brassói napilapja, a Népi Egység munkatársának riportja a földvári haláltábor kapunyitásáról. Százan és százan pusztultak el ott, a Barcaság peremén, a Maniu-gárda hóhérrendszere alatt, de most az életben maradottak hazabocsátó igazolást kaptak, ezt az MNSZ küldöttei jelenlétében az újonnan idehelyezett táborparancsnok ezredes írta alá, s az MNSZ megbízásának eleget téve Szabó Zoltán brassói főorvos egészségügyi szempontból ellenjegyezte. Az ország minden részéből összegyűlt hozzátartozók a tábor bejáratánál várakoztak szeretteikre, míg – mint olvasom – „a menetszlopba fejlődött kiszabadult foglyok sapkájukat lengetve éljeneznek, majd a menetszlop élén felcsendül az ének: »Fel, fel, ti rabjai a földnek...« s a lágy tavaszi szellő messze viszi a kanyargó Olt völgyében a munkásság szabadsághimnuszának dalfoszlányait.” Április 13-án a hazatért szilágycsehiak köszönetét közli a Világosság. A megható levél nemcsak a Groza-kormánynak és az MNSZ vezetőinek fejezi ki háláját, hanem megemlékezik a Földvár környékén fekvő Hídvég, Botfalu,

Hosszúfalu népének életmentő segítségéről is, nemkülönben arról a támogatásról, melyben a hazatérőket útközben Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely és Kolozsvár lakossága részesítette.

És rövidesen megindult a néparadat Sopron, a Dunántúl, Budapest felől is. Zsúfolt, a va-gontetőkhöz megszállt vonatokon érkezett Nagy-váradra sok ezer ember, nemcsak leron-gyolódott katonák, hanem falujukból a front közeledtére erőszakkal elűzött öregek, asszo-nyok, gyermekek éhező serege is. Kétségbe-esett hang hívott fel telefonon a határról: a ha-zatérőket táborba gyűjtik s nem engedik to-vább... Egy álló napig ültünk csüggedten Va-sile Vaida Kolozs megyei pártfőtitkárral az ak-kor még a Bartha Miklós utcában lévő irodahe-lyiségben, s vártuk, vártuk Teohari Georgescu belügyminiszter válaszát. A kormány ülésezett és vitatkozott, akadtak, akik egyszerűen fasisz-táknak minősítették az elmenekülteket, s határ-zárt követeltek a kormánytól a demokrácia vé-delmére, és csak lassan, szinte araszolva nyo-mult be az agyakba telefonon közölt vélemé-nyünk, hogy itt a háború áldozatairól van szó. Végül is győzött érvelésünk, s Vaszi elvtárs (ahogy mi régi illegalista társunkat barátilag szólítottuk) felszabadultan vette fel a belügy-miniszter döntését: „Jöhetnek!” Gépkocsit kaptam, és rohantam a jó hírrel Nagyváradra, ahol már várt Czeller Lajos, már nem is tu-dom, mint a demokratikus államvédelem avagy a párt, a megye vezetője, mindenesetre felelős

funkcionárius. Együtt hajtottunk ki a táborba, ahol falvanként csoportosulva riadt emberek ültek cókmojkukon, s most felugorva körénk sereglettek. El tudom képzelni, mi ment végbe lelkükben, amikor a haza kapujában sötét bizonytalanságba süllyedve néztek sorsuk elé, s most megnyílt számukra az otthonukba vezető út. Itt a táborban találkoztam a vargyasi unitárius pappal is, nem mondom, őt igazán nem üdvözölhettem valami szívélyesen, hiszen minden kényszer nélkül, egymaga indult el családjával a faluból, de ahogy néztem a csontig lesóványodott szerencsétlent, akire a templomból mint köpcös emberre emlékeztem, úgy gondoltam, eléggé megbűnhődött már – hogy is mondjam? – szökéséért. Lehet, hogy más is akadt, aki felelőtlenül hagyta el otthonát, no de most nem volt ideje ítélkezésnek, hanem el kellett látni mindenkit forró levessel és kenyérral (ez a nagyváradi MNSZ feladata volt), s már állították is össze a hosszú-hosszú vasúti szerelvényt. A szülőföld visszafogadta gyermekeit.

Hétköznapijaink másik nagy feladata s egyben eredménye is a nemzetiségi lét kereteinek kiépítése és a demokratikus államhatalomba való egyenrangú beillesztése volt. Már a szovjet katonai közigazgatás idején megjelent Bukarestben egy *Nemzetiségi Statútum*, mint Gheorghe Vlădescu-Răcoasa nemzetiségügyi miniszter javaslata, ez azonban a benne foglalt haladó szellemű újítások ellenére is nálunk Észak-Erdélyben komoly bírálatban részesült. A miniszter jóakarata ugyan – még egy tábor-

nok-kormány korlátai közt – kétségtelen volt, de az a körülmény, hogy a tervezet a leginkább érdekelt észak-erdélyi demokratikus tényezők, románok és magyarok, meghallgatása nélkül jutott kidolgozásra, számos már elért eredmény mellőzését vonta maga után. Egy ankét során a Világosság meg is jelölte, hogy a tervezet hol szorul kiigazításra. Így felvetődött a magyar nyelv hivatalossá tételének igénye, nemzetiségi államtitkárságok létesítése az egyes minisztériumokban, a nyelvhasználatához szükséges arányszám csökkentése 30 százalékról 20 százalékra, s egyáltalán, a régi 1868-as magyar nemzetiségi törvény megismétlésének korszerű meghaladása a mai szükségletek szerint... A Világosság megszólítottjai helytelenítették, hogy a statútum-tervezet anyanyelvi oktatást legkevesebb 40 iskolaköteles esetre ír elő, s büntető rendelkezéseket is sürgettek a nemzetiségi előírások megszegőivel szemben. Élénk ellenkezést váltott ki a tervezet szűkeblősége az egyetemi oktatás kérdésében, mert a különben létező kolozsvári magyar egyetemet tudomásul nem véve csak egyes magyar tanszékeket helyezett kilátásba. Az MNSZ reálpolitikája számára ezek után elemi szükségletté vált olyan országos kongresszus egybehívása, melynek ideológiai és politikai állásfoglalásai lehetővé teszik a demokratikus államhatalommal való bensőségesebb és tartalmasabb megegyezést.

Az MNSZ országos elnöksége a szervezet megalakulása óta Brassóban székel, de Erdély

kettészakításának megszűntével érthető módon felvetődött az óhaj, hogy a vezetőség Erdély gócpontjába, Kolozsvárra költözzék át, oda, ahol Dávid Ferenc és Heltai Gáspár, Apáczai Csere János, Bölöni Farkas Sándor és Kőváry László óta az erdélyi magyarság művelődésének, gondolkodásának, öntudatának történelmi súlypontja kialakult, ahol az Erdélyi Helikon irodalmi és a Korunk társadalomszemléleti humánuma gyökerezett s a még be sem fejeződött második világháború katasztrófáit túlélte a több évszázados múltra visszatekintő magyar egyetemi oktatás. Kurkó Gyárfás, a székely géplakatos, született diplomataként látogatott fel Kolozsvárra, hogy két társával – Czikó Nándorral, a nemzetiségi minisztérium új magyar tanácsosával és Méliusz Józseffel, az antifasiszta temesvári íróval – együtt felkeresse az MNSZ kolozsvári vezetőit, majd látogatást tegyen Vásárhelyi János református püspöknél, Józan Miklós unitárius püspöknél és Sándor Imre katolikus püspöki helytartónál is, körültekintően előkészítve egy Kolozsvárra összehívandó MNSZ-kongresszus demokratikus egységét. Közös volt a határozat, hogy erre a kongresszusra meghívják a Groza-kormányt is. Amint minderről a sajtó hírt adott, országszerete megindultak az előkészületek, hogy ez a nagy találkozó valóban az egyetemes romániai magyar lakosság képviselőjévé váljék s a népi igazához jutott nemzetiséget az ODA szellemében a demokratikus államhatalom egyenlő részesévé tegyék.

Igazán félreismerné az MNSZ népi-népf fronti kitérülkózását az, aki feltételezné, hogy maga a kommunista mag, a MADOSZ hagyománya elvizenyősödött, szétlapult egy pusztán etnikai önvédelemben. Nem véletlen, hanem élő jelkép, hogy az új népi találkozóra egybe gyűlt sok száz küldött a kongresszus előnapján, 1945. május 6-án, vasárnap csöndes menetben, kolozsvári lakosok kíséretében felvonult a Há zsongárd sírhalmi közt a város felett uralkodó tetőre, s ott Józsa Béla sírjánál esküdött fel harcra és munkára. A Horthy-rendszer alatt vértanúhalált halt székely népharcos és a Gestapo foglyaként meggyilkolt másik székely, Nagy József újságíró sírjait nagy négyszögben vette körül a tömeg, s az elhangzott beszédek már nem a gyász, hanem a fasizmus minden formája felett aratott győzelem ígét harsogták. Érzelem, szenvedélyes hit nélkül nincs történelem, s akik itt az erdélyi magyarság új korszakának távlataira hivatkoztak, nem a laza békülékenység, hanem a minden elnyomást elítélő harag szikrájával gyújtották meg a józan értelem világát. Pátosz? Igen. A másnap megnyíló kongresszus tanácskozásain ez a forradalmi hangulat vonult végig.

A sajtó népi parlamentnek ismerte el a kongresszust, mely sok tekintetben hasonlított ama gyulafehérvári román nagy nemzeti gyűléshez, ahol a régi Magyarország román nemzetiségének küldöttei saját anyaországukhoz csatlakoztak s a demokráciát hirdették meg új életformájuknak, elismerve a kisebbségek jogait. Ez a

kolozsvári nagygyűlés a Romániában élő magyarság minden rétegének össznépi kívánságait kifejezve egy kétmilliónyi nemzetiség saját erőből való felemelkedését és egyben a román néppel közös országépítés reális céljait hirdette meg. A Farkas utcai Diákház nagytermében hétfőn, május 7-én megnyílt kongresszus első szónoka Csögör Lajos egyetemi tanár, alispán volt, s beszéde nem hagyott kétséget afelől, hogy az egybegyűltek helyes politikai ösztönrel készülnek fel a jövőre. „Le fogunk itt számolni a múlttal – mondotta –, és új utakat keresünk a romániai demokrata magyarok számára. Kiirtjuk soraink közül a sovinizmus minden maradványát, és leleplezzük reakciós úri rétegünk bűneit mi magunk, mert csak így szerezhetünk megbecsülést dolgozó tömegeink és mindnyájunk számára. A levert fasizmus, a levitézlett reakció magyar képviselői el kell tűnjenek közülünk, mert az a réteg, amelynek egyedüli gondja a maga kiváltságos helyzetének megmentése volt, végképp elvesztette minden jogát, hogy a magyarság nevében beszéljen. Helyét átveszik a földművesek, a munkásság, a haladó értelmiség legjobbjai, hogy a nép végre saját maga intézze sorsát. Hisszük azt, hogy csak ezen az úton járva tudjuk teljesíteni igazi történelmi feladatunkat, amelynek célja békés együttélés megteremtése az egyenjogúság alapján bent az országban és hídépítés a Duna-medence közös sorsban és közös veszélyek közt élő két népe, a román és magyar nép számára.”

Válaszképpen Tudor Bugnariu a román Hazafiak Szövetsége nevében éltette a román-magyar egyetértést és testvériséget, a szakszervezetek nevében pedig Veress Pál hozta el a munkásság üdvözetét, s a még meglévő hibák és akadályok őszinte feltárását sürgette, hogy így támogassa a kongresszus a Groza-kormányt a demokrácia maradéktalan megvalósításában, legyűrve az államgépezetben még mindig meghúzódó „csendőriskirályok” uralmát. Mindez azonban csak úgy tud megvalósulni, ha Erdély magyar dolgozói demokratikus alapon szervezkednek. A szónok közös ipari és mezőgazdasági tervet vázolt fel, s a végrehajtást románok és magyarok testvéri összefogásától várta.

Az emlékirónak egy-egy esemény megörökítésénél pontos krónikásnak is kell lennie, hogy a feledés homályából elővillantsa új történelmi kezdetünk forradalmi tisztaságát. A szociáldemokraták részéről Lakatos István kívánt sikert, majd a kétésfeles szociáldemokratából ekkorra már kommunistává tudatosult Jordáky Lajos a KRP megbízottjaként emelkedett szólásra. Ő nevezte először a kongresszust „a romániai magyar nép első parlamenti ülésének, amelyen részt vesz az egész ország magyarsága társadalmi különbség nélkül, hiszen itt látjuk a sorokban az egyszerű földművest, a gyári munkást, a tanítót és a papot”. Radikálisan követelte, hogy a kongresszus leplezze le mindazokat a titokban és háttérben mozgó egyéneket vagy csoportokat, amelyek a Groza-kormány

demokratikus programját szabotálják. „Mi nem akarunk, s hiszem, hogy a Magyar Népi Szövetség tagjai sem akarják – kiáltotta emelt hangon –, hogy mi itt még egyszer mint kisebbség szerepeljünk. Elég volt a magyarnak huszonkét éven át kisebbségnek lenni! S elég volt a románoknak is a kisebbségi sorsból négy éven át!” A Világosság riportere szerint a szónok a tomboló tapsvihárban alig tudta beszédét befejezni.

És idézzük Kurkó Gyárfást is, aki mint elnök éltette Sztálin marsall és Groza miniszterelnök táviratváltását s a benne foglalt kezességvállalást, hogy a magyarság megkapja a demokráta Romániában a nemzeti jogegyenlőséget. „Teljes bizalommal tekintek a jövőbe – hirdette a szónok –, és meg vagyok győződve arról, hogy az a munka, amelyet itt a hét folyamán elvégzünk, meg fogja győzni a még közöttünk lévő magyar aggályoskodókat, de a román népnek azt a részét is, amely még nem hisz őszinteségünkben, hogy valóban akarjuk a román és magyar nép testvéri együttműködését, és ezáltal vállaljuk a híd szerepét, s megfelelünk annak a feladatnak, amely a román és magyar nemzet között szoros szövetségre vezet.” A rendezőség nem számolt azzal, hogy a küldöttek ülésére Kolozsvár lakosai is feltartóztathatatlán áradatban betódulnak, s a Diákház nagyterme szűknek bizonyul. Ezért tette át színhelyét aznapra a kongresszus a sétatéri színházba, ahol délután elhangzottak a megyei beszámolók. A felszólalók sorra rávilágítottak

az egyes megyékben észlelhető hiányosságokra, így Szász Imre háromszéki küldött az MNSZ-ben immár tagként beszervezett ötvenezer székely nevében kérte a közigazgatási kinevezések felülvizsgálását, megkövetelve, hogy az újonnan kinevezettek a nép nyelvét ismerjék... A legnagyobb tapsot az elért eredmények aratták: a romok eltakarításáról, a földosztásról és a szépen bevetett földekről, a közlekedés helyreállításáról volt szó, a normális élet újrakezdéséről önerőből. Éppen a csiki küldött beszélt, amikor mozgás támadt a színházteremben, morajlás, a párt küldötte váratlan üzenettel rohant be a színpadon lévő elnöki asztalhoz. Kurkó Gyárfás felállt, s elcsukló hangon jelentette be: „A hitleri Németország letette a fegyvert. Béke! Emberek! Testvérek! Elvtársak! Itt a várva várt béke!”

Mint villám cikázott át a zsúfolt termen a hír. Felállás, ujjongás! Már rontanak is be a kis rikkancsok a Világosság különkiadásával, benne Eisenhower amerikai tábornagy főhadiszállásának jelentésével. Igaz, ekkor még valahol Csehországban folytak a harcok, Moszkva csak másnap, május 8-án éjjel jelentette be a berlini fegyverletételt, s így Románia lakossága május 9-ét fogadta el a béke napjának, a közben emelkedett hangulatban továbbfolyó MNSZ-kongresszus azonban mindenképpen egybeforrott, egybeolvadt, egybeötvöződött a béke beköszöntével.

A 23 megye magyarságát képviselő értekezleten sorra tárgyalásra kerültek a még sebeket

ütő, kényes kérdések, s a hamarosan kiadott határozatok kis füzetében pontokba foglalva szerepelt minden „nemzeti kívánság”, valamint a szövetkezetek, a kisiparosság, a falvak népe üzenete, az iskolaügyek rendezése, egyetemeink, főiskoláink, múzeumaink minden soros kérdése, a népegészség kívánalma, szabad államban szabad egyház követelménye, sajtó, rádió, színház, képzőművészet igénye, s külön fejezet viselte ezt a címet: „Íróinkra nagy szerep vár.” Közben maga a vendégfogadó kolozsvári magyarság is kitett magáért. A küldöttek a Bástya utcai Erdélyi Nemzeti Múzeumban mintaszerű kiállítást tekinthettek meg, ahol „az állati állkapocsból készült sarlótól a mai gépkapáig” (ahogy a Világosság írja) évezredek mezőgazdasági tökéletesedését mutatták be az EMKE, az EMGE és az Erdélyi Múzeum Egyesület szakemberei. A színház ez alkalmából rendezett Móricz Zsigmond-estjét Benedek Marcell nyitotta meg, az Egyetemi Könyvtárban pedig a forradalmak és szabadságharcok történeti kiállítása volt látható, ez Budai Nagy Antal, Dózsa György, Horea parasztfelkeléseitől a Habsburg-ellenes küzdelmeken át egészen az 1919-es kommün falragaszáig tükrözte a megtörténtekeket. Az egyetemi hallgatók Kós Károly *Budai Nagy Antal*-drámájának egy jelenetét adták elő a kongresszus termében, az írók – köztük Horváth István, Kiss Jenő, Méliusz József, Molter Károly, Nagy István, Szemlér Ferenc és a közben Nyugatról hazatért Szentimrei Jenő – külön irodal-

mi est műsorával léptek a közönség elé. Meglepetésként ezekben a napokban került forgalomba a Nagy István és Simó Gyula nevével jegyzett Képes Újság, nyomdászaink művészetét dicsérve.

Tetőpontját a népi parlament kint a sétatéri stadionban érte el, nem elkülönülve, hanem húszezer főnyi közönség karéjában. Itt hangzott el a vendégül jött miniszterelnök és a vele érkezett ODA-főttkár beszéde. A jelenlevőket Kurkó Gyárfás üdvözölte, elhatárolván magát és táborát az úri revizionistáktól, akik – s itt nyilvánvalóan a szovjetellenes háborúra célzott – „Szibériáig akarták kitolni a határokat”, s megkülönböztetésül megkiáltotta az időszak jellegzetes feltárulkozásával: „...a mi revizionk továbbhalad. Az egész világra! Világszabadságot és világdemokráciát akarunk!” Nem, nem tagadom meg ma sem az ilyen tényleg kiliasztikusan hangzó kitörést, mert nem pusztá frázis volt az akkor, hanem a békéhez és felszabaduláshoz fűződő mélységes meggyőződés. Az indulás szüzi igazsága. A szöveg különben a következő két neves vendégszónok beszédével együtt füzetben maradt az utódokra ezzel a hosszú címmel: *Mit mondott Groza Péter, Luka László, Kurkó Gyárfás a Romániai Magyar Népi Szövetség első kongresszusán?* Lehet, hogy annyi minden azóta megtörtént után szovirágosnak hangzik a román miniszterelnök történelmi derülátása, de a sors még mindig eldöntheti, nem volt-e igazunk, amikor beszédét proféciónak vettük? „Meggondoltan és hatá-

rozottan állítom – hangzott el magyarul a tri-
bünről –, hogy ma megvannak mindazok a po-
litikai adottságok, melyek a román és magyar
nép testvéri együttélését biztosítják. Hatalmas
szomszédunk, a Szovjetunió véget vetett az ed-
dig már szétugrasztott gyűlölködők politikai
túltengésének. A román nép szorgalmasan lát
hozzá a tisztogatás munkájához, kivetvén a kö-
zösségből mindazokat, akik a demokrácia és
béke ellen cselekedni mernek. Ugyanezt a
munkát, ugyanilyen szempontokból vezérelve
kell véghez vinnie a Magyar Népi Szövetség-
nek is. Impozáns és sokat ígérő jelét látom a
mai nap szivárványos ünnepségében a testvéri-
ségnek. Az erdélyi testvériség sugárzó jövőjé-
nek virradatát látom itt és kívánom, hogy mi-
ként az én lelkem csordultig telve van remény-
kedéssel, teljék meg az önök lelke is bensősé-
ges érzelemmel: az egymásrautaltság érzésé-
vel, magyar testvéreim!”

A Kolozsvárra ez alkalommal felvonult pa-
raszthad valóban a szivárvány minden színében
tündökölt. Akkor – a következő évek nagymé-
retű urbanizációját megelőzően – valóban pom-
pás volt s még nem színpadra, hanem ünnepre
szánt mind a román, mind a magyar népviselet,
a népgyűlésre érkezett Ekés-küldöttség hímes
inge és bőrtüszője, a kalotaszegi magyar lányok
szalagos pártája, a hóstáti földészek buzakalá-
szos kalpagja, a széki rézgombos kék bujka, a
székelyek vitézkötéses harisnyája. Volt is egy
fényképem erről a sporttéri gyűlésről, Groza
mérái lányok között, elkérték tőlem az állam-

férfiú századik születésnapján megnyílt budai emlékkiállításra. S ágyam felett máig a mosolygó miniszterelnök, éles napfényben szemére húzott kalappal, egy dedikált Móricz-arckép és az olvasó Szabédi Lászlóról készült ceruzarajz között. Nézem a Groza-arcot, gondolok az atyai jóbarát sudár megjelenésére és megnyerő vonásaira, s megrohan a felismerés, hogy ez a nyílt férfiasság mennyire kifejezi a politika emberi hőségét. Ennek a férfinak a tudatában nem ábrándok gomolyogtak, hanem lehetőségek lobbantak fel.

S ugyanilyen mélyen belém rögződött a zömök Luka László régi sebhelyet hordozó arca is. Komor arc, meggyőző szemek, határozott, szigorúan egyenes ajak. Ki volt ő? Emléke a közéletből tragikusan elsodródott, s az utódló nemzedékek bár csak annyit tudnának róla, amennyit akkor, azon a népgyűlésen, jellemzésére Groza Péter elmondott, rámutatva harcostársára: „Vén kommunista! Nyakas góbé! Szívós demokrata! Szóval nagyszerű polgára ennek a hazának, amelyet demokratikussá kell tennünk.” A találó minősítést Luka László meg is érdemelte: kétszer is börtönbe vetették, előbb a zsilvölgyi bányászok szervezése miatt, majd a vasutasmozgalmak idején, s perei melléje állították a közvéleményt. Börtönéből akkor szabadult, amikor Észak-Bukovinába 1940-ben bevonult a szovjet haderő. Ő lett Csernovic városának polgármestere, s őrnagyként vett részt a nagy honvédő háborúban. Hazatért (a háromszéki Lemhényből származott),

s az RKP harcosaként állott Gheorghe Gheorghiu-Dej mellé az Országos Demokrata Arcvonal megalakítására. Valójában kétnyelvű ember, székely gyermekkor és román mozgalmi iskolázottság nevelte mindkét nép fiává. Felismerte Kurkó Gyárfás vezetői rátermettségét, s ott állt most közte és a román kormányfő közt a sportpálya emelvényén. Belőle nem parttalan derűlátás, hanem az aggály, a gond, a figyelemzetetés szólt.

„A szabadságjogokat – mondotta –, ezt az egyenlőséget, ezeket az igazi jogokat, igazi szabadságjogokat, melyeket már megadott a kormány, csak úgy lehet kiszélesíteni és megtartani, ha azt a megengedett magyar zászlót nem azért tűzzük ki, hogy provokáljuk vele a román tömegeket, hanem azért, hogy együtt hordozva a román zászlóval, kimélyítsük testvériségünket! Testvéreim! Tudnunk kell azt, hogy a nemzetiségek jogainak szabadsága csak úgy védhető meg, ha megerősítjük a román demokráciát, ha megerősödik a román demokrata kormány, amelynek sok ellensége van.” Ebben a gondolatmenetben óva intett minden türelmetlenkedéstől, mert a még megoldatlan kérdések rendezése is csak a demokrata kormány helyzetének megszilárdításától s a román tömegek bizalmának megnyerésétől várható. „A román-magyar barátság lesz a biztosítéka annak – ismételte ő is a sarkigazsággá vált mozgalmi tételt –, hogy a Duna-medencében a népek megtalálják az utat a tartós békéhez, és soha többé nem lesznek eszközei semmiféle imperializmusnak, más népek leigázására.”

A beszédek elhangzása után Bányai László a kongresszuson megválasztott Központi Intéző Bizottság nevében határozati javaslatot olvasott fel, melyben a kongresszus leszegezi, hogy céljait a román és magyar tömegek baráti közeledésén át kívánja megvalósítani, bizalommal a Groza-kormány iránt. A legsürgősebben rendezendő tíz nyitott kérdés a felvonult tömegek beleegyezésével határozattá emelkedő dokumentum szerint a következő volt: „a) az állampolgárság rendezése, különös tekintettel a sajtóságos viszonyokra; b) a nem fasiszta eltávozottak visszatérésének rendezése; c) az anyanyelv használatának tiszteletben tartása; d) az észak-erdélyi demokratikus közalkalmazottak besorolása; e) a dél-erdélyi területeken élő magyarság bekapcsolása a közigazgatásba; f) a magyar nyelvű közoktatás biztosítása; g) a kolozsvári magyar egyetemi oktatás állami biztosítása; h) a székelyföldi népfellegl áttelepítésének megnyugtató megoldása; i) a földosztás ellenőrzése a nemzeti jogegyenlőség szempontjából is; j) eltörlése mindazoknak a törvényeknek, amelyek megkülönböztetést tesznek nemzetek, fajok és vallások között.”

A következő esztendőkre ez lett az MNSZ reálpolitikájának lényege: a demokratikus román kormánnyal együttműködve teljesíteni az erdélyi magyarság akár sérelmekből, akár a növekvő igényekből fakadó jogos követeléseit. Vagyis: a hatalom részeseként folytatni a küzdelmet minden olyan reakciós törekvéssel szemben, amely a jogegyenlőséget fenyegetve

a román–magyar együttélést és együttműködést gáncsolja el. A Magyar Népi Szövetségnek már az 1945-ös országos kongresszus idején 387 753 tagja volt (ennyi volt Csákány Béla szervezeti jelentése szerint a kiadott igazolványok száma), s ez a tömeg az adott politikai körülmények közt a Groza-kormány oldalán tekintélyes módon támasztotta alá az ország demokratizálásának történelmi követelményét.

A kedélyeket ebben az időben a román és a magyar egyetem létkérdéseinek egyeztetése, egy internálási hullám és Kacsó Sándor fogvatartásának botrányos ügye kavarta fel. Mindhárom eset a Groza-kormány és az MNSZ együttműködésének próbaköve lett.

A két kolozsvári egyetem viszonyának szabályozására két előzetes zavaró eset vetett árnyat. Amikor közvetlenül a felszabadulás után egy teherautórakomány román egyetemi személyzet jelent meg Nagyszebenből a magyar egyetem gondozásában levő klinikákon, az érkezők nekiláttak a magyar feliratok leszaggatásának, mire a szovjet katonai hatóságok kiutasították a türelmetlen csoportot. Később azonban, már a két egyetem közt folytatott első tárgyalások után, előttünk ismeretlen magyar feljelentők arra bírták rá a városparancsnokságot, hogy a Feleki Tetőn állítsa meg a visszatérő egyetem karavánját. Vasile Vaida kérésére nekem kellett felmennem a szovjet katonai parancsnokhoz a Centrál Szállodába, hogy ismerve a közben létrejött egyetemközi megállapodásokat, az MNSZ részéről kérjem a határ-

zár feloldását. Ez megtörtént, s most már beköltözött a visszatérő Ferdinánd Egyetem is a folytatólag működő magyar egyetem mellé. Még áprilisban, a Groza-kormány uralomra jutását megelőzően, Vasile Pogăceanu főispán elnökletével sikerült új tárgyalásokat kezdeni a két egyetem elhelyezésével kapcsolatos kérdésekben. Két rektor, a magyar egyetem részéről Miskolczy Dezső, a Nagyszebenből hazatérő román egyetem részéről Emil Petrovici, két nemzetközileg is elismert tudós (az egyik ideggyógyász, a másik nyelvész) képviselte szakemberekből álló küldöttség élén a tárgyaló feleket, s miután a Bukarestből erre az alkalomra ideérkezett Aurel Potop nemzetnevelésügyi államtitkár s Luka László mint az ODA küldöttje kifejtette a két egyetem mind bel-, mind külpolitikai szükségességét, a két egyetem részéről igényelt épületeket és felszereléseket igazságosan sikerült megosztani. A tanácskozások eredményeképpen az ODA s a román, valamint a magyar egyetemi tanács közös javaslattal fordult a kormányhoz, olyan törvényrendeletet sürgetve, amely kimondja a nagyszebeni egyetem visszatérését Kolozsvárra, s egyben tartalmazza a kolozsvári magyar egyetem fennállását is. A megegyezés még a szovjet katonai közigazgatás alatt önállósult helyi erők erkölcsi eredménye volt, a törvényes véglegesítés a tiszta ODA-kormányra várt.

Értetlenül fogadta a közvélemény a régi rendszerben többé-kevésbé kompromittált sze-

mélyek internálását. Míg a szovjet katonai közigazgatás idején – tehát az észak-erdélyi önkormányzat alatt – a tisztogató bizottságok szabályszerűen, az érintettek és környezetük, munkatársaik meghallgatásával, a nyilvánosság színe előtt végezték igazoló munkájukat s így az igazság megállapítása hozzávetőlegesen sikerült, addig most ismeretlen kritériumok – talán a volt tisztogatások véleményezése, de többnyire feljelentések – alapján került sor számos internálásra, s egyelőre az is bizonytalan volt, hogy milyen fórum vizsgálja ki a le tartóztatottak ügyét. Úgy vélem, az igazi ok az egységes romániai közigazgatás helyreállításából következő „párhuzamosság” igénye volt: a demokrata kormány magyarországi és bulgáriai mintára erélyesen hozzálátott a háborús bűnösök felelősségre vonásához, az Antonescu-rendszer és a szovjetellenes rablőháború, a zsidóüldözések vezetői ellen véres tömeggyilkosságokat leleplező perek indultak, s az egységes közvélemény megkívánta egyidejűleg a Horthy-rendszer és a német megszállás exponeenseinek megbélyegzését is. Amíg azonban Romániából a fegyveres felkelés után aligha távozhattak a háborús bűnösök, addig az ilyen elemek Észak-Erdélyből idejében elmenekülhettek a közelgő front elől, s így az igazságtevés „egyensúlya” eleve kétségessé vált. Inkább kisemberek kerültek nálunk bajba, s hol egy hétgyermekes vízszelőlőért, hol egy közismerten népbarát református papért, sőt az ellenállási mozgalomban részt vett Nagy László

városi tiszti főügyészért is személyesen kellett közbelépnem, igazolván a feljelentésekkel szemben ártatlanságukat vagy ügyük jelentéktelenségét s visszaszerezvén szabadságukat.

Semmiképpen sem volt menthető azok erkölcstelen magatartása, akik a zsidók deportálása idején nem a részvétet tanúsító közhangulat, még csak nem is Márton Áron püspök szószékről elhangzott bátor tiltakozása szellemében jártak el, hanem „felsőbb parancsra” durván, gonoszul viselkedtek a téglagyárba gyömöszölt, majd vagonokba lökött és idegen földre, lágerekbe hurcolt áldozatokkal. Kár, hogy a szociáldemokrata Erdély hasábjain ezekért is szót emeltek, sőt egy ankét ott a zsidókérdést úgy próbálta feszegetni, mintha például a Világosság valamiféle faji kapcsolatok következtében ítélkeznék a zsidóság meghurcolásában részt vett tisztviselők embertelensége felett... A válasz természetesen nem maradt el. Szerkesztőségi cikkben mondtuk ki: „Aki a zsidóság ellen vétett, árulója volt a magyar nép ügyének is. Akik a zsidóságot kirabolták és elhurcolták, s akik mindezekhez a műveletekhez ravasz számításból vagy hitvány szolgálalkúságból segédkezett nyújtottak, tulajdonképpen a német megszállásról, magyar százezreknek a fasiszták rablőháborújában való feláldozásáról s a magyar paraszt és munkás végletekig való kizsákmányolásáról terelték el a közfigyelmet. Aki a zsidóság ellen vétett, arra a magyar nép nevében akarunk és fogunk lesújtani. Ez a Világosság álláspontja. Ebből nem engedünk, te-

kintet nélkül arra, hogy esetleg éppen ellenségeinkkel vagyunk egyfajúak, és azok mellé állunk, akiktől – az Erdély célzásaival ellentétben – egyes-egyedül a származás különböztet meg. Az az adottság, amelynek a demokratikus társadalomban nincsen többé semmi szerepe.” Ám még ilyen esetekben sem a – sokszor névtelen – feljelentések alapján történő internálást, hanem a törvényes felelősségrevonást, vagyis a kellő nyomozást, vádemelést és megindokolt ítéletet tartottuk egyedül célravezetőnek. Magatartásunkat rövidesen egy bukaresti hír igazolta: a fővárosban megszüntették a törvénytelen internálásokat, éppen a feljelentések megbízhatatlansága miatt, s nálunk is rövidesen törvényes eljárás lépett a sokszor ártatlankokat sújtó és felesleges izgalmakat keltő, túszfogáshoz hasonló őrizetbevételek helyébe.

A bűnösök tetteik mértékében bűnhődjenek, de általánossá tenni a vádakát, hát ez is előítéletet, ellenszenvet, bűnt rejteget. Volt, akinek nem tetszett, hogy a Világosság hosszú hónapokon át rendszeresen közölt *Ki tud róla?*-rovatóban bárkinek helyt adott, hogy katonahozzá tartozóit keresse, s akadt, aki fejét csóválta, amikor a tordai és marosludasi MNSZ-tagok segítségével eltemettük a hótakaró el-tűntével kint a mezőkön talált honvédteteme-ket, s megszerveztük az azonosítottak adatainak közlését családjukkal. Fasiszták emléké-t támogattuk volna? Inkább a fasiszmus ugyan-csak halálba sodort áldozatainak adtuk meg az emberséges végtisztességet. Fasiszták és nem

fasiszták, sőt antifasiszták összetévesztésére jellemző volt az 1944. augusztus 23-a után sok más dél-erdélyi magyar közéleti emberrel együtt Nagyenyedről Tirguziuba hurcolt és ott internált Kacsó Sándor esete is. A Brassói Lapok ismert demokrata vezércikkírója, a Vársárhelyi Találkozón minden nacionalizmusnak hadat üzenő s a román–magyar egymásratalálást éltető szónok, a „kisebbségi humánus” ige hirdetője, Dél-Erdély magyarságának irodalmi vezére egyszerűen mint magyar került lágerbe, s érthető, hogy arcképét minden felvonuláson meghordoztuk, feliratos táblán követelve hazabocsátását. Ilyen értelemben ostromolta az MNSZ minden alkalommal az ODA korifeusait, majd a hatalomra jutott ODA-kormányt. Ezért adta közre Kakassy Endre, a fogságban sínylődő író régi munkatársa, lapunkban azt a kicsempészett Kacsó-verset, melyből a felfogásához minden helyzetben következetes költő testvériség-hívása zengett:

*...most új igéi szállnak
születendő új világnak.
Az egész világon végig
már új Eszme arca fénylik.
Magyarok, románok, szlávok,
új ige szól már hozzátok.*

*Ige, mely joggá avatja,
hogy ki milyen nemzet tagja.
Olyan joggá, melyből Élet
fakad az új nemzedéknek,*

*hogy értelme legyen végre,
miért életét megélje.*

Egyszerű kádencia onnan a havasok alól, hogyne ütött volna szíven az emlékezés? Baka koromban én is onnan üzentem prágai és pozsonyi barátaimnak, magamba ölelve a közös égboltot, Kacsó Sándor derűlítésének azonban az álmok megvalósulása szempontjából több esélye volt. Június elején a Groza-kormány végre feloszlatta a tircuzsiui lágert, s tíz hónapra fogság után 1945 júniusa végén Kacsó Sándor hasonló sorsú író-társával, Vita Zsigmondal együtt hazakerült, hogy bekapcsolódjék új távlatokra nyíló közéletünkbe.

Tagadhatatlan, hogy Észak-Erdély betagozódása a demokrata Romániába éppen úgy kettéválasztotta az itt élő magyarság köztudatában az államiság és a nemzetiség fogalmát, mint ahogyan már serdülő koromban ez a kettő szétvált a kisebbségivé lett fiatal magyar értelmiség gondolkozásában. Akkor azonban ellenséges indulatú kormányzatok nacionalista politikájával szemben kellett fennmaradásunk számára ideológiai támpontot szereznünk, részben az ellenzékiesség lehetséges formáit keresve, részben egy olyan felülemelkedésre törekedve, mely a merev nemzeti államiság helyébe föderatív megoldást sürgetett. Most más volt a helyzet. Az új hatalomban való részese-dés reményében magán a román államkereten belül ígérkezett testvéri megoldás az együttélés számára, s éppen ez az országon belüli ki-

egyenlítődé nyitott ablakot a nacionalizmusok felszámolására szélesebb dunavölgyi és kelet-európai kitekintésben. Ez az eszmei beállítódás a múltból is egy élő nemzetköziség hagyományrendszerét csiholta elő, jelképpé váltva mindazt, ami az új lehetőségekben rejlő folytonosságra utalt. Távlabbról Dózsa és Horea időben egymás mellé tolt alakja derengett fel közös ideálnak (nem véletlen, hogy az újonnan elnevezett kolozsvári Dózsa és Horea utcát összekötő híd helyreállításakor *Dózsa és Horea hídjá* néven szerepelt a sajtóban), s még inkább 1848 forradalmi és szabadságharcos emléke elevenedett meg az új tudatalakulás szárnyaló képzeletében.

A munkásmozgalmi klasszikusok munkáival egy időben jelentek meg sorra olyan munkák, mint Jordáky Lajos esszéi a márciusi ifjúságról és a márciusi gondolatról, újrányomták Józsa Béla Petőfi-idéző füzetét a harmincas évek végéről, az EMKE Bözödi György szerkesztésében s az én bevezetőmmel 1848–49-es dokumentumgyűjteményt dobott piacra, s közvetlenül a Groza-bevonulást követően színházi estélyen ünnepelte az első szabad március 15-ét Kolozsvár magyarsága. Az új 48-as kultusz azonban a legkevésbé sem hasonlított régi forradalmak olyan szellemidézésére, mellyel Marx találó kritikája szerint „a hagyománytól megszentelt álruhában s ezen a kölcsönvett nyelven játsszák meg a világtörténelem új jelenetét”. A népfronti politika s a belőle nyíló népi demokrácia ténylegesen a múlt században

elbukott demokrata forradalom korunkig nyúló utópolgári követeléseit tette magáévá, most már a munkásság vezető erejével, jogosan támasztva fel a magyar lakosság érzésvilágában Kossuth és Petőfi korának még el nem halványult ígét. De éppen a múlt tanulságai készítettek most bennünket arra, hogy őszinte mérlegelés, becsületes kritika alapján elhárítsuk az emlékekből mindazt, ami akkor, 1848-ban hibának bizonyult, vagy amit azóta a polgári mítoszteremtés nacionalista módon eltorzított. Tapasztalatunk már volt az antifasiszta esztenődökből, amikor is mind a nemzeti, mind a parasztkérdésben felülvizsgáltuk a nagy hagyatékot, s azt ragadtuk ki tisztán, ami nem adhatott többé alkalmat félreértésekre. A Világosság ki is mondta: „...minden eddig volt március 15-i emlékezés fojtottságával és felemással szemben végre nyíltan és szabadon, a maga teljes, harcos valóságában idézhetjük Petőfi forradalmának minden tanulságát, igaz egységben minden demokrata románnal, harcos szövetségben a zsarnok fasiszmus megsemmisítésére törő Szovjetunióval, egy lángézésben a Duna-völgye s Európa minden szabadságharcos nemzetével.” Szobám faláról mindmáig szól Kovács Zoltán festőművész színpadi díszletterve a vörös, a magyar és a román zászlóval, háttérben Bem erdélyi testvérszózatával, úgy, ahogyan ama ünnepi rendezvény az első március 15-én a valóságban is fogadta a közönséget. A történelmi jelkép történelmi jelszóvá élesedett.

Nem maradhatott el a magyar és a román

történelmi emlékezés egyeztetése sem. Éppen itt kellett mindkét fél számára a közös eredővonalnak, a mai végkifejletig ért következetességnek a mutatóit megtalálni mérgező és eltérítő egyoldalúsággal szemben. Úttörő volt e téren a román irodalomban rendkívül járatos Kakassy Endre, aki *A román negyvennyolc* címen máris megkísérelte az egyeztetést. A Világosság-cikk rámutat Kossuth és Avram Iancu szembekerülésének tragédiájára, mindkét oldalon feltárva a hibát, de rávilágít arra az egymásratalálásra is, ami Kossuth és Nicolai Bălcescu 1849-es találkozásából kiindulva megadta románok és magyarok közös emlékezésének kulcsát. „Ha tiszta látóhatárt és friss levegőt akarunk itt tájainkon – írja Kakassy –, akkor a románnak ismernie kell azt a Bălcescut, aki a magyar népet a román nép természetes szövetségének tekintette, a magyarnak pedig nemcsak az ifjú Kossuthot kell tisztelnie, kinek egyik-másik tettéből a sovinizmus hervasztóperzselő lángja csap ki, hanem a másikat is, ki a bujdosásban lehiggadván s tájainkon józanabban szétteltekintvén, a dunai államszövetség, a dunavölgyi népek egyenrangúságának gondolatához érkezett el. Vegyük revízió alá a történelmet mindkét oldalon.”

Kirobbanó manifesztáció volt 48 új értelmezése és tanulságainak korszerű mozgalmi bevetése mellett Petőfi halálának régente is megült, de most a szabadság érzetével párosult megünneplése. Az MNSZ Kolozsvárt az Egyetemi Sportparkban országosan meghirdetett

Petőfi-napokat nyitott meg, majd színházi díszelőadás következett (a *János vitéz* bemutatását Janovics Jenő színigazgató vezette be). Plakátokon, lapokban, gomblyukakban megjelent a Budapestről már hazatért László Gyula képzőművész-régészprofesszor Petőfi-jelvénye, én sem maradtam el az igazi Petőfi bemutatásával, kiemelve az Egyenlőségi Klubban játszott szerepét, országszerte szavalták Szentimrei Jenő röpke és hatásos Petőfi-versét. A költő arcképe alatt vonult fel a Petőfi-napok közönsége a hazatérő győzelmes Vörös Hadsereg fogadtatására, s a gyászévfordulóra tízezrek gyűltek össze Segesvárt, csak a Székelyföldről egész szekértábor.

Kolozsvárról egy külön e célra összeállított vonatszerelvényen indultak el a vasúti műhelyek, a gyárak, az iskolák, a falvak küldöttségei a Petőfi-megemlékezés színhelyére (amikor egy helyütt hazatérő csapatok számára akarták elvenni a mozdonyt, a Dermatzenekar rázendített az Internacionáléra, s a szerelvény szabadon szaladhatott tovább). A segesvári Városháza dísztermében Kacsó Sándor beszéde avatta a Petőfi-napot a Dunavölgye jelképes összefogásának ünnepévé. Ott láttuk Gheorghe Vlădescu-Răcoasa nemzetiségügyi minisztert, Groza Péter üdvözlő levelét hozta el Romulus Zaroni, a földosztó Ekés-miniszter, a román írókat N. D. Cocea képviselte, vele jött, felszólalt, velünk együtt ünnepelt Mladen Iszajev bolgár költő, az antifasiszta szabadságharc bolgár hőse, Magyarországról

pedig Gergely Sándor érkezett meg, hogy a néptestvériséget a felszabadult Budapest nevében is éltesse. Végláthatatlan zarándokoszlopban gyalog ment ki a fehéregyházi Petőfi-emlékhez az egész Erdélyből egybesereglett tömeg, soraiban az Ekések román parasztküldöttségével, s kint a turulos emlékoszlopnál egyfelől a falu székely harisnyás magyar fiai, másfelől bőrtüszős román fiataljai vártak minket fegyelmezett, néma őrségben. Megperdültek a dobok, s Kurkó Gyárfással ketten helyeztük a szabadságharcosok sírjára az MNSZ cserfa koszorúját. Mit éreztem? A csöndet éltem át, s benne mindent, amiért küzdeni kellett és küzdeni kell tovább.

Mondjam még el, hogy a koszorúzást követő politikai népgyűlésre visszatért Segesvárra és a sportstadionba tódult a tömeg. Az ünnep itt, Petőfi, Kossuth, Gábor Áron és Bălcescu hatalmas arányú képei alatt, érte el tetőpontját. A Józsa Béla Athenaeum szavalókórusa a *Föltámadott a tenger...* sorait zúgta, négy kolozsvári üzem egyesített énekkara Márkos Albert szerzői vezényletével a *Véres napokról álmodom...* látomásait idézte. A népgyűlés vezérszónoka, Kurkó Gyárfás Románia egész magyarsága nevében üdvözölte a román kormány és az ODA képviselőit, a magyarországi és bulgáriai íróküldöttséget s a felvonult román forradalmi parasztküldöttséget. Beszéde a világszabadság költőjét méltatta, aki nemcsak a magyar népé, hanem minden népé, amely a világszabadság teljes megvalósításáért küzd.

Mindez ugyan örök általánosság, de akkor és ott, a Küküllő partján, mintha magát a valóságot is jelentette volna. Legalábbis részben. A csehek és szlovákok ugyanis hiányoztak a színpépből (őket is meghívtuk volt). Helyettük elértek hozzánk az első rossz hírek a szlovák-magyar együttélés válságáról. Megkülönböztetések kezdődtek, a magyarok kitelepítésének réme fenyegetett.

Árny hullott a szivárványra.

4

Segesvárról hazatérve váratlan orron ütés ért. Kedden, július 31-én délelőtt üresen találtam a Világosság szerkesztőségét. Kiderült, hogy távollétemben a főispáni hivatal egy hétre betiltotta a lapot, megtorlásul egy július 13-án megjelent felhívásért, melyben az MNSZ jelentéstételre szólította fel a közönséget az idegen vagyonok ellenőrzését végző bizottság eljárásaival kapcsolatban.

Ezt a kérdést részletezte Kurkó Gyárfás *Igazságosan!* című írása, mely július 16-án a lap vezérhelyén arra adott utasítást az MNSZ szervezeteinek, hogy jegyzőkönyveljék és küldjék be a központba „a CASBI egyes tisztviselői által” a lakosságnak okozott sérelmeket. A román betűszó egy állami szervet jelentett: az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Intézetet. Ez nacionalisták kezén vagyonukból fosztotta ki az Antonescu-rendszer elől Észak-Erdélybe menekült kisemberek ezreit, egyoldalúan csak a Horthy-rendszer elől Romániába kényszerült románokat véve védelmébe. Kezdetől fogva éles jogharcot folytattunk a hamis értelmezések ellen, s az MNSZ kifogásolt felhívását megmagyarázó, az általánosításokat már elkerülő Kurkó-cikk félreérthetlenné tette, hogy tőlünk „távol áll a CASBI törvényes keretek között mozgó munkájának a megakadályozása, de mikor ezt a keretet egyes

elemek, legyenek azok bármilyen fajtájúak, rendűek és rangúak is, átlépik, és a törvényt, a kormány utasításait, vagy a fegyverszüneti szerződést takaróul használják fel egyéni céljaikra és szegény román állampolgárságú munkásaink és parasztjaink zaklatására, mint az érdekelt nemzetiség képviselői, kötelességünk tiltakozó szavunkat hallatni.” Az ügyet konkrétan értelmező cikket figyelembe nem véve, a lap egyhetes betiltása az első felhívás általánossága ürügyén mégis elrendeltetett.

Ritkán robbanok, de most az egész romániai magyarság, sőt az ország s – vendégeinkre való tekintettel – a Dunavölgye felelőtlen kihívásának, minden közös ügyünk megsértésének és elgáncsolásának éreztem, hogy éppen a Petőfi-ünnepekről szóló beszámoló sikkadjon el a betiltó rendelkezés miatt. Azonnal mozgósítottam mindenkit, szerkesztőket, nyomdát, terjesztőket, s önhatalmúlag, teljes nemzetiségi és nemzetközi felelősségem tudatában összeállítottam és kinyomattam a szerdára, augusztus 1-re keltezett számot. Összeütközésbe kerülvén a kormányhatósággal, a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz fordultam beleegyezésért, s a régi jó ismerős, egy még Kolozsvárt elérhető szovjet őrnagy tudtával a szokottnál nagyobb példányszámban kedd reggelre az utcára került a betiltott újság (a Világosságot közlekedési viszonyaink nehézsége miatt előredatáltuk, így esett keddre a szerdai jelzésű szám). Nyilvánosságra került azon frissiben mindaz a fel-emelő gesztus, ami Segesvárt és a fehéregyházi

sírnál magyar–román–szláv történelmi egymásratalálást kiáltott meg a szabadság mámorával, s ugyanebben a számban jelent meg a kommunista párt első Kolozs megyei nagygyűlésének anyaga is: Luka László tízezernyi közönség előtt kifejtett gondolatmenete az ország demokratizálásáról. Csak az utolsó oldalon jeleztük, hogy a Világosság egy hétig nem jelenik meg, felfüggesztették.

A törvényt betartottuk, de hogy a közlendők jelentőségére való tekintettel egy lapszámot a betiltás után is kieroszakoltam, ezért felelősségre vonathattak volna. Erre nem került sor, s mint annyiszor később, amolyan fél-győzelmet ünnepeleltem. Mire ugyanis újra megjelenhettünk, a bekövetkezett események eltörpítették a hatóságainkkal való súrlódást, mert szivárványhitünkre új, minden eddiginél sötétebb árnyék vetődött. Amikor augusztus 9-i jelzéssel újra megjelent a Világosság, fejléce felett gyászkeretben ez volt olvasható: „Eltemettük Kovács Pál és Nagy József munkásvértanúkat.”

Mi történt? A lapbetiltást követő vasárnap, tehát 1945. augusztus 5-én Kolozsvár lakossága nemzeti különbség nélkül a Szabadság térre vonult fel, hogy üdvözölje a Vörös Hadsereg oldalán győzelmet aratott Román Hadsereg hazatérő csapategységeit. Az ünnepség után zárt menetben hazavonuló munkások ellen jobboldali terroristák véres merényletet követtek el. A Malinovszkij marsallról akkoriban elnevezett tér egyik saroképületéből (ahol a mozi van) ér-

te tűzrajtaütés a Dermata bőrgyár munkásait. A menet élén vörös zászlót hordozó Nagy József gyári munkás holtan rogyott össze, kihullt kezéből a lobogó, s holtan terült el a kövezeten Kovács Pál tűzoltó is, körülöttük többen súlyosan megsebesültek... Az újonnan induló Világosság már csak arról tudósíthatott, hogy ötvenezer dolgozó mélységes gyásza kísérte utolsó útjára Kolozsvár újabb munkásvértanúit. A véres esemény hírére Kolozsvárra érkezett a Groza-kormány két tagja, Teohari Georgescu belügyminiszter és Vasile Rășcanu hadügyminiszter, s jelenlétük nemcsak a megtámadott nemzetiség számára jelentett elégtételt, hanem a demokrata létalapjában kikezdett ország erélyes állásfoglalása is lett a reakcióval szemben. A lezajlott Petőfi-napok alkalmából nagyobb íróküldöttség tartózkodott nálunk Magyarországról, s így eshetett meg, hogy a Nemzeti Színház épülete előtt felravatalozott két munkás búcsúztatásán Illyés Gyula mellé kerültem. Láthatta, mint a magyarság lelkiismeretének öre, hogy a gyászban velünk osztozott a kormány s nemzeti különbség nélkül az újra vörös zászlai alatt kivonult munkásság. Hallhatta a román és magyar szónokok gyászbeszédeit, a merénylők felelősségrevonását, Simó Gyula közös demokrata harcra eskető szavait, s bizonyára megjegyezte a román hadügyminiszter katonás kijelentését is: „Galád bűnösök azok, akik megkísérelték, hogy gyűlöletet szítsanak testvérek között, az itt élő népek között, akik békésen, békés munkával

akarnak élni egymás mellett ezen a földön.” Együtt meneteltünk fel a Házsongárdra a végeláthatatlan tömeggel. A két áldozat koporsóját vállon vitték az üzemek egymást felváltó munkásai. A provokáció visszájára fordult, ez a feledhetetlen tüntetés, a két hős temetése, nemhogy ellentétet erősített volna, hanem ellenkezőleg, az ország demokratizálásának újabb fogadalma, bizonyítéka, sorskötése lett.

Mindaz, ami Kolozsvárt történt, fokozott éberségre, a demokráciáért való tudatosabb összefogásra intett. Érthető Kurkó Gyárfás harcos üzenete az újra meginduló Világosság olvasóihoz: „...örködnünk kell a hatóságok egészséges munkálkodásán, a kormány utasításainak szigorú betartásán és nem utolsósorban a nemzetiségi törvény teljes tiszteletben tartásán, ahol pedig ez nincs meg, ott annak haladéktalan megvalósításán.” S érthető az is, hogy Illyés Gyula ezek után Bukarestben hogyan nyilatkozott a román–magyar viszony lehetőségeiről Costa Carei román írónak, Petőfi fordítójának. A hangulat kétségtelenül nyomott volt, hiszen ezekben a napokban ért el hozzánk Hiroshima borzalmas pusztulása, mint az atomháború rémének első intése, s nem maradt hatott nyom nélkül lelkeinkben az éppen folyó potsdami értekezlet ama döntése, hogy Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról a világháború epilógusaként kitelepítik a német lakosság nagy részét... Ilyen baljós csillagképek közepette hangzott el Illyés Gyula szép kijelentése (megjelent a bukaresti Tur-

pulban), bizonyára tartalmazva a Kolozsvárt átéltek tanulságait is: „Erdély nem lehet többé közöttünk civakodás melegágya. A békesség asztalává kell tennünk, mely köré mindnyájan leülhetünk, akik megértjük és szeretjük egymást.”

Románia nagy történelmi fordulatának, az antifasiszta front oldalára való fegyveres átalásnak első évfordulója közeledett, s közel fél esztendeje volt már uralmon az ODA-kormány, de a népi demokrácia törvényes megerősödése, az építő nyugalom még nem következett be. A munkásegységfront köré felzárkózott erőknél a kormányzás minden ágában nemcsak a régi fasiszta elemek kiküszöbölésére kellett törekedniük, hanem le kellett számolniuk a Maniu-párti és Brătianu-párti ellenzékkel is, amely a konszolidáció megakadályozása végett nem átalotta igénybe venni a régi fasiszta eszközöket és embereket. Szállóigévé vált Groza miniszterelnök egy nyilatkozata arról, hogy „homok van az államgépezetben”, s ama reakciós igyekezet során, hogy a tömegeket a nacionalizmus mákonyával bódítsák el s fordítsák szembe a demokratikus kormányzattal, az erdélyi magyar lakosság vált mindennapos áldozattá. A Maniu-gárdák fegyveres bosszúhadjárata ugyan már lehetetlenné vált, s csak egy-egy terrorcselekményben jelentkezett, mint amilyen a kolozsvári merénylet volt a magyar munkások ellen, de puskák helyett az akták háborúja következett be. A gárda csak eszközt cserélt, s most már a tisztvi-

selők alaptalan elbocsátása, a tanítók éheztetése, a személyzeti besorolások késleltetése, kisemberek tulajdonuktól való megfosztása, az anyanyelv használatának korlátozása, az igazságtalan pénzügyi megterhelések egész sora, a törvényes rendelkezések szabotálása vált mindennapossá a magyar nemzetiséggel szemben, nem szólva a közbiztonság hiányairól, verekedésekről és a magyar intézmények ellen intézett nyílt támadásokról. Ilyen viszonyok közt elmaradhatatlan volt az MNSZ felfokozott harca a sérelmek ellen, ennek azonban éppen az volt a sajátossága, hogy nem meddő ellenzékiesség alapján állt, hanem a hatalomban való szerves politikai részvétellel magának a Groza-kormánynak a döntő erejű segítségét vette igénybe a panaszok orvoslására.

Helyénvaló, hogy tisztázzuk egy merőben „séreلمي politika” és a sérelmeket orvosló – esetünkben a román demokratikus erőkre támaszkodó – „reálpolitika” különbségét. Látványosan egyszerű a képlet, de nemismerete, félreértése, kiforgatása mind a mai napig kísért nemzetiségi életünkben, a sérelmek orvoslását nem a hatalom demokratizálódásától s az abban való osztozástól remélve, hanem a bajok megváltásától magától várva csodát. Az újra kiélekedő ellentétek ezen időszakában Kacsó Sándor eszményi publicisztikája a nacionalizmus Kainjával helyezte szembe a szabadságmozgalmak Ábelét, Kurkó Gyárfás kemény írásaiban az állandó harcot, minden demokrata állampolgár közös harcát hirdette a közélet megtisztítá-

sáért, magam pedig „vasidegekkel” ismételtetem, hogy jogos követeléseinkért szót emelve tulajdonképpen a román népet is védjük abban a förtelmes kártyajátékban, ahol csak odadobott ütőlap a magyarüldözés, s a tulajdonképpeni tét a Groza-kormány eltávolítása.

A jogos igények kielégítésére s a közrend megszilárdítására az MNSZ új nemzetiségi törvénytervezetet dolgozott ki, alapul véve és a szerzett tapasztalatok alapján kiegészítve a Vlădescu-Răcoasa-féle nemzetiségi rendelkezéseket, s a javasolt szöveget Demeter János mutatta be nekünk egy kolozsvári ülésen. Itt került szóba az állampolgársági törvény módosításának szüksége, az egyetem még mindig függő ügye és egy közigazgatási előterjesztés, amely az önkormányzat elvére épült. Ilyen jogi felkészültséggel ment fel Bukarestbe Kurkó Gyárfás egy harminctagú küldöttség élén, hogy az állami ünneppé vált augusztus 23-a alkalmából ne csak formai tiszteletünket fejezze ki a kormánynak, hanem részletesen meg is tanácskozza a kormányférfiakkal a közös román–magyar építés elé tornyosuló akadályok eltávolítását. Nemcsak egy-egy részlet megbeszélése volt soron, hanem a romániai magyarságot érintő kérdés-összesség tisztázása. A küldöttség több együttes ülést tartott a minisztertanáccsal, s az első eredményekről Kurkó Gyárfás már közben, egy brassói MNSZ-gyűlésen (s természetesen a sajtó által a szélesebb közönségnek is) számot adott. Itt hangzott el az az önérzetes, de a helyzet nehézségei

felől kétséget nem hagyó kijelentés: „Sem több, sem kevesebb jogot nem igényelhetünk magunknak annál, amennyit ki tudunk vívni. Nem a kávéházakban, sem pedig a szobák vagy műhelyek mélyén való suttogással kell folytatni a nemzetiségi politikát, hanem nyíltan ki kell állni. Meg kell mondanunk, hogy mi fáj, mit akarunk. Jogainkért harcot kell vívni. A harcban nem állunk egyedül: szövetségeseink is mellettünk vannak.”

Teljes beszámolóra Kolozsvárt került sor nagygyűlés keretében, ahol az elnök mindnyájunk megnyugtatóra közölte, hogy a bukaresti tárgyalások eredményeként az egész országra kiterjesztik a Horthy-rendszer alatt kötött jogügyletek megsemmisítéséről szóló s eddig csak Észak-Erdélyben érvényes rendelkezést, ami a dél-erdélyi magyar érdekeltek számára jogorvoslást jelent. Amnesztiában részesülnek az eddig katonaszökevényeknek minősítettek, akik az Antonescu-rendszer elől Magyarországra menekültek. Új, kedvező állampolgársági törvény készül, felülvizsgálják az igazságszolgáltatás besorolásokat. Új nyelvrendelet jelenik meg. Csíkszeredában a törvényszék elnöki tisztségét magyar bíróval töltik be. Visszaveszik állásaikba a román állampolgárságú volt MÁV-alkalmazottakat. A Székelyföldön ezentúl magyarul is kiírják az állomások nevét. Az eredmények közt szerepelt a földreform-sérelmek felülvizsgálása és magyar mezőgazdasági iskolák felállítása. A magyar szervezeteket egyenrangúsítják a román szervezetekkel.

kel. Magyar művészeti felügyelőség létesül, élére Szentimrei Jenő kap kinevezést. Elismerik a kolozsvári Magyar Színház állami jellegét. Rendeződik a CASBI-ügy is. Elfogadják az MNSZ iskolai bizottságának a népiskolákra, szakiskolákra és középiskolákra vonatkozó javaslatait, vagyis iskolai önkormányzatunkat, s kilátásba helyezik a kolozsvári magyar egyetem tanárainak kinevezését. A szürke adminisztratív megfogalmazás és felsorolás minden szava mögött maga a nyomorgó közélet, az erdélyi magyarság ezernyi gondja-baja rejtőzött, kisemberek tömegeinek szorongását oldotta fel a bukaresti jó hír.

Nem kegyről, nem alkalmi kijárásokról volt itt szó, hanem az érdekek okos összeegyeztetéséről. A Groza-kormány éppen válságon esett át, s a megegyezés az MNSZ küldöttségével saját pozícióját is erősítette. Mi is volt a válság oka? Elsősorban külpolitikai. Angol és amerikai részről olyan kijelentések hangzottak el, hogy mindaddig nem kötnek békét Romániával, amíg az ország élén „nem reprezentatív jellegű kormány” áll. Mihály király erre a három nagyhatalomhoz fordult, s miután kiderült, hogy Anglia és az Egyesült Államok romániai képviselői szovjet kartársuk tudta nélkül kérték a Groza-kormány lemondatását, maga a király szögezte le, hogy nincsen kifogása a Groza-kormány ellen... A kormány nem is mondott le, s erről a Világosság szeptember 4-én rendkívüli kiadásban számolt be. A szenzációnak megfelelő, hangzatos cím: *A Groza-*

kormány nem hagyja el a helyét. A kiadvány közli a minisztertanács egyhangú nyilatkozatát, felsorolja a fél év alatt elért eredményeket s kitér a nemzetiségi kérdésre is, kijelentve: „Az együtt lakó népek és a román nép jogegyenlőségének elvétől vezérelve a kormány kizárta a sovinizta izgatás lehetőségét és megteremtette a nemzetiségek békés együttélésének feltételeit az ország határain belül.” Erős szavak bélyegzik meg a romániai demokrataellenes reakció kulissza mögötti intrikáit és kombinációit, melyekkel az országban széthúzást akartak kelteni, s a nyilatkozat azzal zárul, hogy a kormány tántoríthatatlanul folytatja 1945. március 6-án megkezdett építő munkáját.

Ami a nemzetiség kérdését illeti, pergezzük párhuzamosan a számára kedvezőtlen vagy kedvező hírek fekete–fehér csíkját. A Világosság közlése szerint szeptemberben: a mérai gazdákat puskalövéssel, gépfegyvertűzzel elűzik kaszálójukról a szomszéd falubeliek, Kolozsborsa, Kolozsgyula, Csomafája, Fejérd magyar lakosai nem mernek saját házukban aludni, Szászfenesen kézigránátot dobtak be Turós Mihályné ablakán, a hóstáti földészek védelmet kérnek késelő terroristákkal szemben, vidéki csendőrségek lázítás vádját emelték a Petőfi-ünnepségek rendezői ellen, a Világosság nem kap papírost s néhány napig nem tud megjelenni, Bánffyhunyadon egy újonnan jött iskolaiigazgató bezáratta a magyar polgári iskolát, Szováton még mindig ropognak a Maniu-gárda fegyverei, Nagybányán reakciós tüntetők le-

rombolták Lendvay Márton színművész szobrát, a brassói rendőrségen véresre verték Szabó Zoltán főorvost, az MNSZ egyik vezetőjét, Nagysármáson terroristák lelőtték Jánosi Györgyné földművesasszonyt... A fekete csikkal szemben fut a fehér, s ahogy az idő halad, ez válik erősebbé: ugyancsak szeptemberben a marosvásárhelyi magyar orvostudományi kar megkapta a volt katonai iskola és a közkórház épületét, megjelent a rendelet két erdélyi magyar tankerületi főigazgatóság megszervezéséről (Kolozsvárt Hadházy Sándor, Brassóban Erdélyi Gyula kapott főigazgatói kinevezést), új iskolaügyi rendelet megnyitja a dél-erdélyi magyar iskolákat, s intézkedik a magyar tanszemélyzet besorolásáról az egész országban. Bukarestben magyar tannyelvű középiskolát állítanak fel, Budapestről visszakapjuk a kolozsvári Magyar Színház elhurcolt berendezését. Októberben: megérkezik 1054 magyar tanító besorolása, rendelet jelenik meg a magyar középiskolák működéséről, leváltják és törvény elé állítják a CASBI harácsolóit, törvénybe iktatják a Bolyai Tudományegyetem felállítását, s kinevezik tanárait, felosztatnak minden gyűjtőtábort. Novemberben: ünnepélyesen megnyílik Marosvásárhelyen 150 elsőéves hallgatóval a magyar orvostudományi fakultás... Alulról, a régi társadalom rejtekeiből újabb s újabb sérelmek, felülről, a demokratikus kormányzat részéről újabb s újabb megoldások, s a két csík egymásba keveredve szalad tovább.

Közben, egyidejűleg, véresen bontakozott mindnyájunk elé a múlt ijesztő látomása. Szabályosan, tárgyilagosan, a demokrácia erkölcsi igazságszolgáltatásaként kezdte meg működését Bukarest után immár Kolozsvárt is a néptörvényszék, s az a tény, hogy Pollák-Paul Endre közvádló mellett Bányai László, az MNSZ egyik alelnöke (én voltam a másik alelnök) vizsgálta ki a háborús bűnösök ügyét, a népbíróság összetételében pedig a munkásegységfront és a szakszervezetek képviselői is helyet kaptak nemzeti különbség nélkül, biztosítékot jelentett bármely előítélettel és elhajlással szemben. Borzalmas volt a panoráma, bármely illúziót és részrehajlást cáfolva azonban kegyetlenül kellett ez a képsor. A MADOSZ egyik bátor vezetőjének, Szabó Árpád egyetemi hallgatónak a gyilkosai, aradi szigurancahóhérok, éppen úgy itt feleltek kegyetlenségükért, mint a Horthy-szoldateszka jobboldali elemeinek helyi kiszolgálói (a főbűnösök nem kerültek elő), s nem ártott a feledékeny és hiszékeny, mindenesetre rosszul tájékozott magyar közönségnek a szilágynagyfalusi, ördögkúti, ippi, szentgotthárdi tömeges kivégzések felderítése a maguk nem kevesebb mint 325 román paraszthalottjával, a bánffyhunyadi papgyilkosság, a kissármási zsidóirtás tettesének leleplezése, s annak az aljas újságírói segédletnek a bemutatása, mellyel Kolozsvár fasisztái a részvétet tanúsító közhangulattal szemben egy irgalmatlan, embertelen antiszemitizmus uszítóiként hoztak szégyent a ma-

gyarságra. Kellett ez a jeges zuhany, hogy felébressze akár a román, akár a magyar lelkiismeretet bármely oldal terroristáival szemben. Közírói hitelem, kommunista becsületesem, magyar öntudatom erkölcsi kötelességének éreztem, hogy a fasizmussal való törvényes leszámolásban magam is állást foglaljak, egy nemzetiségi reálpolitika pedig egyenesen előírta, hogy főszerkesztői voltomban a néptörvényszék igazságtevő munkásságát támogassam. *Ipp és Ördögkút* című írásomban a horthysta, a *Gyanta és Tenke* címűben pedig a manista tömeggyilkosságok megtorlását sürgettem, s később is nemegyszer vettem fel a „magyar Auschwitz”, Kissármás szerencsétlen zsidó kivégzettjeinek gyászos emlékét.

Új értelmet kapott október 6-ának megünneplése. Ugyanakkor, amikor híre járt, hogy szlovák sovíniszták ledöntötték Klapka György honvéd tábornoknak, a komáromi vár – egyébként temesvári születésű – hős védőjének szobrát, az aradi várban magyar munkások és iparosok helyreállították a 13 vértanú kivégzése helyén magas köemelvényre helyezett és 1940-ben lerombolt gránitoszlopot, s a múzeumban visszakerült helyére a gazdag 1848–49-es szabadságharcos ereklyegyűjtemény. A Kultúrpalota dísztermében zajlott le a gyásznapi ünnepsége az Egyesült Nemzetek lobogói, valamint a román, magyar és jugoszláv zászló alatt, s mint a Világosságban megírtuk: „Arad város magyarságának legszélesebb rétegei voltaképpen csak ezen a napon ocsúdtak fel

az elmúlt idők kisebbségi érzületéből.” Kurkó Gyárfás szónoklatában az az öröm jutott kifejezésre, hogy a felszabadult népek ma megvalósíthatják a demokráciát, melyért 96 esztendővel azelőtt bitófa és golyó járt. A Groza-kormány nevében Nicolae Stoica, a propagandügyi minisztérium küldöttje Kossuth és Bálcescu tanításából merítve, a magyar szabadságharc bukásának közös tanulságaként a dunai népek szövetezését élte. Amikor rám került a sor, a „honvéd” szó fasiszta bemocskolóival szemben a Petőfi korabeli kifejezésnek mint legszebb nevezetnek a dicsőségéről emlékeztem meg, az utánam felszólaló őrnagy pedig a román hadsereg nevében méltatta az egykori honvéd tábornokok történelmi áldozatát. Másnap a helyrehozott emlékműnél koszorúkat helyeztek el a különböző képviseltek, s Gábori Tamás ferencendi atya, az MNSZ intézőbizottságának tagja imát mondott. Hazajövet, úgy emlékszem, Nagyszalonta táján lerokkadt az autónk, s Szentimrei Jenővel, aki verseit hozta el az aradi ünnepségre, csak úgy tudtuk folytatni utunkat, hogy kétfelől a sárhányóra ültünk. Öröm lázában égtünk mindketten, elbírtuk a jeges szelet. Közben Kolozsvárt is megnyílt az Óvárban a hányatott sorsú, most rendbe szedett 48-as múzeum. Kossuth és Táncsics emléktárgyai közt Senkálzky Endre színművész ez alkalomból Adytól a *Magyar jakobinus dalá-t* szavalta el egy töretlen forradalmi folytonosság forró érzésével.

Egy népállomány, etnikai csoport, népi kö-

zösség léte és sorsa végeredményben mégsem pusztán a körülményekhez akármilyen bölcsen alkalmazott reálpolitikától függ. Az erdélyi magyarság fejlődésének hozzákapcsolása a népi demokráciát képviselő és a szocializmus felé nyitott Groza-kormányzathoz a történelmi helyzetnek megfelelő politikum volt, az önfenntartás azonban sohasem az alkalmazkodás függvénye, hanem fordítva: a népi közösség saját erejének önkifejtése az az elsődleges követelmény, amelynek természetesen mindenkor tekintettel kell lennie a környezet adta lehetőségekre, hogy az alanyi hordozó, a nemzetiség magát megtarthassa és korszerűen megvalósíthassa. A korszerűség a nemzetiségben is jelentős szerepet játszó munkásosztály új társadalmi célkitűzéseiben rejlett, ezek azonosak voltak Románia egész munkásságának, így tehát a kormányzó ODA magját alkotó munkás-egységfrontnak a szocialista törekvéseivel, ami azt jelenti, hogy az MNSZ beállása az Országos Demokrata Arcvonalba a kormányhatalom kérdésén innen és túl, sokkal mélyebben, a haladás tudatos és tudományos vállalásában gyökerezett. Egy egész nemzetiség jövőjéről lévén szó, mégsem lett volna helyes „csak a munkásságba nézni”, ahogy Lenin a szektás szűkkeblűséget jellemezte. Az MNSZ vezető kommunistái az egész erdélyi magyar etnikumért érezték felelősséget, amikor egy nemzeti jellegű forradalmat hívtak életre, s ezernyi taktikai lépés közepette ennek az életképes magyarság-résznek az önösszeszedését, önmegfo-

galmazását, közületi önkifejtését vállalták stratégiai alapnak. S mert a tudományos szocializmus nemzetközi tanában közös volt a társadalmi törekvés, az MNSZ vezette kisebbség-nemzeti forradalom nem jelentett elszigetelődést, hanem mély megértéssel a többségi nemzet, az új történelembe lépő románság hasonló önmegteremtése iránt a két kibontakozás párhuzamát szorgalmazta, egyetemes dunavölgyi térbe helyezve a román–magyar viszonyt.

Semmi köze sem volt tehát a nacionalizmus megbukott járataihoz mindannak, amit az erdélyi magyarság a napi politikától függetlenül – avagy pontosabban: azon felülemelkedve – saját magának megteremtett. Ez volt az életképesség tényleges jele: az önerő. Láttuk már a Hazatérők Otthona széles és országos mozgalmanak tömegeket mozgó jelentőségét: a fasiszta háborús kényszer folytán elüldözöttek és elsodort katonák visszatérésének társadalmi támogatását a segélynyújtás elemi eszközeivel. Ez a spontánul erőre kapott mozgalom minden félreértés és gáncsoskodás ellenére a béke-években is helytállt, amikor már Keletről is, Nyugatról is ezrével, tízezérekkel özönlöttek haza a kiszabadult hadifoglyok (volt hét, amikor 20 ezer átutazó hadifoglyot kellett Kolozsvárt ellátni). Mi sem bizonyítja jobban e helytállás erkölcsi tisztaságát, mint az a tény, hogy az álmásokon és menhelyeken nyújtott élelmezési, orvosi és ruházati segély az átutazóknak nemzeti különbség nélkül kijárt... Hasonló önsegélymozgalommá nőtt az MNSZ még 1945

júniusában létesített országos Petőfi-alapja is. Már negyedéve a Groza-kormány volt uralmon, de a belső szabotázsok következtében még éheztek tanítóink és tanáraink, mire felhívást bocsátottunk ki ezzel a jelszóval: „Ne várjunk mindent mástól. Segítsünk önmagunkon!” Nem kevesebb mint 1600 főnyi tanszemélyzetet kellett még társadalmi segélyben részesíteni, hogy őszre a magyar oktatás biztosítva legyen, s már az első 24 órában befutottak az első adományok. A legelső adakozók közt ott volt egy nyugdíjas, egy orvos és egy kiskereskedő, a Világosság szerkesztősege és kiadóhivatala azonnal 200 ezer lej tett le a közös alapra (egy példányszám ára ekkor 40 lej). A „népi önszegély” láza végigfutott Erdélyen, s már alig három hét elteltével örömmel jelenthette az MNSZ központja, hogy az erre a célra forgalomba hozott Petőfi-emléklapok elszámolásából ötmillió lej gyorssegélyt utalhatott ki! A magyar lakosság saját zsebéből látta el a kolozsvári Magyar Tudományegyetem akkor még be nem sorolt tanárait, tisztviselőit és alkalmazottait, segélyben részesültek a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola nélküli tanárai, s a Petőfi-alap fedezte a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum újjászervezésével, valamint a Székelyudvarhelyre tervezett erdészeti és bányászati főiskola előkészítésével kapcsolatos kiadásokat.

Öröm nyomon követni a fiatalság önszervezkedését is. Egy közös ülésen, ahol a hazatért román és a magyar egyetem diákjai kötöttek

szövetséget, Fodor Sándor, a magyar ifjak szónoka előrelátóan jelentette ki: „Ezzel a meg egyezéssel olyan távlat nyílt meg a román és magyar diákság előtt, melyet most felmérni nem is tudunk. Mi leszünk azok, akik újra megteremtjük a kapcsolatot a két sokat szenvedett nép között.” Rövidesen megalakult a Móricz Zsigmond Kör „a sajátos magyar kérdések és az erdélyi magyar kultúra ügyének szolgálatára”, s ebből lett a Móricz Zsigmond Kollégium, az új nemzedék szocialista gondolkozásmódját alakító, termékenyítő népi intézmény. Az alapító fiatalok, élükön a már az MNSZ kongresszusán is feltűnt Szabó Istvánna, bizakodva fordultak román kollégáikhoz, az igazság közös útját keresve, s az erdélyi magyarság hídszerepéről nyilatkozva levelet küldtek a budapesti Györffy István Kollégium diákjainak is, többek közt ezekkel a szavakkal: „A kölcsönös gyűlölködés pokollá változtatta a Tündérváros népeinek életét. Helyre kell hoznunk azt, amit apáink, őseink elrontottak, s ki kell alakítanunk az őszinte megbékélést a románság és önmagunk között.” Az MNSZ megszerezte a kollégium számára Mátyás király óvári szülőházát, s a beköltöző diákok súroltak, mostak, meszeltek, begyűjtötték a kellő bútorzatot, otthont varázsoltak maguknak a maguk erejéből. Az itt felpetrező tudományos és irodalmi élet, a meghívott előadók és a fiatal alkotók termékeny kölcsönhatása, a Mátyás-szülőház jelképével díszített népi kiadványok sorozata, az itt kiforró új szellem a maga sok-

rétű szakmaiságával hamarosan olyan gócpontot teremtett, ahol a következő évtizedek számára vezető írók, nyelvészek, történészek, pedagógusok, a nemzetiségi önismeret és szocialista hazafiság, a román–magyar és tágabb dunai együttműködés legjobbjai szerezték meg külön kiképzésüket. Kár, hogy a Móricz Zsigmond Kollégium története épp úgy megíratlan még, ahogyan megírásra vár a kollégium anyaintézetének, a Bolyai Tudományegyetemnek, sőt a pártfogoló Magyar Népi Szövetségnek a története is.

A szerkesztőségben rostokolva, számtalan ankétra, gyűlésre járva, az ország minden részében – falun és városon – az MNSZ szervezeteit látogatva, volt-e, lehetett-e magánéletem? Miután László Gyula, akinek elhagyott lakását őriztem, családjával együtt hazatért, egy ideig közösen laktunk, majd a Pasteur-intézet felett, egy apácakolostorral szemben szereztem a Botanikus Kertre néző villalakást, s mert a múltból semmink, a szó szoros értelmében semmink sem maradt, az elhagyott vagyionok városi kezelőségétől vásároltunk ilyen-olyan bútort, és szerényen berendezkedtünk. A beköltözésünkkor csüggesztő látványt ébresztő, ki tudja, milyen látogatókon átesett szobák végül is otthonná váltak. Kevés szabad időmben a kis Ferkővel játszadoztam, gyermekkori meseországaimat az asztalon felépítve, s közösen vártuk az új kis testvérkét, aki télire ígérkezett. Még elég fiatal voltam arra, hogy naponta többször is leereszkedjem vagy felka-

paszkodjam a lejtős Trefort utcán. Képzeletemben mindig útközben szövegeztem meg készülő cikkeimet, s nem is caplattam, hanem futottam, szinte repültem, senkit nem látva magam körül. Legkedvesebb az otthon csöndje volt, Vargyasról mindig itt volt velünk Rebi valamelyik húga segédkezni a háztartásban, s így maga a falu sem hiányzott mindennapjainkból. Sokat jelentett számunkra Gaál Gábor hazajövele. Őt Franciaországig vitte el a százada, s most újra bekapcsolódva a közéletbe, maga is a nemzetiségi lét rengeteg ügyébe-bajába keveredett, írószövetségtől és tankönyvek szerkesztésétől az egyetemen elfoglalt filozófiai tanszék merőben úttörő munkálataiig. Ünnepeünk volt, ha fel-fellátogattunk Gaálékhoz, úgy is mint komáékhoz, lévén ők Ferkő fiunk keresztszülei, s úgy is, mint a köz gondjaiba merülő vitatársak.

Az egy helyben topogás körülményei közt nemegyszer vált monotonná az önmagát sűrűn ismétlő mozgalmiság. Még az ünnepekben is volt már ellentmondás a szavak, jelek, álmok szépsége s a nyers valóság visszahúzó erői közt. Az idő telt, s a kis dolgok nagyságában, részleteredmények bűvöletében serkentették magunkat tovább.

Volt azért néhány olyan kedves óra, amikor nem kellett felkészítenem, szerveznem, irányítanom az időt, amikor nem volt muszáj izgulnom a pillanatokért és beszélnem, szónokolnom a jövőbe. Emlékezem például a fehér szakállas Gala Galaction görög-ortodox főpap

és Vásárhelyi János református püspök találkozására. Egyszerű kísérő voltam, szótlánul hallgathattam nemes párbeszédüket. A vendég a Biblia mai román nyelvre való lefordításával s következetes humánusával vált ismertté, s a Király utcai püspökség fogadószobájában, ahová elkalauzoltam, az ökumenikus mozgalom – tehát az össz-keresztény vallási összefogás – új lehetőségéről értekezett kartársával. Magam ugyan diákkorom óta nem vagyok hívő, de az istenséget mint legfőbb igazságtevőt az emberiség legszebb gondolati vívmányának érzem, s érthető érdeklődéssel figyeltem két jeles teológus közeledését, a felemelkedést a felfogásbeli különbségek fölé, s az egymásratalálást az új világ forradalmi humanizmusának légkörében. Vagy hogyan felejténém el azt a néhány szép órát Csögöréknél, amikor Radu Cioculescu és az öreg Bánffy Miklós egy-egy korty enyedi bor mellett közös irodalmi problémákról egy eszményi európaiság talán elmúlt, talán újraszülető szintjén cserélhette a szót. A román vendég, Marcel Proust fordítója, a Pen Club főtítkári minőségében látogatott el az újonnan alakult Romániai Magyar Írók Szövetsége kolozsvári székhelyére, s itt a Majális utca csöndjében jött össze a Nyugatról hazajött gróffal, akinek ekkor már játszották *Az ostoba Li* című háborúellenes darabját, Kovács György talán legnagyobb színpadi sikerével. Európa elmozdult helyéről, s itt most valami visszaállt mindabból, amire ifjúkoromból annyi nosztalgiával emlékezhettem. Feledhetetlen számomra egy

kalotaszegi kirándulás is, amikor Kós Károlylyal és Méliusz Józseffel együtt ezt a tájat, ezt a népet mutattuk be a hozzánk ellátogató Grigore Preoteasă sajtóigazgatónak s a vele érkezett Leonid Jakovlevics Levi őrnagynak, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság sajtófőnökének. Nem volt semmi mozgalmi lámpaláz és elrendezés, semmi protokollum, világért sem akartunk most egymástól semmit, de éppen ebben a szabadosságban kapott levegőt a román-magyar viszony. Körösfőn csodálatos népművészeti szobában fordultunk meg, Vistán történetesen egy lakodalmas házba tértünk be. Preoteasă és Levi poharat emelt a fiatal pár boldogságára, s közmegelegedésre a vendégek is beálltak a híres csúrdöngölő-táncba. Magamban hordom mind a mai napig a román sajtóigazgató, ismert illegalista meglepett szavait, melyekkel hozzám hajolt s megsúgta:

– Nem tudtam. Nem tudtam, hogy a vörös folyó magyar faluban ered!

Az itt szerzett benyomásokat nem is volt kár magával vinnie Bukarestbe. Úgy gondolom, sohasem árt a hivatalos koturnuszokról leszállva személyesen is barátkozni, csengő pohárral kezünkben.

A konszolidáció lassúságával ellentétes arányban nőtt az erdélyi magyar tömegek áramlása, szervezkedése, tömörülése a Magyar Népi Szövetségben. A magyar lakosság a nyugati határsávtól a Székelyföldre vagy észak-déli méretben Máramarosszigettől Orsováig elszórtságában s a román néppel való történelmi

elvegyültében hamar felfogta az MNSZ reális irányelveit, s a szervezet tagságának létszáma 1945 végére elérte a 450 ezer főt, védelmet remélve a vezetéstől s helyileg önmagától (az MNSZ mindenütt székházat rendezett be, művelődési csoportokat alakított, az önszegély százféle módját gyakorolta). Fenn azonban, magában a vezetésben, a kifáradás jelei mutatkoztak. A hovatovább idültté vált sérelmek, a húzd meg–ereszd meg tétovasága, ellentéteket támasztott hol balos, hol jobboldali fenntartásokkal.

Szociáldemokrata körök ama felfogásán túl, hogy a munkásmozgalmon kívül nincs is szükség külön nemzetiségi szervezkedésre, felfelbukkant az MNSZ aktivistái közt a külön erő kifejtés céltalanságának gondolata, s Kurkó Gyárfásnak nemegyszer határozottan kellett fellépnie a túlzott, szélsőbaloldali szektariánizmus ellen, amely szívesen párosult a nemzeti kérdést lekicsinylő s az osztályharcot a népet egézből kiszigetelő radikalizmussal. Az Erdély szerkesztőinek ismételten az MNSZ léte ellen irányuló sugalmazásaival nekem kellett újra meg újra felvennem a harcot. Hadd idézzem egyik vezércikkemből: „Bírálni lehet, sőt kell is a Magyar Népi Szövetség működését. Meg kell állapítani újra meg újra, hogy valóban demokratikusan képviseli-e a magyar nép minden dolgozó rétegének nemzetiségi érdekeit? Aki azonban tényleges bírálat helyett magának az egységes nemzetiségi szervezetnek a létjogosultságát vonja kétségbe, az tulajdonképpen,

akarva–nem akarva, újra a román és magyar reakció prédájává teszi a romániai magyarság ügyét, megfosztván ezt a magyarságot attól az elemi jogtól, hogy ügyeit saját maga képviselje és a haladó demokrácia fejlődésmenetének megfelelően intézze is.”

Következményeiben veszedelmesebbnek mutatkozott az a türelmetlenség, amely az MNSZ reálpolitikájának eredményeit kérdőjelezte meg, s a román nacionalisták támadásaira hovatovább maga is nacionalizmussal próbált válaszolni. Könnyű, de téves volna most a két-féle nacionalizmust különféleképpen értékelni, a támadás és védekezés különbségére utalva, ám ha magyar részről nem is beszélhetünk ebben az időben semmiféle agresszivitásról, maga az elszigetelődés a román demokrata erőkkel való szövetkezést lazítva, kifogásolva, felmondva, ellenállhatatlanul valamilyen külső erőbe vetett csodamegoldás hitét keltette, új magyar illuzionizmusnak nyitva ablakot. Kapóra jött a párizsi béketárgyalásra való felkészülődés növekvő feszültsége, amely érthetően próbára tette az MNSZ közügyi magatartását. Az a tény, hogy a vezetés körül – éppen a szervezet munkaközösségeibe bevont értelmiség soraiban – feltűnedező ellenzékiség konkrétan az MNSZ demokrata arcvonal-politikáját képviselő kommunisták ellen irányult, kimondatlanul is jobboldali jelleget adott az eleinte sugdosásokban, röpcédulákban, falmázolványokban és gúnyversekben jelentkező, majd nyílt tettelegességekig érő megmozdulásnak, s

tárgyilagos megítélésben az ODA-kormányt támadó Maniu-féle reakció szövetségesévé vált.

Ilyen körülmények közt gyűlt egybe az MNSZ százas intézőbizottsága 1945. november 15-én a marosvásárhelyi Városháza nagytermében. Az ODA követeként itt jelentette be Luka László a magyar tanítók és tanárok fizetésének és téli segélyének visszamenőleges kiutalását, az 1940 utáni adásvételi szerződések megsemmisítésének felfüggesztését, valamint a dél-erdélyi magyarokra vonatkozó amnesztiarendelet végrehajtását, de ugyanekkor figyelmeztette is az MNSZ vezetőségét azokra a reakciós elemekre, amelyek a magyar népi egység leple alatt a román demokráciával való szövetkezés aláásásán fáradoznak... Szóval: azokkal a béketárgyalásokat megelőző sugalmazásokkal szemben, amelyek egyelőre megnevezhetetlen elemek részéről Erdély újrafelosztását remélték, Marosvásárhelyen az ODA részéről határozottan felvetődött az az igény, hogy az MNSZ a román–magyar ellentétek feloldására továbbra is a demokrácia közös megerősítésének útját válassza s következetes ODA-politikájának egy kiélesedő helyzetben hangsúlyt adjon. A százas intézőbizottság ugyan nem érezte magát illetékesnek országhatárkérdésekben dönteni, de november 18-án Románia magyar lakosságához intézett kiáltványában leszögezte: „Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés, hanem a demokrácia

megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség tényleges megvalósítása a határok feloldásának kérdése. Nem helyeselhetünk semmiféle «áttelepítést, amely anyaföldünkől szakítana el. Nem helyeselhetünk semmiféle olyan törekvést akár magyar, akár román részről, amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel, a nemzetközi reakció szolgálatában, Erdélyből újra háborús tüzfészket teremtene. Amilyen őszintén valljuk a román haladó demokráciával való együttműködésünk szükségességét, olyan nyíltan és őszintén kívánjuk a Magyarországgal való szoros gazdasági, közművelődési és politikai együttműködést, az útlevélkényszer megszüntetését és a vámhatárok eltörlését. Ez az együttműködés megteremti az előfeltételeit annak, hogy az évszázados ellenségeskedést elűntetve, Erdély a két népet eltéphetetlen egységbe kovácsolja.”

Elkerülhetetlen volt a továbbiakban annak leszögezése, hogy sok még a megoldatlan kérdés, de az elmaradások okát a Groza-kormány ellen áskálódó román reakció mesterkedéseiben feltüntetve, a százas intézőbizottság keményen visszautasította a magyar reakció ama megnyilatkozásait is, amelyek során az a román reakció szövetségeseként jelentkezett. A helyzet komolyságára jellemző, hogy az intézőbizottsági ülést követő népgyűlésre megérkezett Groza miniszterelnök is, aki a maga részéről újra kijelentette, hogy új gyűlölködést szító határtologatások helyett a határok megnyitásának híve, mert, mint mondotta: „A mi elgon-

dolásunkban a határok nem választhatnak el, hanem közelebb hoznak.”

Csak a csodavárásba kábulok nem vették észre, amit Méliusz József jegyzett meg a romániai magyar írók marosvásárhelyi megjelenésével és fellépésével kapcsolatban, hogy a százas értekezlet tulajdonképpen a nyolc évvel azelőtt ugyanott lezajlott Vásárhelyi Találkozó zászlaját emelte újra magasra. S nemcsak az írók vettek itt részt, hanem képtárlaton jelentkeztek ez alkalomból festőink is. Szolnay Sándor, Nagy Imre, Mohi Sándor, Bordy András festményei mellett „három komoly értékű fiatal úttörő”, mégpedig Kovács Zoltán, Incze János és „az ismeretlenség homályából előtörő” Nagy Albert is itt tűnik fel a Világosság munkatársának, s bemutatkozik Benczédi Sándor székely szobrász is. Ne feledjük el itt László Gyula művészettörténeti munkáját méltatni, az erdélyi magyar festők-szobrászok magas értékeinek felvillantásában övé volt a rendezői érdem. Különben is a közművelődés gondja uralkodott mindvégig a konferencián. Már az első napon táviratban köszöntöttük az Állami Magyar Színház megnyitását Kolozsvárt, üdvözetünket küldve „a hőslelkű színészeknek és színházi munkásoknak, akik a legnagyobb nélkülözések árán is híven kitartottak helyükön”. Megrázó volt a másnap érkezett hír, hogy a *Bánk bán* díszelőadása napján váratlanul meghalt Janovics Jenő igazgató. Nem érte meg, hogy elsimulva a színházépületek megosztásának komor vitái, a helyreállított séta-

téri színházban ugyanúgy megnyissa a magyar színi évadot, mint már egyszer 1919-ben, amikor először kellett átadnia a Nemzeti Színház épületét s ide szorulnia társulatával a Szamos partjára. Felállottunk, a százas értekezlet némán tisztelgett Janovics Jenő emléke előtt.

Az MNSZ elnöksége mellett működő országos közművelődési bizottság jelentését előadva nem kerülhettem el a bejelentést, hogy eladdig iskolahálózatunknak csupán kereteit sikerült kiharcolnunk, s ránk vár a következőkben az iskolarendszer demokratikus tartalommal való kiegészítése is, korszerű átszervezés új tantervekkel, új tankönyvekkel. „Legfőbb gondunk – mondotta a jelentés – tanszemélyzetünk biztosítása és új tanerők minél gondosabb felnevelése. Éppen ezért tekintjük demokráciaellenesnek, ha a mai viszonyok között a legnagyobb képezéseket kéri tanárainktól és tanítóinktól, tekintetbe nem véve az átmeneti idő nehézségeit. Éppen ezért utasítjuk vissza azt az erőszakos purifikálási kísérletet is, amivel felelőtlen és sovíniszta elemek nem a ténylegesen háborús bűnösöket akarják kiemelni, hanem a magyar iskoláztatást akarják megakadályozni.” Nos hát, ez annak az igazoló bizottságnak szólt, melynek elnöke egyenesen a *János vitéz* kihagyását követelte a tananyagból, mert ott „magyarnak teremt az isten lovat”, aminek szerinte nyilvánvalóan nacionalista áthallása van (nem tréfa, megtörtént). Végezetül 25 pontban foglaltam össze mindazokat a halaszthatatlan kívánságokat, melyek teljesítése

nélkül a már törvényesen megalapozott romániai magyar iskolaügy szabadon nem fejlődhetik, s a román és magyar reakció prédájává válhat. Mindezek mellett bejelentettük egy népművelési program megindítását is, szabadegyetemi előadások, műkedvelő színjátszás, valamint az ének- és zenekarok Bartók és Kodály szellemében való újjászervezése segítségével. Nyíltan ugyan még fel nem lépett, de már sorainkban suttogó türelmetleneinket azonban már éppen úgy nem hatotta meg sem az, hogy a százas értekezlet alkalmából megjelent Kacsó Sándor szerkesztésében a Falvak Népe új folyamának első száma, sem mindaz a megemelt igény, amelyet a tényleges belső elrendeződés és mintaszerű román–magyar együttélés javára a kormány elé tártunk.

Szektás előítéletek és kétféle nacionalizmus sorvasztó lángjai közt kellett kitartanunk a tömegeink bizalmából ránk ruházott irányítás szükségyszerűnek érzett és tudott vállalásai mellett.

5

Ha csupán a nyomtatott forrásokból indulnánk el a Magyar Népi Szövetség kebelében vagy körülötte feltűnt ellentétek okainak felderítéséhez, amolyan házi perpatvarok, személyeskedések, adminisztratív viták szintjére korlátozódnék anyagunk. Az emlékiró feladata, hogy a jelentéktelennek tűnő súrlódások, elejtett célzások, nemegyszer hamar megcáfolható és meg is cáfolt vádak hátmögöttiségét firtassa, rámutatva a felszínen halványan vagy torzultan, mindenesetre elrajzoltan jelentkező igazi indítékokra.

A szociáldemokrata sajtóban már kezdettől fogva meglévő ellenérzés az MNSZ mint nemzetiségi tömegszervezet létevel szemben még könnyen volt megmagyarázható a munkáségyeségfronton ugyan kisimult, de a történelmi fel fogásokban mégiscsak meglévő különbözőséggel. Az Erdély szerkesztői oldaláról érthető volt a féltékenység, mely a kommunista vezetés alatt kifejlődött MADOSZ, majd az ebből szélesült MNSZ egész Erdélyre kiterjedő tömegbefolyásában a kommunista félnek a közös munkáskereteket túllépő hatáskörét nehezményezte, idővel azonban itt valami többlet jelentkezett, ami már nem volt magából a szociáldemokrata munkáspolitikából magyarázható. Inkábbad abból a reformista megalkuvásból, amely a forradalmi út vállalása helyett valahol

a háttérben továbbra is – vagy éppenséggel újra – a polgári demokráciával való kiegyezés, szóval a nyugati hatalmi szférában felerősödő antikommunista törekvések oldalára volt visszavonulóban. Nem volt véletlen, hogy egyes konzervatív magyar társadalmi körök szívesebben közeledtek a számukra elfogadhatóbb szociáldemokráciához, mint a kommunisták felé nyitott MNSZ népi demokráciájához. Mindez még nem fenyegette volna nemzetiségi realpolitikánkat (az MNSZ tagja lehetett akár a kommunista, akár a szociáldemokrata párt tagja, s bárki pártonkívüli), amint azonban a készülő béketárgyalások előjátékaként bekerült a közvéleménybe az országhatárok esetleges megváltoztatásának kényes kérdése, egy magyar szociáldemokrata–konzervatív koalíció elképzelhető lehetőségével együtt nőtt meg az MNSZ keretein belül is bizonyos ellenzékiesség. Nem az apróka helyi ütközésekben, hanem valójában itt, a románsággal való együttélés vagy az ebből való kiszakadás dilemmájában rejlett az ellentétek feltételezhető tényleges oka.

Nézzünk szembe őszintén ezzel a váratlanul nyakunkba szakadt határkérdéssel. Nem először, hanem az én nemzedékem számára immár harmadszor került előtérbe ez a probléma. Gimnazista koromban a még vérző Pozsonyban, ahol a cseh legionisták belelöttek a demokráciáért küzdő munkástömegbe, került kezembe a Károlyi-kormány „Nem, nem, soha!” jelszavú röpcédulája, s több kisebbségi esztendő tapasztalatait kellett ifjan megszerezniük,

míg a szentistváni államhatárok más népek szabadságát veszélyeztető restaurációjának bűvköréből kivackolódva, mind a magyar irredenta, mind az utódállamokbeli nacionalizmus uszításaival szemben a dunai népek szövetkezésének elvéhez elérkeztünk. Ehhez az új humanizmushoz segített – s Erdélyben ugyanez volt a folyamat –, éppen a kommunisták állásfoglalása az imperialista békeszerződésekkel szemben. Nem maradt titok, hogy a trianoni határvonás tulajdonképpen a magyar ellenforradalmi erőket támogató cseh és román burzsoá-földesúri kormányzatok jutalma volt a magyar kommün leveréséért... Legjobbaink mind a Csehszlovákiát feldaraboló, mind az Észak-Erdélyt Magyarországhoz visszacsatoló bécsi diktátumoktól a lekötelezett Magyarország függetlenségét féltették, joggal hivatkozva azokra a 48-as lobogókra, melyeket a Szovjetunió küldött haza a volt cári zsákmányból, önállóságra buzdítva a német Drang nach Osten veszélyének kitett magyar államot. Nyitva is volt a határkérdés még a szovjet-román fegyverszüneti egyezmény idején, arra az esetre, ha Magyarország is szembefordul Hitlerékkel. Nem ez történt, tudjuk, sőt az ellenkezője éppen Erdélyben, ahol a Lakatos-kormány parancsára két magyar hadsereg a már a Szövetéséges Hatalmak oldalára átállt Romániába hatolt be, s így Észak-Erdély felszabadítása a Vörös Hadsereggel egyesült 14 román hadosztály hősi harcának eredménye lett. Itt, ekkor dőlt el a határkérdés, s az MNSZ reakciós tábornok-

kormányok helyett – a Maniu-gárdák véres támadásai közepette – azt a román demokrata frontot támogatta, maga is helyet találva benne, amely a nemzeti jogegyenlőség biztosításán túl az országhatárok semlegesítését és a demokrata Magyarországgal való minél szorosabb szövetkezést tűzte zászlajára.

Ismételek, hogyne, újra felhozom a magyarázatot, miért nem tartottuk reálisnak a határkiigazító elképzeléseket.

A nemzeti közösség érzete az emberség megnyilatkozása, s szent, akárcsak a családi szeretet, ezért kerültünk kínos helyzetbe mindazok természetes vonzódásával szemben (akárcsak önmagunkban is), akik annyi átélt sérelem s a még mindig fenyegető veszedelmek elől egy demokrata Magyarország vágyképébe menekültek. Nem is tartottuk reakciósoknak, annál inkább megtévesztetteknek mindazokat, akik a területi igények teljesítésétől veszélytelenebb közéletet reméltek, de a képzelgések abszurduma arra késztetett mindnyájunkat az MNSZ reálpolitikája oldalán, hogy a román demokratákkal elért eredményeinket eleve kilátástalan ábrándozások kedvéért fel ne adjuk. A Nagy Ferenc-féle tervezetések híréből különben is kiderült, hogy nem is Erdély, hanem Észak-Erdély megosztását tartalmazzák, vagyis olyan határ menti kiigazításokat, amelyek az erdélyi magyar lakosság többségét Románia keretében hagyják. Itt már az illúziókon túl a felelőtlenség is felötlött. Hogyan folytassa a nagy székely néptömb a román de-

mokratákkal való önmentő együttműködést, amikor az esetleges legcsekélyebb határváltoztatás a Groza-kormány bukását vonhatja maga után, Maniu és Brătianu ellenzéki táborának malmára hajtva a vizet, s a román nacionalizmus újra hatalomra kerülve végrehajtja régi fenyegetését: a népirtással felérő áttelepítést? Lehetetlen volt észre nem venni a kérdés mögött felrémlő reakciós veszélyt, amely mindkét országban a jobboldal előtörésével már népi demokrata csírájában akasztotta volna meg a szocializmus új társadalmának reményeit! Érzelmekkel nem hadakozhattunk (a magunk érzelmeivel sem), de a közveszélyt tudatosítanunk kellett, reálpolitikánk folytatásával nemzetiségünk közvetlen érdekeit, magát a Groza-kormányt s valójában a magyarországi népi demokrata fejlődés lehetőségét, a dunavölgyi béke és barátság pilléreit is védve.

Hát erről volt szó! Ez lehetett a háttérben 1946. január 28-án is, amikor az MNSZ belső ellenzéke egy kolozsvári nagygyűlés alkalmából a Magyar Színház termében fellépett. Még hozzá jól szervezetten. Kezembem egy nyomtatott röpirat, melyet a teremben osztogattak, s amely szerint az MNSZ „minden társadalmi réteg szövetsége” kell, hogy legyen, mégpedig úgy, hogy a kolozsvári magyar népképviselet 5 kommunistából, 5 szociáldemokratából s 10 földészből és haladó értelmiségiből álljon. A röplap egyben névsort is ajánl. Ez még nem váltott volna ki botrányt, hiszen előző szombaton már megállapodás jött létre a he-

lyi szervezetben a vezetőség kiszélesítéséről. Az ellentét ott pattant ki, amikor a nagygyűlésen Decsy István ügyvéd mint az ellenzék vezérszónoka javaslatot tett „napirend előtt”, s nem kért sem többet, sem kevesebbet, mint az MNSZ országos vezetőségének azonnali lemondását s új vezetőség választását egy sürgősen összehívandó kongresszuson. Eltekintve attól, hogy az előzetes megbeszélésen Kurkó Gyárfás teljes készséggel kilátásba helyezte a vezetés kiszélesítését, s éppen ezekben a napokban idevágó példával járt elől, amikor lehetővé tette az ideiglenesen az MNSZ védelme alatt működött EMGE élére Szász Pál egykori elnök visszatérését, a Decsy-féle indítvány túllépte a helyi nagygyűlés hatáskörét, s támaszt csupán abban a hangoskodó csoportban talált, amely a nyilvános jelleg felhasználásával jelent meg a teremben, anélkül hogy az MNSZ munkájában azelőtt részt vett volna.

A vezetőség lemondását követelő tüntetőkre ellentüntetés felelt, s a következő órákon át két tábor lármájától zajlott a terem. Kurkó Gyárfás a támadásokra így válaszolt: „Hogy mit végeztünk, azt mindenki tudja. Hogy mit nem végeztünk, azt is. De azt is tudnia kell mindenkinek, hogy mi lett volna az itteni magyarsággal s a magyarság intézményeivel, ha mi a román demokráciával együtt nem harcoltunk volna! Mi meg vagyunk győződve, hogy a helyes úton jártunk és járunk. A békét és az itt élő népek egyetértését szolgáltuk. A vezetőség azonban nem mond le. Egyéves megbízatása

van, s ebből az egy évből most csak néhány hónap hiányzik. Akkor majd lemondunk az országos kongresszus előtt, s akkor mindazokat megválasztják és megválaszthatják, akik ezért a népert valóban dolgoztak. Addig azonban nem választásról van szó, hanem az országos végrehajtó bizottság határozata szerint kiegészítésről és új munkatársak bevonásáról. Aki vállalja a munkát, az mellénk áll. Aki nem vállalja, annak megköszönjük, hogy ezt őszintén megmondotta, s nem leszünk ellenségek... A munkát azonban addig is töretlen hittel folytatjuk népünk jogaiért és egyenjogúsításáért.”

Az ellenzék nem állt el a szótól. Nagy Géza tanár kifogásolta, hogy a százas intézőbizottság marosvásárhelyi kiáltványa „homályosan fogalmazott”, Asztalos Sándor ügyvéd a tények nemismeretében odáig ment, hogy az EMGE tönkretételével vádolta meg az MNSZ vezetőit, holott éppen ők mentették meg és tették önállóvá a gazdák szervezetét, s azt állította, hogy nincs is magyar egyetem, Dél-Erdélyben pedig csak egy magyar középiskola működik (a valóságban az MNSZ több középiskolát harcolt ki). A legmesszebb Hun Nándor orvos ment demagógiában, az MNSZ vezetését „maroknyi tanulatlan csoport”-nak titulálva, amely „fasiszta módon” nem enged szóhoz jutni egyeseket... A lárma akkor is folytatódott, amikor nekem jutott a szó, s különbséget téve építő és romboló bírálat között, a személyeskedések és kortesfogások helyett tényleges magyar népi összefogást sürgettem. Fenyegetőző

ismeretlenek közt munkások vettek körül, hogy megvédjenek, s kivegyék egy meggondolatlan ifjú kezéből a bokszt... A vezetésben részt vevő munkások és földművesek tapintatlan kipellengérezése sem maradt válasz nélkül. Kiss Gergely munkás átharsogva a zajon kijelentette, hogy huszonötezer munkás „a reakciók galád támadása ellenére” szilárdan kitart a Magyar Népi Szövetség mellett, Szász Ferenc földész pedig könnyekre fakadva állt Kurkó Gyárfás mellé, bizalmáról biztosítva „a Hóstát földművessége nevében”. Az elégedetlenkedők kivonulása után Demeter János alpolgármester, a kolozsvári MNSZ-szervezet elnöke, kifejtette, hogy egyetértünk a jóindulatú bírálókkal, de nem értünk egyet a rosszhiszeműekkel. „Mi egységet akarunk – mondotta -, ki akarjuk szélesíteni a vezetőségünket, s ezért hívtuk össze ezt a nagygyűlést. Lehetőséget adtunk a kívülállók beválasztására. Nem rajtunk múlt, hogy ezt nem tették meg. A vezetőség kibővítése mind helyileg, mind országosan meg fog történni.”

Ha nem lapoznók fel a színházi összeütközést megelőző publicisztikát, azt hihetnők, hogy a váratlanul fellépő ellenzék erőszakossága váltotta ki az MNSZ idejénvaló önvizsgálatát. A valóság azonban más. Éppen azok az élvonalbeli értelmiségiek, akiktől legtávolabb állt az MNSZ megbontása, nem Kurkó Gyárfás és munkatársai ellen, hanem határozottan velük együtt sürgették a szervezet megerősítését minden szükkeblőség feloldásával és a reális

nemzetiségi munkára érett haladó elemek bevonásával. Már a Világosság 1946-os újrészében vezérhelyről hirdette Kacsó Sándor: „Jöjjön hát most a haladó értelmiség is, jöjjön a műveltebb, pallérozottabb polgárság is a magyar tömegek egységes szervezetébe, mert szüksége van nemzetünknek arra a tudásra és műveltségre, amelyhez végeredményben a kétkezi dolgozók áldozatos munkája nyomán juthatott.” Egy hét sem telt el, s Kós Károly ugyanerről a helyről szolt az MNSZ megújulásának szükségéről. *Együtt keressük a javítás módját* cím alatt olvassuk: „...ha nem sikerülhetett a vezetőségnek megoldania minden kérdést, illetve, ha úgy látszik, hogy minden, ami nemrégben olyan szépen látszott indulni, megakadt előrehaladó útjában, ezt jóvátenni, újra előrelendíteni sem a sorokból való kiállással, még kevésbé a vezetés kritizálásával, a vezetők gyanúsításával, sőt rágalmozásával nem lehet. Ez a módszer gyáva, és feltétlenül csak a magyarságnak lehet jóvátéhetetlen ártalmára. Bizonyos, hogy baj van. De azon sem jajgatással, sem mocskolódással nem segíthetünk, csupán azzal, ha a hibákra rámutatunk és együtt keressük a javítás módját.” Újabb hét (még mindig a színházi botrány előtt vagyunk), s Szentimrei Jenő teszi le a garast. Tudja, hogy vannak kiküszöbölendő hiányosságok a nemzeti élet intézésében, de a megoldást az együtt-dolgozásban és az egység megőrzésében látja. „A jelek jó irányba mutatnak – írja. – A társadalmi segítségben az erők összefogására és a

Magyar Népi Szövetség kereteinek szélesebb alapokra helyezésére megindult tevékenység arra vall, hogy kezdjük felismerni feladatainkat, kezdünk tisztán látni embereink rátermettsége tekintetében.” Azon a 120 meghívott jelenlétében rendezett vitagyűlésen, amely megelőzte a színházi nagygyűlést, körvonalazódtak már az ellentétek egyes szervezeti kérdésekben, de itt még nyugodt és emelkedett volt a hangvétel, s maga Kurkó Gyárfás jelentette ki: „Nem tagadjuk, hogy hibákat is követtünk el, de hibákat csak azok követhetnek el, akik dolgoznak. Nem félünk és nem szégyelljük ezt bevallani, mert tudjuk, hogy erőnk van a hibák kijavítására.” Hivatkozott arra a közmegebecsülésre, melyet másfél év alatt az MNSZ a tömegek előtt megszerzett, de egyben bejelentette a keretek bővítésének már megindult folyamatát.

Amit Kurkó Gyárfás mondott, s amiben Kacsó Sándor, Kós Károly és Szentimrei Jenő, az erdélyi magyar közélet három régi haladó harcosa támogatta, annak hitelét cselekedetek adták meg. Nemcsak az EMGE önállóságának helyreállítása volt erre éppen ebben az időszakban bizonyíték, hanem annak a Magyar Segélyező Bizottságnak a felállítása is, amely a hazatérő hadifoglyok, az éhező Budapest s a még mindig anyagi hiányosságokkal küszködő magyar iskoláztatás társadalmi megsegítését tűzte célul maga elé. Az új átfogó szerv ügyvezető elnöke Szabó Béni brassói szücsmester lett, a volt úri-polgári jellegű Országos Ma-

gyar Párt parlamenti képviselője 1926 és 1938 között, vagyis olyan személyiség, aki nem tartozott a történelmileg előtérbe jutott baloldalhoz. Felelős munkahelyének elfoglalása alkalmából így mutatta be a Világosság: „Egyik székely írónk szavaira emlékezünk, aki immár közel egy évtizeddel ezelőtt szegezte le egy végzetes magyar úri politika erdélyi kifejezőivel szemben, hogy az élen állókból mindössze ketten képviselik igazán a sokat emlegetett népet: Márton Áron és Szabó Béni... A csíki földművescsaládból származó püspök ma is közöttünk hirdeti a béke építő igéit, s íme, megszólalt Szabó Béni is, közös felelősséget vállalván a föld alól, az illegális MADOSZ sorraiból népünk élére állt demokrata vezetőkkel.” Nem kellett itt dörömbölés, Kurkó Gyárfás – mint már Szász Pál esetében, most is – a „másik oldal”-ról hozott át a népi táborba érdemes embert, tegyük hozzá: egyéni felül-emelkedéssel egykori vetélytársát és politikai ellenfelét a brassói közéletben.

A Kolozsvárt történtek általában bizalmatlanságot ébresztettek az értelmiségiekkel szemben (főleg a dogmatikus-szektás elemek erősödtek fel), de a kiszélesítés folyamata ezután sem állt meg. Maga a Világosság sem maradt kivétel. Miután kommunista voltam és egykori MADOSZ-tagságom miatt nem egy támadásnak voltam személy szerint kitéve, az MNSZ központjának kérésére három széles körben ismert erdélyi íróból új szerkesztőbizottság alakult, amely mellett mint felelős

szerkesztő folytattam mindennapi munkámat. A három író – Benedek Marcell, Kacsó Sándor és Kós Károly – egy február 25-én megjelent *Bejelentés* szerint a lap addig is vívott harcát kívánta megerősíteni, s felülemelkedve az MNSZ körül zajló suttogásokon vagy nyílt személyeskedéseken, leszegezte: „Valljuk, hogy ezen a földrajzi területen, amelyen részben egymás mellett, részben együtt élünk, az egészséges és tartós demokratikus kibontakozást csak az egyetemes román nép és az egyetemes magyar nép között létrejövő becsületes megegyezéssel lehet biztosítani. Nekünk tehát, Romániában élő magyaroknak, az a nemes feladat jutott, hogy okos, higgadt magatartással egyengessük ennek az útját, s így szolgáljuk a két nép közti kérdések igazságos és építő békét biztosító rendezését.” Mondanom sem kell, hogy a lap élére kerülő három új név hordozóit, akik régóta eszményképeim voltak, szeretettel köszöntöttem, teljes bizalommal hivatottságuk iránt, melyben a magam mindenkor népi-népfronti beállítottságának és munkavállalásának újabb humanista támasza ígérkezett.

A hármak nyilatkozata nemcsak a nemzetiségi szervezet egységének a megnehezedett körülmények közt megnőtt jelentőségét emelte ki, hanem lényegbevágóan a béketárgyalások körül támadt izgatottsággal szembehelyezkedve történelmi józanságot, reális álláspontot is képviselt, tülemlelkedve a személyeskedésekbe fulladó felületi megnyilatkozásokon. Maga az MNSZ országos vezetősége sem ment bele a

Kolozsvárt fellépett ellenzék jogi játékába, hanem annak feltételezhető hátmögöttiségére célzott, s a feltámadt nemzeti illúziókból fakadt várakozások névtelen hullámaira reagált. Egy hivatalosan kiadott sajtóközlemény vidéki szervezetekből érkezett jelentésekre hivatkozva visszautasította azt a képtelen vádat, hogy a szervezet „eladta” Erdélyt... A közlemény három pontba foglalta az országos végrehajtó bizottság álláspontját. Ezek szerint: „1. A békeszerződésekkel kapcsolatban a Magyar Népi Szövetség álláspontja az, hogy a békekötés éppúgy, mint a fegyverszüneti szerződés megkötése, a szövetséges nagyhatalmak, illetve a két illetékes kormány feladata. A Magyar Népi Szövetség ebben a kérdésben már ezért sem foglalt és nem is foglalhatott állást. 2. Az erdélyi nemzetiségi kérdésben a százas központi intézőbizottság marosvásárhelyi kiáltványa leszegelte, hogy ez a kérdés »a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség tényleges megvalósításának és a határok feloldásának a kérdése«. Ezen nincs módosítani valónk. A Magyar Népi Szövetség nevében ezzel kapcsolatban senki semmiféle más nyilatkozatot nem tett és nem is tehet. 3. Károsnak tartunk a határokkal kapcsolatos minden olyan agitációt, amely megzavarja a demokrácia kiteljesedését a Dunavölgyében, s felborítja a két nép együttműködésének lehetőségét és a békeszerető népek közös építő munkáját.” Ebben az értelemben szolgálta a nemzetiség egységét a Világosság új szerkesztőbizottsága is.

A feszültség egyáltalán nem volt csupán az erdélyi magyarság belügye. A határok esetleges megváltoztatásának híre vagy álhíre felizgatta a román közvéleményt is, falun-városon újra feléledtek a már-már elült torzsalkodások. Talán nem is véletlen, hogy a színháztermi konfliktusra alig négy nappal az után került sor, hogy mintegy háromszáz főnyi tüntető román diáktömeg Kolozsvárt megtámadta a kommunista párt főtéri székházát, és a sovinszta jelszavakat skandáló tüntetőket csak a szirénák megszólaltatásával riadókézsültségbe helyezett gyári munkásság akadályozta meg a további kilengésekben. Az Avram Iancu utcai román diákotthon környéke így is órákon át tüntetések és ellentüntetések színhelye lett... Közvetlenül előzőleg jelent meg a Groza-kormány kiszélesítése során miniszteri székbe jutott Emil Hațieganu professzor gyűlölettel eltelt cikke a magyarság ellen, s tetézte ezt a kirohanást Maniu jobbkezének, Ion Michalache ellenzéki politikusnak az a beszéde, mely a Groza-kormányt támadva kétségbe vonta a nemzetiségek jogait, uralmi jogot csak a többségi nemzetnek szánva. Az ellentétek tehát a románság soraiban is fellángoltak, s ha itt is a háttérig óhajtjuk elemezni a történéseket, nem nehéz rátalálnunk arra a hamarosan bekövetkező angol nyilatkozatra, amelyben Churchill volt miniszterelnök amerikai látogatása alkalmából megtámadta a volt szövetséges társat, a Szovjetuniót, s kijelentette, hogy Kelet-Európában nincs demokrácia – kivéve Csehszlovákiát!

Így került a mi legkisebb helyi eszmecserénk vagy csetepaténk világáramlatok erőterébe. Minket nemcsak az háborított fel, hogy az angol imperialista körök házipolitikusa a magyar kisebbséget éppen abban az időben kitelepítéssel és erőszakos asszimilálással fenyegető Beneš-féle uralmat dicsérte meg, hanem a nyilvánvaló párhuzam is Nyugat újabb intrikái és a Maniu-féle román ellenzék új rohamra készülő nacionalizmusa között. Távoll állott ugyan tőlünk, hogy az anekdotában szereplő vidéki újság példájára mi is óva intsük Angliát, annál inkább kellett azonban könnyen hevülő középosztályunkat végzetes vágyálmoktól óvunk.

Sok mindent elárul akkori vitáinkból egy bekezdésnyi idézet abból a Világosság-vezércikkből, amelyben *Churchill esete a demokráciával* cím alatt a helyzetek mögé igyekeztem világítani (egyébként Benedek Marcel-lal, Kacsó Sándorral és Kós Károllyal egy szándékon). Tessék: „...az erdélyi magyarság soraiban is vannak olyan polgári személyek, akik származási, egyházi, társadalmi vagy kulturális beállítottságuknál fogva szívesen hallgatják London vagy Amerika hangját. Volt idő, amikor ez a nyugatosság a német hódítókkal szemben hősi kiállást jelentett, s ma is lehet az Egyesült Nemzetek iránt tanúsított egyetemes rokonszenvünk természetes tartozéka. A baj azonban ott van, hogy a mi lelkes angol nyelvleckézőink és más angolbarát köreink sorában nem mindig tesznek különbséget angol

és angol, már mint angol haladó és angol reakciós között... Így azután éppen az angolbarátság leple alatt csempésződik be újra meg újra Erdélybe az a politikai méreg, amely egyfelől elégedetlenséget szít – mindenféle térképek és állítólagos angol újságíró-ígérgetések segítségével – a Groza-kormány és a demokratikus Románia ellen, másfelől pedig holmi kisgazdapárt-szervezéseken át Maniu politikája számára kerít magyar gyászvitézeket. A fizetett ügynököket, az elvesztett földbirtokaik után síró mágnásokat és nemzetközi kalandorokat természetesen nem tudjuk és nem is akarjuk meggyőzni, alapjában véve őszinte és becsületes polgártársainkat azonban bizonyára meg fogja most gondolkoztatni Churchill álarc nélkül való csehszlovák-barát megnyilatkozása.” Egy-egy fegyelmi eljárás ugyan elkerülhetetlen volt az MNSZ tekintélyének megóvása szempontjából, de nem ez, hanem egyfelől az újabb eredmények híre, másfelől az újabb sérelmekkel való szembeszállás erősítette meg Kurkó Gyárfás irányvonalát. A rendre sorra kerülő keretszélesítés, újabb és újabb társadalmi rétegek és személyiségek bekapcsolása az önerőből is fejlődő nemzetiségi közéletbe, hovatovább értelmetlenné tette az ellenzéki áskálódásokat. A megújhódó MNSZ országos vezetősége az önállóvá vált EMGE Majális utcai székházából átköltözött a régebben Deák Ferencről, akkor Mária királynéről (ma Petru Grozáról) elnevezett belvárosi utcába, oda, ahol a Mágnás Kaszinó székelt valamikor. Lá-

zas munka folyt itt minden szakosztályban, egyedül az én művelődési ügyköröm 12 osztállyal működött a sajtóközponttól, az iskolaügytől, a színházaktól a népművelésig, múzeumokig, irodalomig és képzőművészetig, könyvtárakig, még a zenének, a levéltáraknak is volt itt felelőse.

Irányító munkánk eredményeként az EMKE keretében megalakult a Kolozs megyei Magyar Népfőiskolai Tanács, itt Kós Károly mint a megyei MNSZ-intézőbizottság elnöke iktatta be a vezetőket (elnök lett Császár Károly tanár, titkár Bakó Béla tanfelügyelő, s a kulturális programok összeállításánál többek közt László Gyula egyetemi tanár s mögötte a Móricz-kollégium diáksága vállalt szerepet). A megalakulás példáját több megye követte, így született meg Temesvárt a Bartók Béla Népfőiskola, Nagyszébenben a Heltai Gáspár Népfőiskola, Désen a Medgyes Lajos Népfőiskola, Zilahon az Ady Endre Népfőiskola... Régi sérelmi ügy oldódott meg Szilágy megyében 22 magyar jegyző kinevezésével. „Valóságos nemzeti eseménnyé vált” (írja a Világosság) a Székely Színház ünnepélyes felavatása Marosvásárhelyt, holott prózai erők hiányában Lehár-operettel (*A mosoly országa*) nyitott. A Székelyföld első állandó magyar színházának megteremtése Tompa Miklós odaadásának volt köszönhető, az MNSZ az új színháznak utalta át a Budapestről Erdélybe visszaküldött színházi felszerelés felét. Szentimrei Jenővel közösen utaztam le a megnyitásra, függönyleeresz-

tés után a színpadon cseréltünk szót, üdvözlét, kézszorítást az új hivatásra vállalkozó – nagyobbára fiatal – művészekkel.

Érthető érdeklődés fogadta a százas intézőbizottság újabb ülését. Brassóban zajlott le a lalálkozó, ott, ahol a MADOSZ valamikor a legnépesebb tömegsikert érte el, s ahol újjá is alakult, majd a Magyar Népi Szövetség átfogóbb közületét megalapította. A fiatal Magyar Köztársaság szellemi vezetőinek egy népes küldöttsége éppen ezekben a márciusi napokban látogatott el a román fővárosba, s előbb Kállai Gyula államtitkár, majd Keresztury Dezső magyar közoktatásügyi miniszter is (Jávor Pál filmszínész társaságában) kiszállt Brassóban, hogy megjelenésével és felszólalásával az értekezlet céljait üdvözölje. „A Románia területén élő magyarságnak, a Magyar Népi Szövetség kétezer szervezetének és ötszázezer tagjának kell képeznie a hidat, amelyen át a magyarság és a románság között az igazi barátság létrejöhet” – mondotta Kállai Gyula, s hasonlóképpen bátorító volt Keresztury Dezső szava is: „Az az út, amelyen a Magyar Népi Szövetség jár, az igazi demokrácia és a megbékélés útja. Mi azért jöttünk Romániába, hogy a román és a magyar nép testvéri szövetségét előmozdítsuk. Mondhatom, hogy Bukarestben a román demokrácia képviselői szeretettel és a magyar demokrácia harcának megértésével fogadtak bennünket. Harcaink eddigi eredményéből kiindulva bízom abban, hogy a közös jóakaratból népeink megértése élő valóságra

válhatik. Ehhez azonban elsősorban az erdélyi magyarságnak kell megteremtenie az előfeltételeket, és pedig úgy, hogy a vele együtt élő román lakossággal békét teremtsen.” Külön öröm volt számomra közös elgondolásokig jutni régi két barátommal. Kereszturyval közösen érlelődöttünk valamikor az Eötvös Kollégium humanista légkörében, s Kállai volt az, aki a második világháború szakaszában Gaál Gábort és engem a magyarországi antifasiszta hazafias frontba elvtársi gonddal bekapcsolt... A megoldandó kérdések visszatértek, hozzá kellett edződnünk az új változathoz.

Kurkó Gyárfás a személyét ért támadások s nem egy sikertelenség után is frissnek és következetesnek mutatkozott a százas értekezlet s a vendégek színe előtt. Rámutatott ugyan az elért eredményekre, de nem rejtette véka alá, hogy a román reakció is újabb sikereket ért el a magyarsággal szemben. Egyenesen megmondta: „Sérelmeink orvoslásáért kíméletlen harcot indítunk. Fel fogjuk tární a világ előtt a népünket ért igazságtalanságokat, s követelni fogjuk, hogy ezek előidézőit irgalmatlanul büntessék meg. Ha a velünk szemben elkövetett igazságtalanságokat elhallgatjuk, saját magunk ellen cselekszünk, és kárt okozunk a román demokráciának is, mert a sérelmek fokozása épp úgy, mint a sérelmek elhallgatása ellenségeink mára hajtja a vizet... Természetesen, ha bírálatunk mindig tárgyilagos lesz, azzal együtt fog járni a kivezető út megmutatása is.” Új volt beszédében a nagyvilágra való hivatkozás, és a

továbbiakban nemzetközi viszonylatok közé helyezte az MNSZ keretében vagy körülötte támadt zavaró jelenségeket. Valamiféle egyesületesdi szociometriáján túlmutatva, szélesebb értelmezést adott a történőknek, leleplezve a haladó demokrácia támadóit, akik „mind Romániában, mind Magyarországon meg akarják bontani a demokratikus kormányzatokat, hogy újra a nemzetközi reakció lovagjait ültesék nyeregbe. Egyfelől az MNSZ bomlasztása, másfelől a magyarelleses sovinizta gyűlölködés szítása, ami egyik országban sem szolgál mást, mint az angol reakciós körök támogatását hatalmas szomszédunk, a népeinket felszabadító Szovjetunió ellen.” Talán ezek a kemény szavak is hozzájárultak ahhoz a belátáshoz, mellyel a százas intézőbizottságban helyet foglaló ellenzékiek elhagyták a munkát gátló obstrukciót, s legfeljebb Mikó Gábor kolozsvári katolikus lelkész-tanár „koalíciós” javaslatával s Nagy Gézának, az értekezlet tanügyi referensének pesszimista hangvételével adták jelét fenntartásaiknak. Tegyük hozzá: némi viták után a közös határozatok eltörpítettek minden belső megoszlást.

Ellentétes mozgások sodrába és taszításába kerülve, a manifesztációk korában éltünk. Nem maradt el a brassói százas értekezlet kiáltványszerű határozathozatala sem, ezt *Mit kíván a romániai magyarság?* címen hoztuk nyilvánosságra. Az értekezlet megállapította, hogy a demokratikus pártok támogatásával és a kormány megértésével a marosvásárhelyi érte-

kezlet óta eltelt időben több égető kérdés részben megnyugtató elintézést nyert, de még mindig vannak fájó hiányosságok. „E sérelmek ki-elégítő megoldásának elhúzódása alkalmas arra – mondja a szöveg –, hogy a mindkét népben egyaránt megbúvó reakciós erők ismét gyűlöletet szítsanak a két egymásra utalt nép között.” A továbbiakban közli a kiáltvány a kormány elé terjesztett jogügyi és közigazgatási, tanügyi, népgazdasági és egészségügyi kívánások pontjait. Ami az MNSZ történetének ezt a brassói állomását különösen emlékezetessé teszi, az Kurkó Gyárfás bejelentése a záró nép gyűlésen: a százas bizottság elhatározta, hogy az MNSZ a haladó román demokrácia oldalán önálló magyar listával vesz részt a közelgő országos választásokon.

Az MNSZ jól gondozott, külön szakember rendezése alatt álló levéltára az ötvenes évek viszontagságai közt oda vészett (esetleg lap-pang valahol), de a Világosság kiküldött gyorsírójának pontos feljegyzései megjelentek, s most itt olvashatom a százas értekezlet előtt elhangzott közművelődési jelentésem pozitívumait és negatívumait, az eredmények és sérelmek fény- és árnyjátékát. Mindenképpen szerencsénk, hogy valamikori parlamentek politikai pártjaitól eltérően nemzetiségi közületünk szervezete a kultúra minden területére kiterjesztette munkakörét, mert világnézeti, politikai, társadalmi különbségeken innen és túl is itt sikerült a legátfogóbban megteremteni az értelmiség népszolgálatát. Bár mindenkor cél-

nak vallottam, hogy maguk a tömegek ne csak fogyasztói, hanem termő, alkotó kulturális szerephez jussanak, az adott körülmények közt még ehhez a törekvéshez is szükségesnek tartottam a tanult emberek mozgósítását, nem is szólva a szellemi műveltség általános nemzeti és nemzetközi javainak eljuttatásáról a falusi és városi dolgozókhöz. Mindez talán megmagyarázza (annyi félreértéssel, dogmatikus előítéllettel szemben) azt a gyorsírásban fennmaradt bemondásomat, hogy „értelmiség nélkül olyan a magyar nép, mint a lefejezett test”. Azóta négy évtized telt el, de ma is, az általános műveltség szocialista fokán, 1985-ben sem vonom vissza az értelmiség népszolgálatának szükségét és elvét, elítélve a fel-felbukkanó értelmiség-ellenesség bármely formáját.

Egyébként régi irataim közt, melyeket ugyancsak megdézsmált az idő, véletlenül megtaláltam egy jelentésem másodpéldányát. Ezt a jelentést a brassói értekezlet után kérte tőlem az RKP központja (valószínűleg másoktól is kérlek ilyen írást), s benne 1946. április 6-i keltezéssel olvasom nemcsak annak részletezését, hogyan kerültünk ki a szektaszerűségből a szélesítések segítségével, megúszva fokozott munkánkkal és éberségünkkel a belső válságot, hanem itt találok annak őszinte közlését is, hogy reálpolitikánkat éppen a kormányzat oldaláról éri fenyegetés. A szöveg hűen megőrizte, miről volt szó akkoriban: „...az országban körülöttünk nemzetiségi szempontból rosszabbodott a helyzet. Hațieganu bejutása a

kormányba, a Maniu-párti agitáció nyílttá válna, a nemzeti parasztpárti sajtó betörése Erdélybe elvesztett idegen imperialista pozíciók visszaszerzésére irányul, s a valójában szovjetellenes és kommunistaellenes kampány első sorban a magyarellenes izgatást használja fel eszközul. Romlottak a közbiztonsági állapotok, s ebben a helyzetben nemcsak, hogy megakadt a Groza-kormány nemzetiségi politikája, hanem az eddig közös harcban elért eredmények egy része is veszélybe került (a földreformkor szerzett új magyar kisbirtokok, felekezeti iskolák költségvetése). Most már nemcsak egyes alsóbb tényezők, hanem felelős közigazgatási vezetők, sőt kormányemberek is bizonyos mértékig takarodót fűjnek a nemzetiségi kérdésben, és halogatják ígéreteik teljesítését, sőt vissza is vonják a már megtetteket. Pătrășcanu elvtárs olyannyira ment a megalkuvásban, hogy az ingatlanvisszaperlések folytatásával inkább kompromittálta Groza Péter miniszterelnököt és Luka elvtársat, semhogy Hațieganuék nyomásával éppen ebben a kérdésben fordult volna szembe. Voitec közoktatásügy-miniszter hatóságai olyannyira engednek az iskolai reakciónak, hogy minden előzetes megállapodást felborítva váratlanul miniszteri rendeletet adnak ki a nagyszalontai magyar gimnázium elvételére, Zaroni földművelésügyi miniszter hatóságai éppen most kezdik el a dél-erdélyi »kisabszentista« menekültek földcsekéinek elárverezését, s ugyanezt teszi Oeriu miniszteri megbízott, CASBI-vezérfelügyelő, amikor közvet-

lenül román állampolgárok a CASBI alól való kivonásának beígért rendelete előtt országszer-
te kisemberek házát-földjét árverezteti. Nem
folytatom a felsorolást, csupán megmagyarázni
igyekszem, hogy miért helyeztünk kivétel nél-
kül mindnyájan oly nagy súlyt utóbbi időben a
magnövekedett sérelmek, az uszító magyarel-
lenes reakció s az ezzel szemben demokrata ol-
dalon is megnyilatkozó bátortalanság, tájéko-
zatlanság és megalkuvás leleplezésére. E fellé-
pésünkkel is közelebb kerültünk tömegeink-
hez, s nagyjában sikerült is a látható magyar
reakciót elszigetelnünk: nem állhat a tömegek
élére sérelmi politikával. A sérelmek ellen ma-
ga a demokrácia lép fel.” Válasz ugyan nem ér-
kezett, a nagy pártgépezet elnyelte a papirost,
de jelentésemmel talán hozzájárultam odafenn
is a bölcsebb belátás és éberebb cselekvés el-
következéséhez.

Egységes terv nélkül csurrantak-cseppentek
a megoldások, s közben új hullámokban lépett
fel a sovén terror. Igaz, örömmel adhattunk
hírt arról, hogy megnyílt Kolozsvárt a Magyar
Zene- és Színművészeti Főiskola, kiutalták
végre a magyar tanszemélyzet hátralékos járan-
dóságait, besoroltak 252 dél-erdélyi felekezeti
tanítót, hét magyar közjegyző lépett állásba, s a
földművelésügyi minisztérium újabb rendelet-
tel visszaadta az abszentizmus – vagyis a fel-
szabadulás idejebeli „távollét” – címen kisajá-
tított kisbirtokokat, no de közben temettünk.
A magyarul beszélőket huligáncsoportok tá-
madták meg, s az ütlegetésekbe többen bele-

haltak. Vidéken nem egyhelyt megtámadták az MNSZ székházait. A május 10-i román függetlenségi ünnepen, mely egyben a béke emléknapjává vált, nekem is szembe kellett nézmem a népi demokrácia ellen tüntetőkkel. A Malinovszkij téri ortodox katedrális előtt történt: már Vasile Atanasiu tábornok, Vasile Pogăceanu főispán és az ODA megyei szervezetét képviselő Augustin Alexa szaktanácsi titkár szónoklatai alatt is zajos közbekiáltásokkal zavarta az ünnepet egy szervezeten fellépő diákcsoport, s amikor – az ünnepség rendezőinek kérésére – rám került a sor, hogy az MNSZ nevében köszöntsem Románia függetlenségét és a békét, meg nem szűnő ordítozás fogadta magyar beszédemet. Fenyegető öklökkel álltam szemben, de látva, hogy mellettem a templom lépcsőbejáratánál feszes fegyelemben állnak a román hadsereg tisztjei s köztük a meghívott szovjet katonai vendégek, nem hagytam abba a mondandómat s nyugodtan folytattam a hangorkánban a magamét. Jólesett, hogy a főispán a mikrofon elé lépve a román–magyar barátság megalapozásaként köszöntötte szavaimat, jól esett egy fiatal román teológus kézzszorítása, s akkor nyomta kezembe az idős Emil Isac, Ady egykori költőbarátja, egy üres cigarettadobozra írt ceruzasorait: „Ne tévedjen! Sokkal többen vagyunk Önök mellett, mint ellenük!” A kivonult munkások közben ékeket alkotva csöndben leválasztották az ellenségeskedőket, s méltó válaszként forradalmi dalokat énekelve vonultak végig a városon.

Egyre világosabbnak tűnt, hogy részletengedmények kivárása, bürokratikus csapdák kerülgetése, a jó vagy rossz véletlenre való hagyatkozás helyett a nemzetiségi kérdés általános, egységes és átfogó rendezésére van szükség. Ebben csúcsosodott az 1946-os MNSZ-kongresszus előkészülete. A június végére Székelyudvarhelyre egybehívott országos találkozót megelőzve egymást követte a magyar szövetkezetek marosvásárhelyi értekezlete, a magyar nők konferenciája, egy Bánffyhunyadon lezajlott ifjúsági nagygyűlés, országos magyar sajtóértekezlet, az Országos Magyar Gazdasági Tanács megalakulása és az erdélyi magyar színházak közös megbeszélése. Jelentőségben azonban kiemelkedett egy országos magyar jogi és közigazgatási tanácskozás, ahol másfélszáz szakember és tisztségviselő színe előtt Kurkó Gyárfás az értelmiség és a néptömegek új kapcsolatát méltatta, kijelentvén, hogy eredményes munkát csakis együtt végezhetünk. Hídverő szavai szerint „éppen értelmiségi táborunktól vártuk el, hogy munkáján keresztül érdemelje ki a széles népi rétegek bizalmát. A próbaidő második országos nagygyűlésünk küszöbén lejárt, s megállapíthatjuk, hogy azok a testvérek, akik ma itt részt vesznek ezen a széles országos tanácskozáson, eredménnyel tették le a próbaidőt és kiérdemelték dolgozó társadalmi rétegeink bizalmát.”

Egy fiatal jogász, Berivoy János, 17 vármegye MNSZ-szervezeteinek közléseiből állította össze országos jelentését, s a háromnapos érte-

kezlet célját abban jelölte meg, hogy a mindennél előadódó sérelmeket egyes szakkérdéseken belül csoportosítva feldolgozza s ezek orvoslására átfogó tervezetet készítsen. A jelentést Takáts Lajos, az MNSZ bukaresti jogi irodájának vezetője, a kormánytényezőkkel eddig folytatott tárgyalások szabatos összefoglalásával egészítette ki, majd 14 szakcsoport kezdte meg a gazdasági élet, kultúra, nyelvhasználat, közigazgatás, büntetőjog, egyházak és intézmények, nyugdíj és adózás, agrárügyek, CASBI, elbocsátások, állampolgárság, jogügyi irodák szervezése tárgykörében esedékes jogvédelmi kérdések és teendők feldolgozását. Az egyes szakcsoportok munkáját egyeztető bizottság összetétele elárulta, hogy a romániai magyarság mint közület elérte a legteljesebb demokratikus egységet. A névsor: Buza László egyetemi tanár, Kiss Géza egyetemi tanár, Balogh Artúr, a kisebbségi kérdés nemzetközileg elismert szakértője, Asztalos Sándor ügyvéd (aki megkövette kilengéseit, s most beállt a közös munkába), Demeter János egyetemi tanár, alpolgármester, Takáts Lajos és Berivoy János, az MNSZ jogi szakértői, valamint Csögör Lajos, a már törvényesen elismert Bolyai Tudományegyetem rektora.

Új erővel éledt fel az a sajátos erdélyi magyar tudományágazat, melynek kiművelésével már a két világháború között, a régi Nagyromániában, haladó polgári tudósok szereztek hírnevet. Ez a tudomány, nevezhetjük a hagyományos szóhasználattal kisebbségtudomány-

nak, az egykor Genfben székelő Népszövetség és isze alatt kapott nemzetközi fórumot, ahol Európa történelmileg legjelentősebb s az akkori Lengyelország ukrán kisebbsége után számbelileg is legtekintélyesebb nemzetisége, az erdélyi magyarság szóhoz jutott. A két személyiség közül, aki a romániai anyagból jogi doktrínát tudott a kisebbségi kérdés számára létrehozni, íme, Balogh Artúr, az egykori bukaresti magyar szenátor, most itt ült az MNSZ tanácskozásán, s ha előttem ismeretlen okból – talán betegeskedés miatt – a másik jeles, Jakabffy Elemér, a lugosi Magyar Kisebbség főszerkesztője, nem is volt jelen, neve már megfordult sajtónkban, amikor felidéztük emlékezetes állásfoglalását a spanyolországi baszk és katalán kisebbség mellett Franco nacionalizmusával szemben. A MADOSZ antifasisztái 1937-ben táviratban köszöntötték ezért, áthidalva az Országos Magyar Párt s köztük fennálló elvi különbségeket... Az ő egykori fiatal munkatársai közül azonban itt volt Takáts Lajos is, Asztalos Sándor is, folytonosságot képviselve a kisebbségtudomány haladó polgári múltja s immár népi demokrata új kibontakozása között.

A jogászok kolozsvári értekezlete korszerű, magasabb fokra emelte a kisebbségtudományt olyan nemzetiségi törvénytervezet előkészítésével, amely méltán tekinthető iskolapéldának bárhol és bármikor többség és kisebbség viszonylatainak békés és emberséges szabályozása számára. Maradandóságára – még ha idehaza papíron maradt is – elég bizonyíték, hogy egy

1983-as budapesti kiadvány Joó Rudolf és Demeter János beszélgetésének központjába helyezi s újraközi az MNSZ százas bizottsága elé került végleges szöveget. Különben maga Kurkó Gyárfás is kitért záróbeszédében a nemzetiségi kérdés újszerű megközelítésének a romániai kereteknél tágabb jelentőségére, leszegezvén: „...a mi sorsunk, a mi kérdéseink megoldása, a mi munkánk kihatással van az itt élő más nemzetiségek, sőt a Duna-medence nemzetiségi kérdéseinek a megoldására is.” Mintha minden javára fordulna a mozgások kaleidoszkópjában. A belső egység megerősödött, az MNSZ társadalmi bázisának kiszélesítése sikerültnek látszott, s Kacsó Sándor azzal tért haza egy székelyföldi körútjáról, hogy régi ismeretségei alapján itt is, ott is összeülve az értelmiség többnyire visszavonult képviselőivel, nemcsak bizalmat szerzett a közös ügynek, hanem új szerepvállalásra is bírta a tanárokat, orvosokat, lelkészeket. Örömmel jelezte, hogy „tisztul a helyzet és megtisztulnak maguk a gondolatok is...” Közben újra Bukarestben kilincselünk, nem rejtve véka alá átfogó terveinket, s megnyugtató válaszokat zsebeltünk be mindenütt. Egyetlen tömegkommunikációs lehetőségünket, lapjaink hasábjait igénybe véve megintlen kiáltványban fordultunk az ország magyarságához, bejelentve mind az önálló választási listát, mind a kongresszusra készülõ új nemzetiségi jogszabályzatot, amely „a jogegyenlőség alapján lehetővé teszi a román népvel való teljes és bensőséges szövetkezésünket.

Nem akarunk soha többé kisebbség lenni!” Ilyen előzmények után gyanútlanul gyűltünk Székelyudvarhelyre, nem számoltunk többé semmiféle kínos gáncsra, kellemetlen meglepetésre.

Publicisztikánk már régebről a Székelyföld felé fordította a figyelmet. Ismételten előtérbe került az elmaradt táj iparosításának százados követelménye, s nemcsak jelszó, hanem tett is volt már egy Székelyföldi Bányászati Kutató Társulat megalakítása Székelyudvarhelyen, helyi erőkből és a Bolyai Tudományegyetem professzorainak segédletével. Nem véletlen, hogy az idős Bányai János geológus-főmérnök és a fiatal Benedek Pál mérnök szorgalmából gazdagon dokumentált ipari kiállítás várta a vendégeket a Városháza termeiben. Sokszorosán összetett kulturális rendezvények is e napokra az erdélyi magyarság jelképes gócpontjává avatták a Küküllő menti csöndes székely anyavárost. Váróné Tomori Viola tanárnő irányításával itt kezdődtek meg a Székelyföldi Könyvnapok, a Józsa Béla Athenaeum hat új könyvvel lepte meg a sátrakat látogató közönséget. Itt került forgalomba Asztalos István háborús krónikája, az *Író a hadak útján*, Méliusz József *Sors és jelkép* című emlékkötete az Antonescu-korszakbeli Dél-Erdély fojtott magyar életéről, Kisbán Miklós és Jékely Zoltán egy-egy könyve, Benedek Marcell munkája az irodalmi műveltségről, s egy újrakiadás, Erdélyi Viktor elfeledett történelmi műve a mócok nagyasszonyáról, Varga Katalinról. A kongresz-

szust 1946. június 27-én a Százak ülése előzte meg a Református Kollégium épületében, s ez a nap a Székely Színház vendéjátékával zárult (Kós Károly, Tamási Áron, Kiss Jenő jeleneit mutatták be). Megjelent végre az Utunk, az írók hetilapja, Gaál Gábor főszerkesztő személyesen hozta magával az első példányt. Másnap irodalmi est 12 magyar író fellépésével, köztük volt a vendéglátó Tompa László. Nem maradtak el a kongresszusi találkozóról a képzőművészek sem: Balázs Péter plakátműhelyt nyitott, innen futottak ki a küldöncök hol a köpecsi, hol a szentkeresztbányai munkások számára készült színes falragaszokkal.

Jó előre érkeztem a városba, hogy a sürgéstartást irányítsam, kedves gimnazista érettségiző diák, Dávid Gyula volt mindenben segítségemre, a református lelkész fia, gondosságával előre jelezve a későbbi irodalomírást és könyvszerkesztőt. Ment is minden, mint a karikacsapás, Dobos Ferenc polgármester, régi illegalista, a közönség teljes odaadásáról biztosított. Legfeljebb az hökkentett meg, hogy „védelmemre” jelentkezett egy régi brassói detektív, aki annak idején a Brassói Lapok és a MADOSZ amolyan rendőrségi ellenőre volt, s most mint baloldali valami „veszélyekre” figyelmeztetett... Mondanom sem kell, hogy fellépése gyanús volt, majd még gyanúsabbá vált egy ugyancsak „védelmünkre” jelentkező tordai rendőrtiszt, akiről akkor még nem tudhattam, hogy majd a választások idején „óva fog inteni” bennünket Kolozsvárt az ODA po-

litikájával való szövetkezéstől. Máig sem hiszem el, hogy kettejük fellépése tényleg javunkat akarta volna szolgálni, s nem éppen ellenkezőleg, a készülő botrány előkészítésében voltak ludasok.

A nemzetiségi anyaszervezet (ahogyan akkor az MNSZ-t neveztük) bensőleg egységesen, méltósággal töltötte be nagy feladatát, itt baj nem volt. Előbb a Százak értekezlete nézte át a nemzetiségi törvényjavaslatot, majd a kongresszuson többórás megvitatás után, melynek során nem kevesebb mint 60 hozzászóló támogatta, egészítette ki, üdvözölte az okmányt, ez az MNSZ elfogadott munkaeredményévé vált, s bekerült a határozatok közé. Megpróbálom felidézni a helyszínt. Moziterem lehetett, a Városháza udvarán kellett átmenni, hogy elérjük. A háttér fekete kárpitján Petőfi arcképe körül zászlódísz, román és magyar színek, az Egyesült Nemzetek lobogói. Ami már az első pillanatban tapsra serkentette az egybegyűlteket, az a kongresszusi elnökség ünnepi összetétele volt: a szervezet vezetői közt vendégként ott ültek a román kormány, a Kommunista Párt, az Észak-erdélyi Demokrata Zsidó Népközösség, a Demokrata Nők Országos Szövetsége és a Haladó Ifjúság képviselői, jelezve, hogy a magyar nemzetiség ügyét az egész ország vállalja. A megbeszélés központjába került törvénytervezet végső jogi megformálója, Demeter János, a kongresszusra jelentette meg *Nemzetiségi nyelv a közigazgatásban* című munkáját a Bolyai Tudományegyetem

Jog- és Közgazdaságtudományi karának kiadásában, nem hagyva kétséget afelől, hogy a be-terjesztett törvényjavaslat összehasonlításképpen – a régebben idézett svájci minta viszonyainkra kevésbé alkalmazható „nyelvi elsőbbség” elve helyett – immár a Szovjetunióban alkotmányosan érvényes „nyelvi jogegyenlőség” sajátos jogrendszerét vette alapul, erőt merítve a jugoszláv népi demokrácia példamutatásaiból is.

Nem frázis, nem túlzás, hanem az azóta el-telt négy évtized során leszűrt meggyőződés mondatja most velem: ott a vasúti végállomáson túl fekvő kisvárosban, a Hargita alján, történelmi pillanatokát éltünk át. Félreérthetetlen hozzájárulás volt a kongresszus sikeréhez az RKP központi küldöttjének, Mogyorós Sándornak a felszólalása: az imperializmus fenyegetései közepette román–magyar összefogásra intett, s leszegezte: „Mi kommunisták minden erőnkkel támogatni fogjuk a magyarságnak jogegyenlőségéért folytatott harcát, és őszintén, igaz szívből kívánjuk, hogy e kongresszus azt az utat válassza, mely a romániai magyarság szabadságát, békéjét és boldogulását hozza meg, együtt a román munkás, földműves és értelmiségi összefogásával, a román demokrácia megerősítésén át!”

A váratlan támadás ez alkalomból nem a ki-szélesülten egységessé és szolidáriszá vált szervezetben belül érte a Magyar Népi Szövetséget, hanem rejtélyes elemek kívülről indított zavarkeltéseként. Vasárnap, június 30-án, a kong-

resszuzt záró nagygyűlésen magyar és templo-
mi zászlókat lobogtató csoport furakodott be a
tömegbe, kiáltozásaival zavarva a sporttelepen
készülő manifesztáció egységét... Az ünne-
lésre egybegyűltek ugyan hamar kiszorították a
hőbörgőket, s az MNSZ új vezetőségének tri-
bünje előtt felállított szónoki emelvényről Vlă-
descu-Răcoasă nemzetiségügyi miniszter nyu-
godtan tolmácsolhatta Groza miniszterelnök
személyes üdvözlését. Utána kapaszkodott fel
Kurkó Gyárfás a tömeg fölé magasodó emel-
vényre, s érthető felháborodásában a zavargók
ellen fordult. „A szent Mária-lobogóval és a
magyar nemzet szent zászlajával a kezükben
fasiszta provokátorok jöttek ide – mondotta -,
s nem állották, hogy a szeretet szimbólumát
és a magyar nemzet zászlaját, melyet oly sok-
szor tiportak sárba, valahányszor a magyar nép
szabadságharcát leverték, most szégyenfolttal
szennyezzék be.” A kongresszuson újra meg-
választott elnök a történetek hatása alatt két-
fronti harcra buzdította közönségét, kijelentve:
„Akkor, amikor mi a legelkeseredettebb har-
cot vívjuk a ránk törő román reakció ellen,
nincs kímélet többé a magyar fasiszták számára
sem!”

Nem tudok szabadulni attól a benyomástól,
hogy Székelyudvarhelyen tulajdonképpen a
kétféle reakció közös kihívásával kerültünk
szembe. Kurkó Gyárfás beszéde közben a tün-
tető csoport újra megjelent a sporttelep szélén,
verekedés támadt, riasztólövések dördültek el

(szerencsére sebesülés nem történt, a nagygyűlés „védelmére” kéretlenül kirendelt rendőrök pufogatásokkal növelték a zavart), de a rend magától is helyreállott, a rejtélyes csoport visszavonult, s úgy eltűnt, hogy soha senki sem akadt többé nyomára. Kinek használt ez a rendzavarás? Voltak, sajnos, híreink afelől, hogy Maniu pártja éppen Székelyudvarhelyen próbálta régi magyar korteseit és választóit újra megszerezni, amolyan kibékülést ajánlva... S a rendőrség, a beleegyezésünk nélkül „védelmünkre” érkezett gyanús elem! Székelyudvarhelyen nyoma sem maradt az összetűzésnek, legfeljebb arra emlékezem, hogy Kurkó Gyárfást a történetek után szülőfalujából, Csík-szentdomokosról érkezett fehér harisnyás legények testőrsége kísérte a városi felvonuláson, sőt még a templomi misére is vele ment. Lövéten azonban négy belévágott bicskával megölték Balázs Pált, az MNSZ egyik helyi emberét. A szomorú hír hozzátartozott a kongresszushoz, a fiatal székely bányászt ellene uszított részeg gazdalegények szúrták le, talán egy plakátért, talán egy szóért, mindenesetre a kongresszus iránt kifejezett rokonszenvéért.

Ott voltam a temetésén, rám hárult, hogy a kis családi ház udvarán a pap után beszéljek. Ha a Világosságban most nem olvasom, el is felejtettem volna, hogy a nyitott koporsónál hogyan-mit szoltam ahhoz a zúzott pofacsontú szép férfiarchoz: „Nem kaptál választ kérdésedre, Balázs Pál, arra a kérdésre, amit orgyil-

kosaidnak tettél halálot előt, hogy mi is történt Székelyudvarhelyen? Itt most könnyekkel szemünkben megadjuk neked a választ. Székelyudvarhelyen azt határoztuk, hogy jogegyenlőségünkért harcolva együtt fogunk haladni a román demokratákkal, lehetetlenné téve mindenfajta orgyilkos csoportosulást!” Szilágyi Ignác, Udvarhely megye demokrata főispánja állott mellettem. Ötezer ember adta meg a végtisztességet, négy székely megye küldöttségei hozták koszorúikat. A gazdaközönséget ismeretlen agitátorok olyannyira szembeállították a bányászokkal, akik pedig ugyanúgy fehérharisnyások, éppen csak sisakkal fejükön vonultak fel társuk temetésére, annyira tájékozatlan volt még a falu földművessége, hogy a reakciós mérényletet megakadályozni nem tudta, s most a halottas menet soraiba beállani is nehezen tudott. Mégis, amikor látták a más falvakból ideérkezett földműves tömegeket, a templom harangszavára lassan-lassan, először egyenként, aztán csoportokban rendre csatlakoztak a lövétei gazdák is. Karon vitték a meggyilkolt kisleányát a hegyi temetőbe, ahol a gyász és bűnbánat fehér és fekete színében álltak körül a friss gödröt Lövete asszonyai. A bányászok mozsarat sütöttek el, meghajolt a vörös, a román és a magyar zászló, a szónokok a tetemre hívás, az igazságtétel ígét harsogták a halotti csöndben. A kiontott vér nemcsak a jogegyenlőségért vívott politikai harc igazát szentelte meg, hanem megpecsételte a népi egységet is.

Kopogtak a göröngyök, s már döngölték is a halom fölé az itteni szokás szerint szokatlanul magas, telefonpózna nagyságú keresztet. Rajta a berótt szöveg:

ITT NYUG
SZIK BA
LÁZS PÁ
L MEGH
ALT A SZ
ABADSÁ
GÉRT
1946

6

Egy csak-sérelmi politika mögött megbújhattak a különállás, a semlegesség, a másfelé húzás fenntartásai, de ahogy mi fogtuk fel a helyzetekben érlelődő dolgok logikáját, a sérelmek fölé emelkedés törekvése azonos volt a hatalomban való osztozás igényével. Osztályuralmak idején, az úri-polgári versengés magyar és román felei közt, ilyen osztozás alkalmi paktumok ellenére sem jött, nem jöhetett létre, a népi demokrácia új történelmi szakasza azonban a dolgozó néposztályok, a munkásság és parasztság közös felemelkedésének lehetőségei közt felcsillantotta a nemzeti kisebbség számára a nemzeti többséggel való közös hatalombirtoklás, a szó szoros értelmében vett egységes népuralom reményét.

Mindig csodálkozom azon a lényegében anarchista hatalomellenességen, amely különféle értelmiségi áramlások sodrában már eleve valami ördögöt lát a hatalomban mint olyanban, mintha az elrendelten megbabonázná, megrontaná, bűnre csábítaná és elkárhoztatná mindenkor minden uralom birtokosait... Szerintem bukott forradalmak borúlátása ez a felülkerekedett zsarnokságok ígézetében, de mert Lenin októbere az ellenkező kimenetelt igazolta, s a mi helyzetünkben is a dolgozók felemelkedésére nyílt alkalom, lelkes, kételyt nem ismerő odaadással helyeseltem mindazt, ami a teljes

demokrácia megvalósítása során az erdélyi magyarság tömegeit is hatalomba emeli a román néppel, sőt a Dunavölgyében, a Balkánon, Kelet-Európában minden más nép vagy etnikai csoport felébredt tömegeivel egyetemben. Reális látásunk a második világháború esélyei közt kialakult Románia keretében mutatta fel a számunkra is kínálkozó lehetőséget, s éppen magyar mivoltunk felelősségével arra igyekeztünk, hogy mi se maradjunk le a hatalom új formáinak megteremtéséről. A Magyar Népi Szövetség a sérelmek ellen küzdve nem kívülrekedt ellenzéki, hanem belső hatalmi tényező akart lenni az új történelmi időszakban, s mind Nemzetiségi Törvénytervezetével, mind önálló magyar választási listájával a Groza-kormány, az ODA, a román demokrácia erőivel való harci szövetség hatalmi erejét szaporítva, maga is részesévé akart válni a jövő uralmi alakításának.

El nem választva kicsit a nagytól, helyit az általánostól, mindennapit a kiemelkedőtől, egy véletlen eset törvényessége külön is meggondolkoztatott a hatalom felől. 1946 nyarán egymagam látogattam el székelyföldi tartózkodásom alkalmából feleségem falujába, egymagam, mert Rebi már szoptatta a kis Andrist (Bajcsy-Zsilinszky Endre bátyámra gondolva neveztük így el), nem vállalkozhatott a gyerekekkel akkori körülményeink közt utazásra. Nos hát, Vargyason lelkesen fogadtak ugyan a fiatalok, egy gyűlésükön kitérhettem magam minden álmommal, de már másként fogadott Vargyas,

amint belenyúltam az éppen ott kitört vérhas-járvány dolgába. Én bizony lehívtam magát a főispánt, Szilágyi Ignácot, aki történetesen hadifogságban szerzett orosz nyelvtudásával emelkedett – egyébként is megérdemelten – cukrászdatulajdonosi mivoltából Udvarhely megye élére még a Vörös Hadsereg átvonulásakor, s ő kérésemre meg is jelent, hogy a szerény Máthé-portán megbeszéljük a teendőket. Intézkedésére azonnal útnak indult Marosvásárhelyről s ugyancsak udvarunkon kötött ki a Bolyai Tudományegyetem orvosi fakultásának mozgósított fertőző-betegségi különítménye, s a szakorvosi rendelkezés az volt, hogy a beteg gyermekeket azonnal, sürgősen be kell szállítani a székelyudvarhelyi kórházba, mert idehaza életben maradásukra nincsen remény... Na iszen! A falu fellázadt, a gyermekeket nem volt hajlandó átadni! Mit tehettem volna? Ebben a helyzetben valamelyes vélt vagy való hatalmi tényezőként népcsendőrségi segédletet kértem, s hosszas huzavona után felpakolhattuk a bebugyolált beteg gyermekeket egy teherautóra, de csakis anyáikkal együtt, ebbe bele kellett egyeznünk. Egy család még így sem volt hajlandó betegét kórházba engedni. Hetek múlva egészségesen tért haza harminc asszony harminc gyermekével, de az az egyetlen otthon maradt kis beteg meghalt. A hatalom! Visszaélünk-e vele, amikor főispánnal, orvossal, csendőrrel a gyermekeket megmentettük?

A hatalom erkölcsileg igazolt, ha azok kezében van, akik népük érdekét és csakis népük érdekét szolgálják.

Az MNSZ minden központi akciója, a magyar intézmények magatartása és a magyar tömegek mozgása ezentúl nemcsak a nemzetiség közületi önkifejezését juttatta kifejezésre, hanem egy nagyvonalú, minden munkaterületre kiterjedő választási kampány segítségével a népuralomban való arányos részvételt kívánta elérni. Bár folyt a gyűjtés a hadifoglyok és az éhező budapesti gyermekek ellátására (egyedül Brassó magyarsága 21 milliót adományozott a célokra), s a Bolyai Tudományegyetem is felhívásban kérte a közönség anyagi támogatását, az MNSZ választási alapjára meghirdetett újabb gyűjtés is váratlan sikerrel járt. Már az első héten Lippa, a Maros-parti kisváros, 3 millió lejt küldött erre a célra, s az összeg a választásig nem kevesebb, mint másfél milliárd lejre emelkedett. Az országot sújtó infláció ellenére ezek az eredmények a magyar lakosság rendkívüli áldozatkészségét jelezték (arányítási alapul vegyük egy Világosság-lappéldány árát, amely ezekben a hónapokban 200 lejről 400 lejre emelkedett). Mindez azonban még csak tárgyi lenyomata a közérdeklődésnek. Az MNSZ politikája iránt megnőtt bizalom szellemi megnyilatkozására került sor az 1946-ban is megismételt Petőfi-héten és az aradi vértanúk újra megünnepeelt emléknapján. Míg az előző évben a múlt századbeli szabadságküzdelem felidézése a demokratikus forradalom folytonosságának tudatosítása volt, most már a néphatalomban való részesedés követelménye lengte át a történelmi emlékeztetéseket.

Az aktualizálás jele volt, hogy az országszer-
te megalakult Petőfi-bizottságok rendezvényei-
re nemcsak politikusokat és írókat, hanem
egyetemi hallgatókat is jelöltünk ki szónokok-
nak, s az ünnepségek román–magyar forradal-
mi együttérzést és együttműködést fejeztek ki
a közös harcban. Az alaphangot megint Kurkó
Gyárfás ütötte meg. Segesvári beszédében a
világszabadság költői álmát idézve a ma sürgős
feladataira tért rá. „Tudatában vagyunk an-
nak, hogy ezt a küzdelmet elszigetelten, csak
magunkban nem tudjuk megvívni – mondotta
–, és tudatában vagyunk annak is, hogy minket
nem fordíthatnak szembe sem az ország belső
demokráciájával, sem a szomszédos népek de-
mokráciájával. Mert ha Petőfi korában szembe
is tudták fordítani egymással a nemzetiségeket,
mi nem fogjuk megengedni, hogy ugyanezt a
játékot még egyszer elkövessék velünk.” Ne-
mes válaszként a fehéregyházi honvédsírnál
Perényi János színművész szavalata után román-
ul is elhangzott az *Egy gondolat bánt enge-
met...*, az erre az alkalomra elkészült új for-
dítást maga a műfordító, Eugen Jebeleanu adta
elő. Az én ünnepi beszédemre Zilahon került
sor. Mondanom sem kell, hogy a márciusi ifjak
Egyenlőségi Clubjáról emlékeztem meg, s Bem
erdélyi szociális és nemzetiségi politikájának
költői hévvel vállalt propagandájáig követtem
Petőfi számunkra újra időszerűvé vált tanítá-
sát. Az ugyanazon héten lezajlott 800 Petőfi-
ünnep közül kiemelkedett a bukaresti, ahol
Nagy István író beszéde után Victor Eftimiu a

Román Írószövetség nevében arra bátorította a honi magyarokat, hogy a közös haza egyforma kötelességű és egyforma jogú fiainak érezzék magukat.

Hasonlóan új értelmet kapott Aradon október 6-ának megünneplése is. Már az MNSZ felhívása leszegezte: „A demokrácia megvalósításáért folyó választási harc és munka közepette szenteljünk néhány percet az ország más részein is azoknak a magyar táborkoknak, akik nem idegen zsoldban, nem saját népük érdekei ellen és nem a dunavölgyi fejlődés rovására, hanem az együtt élő népek közös felszabadulásáért küzdöttek és áldozták életüket. Gyászünnepélyek helyett ez idén harccal és munkával idézzük fel a dunavölgyi demokrácia csodálatos örökségét...” Az évforduló alkalmából újra rendbehozták a híres ereklyegyűjteményt, melyet az Antonescu-rendszer idején pincébe dugtak, s Csákány Béla *Az aradi tizenhárom emléke életre int* című Világosság-vezércikkében egy újra láthatóvá vált szabadságharcos zászló feliratát választotta értekezése időszerű jelszavául: JOG, SZABADSÁG ÉS BÉKE.

A választási küzdelemben a közel kétfélmilliónyi romániai magyarság méltó öntudattal sorakozott fel. Egyik újságíró kartársam, az öreg Karádi Nagy Lajos meginterjúvált abból az alkalomból, hogy átvettem az MNSZ központi választási irodájának vezetését, s ebből a négy évtizeddel ezelőtt közölt anyagból idézem most egykorú nyilatkozatomat: „A romániai ma-

gyarság úgy készül a választás napjára, mint hatalmas nemzeti ünnepélyre, ahol hitet tehet magyarságának megmaradása, megőrzése és haladó szándékai mellett egyaránt.” A választási iroda részben a volt Mágnás Kaszinó-beli MNSZ-központban székelt, de bizony otthon is, Pasteur utcai lakásomban, ahol erre a célra telefont szereltünk be. Megtörtént, hogy két álló hétig sem mozdultam el otthonról, személyesen fogadva íróasztalom mellett az ország minden részéből befutó jelentéseket s osztva a kifutó rendelkezéseket. Kitűnő segéderők álltak rendelkezésemre. Titkárnóm, Bartha Lujza, nemcsak gép-, hanem gyorsíró is volt, éjt nappallá tevő, fáradhatatlan munkaerő, s négy Móricz-kollégista, Benkő Samu, Herédi Gusztáv, Páll Árpád és Szarvadi Tibor volt a futár, ágens, propagandista, ha kellett, véleményező vitafél.

Szerencsénk volt a hivatalosan megadott választási jellel: két párhuzamos vonal, amit a közönség azonnal az egyenlőség jelének fogott fel, de volt, aki az egyenes út rajzát látta benne, sőt Udvarhelyen a létesítendő Székelyudvarhely–Csíkszereda vasútvonal sínpárját vélték benne felfedezni... Az első értelmezés – az egyenlőség szimbóluma – általánossá vált s a sokféle gazdag agitációs nyomtatvány átütő, sikeres jelszava lett. Egy elterjedt rigmus csak ennyit mondott: „Magyar Népi Szövetségünk-Erős várunk, menedékünk-Egyenlőség a jele–Itt a magyarok helye!” Az MNSZ annyira egybeforrott már, hogy a közvetlen személyi

meggyőzés került előtérbe, s ez erősebbé vált, mint bármilyen utcai hírverés. Választási irodánk ontotta a szebbnél szebben kiállított rajzos röpiratokat (Kós Károly és László Gyula volt a mester), egyedül az írók hat választási brosúrával léptek fel. Szentimrei Jenő *Hegylakók dala* című füzetében a szülőföldre való ragaszkodást kötötte népünk lelkére, Berde Mária *Szavazzunk, nőtestvéreim* cím alatt 10 választ adott 10 kifogásra a nők választójogával kapcsolatban, Benedek Marcell *Egyenlőség* című röpirata az MNSZ választási jelének értelmét magyarázta meg az olvasónak. Ebben az író-sorozatban kapott helyet Csögör Lajos rektor értekezése *A nép egyeteme* címen, s Méliusz József választási füzete a politikai józanságot helyezte szembe a kibontakozást gátló illúziókkal. A hatodik füzet Gaál Gábor bevezetőjével versantológia volt, ebben jelent meg Kiss Jenő *Szózat itt és ma* című „választási vers”-e, melyet a színházban Senkálzky Endre szavalt el felvonásközben, Bánk bán jelmezében. Egy diákcsoport Kiss Egon azóta elveszett (vagy valahol rejlő) filmjét az 1945-ös segesvári Petőfi-ünnepségről hurcolta végig Erdélyben, s hol Abrudbányán, hol Szatmárnémetiben, Csík megye falvaiban vagy a Kalotaszegen vetítette vászonra. Ugyanekkor Haáz Ferenc tanár vezetésével székely táncosok és színjátszók színes karavánja indult a magyarlakta városokba és falvakba, hogy a népművészet remekeinek bemutatásával a Székelyföldre való hűségre biztassa a választókat (ebből a programból emel-

kedett ki az *Énekes madár* páratlan hitelességű bemutatása, olyannyira, hogy a kolozsvári színház akkori igazgatója, Szentimrei Jenő azonnal meg is hívta művészei sorába a Tamási-darab Bak Lukácsát alakító Márton Jánost).

Ne legyünk azért aufkláristák, ne gondoljuk, hogy csupán az értelmi meggyőzés, esetünkben a történelemmel, művészettel is alátámasztott választási felvilágosítás váltotta ki a széles tömegáramlást önálló listánk kitűzött céljai felé. Józanítóak voltak a körülöttünk kitáruló bel- és külpolitikai események is, az MNSZ sikere elsősorban ezek felismerésének és számbavételének volt köszönhető.

A belső ellenzék? A béketárgyaláshoz fűződő fenntartások és reménykedések? Ami a székyudvarhelyi kongresszuson még ellenjavaslataival és halogatásaival jelentkező Mikó Gábort és Nagy Gézát illeti, előbbi egy választói gyűlésen tett hitet az MNSZ politikai irányvonalára és a magyar egység mellett, utóbbi pedig a választásokat megelőző százas intézőbizottsági ülésen olvasott fel írásbeli nyilatkozatot, munkatársi hűségéről biztosítva a nemzeti-ségi anyaszervezetet. A közben Kolozsvárt kizárt Decsy István egyenesen Kurkó Gyárfás-hoz fordult, s levelében kijelentette, hogy semmiféle más szervezethez nem kíván tartozni, mert az a véleménye, hogy „a romániai magyarság csak a Magyar Népi Szövetség keretében vívhatja meg az egyenjogúságra irányuló küzdelmét”. A hangulatok lehiggadásának hátterét tapogatva figyelembe kell vennünk, hogy

a hosszú ideig elhúzódó párizsi béketárgyalások menete egyre kevesebb részt hagyott esetleges magyar határkiigazítások reménye számára. A hozzánk is eljutó ilyenfajta igények hatóereje azon módon csökkent, amint számokból is kiderült, hogy az elképzelt változás során több román kerülne magyar közigazgatás alá, mint magyar, s ez a csehszlovákiai magyarok katasztrófájához hasonló áttelepítés és lakosságcsere veszélyét vonhatná maga után... Sajtóhírekből bárki értesülhetett a Gafencu-Tilea-féle emigráns csoport egy beadványáról, amely – tagadhatatlanul a Maniu-Brătianu-féle romániai ellenzék hátsó gondolatait kibeszélve – egyenesen a magyarok kitelepítésének a békeszerződésbe való felvételét kérte. Kitudódott egy rádiójelentésből az is, hogy a román–magyar határ kérdésének tárgyalása során az angol megbízott eleve elvetett minden kisebbségvédelmi cikkelyt, mert szerinte „a nemzetiségek mindenütt a legjobban teszik, ha beolvadnak és végképp eltűnnek” (erre az asszimilációs javaslatra válaszolt a Világosságban Méliusz József *Eltűnjünk-e, vagy éljünk szabadságban?* cím alatt). A Párizsban csalódó jóhiszemű álmodozók hovatovább elszakadtak a demokrácia ellenségeitől, s rátértek az MNSZ jelképes egyenes útjára, azoknak pedig, akik magát a népi demokráciát elleneztek, nem maradt más választásuk, mint a székelgyilkos gárdáknak nevét adó Maniu vagy a liberális tökélet mentegető Brătianu kegyét keresni. Ne tagadjuk, a választások előkészületei közt Szi-

lágyn is, a Székelyföldön is találkoztunk egy-egy ilyenfajta kísérlettel, ezeket azonban a hely színén azonnal elszigetelte a felháborodott magyar közvélemény.

Egy kényes esetben magamnak kellett ki-mennem Nagyszalontára. Valami olyan hír jött onnan, hogy néhány „fegyelmezett kommunis-ta” és a város „fegyelmezetlen nacionalistái” közt súrlódás támadt „a határkérdésben”, ve-gyem elejét a bajnak. Az állomáson egy aggá-lyoskodó helyi demokrata harcos várt, egyene-sen a székházba kalauzolt, ahová összehívták a lakosságot. Odamegyünk, üres a terem. Futko-sás ide-oda, kiderül, hogy mindenki a temp-lomba ment. A rendezők nem vették figyelem-be az istentisztelet időpontját... Na jó, mon-dtam, akkor gyérünk mi is a templomba! S el-mentünk, a „fegyelmezett” elvtárs fejcsóvál-va. A református nagytemplomba éppen idejé-ben értünk, hogy Arдай Aladár tiszteletes pré-dikációját meghallgassuk. Az istentisztelet vé-geztével bemutatkoztam a lelkésznek s meg-hívtam az MNSZ székházába. Velem jött. Hosszú menetben kanyargott utánunk a temp-lomi közönség, Arany János népe. A terem megtelt, beszélhettem. Megmondtam: szerve-zetünk nem dönt olyan ügyben, ami hatáskörét meghaladja, ami a nagyhatalmak, kormányok dolga, de mert szívünkön viseljük azok jövőjét is, akik itt a határ mellett várnak valamit, s azokét a magyar tömegeket is, amelyeket a határtologatás híre saját sorsukat illetőleg meg-riaszt, kérve kérem, Nagyszalonta maradjon

csendben, ne feszítse itt senki igen-nem végle-
tére a megkérdésünk nélkül folyó nemzetkő-
zi tárgyalások vitáját. Megmondtam:

– Gondoljanak a székelyekre! A szórvány-
ban élő magyarokra! Minden itteni felelőtlen
lépés miatt ők kerülhetnek bajba, de amit ők
ma nemzetiségi egységben a közös román-
magyar jövőért, Románia és Magyarország
testvéri közeledéséért, a dunavölgyi megérté-
sért tesznek, az – bármi történjék is – az önök
javát is szolgálja!

Emlékezetből idézem érvelésemet, s máig
nyugodt a lelkiismeretem. A gazdaközönség
megértett, az MNSZ helyi szervezete kibírta
az idő nyomását, s mire ugyanide Kurkó Gyár-
fás is kiszállt, már bizalom és lelkesedés fogad-
ta. Ez volt különben az egyetlen kivétel, ami-
kor mint választási mindenés magam szaladtam
ki a terepre, méghozzá ide, az első vonalba.

Annál sűrűbben látogatta az ország minden
táját Kurkó Gyárfás. Legelőször, még a nyá-
ron, az MNSZ Székelyudvarhelyen megválasz-
tott új elnökségével tisztelgő látogatást tett
Groza miniszterelnöknél. Ez az elnökség már a
megígért és beváltott kiszélesítés jegyében két
vezető értelmiségit vont be alelnökként az új-
raválasztott elnök mellé: Kacsó Sándort és az
EMGE gazdaköri előadóját, Antal Dánielt. A
harmadik alelnök Köteles István Szilágy me-
gyei kispapja lett, aki a Világosság így jelle-
mez: „Bibliás prédikátor lelkületű ember, aki
a Budai Nagy Antal-féle jobbagyfelszabadítás
és egyenlőség töretlen harcosa”. A négy vezető

Bukarestben felvette a kapcsolatot a kormány tagjaival, s bemutatkozott a Magyar Köztársaság romániai missziójánál is. A kettős gesztus őszintén kifejezte az MNSZ eltökélt ODA-politikáját s azt a híd-szerepet, melyet a romániai magyarság jogegyenlőségének kivívásával az egész románság és az egész magyarság között elvállal. Ami a hamarosan kibontakozó választási kampány eseményeit illeti, Kurkó Gyárfás előbb szűkebb szülőföldjét járta be, hírül hozván, hogy „a Székelyföldön áthúzott a vihar, de nem tudta megingatni. A székelyek józansága győzedelmeskedik”, majd rendre megfordult mindenütt, ahol magyarok élnek, nem hagyva ki a külön kis szigeteket, a szórványmagyarság lakhelyeit sem. Útja diadalút volt. Petrozsényben virágosó fogadta, Lupényben bányászlámpával ajándékozták meg, Vajdahunyadon lovasbandérium várta, a dévai csángó ifjak motorkerékpáron siettek elébe s kísérték be az ünneplő városba. A fogadtatásokon mindenütt jelen voltak a román demokrácia helyi képviselői s az új hatóságok.

A román demokrácia és a jogaiért küzdő magyar nemzetiség viszonyának elmélyülését igazolta az RKP főtitkárának egy politikai beszámolója. Gheorghe Gheorghiu-Dej félreérthetetlenül leszegezte, hogy „az erdélyi magyarságot a román demokrata pártok szövetségüknek tekintik”, s a legilletékesebb oldalról hangozott el a figyelmeztetés, hogy az úgynevezett történelmi pártok – Maniu és Brătianu pártjai – sovíniszta uszításait és provokációit a

magyar lakosság ellen úgy kell tekinteni, mint a román nép és az együtt lakó nemzetiségek harci egységét megbontó, a fiatal román demokráciát aláaknázó terv részét. Ebben a beszámolóban hangzott el házi kritika Pătrășcanu igazságügyminiszter egyik beszédének egyoldalúságával szemben, mert a magyar revizionistákat támadva „nem hangsúlyozta a «történelmi» pártok felelősségét a revizionista gyűlölködés szításában, a nemzetiségi elnyomásban, melynek a múltban az erdélyi magyarság alá volt vetve”. Gheorghiu-Dej világosan megkülönböztette a magyar sovinsztákat a magyar néptömegektől, mint ahogyan feltárta a román reakció és a román nép éles ellentétét a nemzetiségi kérdés felfogásában és megoldásában. Az RKP álláspontja világossá tette a választók milliói előtt, hogy a nap-jelvényes Demokrata Pártok Blokkja és az egyenlőség jelét viselő MNSZ külön listái egy-azonos kormányzási munkatervet visznek diadalra.

Azokon az értekezleteken, melyek a választási kampány időszakában is tovább fűzték az MNSZ nemzetiségi lét-programját, hovatovább nem annyira a még kiküszöböletlen hiányok toldozása-foldozása, mint inkább a hatalomra jutás – a kormányzásban való részvétel – sokféle célkitűzése került előtérbe. Egy Kolozsvárra összehívott országos magyar gazdasági értekezleten például Antal Dániel az egyik új MNSZ-alelnök, mintaadó példaként sorolta fel az EMGE dési gyümölcsfeldolgozó üzemének működését és az ugyancsak az MNSZ gaz-

dasági programja keretében üzembe helyezett érmihályfalvi konzervgyár, valamint a Brassóban létrehozott Székelyföldi Merített Papírüzem sikereit. Kiderült, hogy a Romániai Magyar Gazdasági Tanácsban tömörült szakemberek hovatovább minden megyében fellendítik az elhagyott vagy illetéktelen kezekben elhanyagolt kisüzemeket, s készülnek a tervek átfogó gazdasági rendezésekre, így elsősorban a Székelyföld iparosításának előmozdítására. Szó került itt a borvízpalackozástól a Bánki-turbinák felállításáig mindenre, ami a szükségben máris segíthet, s a termelés fokozásának szükségével támasztotta alá az értekezlet a magyar mezőgazdasági felsőoktatás újraszervezésének követelményét.

Nemcsak a jelen függő kérdései, hanem a jövő korszerű feladatai is foglalkoztatták a háromnapos tanügyi értekezletet, melyre óvodától az egyetemig minden erdélyi magyar tanügyi szakembert meghívtunk. Felszeghy Ödönnek, az MNSZ tanügyi osztálya elnökének megnyitója után örömmel jelentettem a közművelődési bizottság nevében, hogy harcunk eredményeképpen „iskolahálózatunkat biztosítottuk, és a magyar gyermekek szerte az országban mindenhol anyanyelvükön tanulhatnak”. A tanerők besorolásánál azonban akadt még tennivaló, s az igények emelkedése során nemegyszer falakba ütköztünk... Az iskolák szellemének demokratizálása, az új tankönyvek megvitatása volt soron, s az értekezleten előtérbe került a szakoktatás kérdése. Ez már az

álmainkban készülő jövőbe vágott: iparosítás a kor parancsa, s ehhez kell alkalmazkodnia iskolapolitikánknak! Sok előzetes megbeszélés, sokfelől felmerült javaslat kapott ezen az értekezleten összegezést, abban a tudatban, hogy a megerősödött népuralom – a demokratikus kormányhatalom – keretében hovatovább nemcsak sérelmezők és kérelmezők lehetünk, hanem magunk intézhetjük majd dolgainkat. Nagyvonalúan bontakozott ki az iskolatípusok változatosságának terve: közmegelégedésre

Nagy István, a zenész az újonnan biztosított magyar zeneművészeti felsőoktatásról számolt be, Kós Károly a megvalósítandó magyar mezőgazdasági felsőoktatás feladatait részletezte, a hiányzó műszaki főiskolákért emelt szót Cziki Ernő gépipari szakiskolai tanár, s még az erdélyi magyar képzőművészeti oktatásnak is volt szószólója Szolnay Sándor festőművész személyében. A Világosság már az értekezlet másodnapján ilyen címmel adta közre beszámolóját: *A földművesoktatás és az ipari nevelés kerül a magyar kultúrpolitika előterébe.* Azonnal három rendkívüli bizottság alakult: a mezőgazdasági iskoláké Nagy Endre, a tanonciskoláké Studnicska Nándor és az ipari szakiskoláké Sipos László elnökletével. Mondjuk ki: az értekezlet már kormányzati programban gondolkozott. Ennek megfelelően a tanügyi osztály Országos Magyar Tanügyi Bizottság címen önállósult, s Felszeghy Ödön egyetemi előadó tanár vezetése alatt hozzálátott tervei megvalósításához.

Az Országos Gazdasági Tanács és a hasonló-

an létesített Tanügyi Bizottság mellé rövidesen megalakult egy Központi Jogügyi Bizottság is. Mindezek az országos szervek ugyan működésüket az MNSZ keretében fejtették ki, de hatáskörükben önállóan cselekedtek, s tanácsadó szerepet játszottak az anyaszervezet központja mellett. A megoldás nyilvánvalóan átmenetinek számított, s végkifejletben a kormányzatba való beilleszkedés előkészítését jelezte a jog-egyenlőség teljes kivívása esetére. Az új Központi Jogügyi Bizottság (később Osztály) a Világosság hasábjain – egy-egy egész oldal terjedelemben – *Jogvédelem* cím alatt állandó rovatot nyitott azzal a kimondott céllal, hogy a törvények ismeretét, s ahol kell, azok módosításának követelményét a romániai magyarság jogi közvéleményének kifejtésére fordítsa.

Ez volt a Magyar Népi Szövetség ereje, s tegyük hozzá, Kurkó Gyárfás kitűnő szervezőképességének eredménye: mozgósított egyént, kisközösséget, intézményt, társadalmi réteget, széles tömegeket, mindenkit! Újabb gond volt az aszálysújtotta Székelyföld megsegítése, s amit a kormány csak részben tudott megoldani, azt az MNSZ hívó szavára saját népünk kipótolta áldozatkészségével. A figyelem kiterjedt a Kárpátokon túl, Moldvában élő magyarokra is, akiket a földosztás már kiemelt évszázados nyomorúságukból, de félelemmel telt elidegenedettségük, anyanyelvük használatának tiltása távol tartott még a közélettől. Ide Czikó Nándor ment ki, régi bukaresti magyar iparoscsalád sarja, néhány Móricz-kollégista kísérette.

Felmérték a teendőket, s jelentésük szerint sürgősen tanítókra és mezőgazdasági oktatókra van ott szükség... Ezzel kikerekedett a romániai magyarság összképe a feladatok térképén, megvetve a demokratikus kormányzás megszilárdulása esetére egy régóta esedékes „csángó akció” alapját. Újjáalakult a hagyományos Magyar Dalosszövetség, a városokba sodródott székely ifjúság mindenütt egyesületekbe tömörült, felelevenítve a MADOSZ e téren elért régi eredményeit. A zeneszerzők Medgyes Lajos dési papköltő 1860-ban szerzett *Békeszózat* című ódájának megzenésítéséért versengtek, a Móricz Zsigmond Kollégium felhívására újabb népi kollégiumok keletkeztek a földműves és munkás ifjúság tehetségeseinek felkarolására (Gaál Gábor ez alkalomból adta ki a „közéleti ember” nevelésének jelszavát), s egy könyvgyűjtő mozgalom segítségével 20 millió lej értékű könyvet osztottunk szét a dési és zilahi továbbképző tanfolyamok tanítói közt... Pezsgett, forrt minden, ki várta volna tétlenül a párizsi csodát?

Egyik választási kiáltványunk megszövegezésében abból indultam ki, hogy nehéz volt a harangot megkongatni, többször is neki kellett rugaszkodni a kötélnak, míg tömegeink szívében megkondult a belső szózat, önfenntartásunk lelkiismerete. „Nem szervezeti kérdés csupán, nem kortes-ügy, nem alkalmi divat – mondotta a szöveg –, hanem népünk megmaradásának és haladásának történelmi parancsa, hogy családról családra lázként fusson végig a

felvilágosítás és a meggyőzés, a biztatás és felsorakoztatás erős akarata.” Volt még a rábeszélő szavakban aggály is? Erre megvolt a magunk oka. Azokban a napokban gyilkolta meg késszúrásokkal két megveszekedett magyar elégedetlen Kárásztelkén Szabó Pétert, a demokrata szilágysági harcost. Tudtunk pórul járt székelyekről, akiket kivándorlásra csábítottak rejtélyes ügynökök, s megrekedtek a határon. Egy elméjére gyenge nagyváradai diák középiskolásokból fegyveres összeesküvést szervezett... Ezek azonban olyan kirívó esetek voltak az egész magyar lakosság reális magatartásához viszonyítva, annyira elütöttek az általános lelkesedéstől, mellyel százezrek és százezrek immár jövőjüket igyekeztek megalapozni, hogy zengzetes felhívásaink nem is előtte jártak, hanem inkább követték – mindenestre kifejezték – az igazi tömeghangulatot.

1946. október 17-én a Világosság rendkívüli kiadása kürtölte szét, hogy az egész országban letették a Magyar Népi Szövetség jelölőlistáit. Csík, Háromszék és Udvarhely megyében az 1. számú lista élén Kurkó Gyárfás, Havadtőy Sándor református lelkész és Kacsó Sándor neve állott, Temes-Torontál, valamint Arad bán-sági megyékben a 4. számú listára elsőnek Takáts Lajos, illetve Csákány Béla került, a többi megyében pedig a 2. számú lista kapta az egyenlőség jelét. Alsófehérben Megyeri Lajos, régi MADOSZ-harcos, Biharban Czikó Lőrinc, Brassóban Jakab János kisiparos, Hunyad megyében Dubovszky Pál kisiparos, Kiskükül-

lő megyében Fodor István munkás, Kolozs megyében Kós Károly, Maros-Torda megyében Kajlik József kőműves, Szatmárban Antal Dániel, Szilágyban Köteles István, Szolnok-Doboka megyében Czikó Nándor, Torda-Aranyos megyében Bende Béla unitárius lelkész lett az MNSZ listavezetője. A szóban forgó rendkívüli kiadás első oldalán egymás mellett hozta Kolozsvár két vezető képviselőjelöltjének a képét: a választási propagandában így került egymás mellé Groza Péter miniszterelnöknek, a Demokrata Pártok Blokkja, és Kós Károlynak, az MNSZ jelöltjének mindnyájunk számára oly kedves arca.

A képviselőjelölteket az MNSZ központja a megyei szervezetekkel együttműködve olyanok közül válogatta ki, akik népszerűek, a jogegyenlőségért vívott harcban megbízhatóaknak bizonyultak, s öntudatosan követik a demokrácia reálpolitikáját. Ez a hármas kritérium tette lehetővé, hogy mind a megyei élet és nemzetiség, mind a demokrata szövetséges erők szempontjából megfelelő férfiak és nők kerüljenek be a törvényhozó nemzetgyűlésbe. A jelöltlistákat végső fokon a Kolozsvárra egybehívott százas intézőbizottság hagyta jóvá, egyben eldöntve, hogy azokban a megyékben, ahol a magyar lakosság csekély száma miatt önálló magyar listának nincs kilátása sikerre, a DPB jelöltjének megszavazására hívjuk fel a szórványmagyarságot. Ilyen megye volt Beszterce-Naszód, Máramaros, Fogaras, Szeben és Krassó-Szörény, a Kárpátokon túl Bákó.

A Százak gyülekezetében került sor a párizsi béketárgyalások epilógusára is. Kurkó Gyárfás ez alkalommal elhangzott beszédében újólag leszegezte mindazokkal szemben, akik kétarcú politikát vártak volna, hogy „ami nemzetiségi politikánkat földrajzi adottságunk és a történelmi helyzet határozza meg, s célkitűzéseinkben csupán egyetlen szempont vezethet, a demokrácia megerősítése s ezen át nemzetiségi jogaink maradéktalan biztosítása”. Rámutatott arra, hogy az MNSZ helyesen fogta fel politikai szerepét, amikor abból indult ki, hogy a béketárgyalások menetét még ha akarta volna, sem tudta volna befolyásolni. „Azóta a megtévesztett emberek egész tömegei – folytatta – jelentkeznek sorainkba, és elmondhatjuk, hogy kiváló munkatársakat kaptunk bennük. Magatartásunk helyességét igazolta az is, hogy a román demokráciával karöltve nem építettünk csodavárásra, nem vártuk, hogy a magunk dolgát mások intézzék el, hanem magunk fogtunk munkához.”

Emlékezésemben újra meg újra felbukkan s kezem alá terpeszkedik az a különösen hatalmas térfogatú íróasztal, amelyen halmozódtak a választási jelentések, bővült a „cselekvő magyarok” listája, egymásra tornyosultak a vidéki lapok. Ez az íróasztal akkora volt, hogy ötéves fiam egyszerűen felült rá kényelmesen, s ha kellett, nyújtotta nekem a telefonkagylót. A behemót bútordarab az elhagyott vagyonok raktárából került hozzám kölcsönbe, s nem is olyan régen *Acéltükör mélye* című kis könyv-

vemben az egyik „igaz történet” hőse lett. Mert megszólaltattam. Egy szép napon (jóval a választás után) jelentkezett ugyanis Pécsről a tulajdonos, Csekey István jogtudós, aki 1944 őszén a jószágot sorsára hagyta... Természetesen elküldtük neki az íróasztalt, de fiókjába rajzszögekkel beerősítettem egy papírlapot a következő felírással: „A Magyar Népi Szövetség választási irodáját szolgáltam 1946 novemberében, huszonkilenc erdélyi és egy moldvai magyar képviselőt küldve a demokratikus Románia Nagy Nemzetgyűlésébe.” Nem tudom, hogy a professzor az íróasztal vallomására mit válaszolt, vagy legalábbis a nyilatkozatot megőrizte-e, mindenesetre illesse utólag őt is hála és köszönet a kényszerűen kölcsönbe adott bútoríriásért. A Csekey-féle íróasztal bekerült a mi viszontagságos romániai magyar történelmünkbe.

Legelőször Désen nevezgették az MNSZ házról házra járó választási agitátorait „cselekvő magyarok”-nak, s a kifejezés rajta is maradt mindazokon, akik akkor a nemzetiség ügyét önfeláldozóan szolgálták. A kifejezés olyan általános lett, hogy még ugyanabban az évben Temesvárt kézikönyv jelent meg „cselekvő magyarok számára” *Politika, társadalomtudomány, nép és irodalom* címmel, nem kevesebb mint 14 tanulmányban foglalva össze a mozgalmi alapismereteket az MNSZ történetén át a dunavölgyi béke kérdéséig. Sajnos, egyes szerzőit a kötet kiadója, az MNSZ temes-torontáli szervezete nem tüntette fel, véletlen, hogy egy példány nálam fennmaradt.

November 19-én, keddi napon zajlott le a választás. A Világosság már másnap rendkívüli kiadásban közölte, hogy Erdély magyarsága teljes számban vett részt a választásokon, s biztosra vehető, hogy a Groza-kormány győzelme teljes. A hír igaz volt. Az igazságügyminisztérium csütörtöki rádióközlése szerint a Demokrata Pártok Blokkja 4 millió 766 ezer 630 szavazatot kapott (az össz-szavazatok 71,8 százaléka), Maniu Nemzeti Parasztpártja 879 ezer 927 szavazatot (12,7 százalék), s az ország számbelileg következő harmadik választóközössége az MNSZ lett 569 ezer 651 szavazattal (8,21 százalék). Brătianu Liberális Pártja mindössze 259 ezer 306 voksot ért el, más két párt ennyit se (a Lupu-féle szakadár Nemzeti Parasztpárt 0,22, a Titel Petrescu-féle jobboldali szociáldemokrata párt csak 0,09 százaléknyi eredményt tudott felmutatni). A választási törvények alapján a DPB 348, a Maniu-párt 32, az MNSZ 29 képviselővel vonulhatott be a parlamentbe. Alsófehér, Hunyad, Kisküküllő és Nagyküküllő megyékben az önálló magyar lista nem érte el a kellő szavazatszámot, de kárpótolta a kiesést a többi megye, ahonnan nemcsak a listavezetők jutottak be a célba. Csíkból Szentmiklósi Ferenc tanár és Miklós Antal földműves, Biharból Szűcs Margit tanítónő, Kovács Elek kisiparos, Huszár Sándor földműves és Szablyár Kornél református lelkész is képviselő lett, Kolozs megyében a hadifogságból hazajutott Nagy Tibor ügyvéd, volt bíró is, aki 1944 őszén a kommunista fog-

lyok kiszabadításában segédkezett. Szilágy megyében megválasztották Sólymos Iván ügyvédet is, Zilah polgármesterét, Udvarhely megyében mandátumhoz jutott többek közt Imecs János munkás, a MADOSZ régi harcosa, hogy csak néhányat emeljünk ki a sorozatokból. A cselekvő magyarok választási hadjárata győzelmet aratott, s az otthon csöndjében Ferkő fiammal kölcsönösen gratuláltunk egymásnak.

A parlamenti csoport azonnal megtartotta első értekezletét, ahol gondoskodás történt a szórványmegyék nemzetiségi képviseléről is, egy-egy szomszéd megye megválasztott képviselőjének osztva ki a kis magyar lakosságú területeket. Hat bizottság alakult a jogi, mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi, közművelődési, tanügyi és szövetkezeti munkamegosztás szerint. A nép választottjaira a népsors intézése várt.

A választás záróakkordja az Állami Magyar Színház sétatéri épületében zajlott le. Nyitva kellett tartani a kapukat, mert a színház előtt a teret is ellepte a közönség. A huszonkilenc megválasztott képviselő a színpadon ült, szembe a hallgatósággal, a páholyokban bukaresti román kollégáikkal együtt érkezett szovjet újságírók s a Magyar Köztársaság napilapjainak munkatársai foglaltak helyet. Kurkó Gyárfás ünnepi szónoklatát a választók köszöntésével kezdte. „Első szavammal – mondotta – Hozzád szólok, hatalmas magyar demokrata szavazó! Hozzád, kit oly sok vád, oly sok arcul csapás ért, s akit annyiszor illettek a fasizmus és a re-

akció vádjával! Ezeket a vádakat összeszorított ajakkal nyelted el s vártad a pillanatot, amikor bélyegzőt kaphatsz a kezvedbe, hogy egy határozott pecsétnyomásod a vádaskodók arculütése legyen. Mély alázattal és szívünk minden melegével köszöntünk Benneteket, magyar szavazók!” A szónok világosan kifejtette, hogy a nemzetiségi összefogás, a magyar szavazók egysége hozzájárult a román demokrácia győzelméhez, s a Magyar Népi Szövetség parlamenti csoportja Románia Nagy Nemzetgyűlésében azokat az erőket fogja támogatni, amelyek a népszabadság kifejezői és a teljes jogegyenlőségnek, valamint a szomszédos népekkel való szoros együttműködésnek, a román-magyar szövetséges viszony megteremtésének hívei. A hatalomban való demokratikus részvétel tudatos megfogalmazása volt az a kijelentése, hogy „harcunk új szakasza kezdődik, jogegyenlőségünk teljessé tételére sokkal tökéletesebb és sokkal hatásosabb fegyverek állanak rendelkezésünkre. Ma már nem fogunk kilincselni a minisztériumok ajtaján. Ma ott leszünk mi magunk...”

A szovjet delegáció – s egy nap késéssel a francia újságírók – megjelenése Kolozsvárt egyaránt szólt a győzelmes román és magyar demokratáknak. Az MNSZ központi épületének nagytermében ez alkalomból kiállítás nyílt a választás minden múltbeli korteskedéstől eltérő, újszerűen tömegfelvilágosító propagandaanyagából. Szebbnél szebb falragaszok mellett látható volt itt a magyar tanulóifjúság pla-

kátversenyének képsorozata, rengeteg nagytott fénykép, statisztikai kimutatás, táblafestmény, vitrinekben a röpcédulák, választási kiadványok, brosrák, levelek, kiáltványok, nyilatkozatok pazar egyvelege. A nemzetiségi öntudat kifejezése mellett mindenütt a román-magyar egymásrautaltság és testvériesülés jelképei. Egy megható művészi plakáton székely asszony kezében tartja a szavazócédulát, s két ragyogó arcú gyermek kapaszkodik a szoknyájába. Az egyenlőség jele alatt ez a felírás: „Édesanyám, reánk hallgass – Iskolánkért erre szavazz!”

A választást lezáró nagygyűlés napján, 1946. november 24-én este – a választást tükröző kiállítás megtekintése után – került sor a Magyar Népi Szövetség első nemzetközi sajtókonferenciájára. A szovjet és a magyarországi újságírók kérdéseit és az MNSZ vezetőinek válasza-it László Béla gyorsírói jegyzetei alapján következő vasárnapi számában közölte a Világosság. Az értekezletet az MNSZ tájékoztatási osztályának képviselőjében Méliusz József író nyitotta meg, rámutatva a külföldi újságírók meghívásának okára. „A legőszintébb, legközvetlenebb módon és formában tudomására adjuk a világnak – magyarázta –, hogy ebben az országban mint magyar nemzetiség a román demokráciával legszorosabb együttműködésben, teljes jogegyenlőségünk megvalósításának útján haladunk.”

A vendégek érdeklődése váratlanul sokoldalú volt. Emanuel Szimjonov, a Komszomolsz-

kája Pravda munkatársa, az MNSZ története és programja iránt érdeklődött, lejegyezve Kurkó Gyárfás és Kacsó Sándor válaszait. Alekszandr Volchov, a moszkvai Vörös Csillag munkatársa, Felszeghy Ödöntől, a közoktatásügyi minisztérium újonnan kinevezett vezetőtitkárától kapott kielégítő választ arra a kérdésre, történt-e gondoskodás a magyar ifjúság demokratikus neveléséről, a Pravdát képviselő Alekszandr Usztyinovnak pedig tolmács segítségével én vázoltam fel a romániai magyarság népességi adatait, lakterületét és társadalmi megoszlását. Constantin Cerneanu, az Agerpres munkatársa a magyar parlamenti csoport munkatervéről kért és kapott felvilágosítást, Virgil Petrescu, a Scânteia nevében tette fel a kérdést, hol vannak még hiányai a magyar anyanyelv használatának, s mennyiben demokratizálódott az EMGE? Pjotr Nyikityint, az Izvesztija szerkesztőjét az érdekelte, hány magyar nyelvű újság jelenik meg az országban, Borisz Leontyev pedig, a Pravda külpolitikai munkatársa, egyenesen a párizsi döntés fogadtatására volt kíváncsi. A kérdésre Kurkó Gyárfás azzal felelt, hogy a döntés a nagyhatalmak és kormányok dolga volt, míg az erdélyi magyarságnak egyetlen feladata volt és van: „hogyan itt, ahol vagyunk, e két nép megbékéljen és megvesse alapját egy nagyobb perspektívának...”

A világsajtó felfigyelt a romániai magyarság választási fellépésére és sikerére. Nemcsak Bukarestben, hanem Moszkvában is bő részle-

tek jelentek meg a kolozsvári sajtófogadásról, s a Francia Távirati Iroda is világgá röpítette Kurkó Gyárfás nyilatkozatait. A budapesti rádió hangsúlya szerint a lezajlott romániai választások után még szorosabbra fonódott a román és a magyar demokrácia szövetsége, s a francia kommentár szerint „ebben a szövetségben a két demokrácia továbbra is együtt fog haladni és küzdeni mindkét nép szabadságáért és boldogulásáért”.

Mint tüsszeszúrás ért e napokban egy bíráló megjegyzés. Az a bukaresti elvtársunk, aki egy kommunista bizottság tagjaként a nemzeti kérdéssel foglalkozott, mérgesen megüzente, hogy a szovjet delegáció meghívása Kolozsvárra helytelen, a sajtófogadás pedig felesleges volt. Már Prágában akadt bajom ezzel a tanulmányait ott végző gyermekorvossal, akkor még Salamon, most már Bogdán Jóskával, aki Méliusz *Sors és jelkép* című emlékezéseiben is negatív figuraként szerepelt, s dogmatikus szárazságában mind a román, mind a magyar népi előtörést kétkedéssel fogadta. Az MNSZ shakespeare-i drámája éppen a sikerek tetőfokán kapta meg a maga intrikusát.

7

A román demokratikus erőkkel való szövetkezés reálpolitikája és az önálló magyar listával elért választási győzelem a hatalom részesévé tette a Magyar Népi Szövetséget. Az új helyzet kétségkívül új kilátásokat és lehetőségeket nyitott a nemzetiségi kérdés eredményesebb megoldása számára, az ország konszolidációja – a népi demokrácia teljessé válása – azonban még súlyos bel- és külpolitikai feszültségek függvénye volt, s az MNSZ sem mentesülhetett a haladó és reakciós erők ütközésének következményeitől. Mindaddig, amíg a nemzetiségi szervezet felül nem tudott emelkedni valamilyen kívülállás és külön-út hiedelmén s a dolgozó tömegek osztályerejével be nem kapcsolódott az általános forradalmi átalakulásba, már elért eredményei is válságos állapotba kerültek. Az 1946. november 19-i választásoktól az MNSZ 1947. november 21-én megnyílt harmadik országos kongresszusáig eltelt egy esztendő mindmáig megíratlan története korántsem a nyugodt beteljesülések, sokkal inkább az idegtépő sorsvonulathoz való alkalmazkodások időszakára lett, egy-egy jelképes kölcsönösségből azonban elővillant a közös irányvonal.

Egyelőre még csönd, a győzelem értékelése. 1946. december 4-én királyi trónbeszéddel megnyílt a parlament. Maniu képviselői távol maradtak, az MNSZ megválasztottjai teljes

számmal megjelentek. A parlamenti csoport Csákány Béla, Czikó Nándor és Nagy Tibor személyében háromtagú titkárságot választott, s kimondta, hogy senki egyéni kijáráásokat nem vállal, minden felmerülő igényt, kérelmet, javaslatot és panaszt Bukarestben székelő irodájának kell benyújtani. Az MNSZ központja Kolozsvárt maradt, munkánk itt is megszaporodott. Míg képviselőink Bukarestben nem kevesebb, mint 16 parlamenti bizottságba beválasztva kezdték meg törvényhozó munkásságukat, mi itthon Kolozsvárt tíznapos Társadalmi Vezetőképző Tanfolyamot indítottunk, új szakaszba emelve a cselekvő magyarok – szervezőink – mozgalmát. Az ország minden részéből behívott negyven hallgató számára készült előadásokból kátét kívántunk összeállítani, hogy a korszerű társadalomismeret és politikai tudat emelésére másutt is megismételhető legyen az oktatás. A már működő országos szakbizottságok mellé hamarosan Magyar Egészségügyi Tanács született Fazakas János ortopéd professzor elnöklétével (diák korában részt vett a Gusti-féle monografikus iskola munkálataiban), s az új fórumot megteremtő értekezleten Kurkó Gyárfás az aszállysújtotta Székelyföld megsegítésével kapcsolatban kifejtette: „...kérjük az egész magyarságot, főként értelmiségi testvéreinket, ne higgyék, ne képzeljék azt, hogy most, mert már fenn vagyunk Bukarestben, nem kell többet dolgozniok, elhanyagolhatják a dolgokat. Ha a legnagyobb éberséggel figyelik a munka menetét, és ott

lesznek szervezeteink mellett, ahol élharcos munkástestvéreink vannak, akikkel együtt kapcsolódhatunk be a munkába, és lendítjük előre az egyetemes magyarság és az általános demokrácia ügyét, akkor hisszük, hogy ez a nyomorúság, ez a szenvedés, amely a télen még előttünk áll, könnyen lebírható és egy jó természettel, gazdasági javaink rendezésével egy, másfél vagy két év alatt leküzdünk minden nehézséget.”

Ez a józan hang és munkabeosztás, kettő-egy váltógazdálkodásunk Bukarest és Kolozsvár közt, jellemezte a szorgalmas és szívós előmenetelt. A parlament felirati vitájában Kurkó Gyárfás meleg rokonszenvtüntetés közepette mondotta el képviselői szűzbeszédét. „Teljes egészében támogatjuk a Demokrata Pártok Blokkja és a Groza-kormány munkatervének megvalósítását, kibővítvén ezt a programot sajátos nemzetiségi kérdéseinkkel” – mondotta, s a parlament támogatását kérte az új nemzetiségi törvény kiadásához. Míg Kurkó Gyárfás („ez az energikus politikai harcos”, ahogyan Borisz Leontyev a moszkvai Pravdában jellemezte) képviselőtársaival az ország legfelső fórumán tárta fel a román–magyar együttélés törvényesítésre váró követelményeit, Kolozsvárt a várakozások csöndjében tovább bontakoztak ki a nemzetiségi önfenntartás újabb s újabb megvalósításai. Csak asztali naptáram egykorú bejegyzéseit kell elővennem: 1947. január havában megalakult az Országos Magyar Művészeti Bizottság, majd múzeumi és népfő-

iskolai értekezlet zajlott le, melyre a Bolyai Tudományegyetem, az Erdélyi Múzeum Egyesület, a Székely Nemzeti Múzeum, a kolozsvári és aradi 48-as Ereklyemúzeum, a marosvásárhelyi Teleki-téka, a nagyváradi Ady-múzeum, a nagyszalontai Arany-múzeum, a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár, a székelyudvarhelyi Néprajzi Múzeum, a Székelyföldi Bányászati Kutató Intézet és a tudományos élet számos személyisége kapott meghívást. A megnövekedett munkakör szükségessé tette egy külön Országos Magyar Műemlékvédő Bizottság felállítását (tagjai közt szerepelt Darkó László, Entz Géza, Kelemen Lajos, Kós Károly), a szabad művelődés ápolására új szerephez jutott az újjászervezett EMKE, s létrejött egy műszaki bizottság is a mérnökök összeírására és szakmai mozgósítására. Körültekintésünkben nem maradt ki a film ügye sem: ekkorra már 7 keskenyfilmünkkel járták a vidéket diákjaink.

Fennállt-e sokrétű gazdasági és kulturális szervezkedésünkben az elszigetelődés veszélye? Lehet, de csak abban a mértékben, amennyiben megfelelő állami szervek még nem vállalkoztak javaink és szakembereink beillesztésére és szakszerű céljaink elfogadására a jogegyenlőség alapján. Saját erőink felsorakoztatását éppen azért sürgettük, hogy készen, rendezetten, képességeink teljével vonulhassunk fel bármely egyeztetésre a közös hazafiság igénye szerint. Példaként emelem ki a műemlékvédelmet: alig telt el néhány hónap, s a

bukaresti Országos Műemlékbizottság vette át a részünkről pontos jegyzékben előterjesztett 200 magyar vonatkozású vagy magyar tulajdonban levő műemlék gondozását, majd Szabédi Lászlónak, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójának személyében magyar taggal, később másokkal is bővült az országos vezetőség. Reálisan aligha lett volna elképzelhető közéletünk minden ágú kibontása az állam költségvetésén és szervezeti biztosítékain kívül, szűk egyesületi keretekben és távlatilag is a közadakozásra bízva. Csodavárás helyett azonban az új körülmények közt is csak a harcban bízhatunk. „Egyetlen pillanatra sem tagadhatjuk – fordultam ebben az időben törzsgárdánkhoz, a cselekvő magyarokhoz –, hogy nemzetiségi helyzetünkől kifolyólag ránk magyarokra a harcnak s a munkának is a kétszerese jut. Eddig is két ellenséggel kellett megküzdenünk, a sorainkat megbontó, nemzetiségi politikánkat hátba támadó magyar reakcióval, s azzal a román reakcióval, amely éppen a nemzetiségi uszítást választotta leghatásosabb fegyverének. Az országépítő munkában sem lesz másképp.”

A feszültség az uralomra jutott Demokrata Pártok Blokkja és a parlamentet szabotáló Maniu-párt között egyre növekedett, s így a leszámolás a román reakcióval előtérbe került, arra azonban az új esztendő elején aligha gondolhatunk, hogy visszszámolással az erdélyi magyar reakció kérdéskötege is újra felszínre jut. Indítékot erre hamarosan a Dálnoki Veress Lajos-féle magyarországi összeesküvés leleplezése

adott. Egy budapesti napilap felvilágosítást kért az MNSZ központjától a letartóztatott volt vezérezredes erdélyi szerepéről az 1944-es ellenállásban, s mint illetékes tanúnak, nekem kellett választ adnom. Nem tagadtam, hogy ehhez a székely katonához a haladó körök bizonyos elvárásokat fűztek, de éppen ez a tény teszi súlyossá, hogy csalódnni kellett benne. Dálnoki Veress Lajos háromszor árulta el a kolozsvári ellenállást. Először 1944. március 19-e után, amikor németellenes látszattal mozgósította ugyan hadseregét, de az utolsó pillanatban megegyezett a németekkel, kiszolgáltatva 170 000 zsidót a deportálásnak. Másodszor, amikor Romániának a Szövetséges Hatalmak oldalára való átállása után kapcsolatba lépett a Kolozsvárt erősen fejlődésnek indult ellenállási mozgalommal, de közben betört Tordára és a magyar hadsereg elvéreztetésével oldalról fedezte a hitleristák kivonulását az erdélyi zsákból. S harmadszor, amikor a tordai csata elvesztése után ígéretet tett arra, hogy megakadályozza az ellenállási mozgalom személyiségeinek letartóztatását és elhurcolását a Gestapo részéről, s megóvjja a várost a rombolásoktól, de ezek ellenére magyar csendőrök fogták el és adták át a Gestapónak Nagy József és Kovács Katona Jenő írókat, a kolozsvári ellenállás részeseit. Mindkettő haláláért Dálnoki Veress Lajos is felelős, mint ahogyan azért is, hogy a munkásság nyomására feladta ugyan a várost, de romboló osztagai az utolsó pillanatban mégis együttműködtek a németekkel a telefonköz-

pont, a gázgyár és a hidak felrobbantásában. Ezzel a tanúságtétellel tartoztam a kolozsvári ellenállók becsületének.

(Negyven esztendővel az 1944-es események után a véletlen összehozott Kéri Kálmánnal, az 1. számú magyar hadsereg egykori vezérkari főnökével, aki annak idején Miklós Béla hadseregparancsnokkal együtt átállott a szovjetekhez és bekapcsolódott a fegyverszüneti tárgyalásokba Moszkvában. Meghitt budai lakásán készült egy tévéfelvételem, előbb Józsa Béláról, majd Groza Péterről adtam ott számot, s tulajdonképpen ő kezdte a beszélgetést, emlékeztetve arra, hogy katonai attasé korában Pozsonyban meg kellett engem és társaimat figyelnie... Meghívott egy estére, elmentem, s borozgatás közben került szóba a 2. számú magyar hadsereg – az úgynevezett „erdélyi hadsereg” – csatavesztett parancsnokának a neve. Elmondtam neki őszintén, amit Dálnoki Veressről tudhattam, s meglepetésemre részéről is ítélet hangozott el. Egy érdekes történelmi példára hivatkozott, ama porosz tábornok esete, aki Napóleont Oroszországba kísérte csapataival, de kellő pillanatban átállott az oroszok oldalára. Hazaáruló volt-e, amikor királynak tett esküje helyett népe érdekét követte? Valahol a Ludovikán vitatták is ezt, s Kéri Kálmán már fiatalon megjegyezte, hogy a kétféle vélemény közül melyiket kell választani, kartársra, Dálnoki Veress Lajos azonban „felsőbb parancs” nélkül nem mert népe érdekei mellé állani...)

Míg Magyarországon egyre nagyobb hullámokat vetett a köztársaság ellen irányuló összeesküvés leleplezése s a tisztogatás szüksége kiterjedt a Kisgazda Párt vezető tagságára is, Bukarestben Luka László a Scânteia hasábjain rámutatott a Dálnoki Veress-féle összeesküvés és a romániai magyarság soraiban 1946-ban feltűnt „ellenzék” lehetséges összefüggéseire, nem utolsósorban arra, hogy ez a csoportosulás Maniuval is kapcsolatokat tartott fenn. A cikk szerint utólag egyre inkább felsejlik a Dálnoki Veress-féle akció és a manisták „ellenzéki-sége” közti láncolat, s akárcsak a magyarországi nyomozás, Romániában is a helyzet megítélése arra a konklúzióra jut, hogy itt sem demokratikus ellenzékéről, hanem a demokratikus fejlődés ellen szőtt összeesküvéstről van szó. A Luka-cikk párhuzamvonása Dálnoki Veressék és Maniuék–Brătianuék akciói közt feltartóztathatatlan logikával maga után vont a MNSZ rátérését olyan önvizsgálatra, amely a maga népi éberségével és szigorával nem marad el a román demokrácia önvédelmi magatartása mögött.

A kétféle reakcióval való leszámolás szükségessé tette a haladó erők szorosabb összevonását. Párizsban 1947. február 10-én ünnepélyesen megkezdődött az olasz, román, magyar, bolgár és finn békeszerződés aláírása, s az a jegyzék, melyet ez alkalomból a román kormány a Szövetséges Hatalmakhoz eljuttatott, Észak-Erdély visszajuttatásával kapcsolatban leszegezte, hogy „a szerződés örökre lezár egy

történelmi pert és két szomszédos nép számára lehetővé teszi a baráti együttműködést”. Másnap az MNSZ központi végrehajtó bizottsága Bukarestben tartott ülésén bejelentette csatlakozását a Demokrata Pártok Blokkjához. Luka Lászlóhoz, a DPB főtitkárához intézett levelében Kurkó Gyárfás elnök örömmel üdvözli, hogy a Blokk az addigi választási szövetségből a demokrata pártok állandó politikai együttműködésének szervévé alakult át, s felidézve az MNSZ szerepét a román demokrata erők oldalán, természetes következményként tünteti fel a Blokkhoz való csatlakozást „az ország demokráciájának továbbfejlesztéséért, a gazdasági élet közös újjáépítéséért és jogegyenlőségünk teljes megvalósításáért folyó munka érdekében”. A levél közlése szerint az MNSZ csatlakozása „szervezeti önállóságunk megőrzésével” történik. A bejelentést a Demokrata Pártok Blokkjának központi bizottsága tudomásul vette, és az MNSZ képviselői számára helyet adott a közös vezetésben. A DPB politikai bizottságában Kurkó Gyárfás, a végrehajtó bizottságban Csákány Béla és helyettese, Czikó Nándor foglalt helyet.

Nem lévén a parlamenti csoport tagja s csak alkalomszerűen fordulván meg a fővárosban, nem ismerhettem azokat a belső, közvetlen tárgyalásokat, eszmecseréket, nemegyszer vitákat, melyek végül is kész tényekként kerültek a nyilvánosság elé. Annál tárgyilagosabban ítélnék meg a történeteket. Egy nemzeti kisebbség politikája különleges művészet, a nemzeti-

ségi politikusnak a legkülönb helyzetekben kell népe sorsát eligazítania, legalábbis megkísérelnie az elérhető megoldást. Arra a kísérletre azonban, amelyben egy kisebbség a többséggel együtt, közös uralomban osztozva, örzi meg és kapcsolja be magát a fejlődés menetébe, nem volt eddig előzetes minta. Ha részt is vettem a vezetésben, mindig hallgattam egy belső szóra, a dolgok természetes fejletének logikájára, s most is a vezetés művészetét üdvözöltem a Magyar Népi Szövetség következetességében. *Ezer és egy új tennivaló* cím alatt így igyekeztem a könnyen bizonytalanságba visszahanyatló, hamar riadó közönség bizalmát a megnyílt új szakasz számára megnyerni: „A magyar szavazó nem meddő sérelmi politikára, hanem a jogegyenlőséget biztosító demokrácia közös megerősítésére küldte be képviselőit az országgyűlésbe, márpedig az elvi egybehangelődés gyakorlati munkaközösség nélkül előbbutóbb légüres tér képződését érzékelteti közvéleményünkben. Ezért volt itt az ideje, hogy a DPB választási közösségből az országépítő együttműködés állandó szervévé alakuljon át, s ezért volt idejénvaló, hogy a Magyar Népi Szövetség országos végrehajtó bizottsága éljen az alkalommal s a román demokrácia erőivel kötött régi szövetségét a mai idők követelményeinek megfelelően megújítsa.”

Saját írásom megfogalmazásából hallom ki, mennyire szükség volt a bizalomkeltésre. Hetek-hónapok teltek el, s már-már türelmetlen volt a várakozás. Az ország gazdasági bajai egy-

re fokozódtak, az infláció során egy Világosság-példány immár 1000 lejbe, sőt áprilisban már 5000 lejbe került, forgalomban voltak a milliós bankjegyek, dúlt a korrupció és a fekete piac kereskedelme. Hitet kellett önteni az emberekbe így is: „Ha az erdélyi magyar kedvező alkalmakat kap a munkára, akkor annak ez az egész megpróbáltatott ország látja hasznát, de jaj nekünk, ha kicsinyes bizalmatlanságból és szűklátókörű önzésből kisebbséggé gu-bózzuk be magunkat, s lemaradunk a közös fejlődésből. Szoros együttműködésünk a román néppel a Demokrata Pártok Blokkjában arra hivatott, hogy a politikai jogegyenlőség mellett a gazdasági jogegyenlőséget is megvalósítsa a közös építés alapján.” Az esetleges félremagyarázások késztették Kurkó Gyárfást arra, hogy egy lapunknak adott nyilatkozatában megmagyarázza, hogyan vált elemi szükségé a belépés a Demokrata Pártok Blokkjába. Az MNSZ azelőtt is tagja volt az Országos Demokrata Arcvonalnak, de a választások után ez a frontalakulat átadta helyét a blokknak, s így csak a régi szövetséget újítottuk fel DPB-beli elhelyezkedésünkkel. Annál is inkább, mert máskülönben az MNSZ nem vehetne részt teljes súlyával olyan fontos megbeszéléseken, ahol rólunk döntenének nálunk nélkül... És még egy megokolás. „A háborút veszített nemzetközi reakció – üzente Kurkó Gyárfás a választóknak – sorozatos összeesküvésekkel kísérl- tezik és akarja megdönteni nehézkesen kibonta- kozó, de népeink lelkében mélyen gyökerező

demokráciánkat. Hogy ezzel a kibontakozó békét és szabadságunkat veszélyeztető gaz fajzattal teljes egészében leszámolhassunk, elsősorban szükség van román és magyar demokraták között a teljes bizalmi légkörre.” *A csüggedés ragálya ellen* cikk-címmel megszólalt Kacsó Sándor is, hogy a soron levő gazdasági harcban tömegeinket bizalomra és munkára biztassa, ugyanekkor pedig sajtóosztályunk a lapban élre helyezett felhívásban fordult szembe olyan reakciós elemekkel, akik „egyes hatósági közegek túlkapásait hazug suttogásokra akarják felhasználni, s a békeszerződésben egyenjogúságáról biztosított romániai magyarság soraiban félelmet és bizonytalanságot keltenek...”

Egy mozgalom elhal, ha nem tudja tagjait, szervezeteit, tömegeit foglalkoztatni. A pangás – vagy készülő kirobbanások – légkörében elhalványodott a szavak, ígéret, tervezések értéke, de annál felvillanyozóbb volt a Székelyföld felől érkező segélykiáltás. Éhező gyermekek százait és ezreit kellett az aszály csapása elől megmenteni, s míg Kurkó Gyárfásék Bukarestben a szárazság sújtotta vidékek országos segélyezőbizottságával együttműködve fél milliárd lej gyorssegélyt szereztek, Kolozsvárt a magyar nők kezdtek hozzá a veszélyeztetett székely fiatalság átköltöztetéséhez szerencsésebb vidékek falvaiba és városaiba. A munka alól senki sem vonta ki magát, olyan megmozdulás volt ez, mint a békeszerződés aláírása után új áradatban érkező hadifogolyszállítmányok egyre rendszeresebb ellátása a vasúti ál-

lomásokon. Harmadik éve sem lankadt a népi áldozatkészség! Volt falu, így egykori tanítósgom helyszíne, Szentkirály és Zentelke a Kalota partján, ahol minden család igényelt „vendéggyermek”-et, a szilágysági Krasznán kollégiumi helyeket ajánlottak fel székely diákoknak... Folytathatók a felsorolást nemcsak egész Erdély és a Bánság területéről, hanem még a Kárpátokon túlról is, mert a gyermekmentésből Moldva is kivette részét. Döry Erzsébet és Szűcs Margit nőbizottságunk részéről pontosan 8101 éhező gyermek elhelyezését jelentette.

Az emlékirat olvasóinak talán lankasztja érdeklődését az ismétlések gyűrűzése, így harmadszori visszatérésünk a márciusi ifjak ünnepeinek megünneplésére a 99-ik évfordulón, de talán felfedezik az évente újat és mást is, az éppen akkor szükséges, az emlékezetből ki nem hagyhatót. Különösen, ha tekintetbe vesszük, milyen viszonyok közt kellett újra lökést adni önfenntartó cselekvésre a csüggedés árnyékában. Megfosztva a sovinizmus minden szennyétől, tisztán akartuk a magyar nemzeti érzést továbbra is ébren tartani népünkben, olyan történelmi tudatot erősítve benne, amely Petőfi forradalmi demokráciájától a Szegeden kötött első román–magyar megegyezésig s azon túl az emigrációban elhangzott föderációs felhívásokig kelet-európai térbe szélesíti a hazafi-emlékezést s alkalmas a román–magyar együttműködés elvi alátámasztására ellentétekkel és kételyekkel küszködő népi demokráciánk jövőképe előtt.

Így történhetett meg, hogy az MNSZ napi politikai gondokba merült végrehajtó bizottsága újólag kiáltvánnyal fordult tömegeihez, ez esetben március 15-ének megünnepléséhez fűzve üzenetét: „Egy esztendővel Petőfi forradalmának századik évfordulója előtt nem akarunk szavakkal ünnepelni, hanem cselekvésre teszünk fogadalmat.” Kellő történelmi okfejtés után új „Tizenkét Pont” foglalta össze a nemzetiségi teendőket, az 1848-as vasúthálózati terv meg nem valósult Székelyudvarhely–Csíkszereda vonalszakaszának felépítésétől minden sovíniszta szándék száműzéséig s Groza miniszterelnök vámuniós tervének megvalósításáig. Az iparosítás, a gazdakörök és szövetkezetek, az iskolahálózat és népfióiskolák, a székely gyermekek segélyezése, népi kollégiumok és falulátogató munkacsoportok felállítása, vezetőképző tanfolyamok és a román–magyar barátkozás helyszíni formái kerültek itt sorra, azzal az utasítással, hogy a kiáltvány minden magyarlakta helységben kerüljön felolvasásra. Ez meg is történt. Ami különösen biztató volt, az a fiatalság részéről tanúsított fogadtatás. 1947. március 15-én a Bolyai Demokrata Diákszövetség fogadalomtétele a maga értelmiségi feladataira alkalmazta felhívásunkat, s az évfordulóra jelent meg az MNSZ fiataljainak röpirata is *Magyar Ifjúság* címmel. Vezércikkében Páll Árpád táborba hívott mindenkit, aki „vállalja a népünk felemelkedéséért folytatott harcot és aki ezen a földön vállalja, aki szabad ember módjára nyújt kezét

hasonló gondolkozású román társainak, aki újat és jobbat akar építeni...” Melléje sorakozott írásával a fiatal Sütő András, Kabán Ferenc, Beke György, Benkő Samu és számos társuk, számba véve az új nemzedék kérdéseit.

Jó és maradandó lehet a szervezés ott és akkor, ahol az eredmény nem zárul önmagába, hanem mintegy maghasadással láncreakciót indít maga körül. Március 15-i megemlékezéseink igazi jelentősége Bukarestben csattant fel. Itt az Ateneul Român freskókkal pompázó dísztermében került sor az ünneplésre, a fővédnökséget maga Groza Péter vállalta. Miniszterek, magas rangú katonatisztek, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tagjai, a Magyar Misszió diplomatái jelentek meg a páholyokban s hallgatták meg az ősz Gala Galaction román nyelvű fejtegetését arról, hogy az 1848-as magyar március a szabadságszerető dunai népek közös ünnepe. A nagy emlék a szabadság, egyenlőség, testvériség teljes megvalósítására ösztönöz mindnyájunkat, olyan barátságra a román és a magyar nép között, hogy – mondotta – „gyermekeink majdan csodálkozva emlékezzenek a múltra, amikor a két nép nem szerette egymást...” Kacsó Sándor, a magyar szónok, a tiszta demokráciát élte, bejelentve, hogy a magyarság is részt vesz a minden akadály elhárításáért folyó küzdelemben. Hadd jegyezze fel az emlékiró-krónikás, hogy román–magyar rokonszenvtüntetésre került sor a Bolyai Tudományegyetem ifjúságának kolozsvári ünnepén is, ahol Jancsó

Elemér ünnepi beszédére válaszolva Moftai tábornok tolmácsolta a román hadsereg üdvözlését. Kijelentése szerint „a 48-as szabadsághősök szelleme kiküszöböl közöttünk minden ellentétet, s a román és a magyar katona nem fog többé ellenségként szembenézni egymással”. A román hadsereg küldöttei megjelentek Nagyszalontán Kossuth Lajos szobrának megkoszorúzásánál is. Mindez azonban csak úgy vált lehetővé, hogy magunk is felülemelkedtünk a magyar szellemi beltenyészetten, s egymás mellé helyeztük Petőfi és Bălcescu, Kossuth és a Budán kiszabadított Eftimiu Murgu, az első európai nemzetiségi törvényt szerző Szemere Bertalan és a román–magyar egymásratalálást hirdető Bem tábornok képét.

Történelmi példázataink legteljesebb értelmét a román miniszterelnök és a magyar köztársasági elnök találkozása adta meg. Budapesti útja előtt felkerestük Groza Pétert, hogy átadjuk neki az MNSZ ajándékait Tildy Zoltán részére. Létünket és törekvéseinket igazoló küldemény volt ez: a Világosság, Utunk, Falvak Népe bekötött sorozata, a kolozsvári és marosvásárhelyi magyar színház plakátjai, aranydíszes kis könyvecskében az első erdélyi magyar Zene- és Színművészeti Főiskola hangversenyműsorai és négy hatalmas falitérkép a magyar tanügy kibontakozásáról a Groza-kormány két esztendeje alatt... (Vajon őrzik-e még valahol ezt a gyűjteményt?) Telve reménnyel készültünk a két államférfiú találkozására. *Híd a két nemzet között* című beharangozómat Groza Pé-

ter külön is megköszönte, nem hagyva kétséget afelől, hogy egyetért szövetkezésünkkel nemcsak nemzet és nemzetiség, hanem egész nemzet és egész nemzet arányai közt is. A Világosság megállapítása, melyben az MNSZ felfogása tükröződött, akár útravalónak is elfogadható volt a román delegáció számára, hiszen magába foglalta üzenetünket a belső válsaggal küzdő magyar kormányzathoz. „A Budapesten most készülő Groza–Tildy-találkozó új állomása lesz annak a következetes politikának – szögeztük le –, amelyet a román demokrácia a nemzeti jogegyenlőségért s a magyar demokrácia a revizionista-imperialista sovinizmus kiküszöbölésére indított.” A gondolatot Groza fűzte tovább, emlékszem szavait kísérő mosolyára:

– Látogatásomnak szélesebb körű feladata is van. Mi bensőségebb viszonyt teremtettünk a Szovjetunióval, mint Nagy Ferenc kormánya, s tulajdonképpen ebben a felelősségben oda fogok hatni, hogy a Magyar Köztársaságban is megerősítsem egész Kelet-Európa közös érdekeinek a felismerését!

Ezt a perspektívát annak idején nem látta át Masaryk Tamás csehszlovák köztársasági elnök, amikor a Hradzsinban egy diákküldöttség élén nemcsak a kisebbség kérdéseit, hanem egy Kelet-Európai Kutatóintézet javaslatát is eléje terjesztettem... Most itt volt az államférfiú, akiben megtestesült az elmaradottságából előtörő Európa-fél történelmi eszmélkedése! Csehszlovákiából változatlanul érkeztek még az ott élő magyarság megpróbáltatásának

szomorú hírei, s mi itt, Groza oldalán, az RKP eszmei irányítását elfogadva, nemzetiségünk érdekei szerint szolgálhattuk körkörösén Erdély, Románia, a Dunavölgye és egész Kelet-Európa önmagára találását a békében.

A budapesti Román–Magyar Kultúrhétre Groza miniszterelnök 1947. május 2-án, pénteki napon érkezett. Fogadtatására a székesfőváros magyar és román zászlódszbe öltözött. Társaságában volt Ion Pas művészetügyi és Octav Livezeanu tájékoztatásügyi miniszter, Emil Bodnaraş miniszterelnökségi államtitkár és Bădescu tábornok. Legelőször Nagy Ferenc magyar miniszterelnök fogott vele kezét, felharsant a két ország himnusza, bemutatkozások, s a vendég magyarul mondja be a mikrofonba üdvözlését: „Nemcsak ünnep ez, hanem egyszer s mindenkorra határkö e két nép történelmében. Egymásra fogunk találni ezen az új úton, az új idők szellemében. A demokrácia olyan adottságokat nyújt ehhez, hogy soha többé a sötét, gyűlöletteljes múlt vissza ne térjen, hogy a dolgozók, a szabadságszerető népek békében éljenek nemcsak szomszédságban, hanem együttes munkában...” Másnap a Magyar–Román Társaság rendezésében felavatták Budán a Mocsáry Lajos Kollégiumot a román vendégek s a magyar politikai és szellemi élet képviselői jelenlétében. Itt hangzottak el Tildy Zoltán meggondolt, bölcs szavai: „A magyar nép tudomásul veszi a vesztes háború után a történelem és a békeszerződések döntését. Voltak számunkra fájdalmas pontjai, de nem

akarjuk tovább folytatni az évszázados pert. Új történelmet kezdtünk, és ezt békésen akarjuk elkezdni. Egymással és valamennyi szomszédos néppel békében és barátságban akarunk élni.” Kemény politikai magja volt Groza válaszának is. Román részről erősítette meg a teljes szakítást a múlttal s azokra az imperialista törekvésekre figyelmeztetett, amelyek új háború ígérését hintik el. „Csakis olyan mértékben találhatunk egymásra – mondotta –, amilyen mértékben a dolgozók szabadságát megerősítjük. Munkánkban bátorít az a tudat, hogy mellettünk van a világ szabadságszerető népeinek hatalmas tömege, élükön nagy keleti szomszédunkkal, a Szovjetunióval.”

Intő példa volt mindkét fél számára az a kitűnő választás, hogy a romániai diákok befogadására alapított kollégiumot az andornaki bölcsről, Mocsáry Lajos egykori függetlenségi és 48-as párti országgyűlési képviselőről nevezték el, s Groza Pétert itt fogadták a magyar ifjúság küldöttei. Mocsáry volt a „fehér holló” a magyar politikusok közt, aki szembe mert fordulni a kiegyezései korszak magyar urainak asszimiláló törekvéseivel, s a történelmi Magyarország szláv és román lakosainak nemzeti-ségi harcát támogatni merte. Lehetetlennek tartotta akár Szerbiával, akár Romániával a békés együttélést, ha nem sikerül az országon belül „oly nemzetiségi politikát inaugurrálni, amely kielégíti az itteni szerbek és románok zömének helyes és jogos nemzeti aspirációit”, hiszen érthető módon „a szerbek és románok a

Száván és a Kárpátokon túl a legnagyobb érdeklődéssel viseltetnek fajrokonaik iránt, mert ezek nemzetiségük állagához tartoznak”. A nemzetiségi képviselők részéről kézszorítás, a többség részéről azonban gúnyos derűtség fogadta Mocsáryt, a teremszolgákkal még a képviselőház ablakait is kinyitatták, hogy kiszellőztessenek „ilyen beszéd után”, s a párt, melynek alapítója volt, megtagadta vezérét.

Nos, egy pohárköszöntőre adott válaszában Groza Péter valósággal megismételte Mocsáryt, amikor kitért a magyarországi és a romániai magyarok ugyancsak érthető érzelmi kapcsolatára. „Az igaz megbékélés jegyében – mondotta poharát emelve – sohasem feledjük el, hogy a magyarországi magyarságnak testvérei vannak minálunk. Ennek tudatában levonjuk a helyes következtetést, s vigyázunk arra, hogy az a testvér, aki odaát maradt, úgy élje életét, hogy az itteni testvér nyugodt lehessen felőle.” Beszédét a román csoporttal együtt érkezett négy erdélyi magyar vendég, Gaál Gábor, Nagy István, Kós Károly és Csögör Lajos is megerősítette sajtónyilatkozatában.

A kelet-európai kilátás tisztulásához járult hozzá Groza Péter hamarosan következő jugoszláviai látogatása is. Jegyezzük meg a román miniszterelnök mindnyájunkat illető kijelentését egy Tito marsallnak adott válaszában: „Mi nem az Óceánon túl keressük boldogulásunkat. Mi a világ e részein élő népek mellett maradunk, s azokkal szervezzük és erősítjük meg a békét.”

Helyünket a világban megtaláltuk, belső békére volt még szükség.

8

1947 nyarán a Magyar Népi Szövetség besodródott a politikai élet viharába, s ha ez nem is járt áldozatok nélkül, mégis azt mondhatjuk, hogy a szervezet edzettebben került ki az örvénylésből. Hibák, félreértések, túlzások árán is az éberség és önvizsgálat végeredményben elősegítette alkalmazkodásunkat a gyorsan változó valósághoz, s ami fő: nehezen megszerzett hatalmi részesedésünkben megmaradtunk. Elkerülhetetlen volt a vezetés váltsága s az ebből következő személycsere, a nemzetiségi érdekvédelem egysége azonban nem borult fel, s az anyaszervezet új körülmények közt is állta a sarat.

Váratlan meggondolásokra készítetett mindnyájunkat Luka László májusi cikke a kolozsvári Igazságban. Élesen felvetette a kérdést: „Merre tart a romániai magyarság? Előremegy-e, és segíti-e a romániai demokráciát, melynek megerősödése a nemzetiségi kérdés maradéktalan megoldását is jelenti, és ugyanakkor támogatást nyújt a béke nemzetközi biztosítására; vagy vissza igyekszik-e a reakció korszakába, és új áldozatra kényszeríti a népet a nemzeti és fajgyűlölet, a háborús uszítás vér- és könnyáztatta oltárán?” A cikkíró arra figyelmeztetett, hogy a világszerte előtörő demokráciaellenes erők fenyegetései idején a romániai magyarság életében is rá kell világíta-

ni mindazokra az elemekre, amelyek a választáson elért magyar egység takarója alatt ingadozó és kétértelmű magatartásukkal akadályozhatják az MNSZ forradalmi továbbjutását, mert kellő éberség hiányában a reakció ellen vívott harc lelkand, az eredeti népi demokratikus irányzat elvizenyősödik. Nem maradt Luka László adós konkrét példával sem, amikor arra hivatkozott, hogy egyes helyeken az MNSZ szervezetei nemcsak a földigénylők, hanem a kisajátítottak érdekvédelmére is vállalkoztak, érthető visszahatást keltve az érdekelt román parasztságban, új tápot adva a magyarelles jelszavaknak s csökkentve a magyar szegényparaszti sérelmek orvoslásának esélyét... Szólt a cikk az országos fejlődéstől való elszigetelődés veszélye ellen, hiányolta a jelszavainkban ugyan meghirdetett, a valóságban annál ritkább helyi együttműködést a román demokratikus szervezetekkel.

Nem mintha a nemzetközi helyzettel nem lettünk volna tisztában, s elvi harcunkat a reakció ellen eddig is csökkentettük volna, mégis, az a fordulat, hogy mozgalmunk társadalmi kiszélesítése után magunkba nézzünk, saját sorainkban keresve a további kibontakozás lehetséges akadályait, ez egy csapásra a belátás és védekezés, a fokozott lelkiismeret-vizsgálat és a harci felkészülés feszültségeit váltotta ki. Fent és lent, a mozgalom minden szintjén kirobbant a vita. Kötelességemnek éreztem mindennek elébe menni, s *Tisztító önvizsgálat ideje jött el* cím alatt a Világosság címlőjén eresztettem

el mondandómat. „Ha más von felelősségre – vallottam az Igazság cikkírójával kapcsolatban –, talán megsértődünk és nem vizsgáljuk meg komolyan lelkiismeretünket, Luka László azonban az a munkáspolitikus, aki a román munkásosztályt vonultatta fel védelmünkre a Maniu-gárdák gyilkosságai idején. Ő volt az, aki a Román Kommunista Párt következetes nemzetiségi politikájának szószólójaként ezer és egy esetben tett igazságot jogos nemzetiségi kívánságaink ügyében, s egyfelől az elszigetelődés, másfelől a beolvasztás sovinszta jelszaivaival szemben a román–magyar együttélés nagy történelmi parancsát hirdette, kijelölve az erdélyi magyarság hídszerepét a Szovjetunió segítségével békéhez és boldogsághoz jutott Dunavölgyében. Legutóbb is ő volt az, aki a költségvetési vita kérdésében jogos követeléseinket támogatta, s mint Erdély fia, sohasem szűnt meg a helyszínen atyailag, testvérileg és barátilag hozzászólni pártja nevében minden vajúdo magyar kérdéshez. Szabad tehát keménynek lennie velünk szemben, erkölcsi joga van számon kérni tőlünk munkánkat. Luka László aggodalomtól vezérelt és végzetes veszedelmektől óvó írása bennünk megindíthatja a dolgaink átrendezéséhez szükséges önvizsgálatot.”

Úgy éreztem, van nekem is erkölcsi jogom az erdő felől állva hozzászólni kérdéseinkhez. Annak idején több szövetségesünk aggályaira való tekintettel azzal az indokolással hagytak ki a megválasztandó képviselők listájáról, hogy

túlságosan kompromittált kommunista vagyok, s körülbelül ezzel volt magyarázható az is, hogy főszerkesztői nivoltomban polgárilag jobban zengő nevekkel bástyáztak körül. Ördögöt akartam én képviselő lenni, a vezetésben a közművelődési tárcához ragaszkodtam, s a Világosság szerkesztőbizottságának kibővítése szerencsére olyan írókkal történt, akiket becsültem és szerettem. Most azonban éppen a megkülönböztetés serkentett arra, hogy a már elért eredményeket esetleg veszélyeztető meg-gondolatlanságoknak elébe ugorjak.

Nem lehetett számomra új a Budapesten le-leplezett összeesküvés és az MNSZ ellen fellé-pett különböző ellenzéki csoportok párhuzama, hiszen *Érett észel, józanon* cím alatt már kereken két hónappal azelőtt megköveteltem: a magyar demokrácia ellenségeinek ártalmatlanná tétele után „igazán itt az ideje, hogy vizsgálat alá vegyük az emlékezetes erdélyi összeesküvést is, megkeresvén az összekötő szálakat a budapesti «magyar közösség» rö-g-eszméseitől egészen a lövétei gyilkosokig”. Nyesegetést és tisztogatást sürgettem már akkor nálunk is, hogy a férgese hulljon, de a fa, a magyar fa megmaradjon... Olyan előrehala-dott körülmények közt, amikor nyilvánvalóan döntés elé került a demokrata parlamenti többség és Maniuék kisebbsége közt a minket lé-tünkben érintő ellentmondás, immár arra kel-lett ügyelni, hogy a Luka-cikk hatására nyakló nélkül be ne következzenek olyan általánosítá-sok, melyek dogmatikus „káderek” részéről

nemegyszer az értelmiséget fenyegették és magának a nemzetiségi kultúrának a jelentőségét hagyták figyelmen kívül, voltaképpen tehát ultrás gyanúsításokkal és személyeskedésekkel éppen a megveszekedett nacionalistáknak, realpolitikánk ellenzőinek hajtották malmára a vizet. Hogy intézményeinkben reakciós elemek húzódtak meg? Vagy éppenséggel szervezeteinkben? Lehet. Luka Lászlóra válaszolva ezért elfogadtam a szigorú személyi ellenőrzést olyan formában, hogy vezetőségeinkben, bizottságainkban elválasszuk „a népi többség, tehát a munkások, dolgozó földművesek és haladó értelmiségiek őszinte és alkotó képviselőitől” egy régi úri klikk-politika folytatóit, s intézményeinkben is a demokratikus közérdek szolgálatát erősítsük visszahúzó elszigetelődésekkel szemben.

Vagy talán Bányai Lászlónak volt igaza? Rövidesen riadót fűjt, s *Farkasok báránybőr nélkül* című írásában (ugyancsak a Világosságban) szinte-szinte már vádiratot szerkesztett népfronti politikánk ellen, azzal az önostorozással, hogy „számos népellenes elemnek nyitottunk teret”, olyanoknak, akik „levitézlett uralkodó klikkje az utolsó félszázadban kétszer is halálveszélybe rántotta népünket...” Az új veszélyre való hivatkozás mindenestre mozgósította régi MADOSZ-tartalékunkat minden vonalon, de az esetleges szakadást mindenképpen a helyesen megindult munkafolyamatok fenntartásával kellett ellensúlyozni. Ebben az értelemben lapunkban egyfelől helyet adtunk új-

ságíróink nyomozó riportjainak, melyek nem egy kalandor nemzetieskedés leleplezéséig jutottak el, nemkülönben teret nyitottunk közéleti személyiségek bírálataira, ha a népi elvekkel való összeférhetetlenség nyilvánvaló volt, másfelől azonban fennakadás nélkül elősegítettük a megkezdett gazdasági, szociális és kulturális mozgalmak további kibontakozását.

Nem volt kétséges, hogy a kémgyanús vagy legalábbis szélhámos Unghváry Sándor és társa, Róka József nacionalista kihívásait nyilvánosságra kellett hozni, a vidéken feltűnt „erdélyi partizánok” meg „pókok” gyermekreg, de adott pillanatban veszélyessé válható kísérletezéseire is le kellett csapni, ami azonban mozgalmi kereteink és intézményeink belső megerősítését s az oda nem való elemek eltávolítását illeti, inkább az összeférhetetlenség erkölcsi törvényére támaszkodtam volna vaskos lebunkózások helyett. Miért kellett például Kemény Béla bárót Pusztakamaráson egyáltalán beválasztani az MNSZ helyi elnökségébe? Lehetett akármilyen alkalmazkodó, egy népi mozgalom élén, földigénylő román és magyar parasztok közt, valóban nem volt helye a vezetésben. Mindenképpen összeférhetetlen volt a Magyar Dalosszövetség elnöki tisztségével annak a Tárca Bertalannak a személye, aki egy Incze János tanfelügyelőhöz, az ismert dési festőművészhez intézett levelében antiszemita kitételek mellett Kodály és Bartók művészetét becsmérelte, s kihívta maga ellen a népi kollégiumok diákságának tiltakozását. Az összeférhe-

tetlenségig feszült a Szász István volt földbirtokos, az EMGE-alelnök körül támadt bonyodalom is. Múltjából sok mindent elnéztünk, tekintetbe véve csatlakozását az antifasiszta ellenálláshoz a felszabadulás küszöbén, része volt a gazdakörök felélesztésében s a termelés megindításában is, de a „nem politizálás” gyakorlása mögött felsejlettek antidemokratikus kapcsolatai. Le kellett cserélni. Nem járt másképp Szász Pál sem, akit az MNSZ kiszélesítő politikája hívott vissza az EMGE élére, noha nyilvánvaló volt, hogy sem a román királyi diktatúra alatt viselt politikai szerepe, sem földbirtokos volta s gazdasági összeköttetései a régi rezsim embereivel nem fértek össze a kiéleződő helyzetben egy földműves tömegmozgalom érdekeivel. Kovács György Marosvásárhelyen a Szabad Szó hasábjain kezdte el a támadást személye ellen, ezt követte a Világosság névtelenségben maradt újságírójának nyomkeresése, s végül a vele szemben kialakult bizalmatlanság hatására az egész EMGE-vezetőséggel együtt lemondott. Ez legalább szabályos jogi megoldás volt, s a nagynevű szervezet demokratizálásának új feladatkörét Antal Dániel elnökletével öttagú bizottság vette át (tagja volt Kós Károly, két mezőgazdasági szakember és a parasztság képviselője). Örösváltásra került sor az EMKE vezetésében is, itt azonban szelídebb volt a dramatizálás, és egy írói csoport, benne Kiss Jenő mellett Asztalos István és Nagy István, vette át a népfőiskolák és népi kollégiumok, valamint a műkedvelő színjátszás nemes ügykörét.

Az MNSZ központi végrehajtó bizottságának ama Bukarestben kelt határozata vált a tisztogatás igazoló s egyben irányadó dokumentumává, amely a Luka-cikk nyilvános megvitatását követte. A szokás szerint kiáltványyszerű határozat újra összefoglalta a román demokráciával való szövetkezés és a jogegyenlőségre való törekvés elválaszthatatlanságát, állást foglalt a dunavölgyi népek felemelkedését veszélyeztető imperialista összeesküvések ellen, hangsúlyozta a Szovjetunióval való szoros barátságot, s mindezek alapján szólított fel éles szembeszállásra „a romániai magyar reakciónak azzal a törekvésével, amely a román reakció sovinszta megnyilvánulásaira pánikkeltéssel és fajgyűlölet szításával felel, s pozícióinak megőrzése végett nemzetiségi elzárkózást hirdet. Bármilyen politikai, közművelődési vagy gazdasági elzárkózás, elkülönülés a román demokrácia haladó törekvéseitől csak belső népi erőink elsorvasztására, a demokratikus összefogás harci erejének gyengítésére és a demokratikus központosítás gátlására vezet. Márpedig ez a demokratikus központosítás viszi előre gyakorlatilag a nemzetiségi egyenjogúsítás megvalósítását is.”

A felhívás az éberség fokozását és az alkalmatlan elemek eltávolítását azzal indokolta, hogy csakis egy belülről kialakított elvi szilárdság teheti a mozgalmat alkalmassá a román demokráciával való eredményes együttműködésre. A szöveget mindnyájan jóváhagytuk (magam is ott voltam a végrehajtó bizottság ülés-

sén), s ez hatalmazta fel Csákány Bélát arra, hogy *Nincs két irány a Magyar Népi Szövetségben* átfogó cím alatt nyilatkozatban húzza át a Világosság olvasói előtt mindazok számításait, akik kétértelmű magatartásukban két vonalra számítottak a magyar népi egységen belül. A nyilatkozatban célzás történik a demokrata szövetségesek jogos bizalmatlanságára egy elzárkózó csak-sérelmi harcmodorral szemben, s ezért a következőkben tisztázza a nemzetiségi egység fogalmát: „Egységet akarunk a dolgozó földművesség, a városi dolgozó kisemberek és a becsületes haladó értelmiségiek között, de nem akarunk egységet a kisajátított földesurakkal, a falu kizsákmányoló elemeivel, a magyar közélet vámszedőivel, az üzérekkel s azokkal, akik a történelem kerekét vissza akarják fordítani.”

A központi határozat nagyobb éberséget követelt a sajtótól is. 1947. június 15-étől kezdve megint egymagam kellett vállalnom a Világosság főszerkesztői ügykörét, mert a „kiszélesítés” idején felállított szerkesztőbizottság tagjai a „tisztogatás” szakaszára nem vállalkoztak, s bejelentették lemondásukat. Nem került el a bírálat a közművelődés rám bízott feladatkörét sem, térhódítást követelve a haladó szellem számára. Erre a bírálatra reagáltam *Szellemi csatára a megújulásért* címen, azzal magyarázva a szellemi életünkben valóban észlelhető közönyt és bizonytalanságot, hogy közéletünk-ből újabban hiányzott a meglévő energiákat alkotásra lendítő szellemi harc. El kellett ismer-

nem, hogy kereteket és folytonosságokat őrző közművelődési munkánkból eddig kimaradt az éles vita, a fejlődésünket gáncsoló, kilátásainkat elhomályosító felfogások megcáfolása és csökönnyös hordozóinak leleplezése. Tulajdonképpen: szabad kezet kaptam annak a harcnak a felújítására, melyet még a régi rendszerben, akár a román, akár a magyar polgári világban, konzervatív begubózkodások, szűk tudományos és művészeti klikkszerűségek ellen vívtam közírásemban. Zárt osztályszemlélet helyett széles népiséget, merev pozitivismus helyett összefüggéstudományt, mindenképpen szociológiai szemléletet, társadalomrajzot, a művelődéstörténetbe beágyazott néprajzot sürgettem már a régi Korunk hasábjain, az Erdélyi Múzeum Egyesület konzervatív öregjeivel versengő népi érdeklődésű fiatalokat támogatva. Már annak idején kiemeltem a népnyelvkutatás jelentőségét és az Erdélyi Tudományos Intézet eléggé hangsúlyos magyar beltenyészetét szívesen támogattam volna publicisztikai támadásaimmal a román–magyar együttélés, a dunavölgyi és kelet-európai távlatok befogadása felé... Bár a felszabadulás óta sok minden történt a magyar tudományosság honi kibontakozásában, még mindig maradt elég ok a riasztásra bármely szűkkörűséggel, múlt-nosztalgias félvaksággal szemben. Mégis: Világosság-beli cikkemből hiányzott az a dialektika, amely a régiek pontos filológiáját értékelve kívánta volna a megújítást. Jobban kellett volna hangsúlyoznom, hogy éppen a szellemi élet-

ben, a tudományos haladásban a szellemi és tudományos érvelés, nem a politikai nyomás dönt, s ha vitát sürgetek, amire oly égetően szükség volt már, kezdtem volna az új szellemi és tudományos erők eredményeit és ígéreteit szembesíteni az előregedett szempontokkal és érvekkel.

No de a közéletben a személyi tisztogatás, a fejlődés irányvonalának meg nem felelő egyének leváltása volt soron, s nem tudományos alkotói mivoltában, hanem mindennapos politikai magatartásában került a kritika bonckése alá olyan tudós irodalomtörténész, mint György Lajos, a Bolyai Tudományegyetem tanára. Fürge újságíróink kifürkészték, hogy nevezett nemcsak a múltban képviselt retrográd társadalmi törekvéseket, hanem mai működése is akadályozza az egyetemi ifjúság demokratikus szervezkedését és ideológiai fejlődését. Ketten is, Tamás Gáspár és Tóth Kálmán, újonnan kerültek a laphoz, ismert írók, de most valamilyen előttem nem ismert háttérből szerzett információikkal riporterekként szereztek alkalmi karriert. Névtelenül leadott egyik cikkükben feltárták a tanár múltját és kétes jelenét, s ez az írás nemcsak az egyetemi körökben, hanem a katolikus egyházban is vihart keltett, lévén György Lajos történetesen az erdélyi Katolikus Státus elnöke. A Világosság-cikk egy levelet idézett, amelyben György professzor arra kérte Teleki Géza grófot, a debreceni magyar kormány volt vallás- és közoktatásügyi miniszterét, jöjjön vissza kolozs-

vári tanszékére, melyet 1944 őszén hagyott el, amikor repülőgépen Moszkvába küldték a tervezett szovjet-magyar fegyverszünet előkészítésére. A szöveg szerint a Bolyai Tudományegyetemen Telekinek „a helyzettel elégedetlenek élére” kellett volna állnia, hogy tekintélyével ellensúlyozza „a baloldaliak növekvő hatását az ifjúság szellemi kialakulására...” Eléggé kompromittáló anyag a tisztogatók kezében, György Lajos és köre azonban kereken tagadta a levél hitelességét.

Szeget ütött a fejembe, hogy hát 1946 nyarán éppen engem keresett fel Teleki Géza az MNSZ központjában visszatérési kérésével, de nem meghívásra, hanem saját kívánságára hivatkozott, s Groza miniszterelnöknél járt előbb a hazatérés engedélyezéséért, aki hozzánk küldte s a döntést tőlünk tette függővé. Csögör Lajos rektor lakásán fogadtuk, ahol a távol levő Kurkó Gyárfás helyett közöltem vele, hogy a bécsi döntés emlékét idéző gróf Teleki Pál fiának megjelenése vörös posztó volna a román közvélemény szemében, s ez veszélyeztetné nehezen kivívott önálló egyetemünk létét... Ez a mondat elég is volt. Teleki Géza megértette, s nem is tért vissza többé a kérdésre, baráti együttlétünk alatt életének legizgalmasabb moszkvai és debreceni élményeit mesélte el. Úgy képzeletben nehezen tudtam volna a nyílt Teleki Gézát titkos „elégedetlenek” élére helyezni, s az újságíró kollégáktól a György-féle levél eredetijét kértem számon. Így jutottam el a nem is nálunk dolgozó Aszódi Jánosig,

aki készséggel átadott nekem egy másolatot a szóban forgó levélről. Ezt nem fogadtam el, mire előkerítette a névaláírással hitelesített eredetét. Ez már megdöbbenett, hiszen bizonyítéka volt egy háttérbeli tervnek, ellentétben egyetemünk újszerű szellemi és tudományos szerepével. Ráadásul felkeresett – akkoriban többször is járt nálunk fenn a Pasteur utcában – az öreg Bánffy Miklós, és kéretlenül hosszú rémtörténetet mondott el György Lajos feljelentői intrikáiról, melyekkel az Erdélyi Helikon íróit s Benedek Elek székely csoportját igyekezett befeketíteni hivatalos magyarországi körökben, hogy megakadályozza meghívásukat. Így azután a Világosság nemhogy visszavonult volna György Lajos védői elől, hanem most már tekintélyokból is folytatta támadásait. Közreadtam a Bánffytól kapott információkat, majd a megbolygatott katolikus közvélemény lecsendesítésére fakszimilében nyilvánosságra hoztuk a Telekihez címzett levelet is.

Miért térek vissza ilyen részletesen a György Lajos-ügyre? Mert az *Erdélyi Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztése közben, tehát több mint három és fél évtizeddel később, sűrűn találkoztam a közben már örökre eltávozott György Lajos bibliográfiai anyagával, megtanultam maradandó értéként becsülni a magyar regény és anekdota történetéről közölt munkáit, összehasonlító irodalomtörténeti tevékenységét. Ha konzervativizmusa s jellembeli gyengeségei érthetővé is tették egykori népszerűtlenségét és meghurcolását, mégis sajná-

lom, hogy akkor nem volt más mód semlegesítésére és képességeinek átmentésére. Lelkiismeretembe vág az is, hogy nem sokkal a Telekinék szánt levél közzététele után Takáts Lajos közölte velem: a szóban forgó levél „eredetije hamisítvány! Az MNSZ vezetői igyekeztek megmagyarázni a katolikus vezetőknek, hogy György Lajost nem az egyházi életben viselt szerepe miatt tessékelték ki az egyetemről, hanem politikai magatartása miatt, s Takáts közben a kompromittáló levél ügyét kivizsgálva jutott a velem közölt tény birtokába. Részleteket nem közölhetett. Aszódi Jánost különben rövidesen valamilyen más tisztességtelen ügy miatt kizárták a pártból, s csak jóval később jelentkezhetett újra mint detektívregényekkel is felérő izgalmas gazdaság- és politikatörténeti könyvek szerzője. Nemcsak kalandos tárgyköre, hanem saját tevékenysége sem nélkülözte tehát bármely ügy rossz eszközökkel való, machiavellisztikus szolgálatát.

A csüggedés, pangás, tétlen várakozás, mozgalmi elernyedés légkörét mindenestre viharosra váltotta át a csatazaj. Becsúszhattak hibák, túlzások és vak vagdalkozások, hovatöbbé mégis kiviláglott, hogy az erélyes fordulat mindenképpen saját maguk tudatára ébresztheti a tömegeket, arra, hogy önnön érdekükben felmozduljanak. Az önálló választási lista má-mora már régen elült, holtpontról kellett újra elindulni. A legkényesebb s valóban tíz- és százezreket érintő kérdés a szövetkezetek ügye volt, itt vált égetővé a jogegyenlőségen alapuló

beilleszkedés megfelelő állami keretekbe. Az INCOOP, a román szövetkezetek központi szerve, évekig nem volt hajlandó hitellel és áruval ellátni a magyar szövetkezeteket, viszont addig elért eredményeik biztosítása nélkül a magyar szövetkezetek sem voltak hajlandók a közös keretekbe belépni. Személyzetről, épületekről, nagy nemzetiségi vagyonról volt szó... Most azonban, amikor döntő harcra került sor a népi demokrácia és a Nemzeti Parasztpárt utolsó politikai és gazdasági hadállásai közt, lehetőség nyílt mind a román kizárólagosság, mind a magyar elszigetelődés felszámolására. A kettős hálózat egyesítésével végre dűlőre kellett hozni a román és a magyar fél együttműködését mind a közös, mind a sajátos igények kielégítése alapján.

Bár a parlamenti csoport vagy még szűkebben a titkárság bizalmas bukaresti vitáit nem ismerhettem, úgy gondolom, itt keletkezett ellentét Kurkó Gyárfás és a szövetkezeti hálózat egységesítését sürgető kormány- vagy párt-szervek közt, ami természetesen az MNSZ legfelsőbb vezetőségében is hamarosan tükröződött. A jogászok – Csákány Béla és Takáts Lajos –, valamint a velük egyetértő Kacsó Sándor idejénvalónak tekintették szövetkezeteink belépését a fennálló hivatalos megyei keretekbe, ütőkártyának szánva ezt éppen a még ott rejlő román nacionalista elemek egyeduralmával szemben, míg az MNSZ elnöke úgy vélte, hogy a nem megyei tagoltságú, hanem országos szerkezetű magyar szövetkezeti hálózat egyen-

jogúságát egészében kell elismertetni. Mindkét félnek voltak érvei és ellenérvei, végül is Kurkó Gyárfásnak kellett visszavonulnia. Nem tudom, mennyiben volt „politikai betegség” az indok, tény, hogy kiújult gyomorfekélye miatt a következő negyedévben kivonta magát a vezetés munkálataiból. A megbetegedést Kacsó Sándor alelnök jelentette be az MNSZ megyei elnökeinek 1947. július 17-én Kolozsvárt elkezdődött értekezletén, s egy küldöttség fel is kereste Kurkó Gyárfást a református kórházban, hogy tiszteletét fejezze ki személye iránt.

Kacsó Sándor szónoki beugrása a távol levő elnök helyébe megnyugtatólag hatott. Személyi vádemelések vagy önmarcangolások helyett világtörténeti folyományként magyarázta a mozgalmi éberség szükségét mindazokkal a tétovázókkal szemben, akik a mai feszültségek idején nem vállalják a haladó demokrácia politikai irányvonalát, s így „adott történelmi esetben alkalmat adhatnak arra, hogy a reakció a Magyar Népi Szövetséget, vagy annak egyes szervezeteit is odafordíthassa arra a veszélyes útra, amely megsemmisülésünk felé vezet”. Figyelmeztetett a román antidemokrata reakcióra, amely nemcsak a Groza-kormány programját, hanem a magyar nemzetiség létét is fenyegeti, s konklúzióképpen az MNSZ szervezetei élére minden gyanún felül álló vezetőket kért, akik meggyőződéssel vállalják a román demokrata erőkkel való szövetséget a nehéz időben... Legfőbb feladatnak népünk állandó felvilágosítását jelölte meg, megmagyarázását

annak, hogy mi történik a világban s mit, miért kell tenni. Itt igazán nem mutatkozott különbség Kacsó Sándor s a távol levő elnök felfogása között. Nem önkorbácsolást, hanem becsületes önbírálatot sürgetett az értekezlet másik előadója, Csákány Béla is, rámutatva az eddigi szervezkedés hiányaira, s a nemzetközi és belpolitikai válságidőnek megfelelő fordulatot hirdetett a román demokratikus szervezetekkel való szoros együttműködés tekintetében. Az előttünk álló két nagy történelmi követelmény, az ország gazdaságának helyreállításában és a demokratikus törvényhozásban való közvetlen részvétel jelentőségét fejtegette Takáts Lajos is, sikerként közölve, hogy a parlamenti csoport „az elszigeteltség és elzárkózás miatt oly sok anyagi kárt szenvedett szövetkezeteink kérdését is tető alá hozta”.

Mi is történt a szövetkezetekkel? Legelőször a Kaláka Szövetkezeti Központ igazgatósága mondotta ki Marosvásárhelyt tagszövetkezeteinek belépését a Megyei Szövetkezeti Szövetségekbe (az úgynevezett „federálék”-ba). Kimondotta szervezeteinek csatlakozását a Szövetség Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja is Csíkszeredában tartott igazgatósági és felügyelőbizottsági ülésén, alaposan megvitatva, hogy az elkülönülés egyet jelent kimaradásunkkal az ország gazdasági életének megújulásából, az egyesülés viszont lehetővé teszi, hogy az egységes szövetkezeti hálózat révén az erdélyi magyarság is kivegye részét az ország gazdasági fellendüléséből. A két magyar

szövetkezeti központ bukaresti tárgyalásai eredményesek voltak s megegyezés jött létre, mely szerint a két központ tovább működik, sajátos feladatokat vállalva, az alapító szövetkezetek változatlanul megtartják vagyonállagukat, s nemcsak alsó szinten, hanem a Szövetkezetek Országos Intézetében (az úgynevezett INCOOP-ban), valamint a szövetkezeti minisztériumban is biztosítják magyar szakemberek bevonását. Egy július 17-i határozattal György Endrét, a Szövetség vezető igazgatóját a szövetkezeti minisztérium tanácsosává, Kisgyörgy Imrét pedig, a Kaláka igazgatóját az INCOOP tanácsosává nevezték ki. A szövetkezetek egyesítésének minden fokán jelen voltak az MNSZ helyi és országos megbízottai. Az egyesítéssel kapcsolatos kolozsvári értekezleten Gyarmathy Árpád, a Szövetség igazgatósági elnöke, nemcsak a visszleszámítolási hitelek és az áruellátás biztosítását jelentette, hanem a magyar tagság számának megfelelő vezető személyzet elismerését is, így Csík, Háromszék és Udvarhely megyékben a federálék elnöki tisztségébe, másutt az alelnöki tisztségbe jutottak be magyar szakemberek. A Kaláka szövetkezeti Központ már a nyári gabonabegyűjtésre megbízást kapott, s érdemes tudni, hogy a Kalákának két termelőszövetkezete, a temesvári Vitamin és a gyergyószárhegyi Lenfeldolgozó, hamarosan országos elismerésben részesült.

Közben figyelmeztető következetességgel bontakozott ki a népi demokráciák hatalmi el-

lenfeleinek felszámolása. Magyarországon Nagy Ferenc miniszterelnökig ért el a felelősségrevonás. Fehér Könyvet adtak ki ellene, s a kisgazdapárti vezér nem tért vissza svájci pihenőjéről. Nálunk az utolsó pillanatban, már a repülőtéren kapták el a Nemzeti Parasztpárt külföldre készülő egyik vezetőjét, Ion Mihailache egykori miniszterelnököt és 13 társát, feloszlatták a rendszert szabotáló Nemzeti Parasztpártot, felfüggesztették 33 manista képviselő mentelmi jogát, összeesküvés vádjával le tartóztatták Iuliu Maniu pártvezért... Mindez eresztékeiben rázta meg a román társadalmat, s ha győzött is a Demokrata Pártok Blokkja (most már beleértve az MNSZ-t is), a népi demokráciának erős próbatételt kellett kiállania. Erőit nemzeti különbség nélkül szorosabban kellett összevonnia, s ez a meg gondolás vezetett a román és magyar írók egységes szervezetének megteremtéséhez is. Nem külső nyomásra, nem utasításra történt, hanem az írók növekvő érintkezésvételére, a közös rendezvények sikere vonta maga után a Romániai Írók Szövetségének megalakítását. Sok új s újabb súrlódás keletkezett idővel nemzeti többség és kisebbség között, de köztudomású, hogy éppen ez a közös-egy írószervezet mindmáig megőrizte az alapító kezdetek őszinte belső testvériségét a nacionalizmusok nem egy kísértésével szemben. Mint emlékiró az adott időben megtörténtek rögzítésére s nem az időt átugró összehasonlításokra vállalkoztam, de nem állhatom meg, hogy itt meg ne jegyezzem:

ha a román–magyar együttműködés minden tekintetben és minden vonatkozásban az írók közösségének példáját követi, kevesebb lehetőséget találhatott volna akár az egyik, akár a másik nemzeti elfogultság, s jóval kisebb gonddal néznénk ma is közös jövőnk elé.

Fordulatos időben, válságos szakaszokban nagyobb szükség van a fiatalság energiáira, mint máskor, s talán jobb is, ha a maguk történelmi ártatlanságával ifjak vonulnak fel a tiszta, becsületes kibontakozásért. Újra itt volt Petőfi napja, s ebben a nehéz légkörben frissen csendült fel fiaink hangja. Segesváron zajlott le az MNSZ országos ifjúsági értekezlete, ahol Kóthay Miklós, ifjúsági mozgalmunk felelőse, a szabadságharcos költő mély forrásából merítette bátorító szavait az ország minden részéből egybegyűlt magyar ifjúnunkásokhoz és diákokhoz. A várban, egy fenyőágakkal díszített helyiségben, szólaltak meg az előadók. Sütő András az ifjúsági sajtóról, más a népfőiskolákról és népi kollégiumokról beszélt, s boldog voltam, hogy a fiatalok közt megjelenhettem. Itt derűs volt a légkör, s az élmény, a közvetlen átélés nevelő hatásáról értekezve, a falusi és városi fiatalság cserelátogatásainak szervezésére biztattam a jelenlevőket. Az ifjúság segesvári felvonulása készítette Szentimrei Jenőt is arra, hogy *Lesz-e gyümölcs a fán?* cím alatt leszegezze: ifjúságunk „időszerűen veszi át ebben az évben a vezető szólamot a segesvári évforduló megrendezésében. A mai ifjúságnak találkozása lesz ez az alkalom az időtlen, az

örökkévaló ifjúsággal...” Segesvár újra megtelt küldöttségekkel. Gaál Gábor a színházban Petőfi visszavárásának százados szertartását elemezte, este a dalosok szerenádja harsant fel a vár fokáról, ahol már állott Romulus Ladea romantikus új Petőfi-szobra az első világháború után eltávolított Petőfi-bronzalak helyén.

Kint a fehéregyházi emlékműnél Kacsó Sándor kötötte a fiatalság lelkére: „...tegye maradéktalanul magáévá Petőfi harcos szellemét a reakció ellen. Úgy végezze munkáját, mint az egykori telepések: egyik kezében ásó, a másikban kard. Legyen éber, álljon őrt, és verjen vissza keményen minden olyan törekvést, amely ki akarja húzni a talajt a demokrácia alól. Verjen vissza minden olyan törekvést, amely a földművességet szembe akarja állítani a munkássággal, amely szembe akarja állítani az együtt élő népeket s meg akarja akadályozni a demokrácia építését. Küzdjön mindazok ellen, akik szembe akarják állítani a kommunistákkal, mert ma a kommunisták azok, akik legigazabban küzdenek Petőfi eszméinek megvalósításáért.” Politikai súlya volt a szakszervezetek nevében szóló Szenkovits Sándor beszédének is. Arra figyelmeztette a megjelent ifjú tábort, hogy ne elégedjék meg jelszavakkal, mert gazdaságilag is akarni kell, gyakorlatilag is meg kell valósítani a nép uralmát. Mint mindig, úgy ez idén is jelen voltak a román demokrata szervezetek küldöttei, a Petőfi-menetben a magyar fiatalokkal együtt vonult fel a román hadsereg egy díszszakasza, harminc ünneplőbe öltözött ifjú vadászkatona.

Hallatlanul bizarr, hogy a Petőfi-emlékezés kapcsán szeggyűjtésre került sor a felújított Petőfi-alap javára. Szeggyűjtés? Az ötletet kishíamtól vettem, aki az általános szeghiányban papója, a vargyasi gazda számára úton-útfélen rozsdás szegeket huzigált ki öreg léckerítések-ből. Ezt meséltem el egy gondokkal telt művelődési értekezleten, valami hasonlót sürgetve kimerült pénzalapjaink pótlására. Senkáliszky, a színész, megfordította a példázatot, s javaslatot tett, hogy vállalkozzunk mi is szeggyűjtésre, jó lesz az nekünk, no meg jó lesz az a falusiaknak is, ha majd fel tudunk ajánlani megvételekre jónéhány mázsa használható szeget. Így került sor már nyár elején egy szívekhez szóló felhívásra. „Három szeg nem sok – mondotta a lapjainkban közzétett szöveg. – Ha minden magyar ember magáévá teszi kérésünket, s gondosan előkészíti a begyűjtő számára családjának minden tagja után ezt a három szeget, gondosan ügyelvén arra, hogy a szegek használhatók legyenek, olyan mennyiség gyűl össze, amelynek értékesítéséből az idej nyár közművelődési költségelőirányzata jórészt fedezhető.” A parancsoló szükségét néhány nap múlva Sütő András szólaltatta meg azzal a magyarázattal, hogy „tehetséges paraszt- és munkásifjaink tanulási vágyának a társadalom segítő akaratával kell találkoznia. Csak így nőhetnek a tudomány rangját viselő magyarokká.” Andris – így hívtuk – nem felejtette el, milyen nehezen jutott be előbb a nagyenyedi, majd a kolozsvári református kollégiumba (innen vet-

tük ki s ültettük a szerkesztőség egyik asztala mellé első írásainak ízeit felfedezve), s ekkor már különben is családomhoz tartozott, hiszen nálunk lakott egy megcsuszamlott padlójú kis szobában a Pasteur utca felett. Egymástól lestük el gondolatainkat, az ő zengő fiatalsága tartotta bennem a hitet mozgalmunk válságos fordulatai közepette. Senkálshoz is, neki is igaza lett: minden városban önként vállalkoztak iskolák és üzletek a begyűjtés elvégzésére, s már a segesvári sereglés kiadásait a szegekből fedeztük. A siker páratlan volt! Csendben, fel-tűnés és szóvesztegetés nélkül, százezrek tettek eleget a felhívásnak, minden magyar család tisztogatta a szegeket, a szövetkezetek átvették a rakományokat, s a végeredmény 12 mázsa szeg lett. Bebútorozhattuk a Móricz Zsigmond Kollégiumot, fedezhettük a népfőiskolai előadók kiszállásait, s jutott még a csángó akció számára is.

Pontosabban: „öregbetűs” imakönyveket

kellott nyomatnunk a ferencesek híres régi kézinyomdájában Kolozsvárt, hogy szembeszállhassunk a moldvai katolikus papok nyelvirtó törekvéseivel, s a csángó asszonyok kezébe anyanyelvükön adhassunk végre olvasnivalót. Czikó Nándor ekkorra már Lészped, Klézse és Ferdinánd községekben megalakította az MNSZ első moldvai szervezeteit, kiragadva ezt a világtalan tájat a manista reakció és egy demokrácia-ellenes klerikalizmus karmaiból. Az MNSZ vezetői közt én ezt a kétségkívül helyes politikai indokolást azzal egészítettem

ki, hogy a magyar népállomány, nyelvtörténet és népi kultúra sajátos, de rendkívül elhanyagolt tartományát az elsikkadástól megmentve, tulajdonképpen a már Gaál Gábor szóhasználatában előfordult „romániaiság” belső kohézióját erősítjük sorainkban, mihelyt erdélyi kereteinkből kiemelkedünk és nemzetiségi voltunkban is jobban kötődünk a Kárpátokon túlra... Éppen ezt a hazafiságot értették félre mindazok, akik csángó akciónkat gyanakodva nézték, egyelőre azonban nyitott volt az út csángó iskoláink felállítására számára. Mindaz, amit a moldvai magyarság érdekében tettünk, a demokrata román hatóságok segítségét vehette igénybe.

Komolyan kell vennünk a kis dolgok nagyságát. Egy apróka jelben, egy mozdulatban, valami jelentéktelennek tűnő részletben, elhanyagolható mellékkérdésben vagy nélkülözhetőnek látszó mennyiségben is feszülhet a nagy, a teljes, az egész varázsa. Sohasem bírtam az általánosításokat, a gyakorlat nélkül sikló frazeológiát, s mióta Antonio Gramsci felfogását a marxizmusról mint a gyakorlat filozófiájáról megismertem, tudatosabbá vált bennem a tapasztalati gondolkodás, az indukciók jelentősége a dedukciós meneteket állandóan megtermékenyítő dialektikában. Ma még igazoltabbnak veszem a személyek vagy tárgyak, események, vonulatok legapróbb mozzanatainak megragadását. Nos hát, ez a szeggyűjtés (és a benne feszülő cél, a vele járó áldozatkészség, az adott helyzetbeli szükség és annyi más) űrt

tudott kitölteni ott, ahol a legcsekélyebb részvéltenség is mozgalmi folytonosságot szakított volna széjjel.

Az események sorainkban is, körülöttünk is nyugodtabb végkifejlet, szakaszzás felé haladtak. Nem minden zökkenő és visszaugrás nélkül. A gazdasági konszolidáció egyik jelentős feltétele, az inflációt megállító és a lejt stabilizáló pénzbeváltás is elérkezett augusztus 13-14-én, de a bizonyára ezzel összefüggésbe hozható határ menti véres események újra felborzolták a kedélyeket. Alig néhány nappal az új pénz kibocsátása után (ezenül a Világosság példányokkenti ára 5 lej) elterjedt a hír, hogy a nyugati határon agyonlövik az illegális határátlépőket. Hol 6, hol 19, hol újabb 5 áldozatról érkezett jelentés, volt úgy, hogy egész család veszett oda gyermekeivel együtt, s egy megindított törvényszéki eljárás exhumálás után kétségbe vonta a jogos fegyverhasználatot... Mindez olyankor történt, amikor még tartotta magát a hiedelem, hogy Magyarországgal vámunióra kerülhet sor, s Takáts Lajos a békeszerződés ratifikálása alkalmából arról beszélt a képviselőházban, hogy „a határok nem elválasztanak bennünket, hanem közelebb hoznak egymáshoz...” Szó se róla, a lej megvédése országos feladattá vált, érthető volt a határvédelem megszigorítása bármely felelőtlen elem csempész-kísérletével szemben, ám köztudomású lett az is, hogy az áldozatok közt iskolába készülő diák, néhány szerencsétlen kivándorló, sőt hazatérő hadifogoly is akadt, s az addig

éveken át szinte nyitott határszakaszon még a csempészet sem volt minden esetben hivatásos bűnözés, legfeljebb alkalmi csencselés szomszédok között. Halálos ítélet valami cipőfűzőért vagy más jelentéktelen, esetleg ajándéknak szánt tárgyért! Az általános felháborodás végül is felülvizsgálatra készítette az illetékes hatóságokat, egy nagyarányú, sok száz karhatalmi erőt mozgató razzia során aztán kiderült, hogy a szigorú utasításokkal mégiscsak visszaélés történt, sőt éppenséggel a vám- és határőrök sorában lepleztek le üzletelő bandákat, melyek megfelelő pénz- és árubeli részesedés ellenében átsegítették a határon a hivatásos csempészeket. A felszólítás nélküli agyonlövések többnyire pénztelen kisembereket értek egy nagyarányú bűnözés fedezésére! Szóvá kell ezt tennem emlékezőmben? Semmi közöm nem lehetett a drámához, mozgalmunk erkölcsi tisztaságát sem a határátlépők, sem a határvédelemmel visszaélők nem árnyékolhatták be, de a történetek szinte kihívásként hatottak a közvéleményre, s csak a kérdés gyökeres kivizsgálása vetett véget az emberségbe gázoló vérontásnak.

Emlékezzünk különbekre! Küszöbön volt az MNSZ harmadik országos kongresszusa, javuló körülményeink közt erre készülődtünk. Legfőbb gyakorlati eszközöm mégiscsak a papíros és az írógép (máig ugyanazt a gépet kopogtatom), s most *A munka és értelem hősei* cím alatt arról igyekeztem meggyőzni a szervezeteinkben új mozgásba jött, harcos elvtárs-

kat, hogy értelme csak akkor van tisztogatásnak és kirekesztésnek, ha építő cselekvést fedez, ha kemények vagyunk ellenségeinkkel és a közömbösökkel szemben, de ugyanekkor kinyitjuk szívünket az építő munka minden alkotó személyisége számára! Nem öncélú szervezkedésre van szükségünk, hanem a megnőtt időben mindazok tényleges munkásságára, akik odaadásukkal és tudásukkal az ország s benne a nemzetiség ügyét viszik előbbre. Tudtam én, kikhez és miért szólok. Le kellett félreérthetetlenül szegezni: a reakciós elemek kiküszöbölése önmagában nem elég, feladat vár mindnyájunkra a szeretet és elismerés oldalán is, megbecsülve mindazokat, akik képességeikkel részt vesznek a nemzetiségi kultúra és az országépítés munkaszakaszában. Egy szűkülő egyesületesdi, elvont csak-politizálás, mindenkire eleve gyanakvó előítélet-faragás helyébe olyan új vezetést sürgettem, mely a teljesítményeket veszi alapul. Tétellé forrósítva: „Ahol aszerint ítélik meg kinek-kinek a jelentőségét, hogy munkahelyén milyen eredményeket mutat fel, ott nem kell féltanünk a Magyar Népi Szövetség szervezetét összezsugorodástól, a tömegektől való elszigetelődéstől, elbürokratizálástól.” Magyarán mondván utálom a szektás magatartást, melyben nem kis éllel jelentkezett az értelmiség lebecsülése.

És a kellő időben újra jelentkezett Kurkó Gyárfás! Vezércikke *A néppel együtt* cím alatt értékelte mindazokat a gazdasági és politikai eredményeket, melyek távolléte idejében előbb-

re vitték az ország dolgát, elismeréssel adózva a reakció felett aratott újabb győzelmeknek, melyek lehetővé tették az általános megújítást. „Csak a demokratikus parlament megnyitását követő kormányátszervezés vetett véget – ismerte el – a gazdasági süllyedésnek, amikor a nemzetgazdasági ügyeket maga Gheorghiu-Dej vette a kezébe. Ettől a pillanattól kezdve a hangyabolyszerű mozgás tisztulást és egészséges átszervezést hozott magában a minisztériumban, és csak egészséges új gépezettel vehette kezdetét az a tervszerű munka, amely az új törvények és reformok sorozatával és a jó pénz megvalósításával teljes fordulatot adott gazdasági és szociálpolitikai életünknek.” Nagyvonalú, mindenre kiterjedő állásfoglalása régi realizmusának feléledését jelezte, s örömmel fogadtam a népnevelésre vonatkozó kitételeit is. „Mellőzni kell – figyelmeztette olvasóit – az egyes helyeken beteges meggyanúsítással élő szenvedélyeket, és az éberség fokozásával helyet kell adni a komoly építő munkának népünk minden jóhiszemű fia részére, mert ellenkező esetben népünket passzivitásba, tétlenségbe és ezzel a demokrácia ellenségeihez hajtjuk. Márpedig az ilyen munka nem kevésbé veszélyes a reakció tudatos aknamunkájánál.”

Kurkó cikke a szövetkezeti kérdésre nem tért ki, holott az egyesítés már a jogegyenlőség figyelembevételével megtörtént. A drámai hős kihívta maga ellen a sorsát.

A temesvári, kongresszus előkészületei egyéb-

ként bizalomkeltő légkörben folytak. A Világosság rendkívüli kiadásban közölte, hogy a kormány átszervezése során Luka László pénzügyminiszter, Ana Pauker külügyminiszter lett. Maniu elítéltetésével a volt Nemzeti Parasztpárt lekerült a politikai porondról. A munkásegységfront két pártja, a kommunista és a szociáldemokrata, egyesült s megvetette az egységes Román Munkáspárt alapját. Takáts Lajos a képviselőház alelnöke lett, s egy Romániai Magyar Szó címmel Bukarestben indult új napilap élére főszerkesztőként Kacsó Sándor neve került fel. A magyar egyetem gyógyszerészeti karral bővült, Kolozsvárt Emil Petrovici és Csögör Lajos rektorok közösen nyitották meg a román és a magyar egyetem új munkaestendejét. Iskoláink számára 21 új magyar tankönyv került forgalomba... A bizalom a rendszer iránt megnőtt. Az MNSZ készülő kongresszusának jelszava, hogy – Kacsó Sándor szavával – „kidobjuk magunkból az elszigetelődési hajlamot”, népszerű lett, mert a nemzetiség immár hatalmon belüli felemelkedésének távlataira vetett világot.

A temesvári opera nagytermében 1947. november 21-én, pénteken Kurkó Gyárfás elnöki megnyitójával kezdődött a kongresszus, s már az első napon elhangzott a vendégként megjelent Luka László üdvözlő beszéde. A szónok az MNSZ szerepét méltatta az ország demokratikus fejlődésében, s azt a híd-szerepet élte, amelyet a demokratikus nemzetiségnek a testvéri Románia és Magyarország között kell be-

töltenie. Utána maga a miniszterelnök lépett a színpadra. Groza Péter itt jelentette be, hogy Takáts Lajost, a parlament alelnökét nemzeti-ségi miniszterré nevezték ki, majd másfél óras beszédében részletesen kifejtette a kormány nemzetiségi politikáját. A gyűlés után egy 24 tagból álló küldöttséggel felkerestem a temetőben munkásvértanúink, a tőkés-bojár kormányzatok alatt meggyilkolt Szabó Árpád, Fónagy János és Ocskó Teréz sírját, hálával idézve a folyamatosságot a munkásság osztályharcára támaszkodó MADOSZ nemzeti forradalmi törekvései s mozgalmi teljesedésünk között. A kongresszus napjaiban emlékeztünk meg Dózsa Györgyről is, földbe erősítve a parasztvezér kivégzése helyén egy szépen faragott székely fejfát, a szülőfalu – a háromszéki Dálnok – ajándékát.

A kongresszusi jelentések és felszólalások megelégnült tevékenységről adtak számot. Nem is kellett itt új szólamoknak vagy terveknek elhangzaniuk, a gazdag anyag a szervezet életében lezajlott benső fordulat és népi megerősödés jegyében igazolta a vállalt út helyességét és eredményeit. Kiemelkedő volt a tanügyi beszámoló, melyben 103 állami és 70 felekezeti középiskolánk szerepelt, s általános tetszést aratott a Bákó megyében felállított első csángó magyar iskolák híre. Csákány Béla főtitkári jelentéséből kiderült, hogy elkészült mindazoknak a helységeknek a pontos lajstroma, ahol a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban a magyar nyelvhasználatra szükség

van, s az MNSZ parlamenti csoportja a kimutatások alapján kívánja elérni a kérdés rendezését. A szervezeteinkben és intézményeinkben lezajlott önvizsgálat és tisztogatás után minden jel arra mutatott, hogy a népi hatalomért vívott közös harc után a román–magyar együttélés új történelmi szakaszba lép. A bizakodást fokozta Octav Livezeanu tájékoztatásügyi miniszter megérkezése, majd nem sokkal később Gyöngyösi Istvánnak, Magyarország politikai képviselőjének a megjelenése is a kongresszuson.

Ami váratlan volt, ami meglepetést keltett, az az új vezetőség megválasztása volt. Szombaton, a kongresszus másodnapján Kós Károly korelnökségével jelölőbizottság ült össze, s ennek előterjesztése alapján a Magyar Népi Szövetség új elnökének Kacsó Sándort választotta meg a kongresszus Kurkó Gyárfás helyett, aki csak az öttagú politikai titkárságban kapott helyet. Az alelnökök névsora is megváltozott, ide Bányai László, Juhász Lajos munkás és Vass Márton kispap került. Jómagam a végrehajtó bizottság tagja maradtam, továbbra is a közművelődés irányítójaként, itt szerepelt Gaál Gábor, Csűrös István egyetemi adjunktus, a tanügyből Fehér Pál és Szigeti József is munkások, földművesek, László Ferenc közjegyző, Lázár József szerkesztő társaságában.

Kurkó Gyárfás megbukott volna? Így nem fogalmazott senki. A háttérből csak annyi szivárgott ki, hogy a MADOSZ régi s az MNSZ alapító elnökétől önbírálatot kértek a szövetkezeti kérdésben elfoglalt nemleges vagy fenn-

tartásos állásfoglalása miatt („Luka László valósággal kérlelte” – hangzott a fáma), de a nyakas székely hallgatott... Mint régi kommunista, fegyelmezetten alávetette magát a kongresszusi határozattá vált jelölésnek, s impozáns alakja továbbra is jelen volt a közéletben. Szervezeti munkája sem hiányzott, de valami oda veszett az elnöki székből való távozásával. Az önösszeszedés, a magunk erejéből való kiindulás, a belülről fenntartott egyenlőségi tudat keménysége! Igaz, elvi autonomizmusa szembe került a fejlődés áramlatával, az életben tartó alkalmazkodás követelményét adott esetben nem találta el (legalábbis a szövetkezeti vitában alulmaradt), míg utóda, Kacsó Sándor hajlékonyabbnak bizonyult, kérdés maradt azonban, hogy később, újabb megpróbáltatások idején, pusztán ezzel az erénnyel továbbjutunk-e?

Mindenesetre: Kacsó Sándor személyében közismert író, közkedvelt politikus, erkölcsi szerepében mindig feddhetetlen ember került az élre, s mi sem volt kívánatosabb annál, hogy álmainak tisztasága, értelmének következetessége megőrizze a nemzetiségi szervezet történelmi súlyát. Ebben az értelemben köszöntötte Szentimrei Jenő kedves írásban a mikházi „Kacsó-jegyző fiát”, így üdvözöltem én is – a demokráciában való kormányzati részesedésünk reménykedéseivel – igehirdetőkből lett államférfiakként Kacsó Sándort és Takáts Lajost a Világosság címoldalán.

Egy gúnyos kacaj azonban belém ragadt. Ülünk Gaál Gáborral egy szállodai étkezőasz-

talnál, írói társaságban, s közénk ereszkedik az a bukaresti elvtársnő, aki Bogdán József nemzetiségi bizottsága részéről tanulmányozta a temesvári kongresszust. Kihívóan megkérdezi:

– Na, Gaál elvtárs, mit szól a választáshoz?

– Elnökök jönnek, elnökök mennek, a Magyar Népi Szövetség marad... – válaszolt óvatosan a kérdezett.

A nő arca fitymálóra torzult, körülnézett, bocsánatot kérve felkelt, és távoztában odavetette:

– Maguk cinikusak. Nem értettek meg semmit.

Ez a jelenet később sokszor eszembe jutott.

9

Életem még egy teljes esztendőn át a Magyar Népi Szövetség mozgalmi érlelődésével és változásaival forrott össze. Ennek az esztendőnek nagyobb részét a temesvári kongresszust követően már Bukarestben töltöttem el, ahová a politikai hatalomban részessé vált s a Demokrata Pártok Blokkjába illeszkedett nemzetiségi szervezet országos vezetősége végleg felköltözött. Ott kellett lennünk minden dolgok forrásánál, s ott is voltunk. Vezető helyeket kaptunk különböző minisztériumokban és állami szervekben, s az a közművelődési – időnként népnevelési bizottságnak is nevezett – ügyosztály, melyért felelős voltam, átfogó kitekintést és alkotó lehetőségeket szintén csakis a fővárosból szerezhetett. Itt ért az új esztendő. Ez az 1848-as forradalmak centenáriuma volt, s több éven át ismétlődő hivatkozásaink akár a magyar, akár a román múlt száz évvel azelőtt befejezetlenül maradt eseményeire most, a népi demokrácia megerősödése és a szocializmusra való átmenet idején mind szociális, mind nemzeti vonatkozásokban a történelmi beteljesülés igazolásaivá váltak.

Beosztásom folytán rám várt az a feladat, hogy a másfél milliónyi (ha nem több) romániai magyarság életében közügyggyé tegyem a százados emlékeztést, erőt merítve belőle a most már berendezkedő népuralom tudatbeli megalapo-

zása és erkölcsi vállalása számára. Tekintettel kellett lennünk a román és a magyar emlékezés tanulságaira, ami régi összefüggések feltárását és hiányok meghaladását, hibák felszámolását illeti. Bár az új történelem hamarosan áttört minden tervezetésünkön, s új szenvedélyek hevével új feladatok felé lendített, centenáriumi Petőfi-versenyeink is szerepre találtak, hiszen maradandó értelmi magjukkal eligazodást sugalmaztak a történelmi fejlődés tiszta eredővonalára felé. Kötelességemet – legközelebbi munkatársaimmal egyetemben – abban láttam, hogy a forradalom nyers erőt a kulturális felemelkedés és tudatformálás forradalmi humánusával oltsam be működéseim során, beleértve képviselővé választásomat is az év folyamán.

Három esztendő munkabeidegződései után nem volt könnyű elválnom Kolozsvártól. Szerettem a szerkesztőségi munkát. Nagy Elek józan ítélőképessége és odaadó szorgalma a Világosság mindennapi összeállításában, Demeter Dezső vállalkozó szellemű kiadóhivatali igazgatósága azonban megnyugtató, hogy a lapban valami belőlem is megmarad. Ami az MNSZ hagyományossá vált központját illeti, innen két kitűnő munkatársam, Zsók Lajos és Vajda Lajos velem jött Bukarestbe. Az Arcului 14. szám alatt – egy belvárosi örmény templom közelében – berendezkedő új központban hamarosan magunkévá varázsoltuk házi környezetünket, kezdve azon, hogy székely portásunk az utcát Árkos utcának olvasta és emlegette.

Az egyes ügyszakok helyiségeibe művészeink szobrai és festményei kerültek, így az én művelődési osztályom szobájában Nagy Albert látomása Mátyás és Holubár párviadaláról emlékeztetett Kolozsvárra, nemcsak a festő oda-valósága szerint, hanem azzal is, hogy a lán-dzsatoró felek Mátyás óvári szülőháza előtt csapnak össze. Itt volt Márkos András természetből faragott parasztasszonya is, a falról pedig Groza Péter mosolygott ránk gyöngyöspártás kalotaszegi lányokba karolva... Zsók Lajost, dévai csángó társamat, az MNSZ legpon-tosabb irodaszervezőjét, elkérte tőlünk s a pénzügyminisztériumba vitte magával Luka László, viszont hozzám osztották be Lőrinczi Lászlót, aki már érettségiző diák korában munkatársam volt egy félbemaradt erdélyi dokumentumgyűjtemény szerkesztésekor, bírói és írói pályát futott be, végleg Bukarestbe költözött, s nála különb lelki rokont, művészeti szakembert és kulturális szervezőt nem is kívánhattam volna. Dolgoztak itt mások is, ki a műkedvelő színjátszás, ki a dalok szervezése vagy a néprajz tárgykörében, s egy Aradról érkezett fiatal munkás, Kenyeres Pál, a versenyek és kiszállások fáradhatatlan mozgatója lett. Csak egy másik ajtón kellett benyitni, hogy Kacsó Sándorral, az elnökkel, vagy a tan-ügy irányítóival, legsűrűbben az ifjúsági osztá-lyon Sütő Andrással is megbeszéljük a kifogy-hatatlan teendőket.

Hatalmon lenni! Minden kedvezően alakult. Csákány Béla a Nemzeti Bank igazgatóságába,

Czikó Nándor az INCOOP igazgatótanácsába kapott kinevezést, Antal Dániel a mezőgazdasági minisztériumba került, s a kormány vendége, Dinnyés Lajos magyar miniszterelnök a román–magyar kulturális egyezmény aláírása után Groza miniszterelnök társaságában felkeresett minket is új székházunkban. Kacsó Sándor üdvözlő szavaira a magyar kormányküldöttség feje így válaszolt: „Mélyítsétek el minél jobban a román–magyar barátságot, mert ez itt nemcsak az együtt élő két nép érdekeit szolgálja, hanem használ a két országnak is.” A kulturális egyezmény egyik aláírója, Ortutay Gyula magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter különben egy sajtófogadás alkalmából elmondotta a bukaresti újságíróknak, hogy a megállapodás értelmében Budapesten és Debrecenben román kérdésekkel foglalkozó tudományos intézet, Bukarestben és Kolozsvárt pedig magyar intézet létesül. Biztosították a tudósok, művészek, szakemberek szabad cseréjét, megnyílt a könyvek és folyóiratok szabad forgalma.

Avagy nem a délkelet-európai béke és együttműködés légkörét szolgálta-e Tito és a jugoszláv kormányküldöttség bukaresti látogatása is? „Jugoszlávia a népi demokrácia előretolt bástyája az imperializmus elleni harcban” – jelentette ki a Román–Jugoszláv Társaság ünnepségén Gheorghiu-Dej nemzetgazdasági miniszter, az RKP főtitkára, s a megkötött román–jugoszláv barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezmény húsz évre szól. Szép szó-

val nem maradt adós Tito marsall sem. „Itt Keleten most a népek saját kezükbe vették sorsuk intézését” – mondotta százezres tömeg előtt a román–jugoszláv barátságot éltető bukaresti nagygyűlésen. Éppen én nem lelkesedtem volna? A Sarló 1930-as koszorújára hivatkozva, melyen a kelet-európai népek színeit fogta össze a vörös szalag, ilyesmit írtam a Világosságba: „...hadd idézzem utoljára egy szép álmom beteljesedésének mámorában azt a régi Sarlós-Koszorút. Ma már itt Kelet-Európában – a szlávok, románok és magyarok közös felszabadulása óta – megvalósult mindaz, amiért költők zengtek, s amiért mi ifjan lázadtunk. Nemzedéki munkánk tető alá került a megmozdult népi erők csodálatos hatalmából. A fiatalokon immár a sor, hogy haladásunk útját, fejlődésünk új lehetőségeit tovább álmodják és műveljék, pompás üvegpaloták és villanyerőgócok, kertvárosok és népegyetemek hazájává varázsolván Kelet-Európát, ahol nem kísért többé mindaz, amit nekünk még megszenvednünk adatott.”

A mozgalom erkölcsi erejét láttam abban, hogy a vezetőség részleges kicserélődése s a hatalomba való beilleszkedés kétségtelen fordulata ellenére sem szakadt meg a munka folyamatossága a temesvári kongresszus után. Egy művészi kiállítású füzetben hívtuk fel az egész ország magyar műkedvelőit, hogy színjátszó versenyek, dalünnepélyek, népi táncbemutatók rendezésével mozgósítsák tömegeinket „a mai idők demokratikus feladataira”.

Amilyen fontosak voltak az MNSZ vezetőképző tanfolyamainak ideológiai előadásai a népiélet mozgalmi irányítói számára, olyan jelentősnek ígérkeztek a legszélesebb közönség forradalmi öntudatának kialakítása szempontjából a kulturális műkedvelés lendületes próbái. Új közösségi kultúra, új népi művészet kibontakozását hirdettük, s világosan meg is vontuk a kívánt irányvonalat. „A szociális haladás irodalmi alkotásaival – mondotta felhívásunk szövege –, földművesek és munkások dolgos és harcoss közösségéből eredő dalokkal, népünk természetes művészetével kívánjuk kifejezésre juttatni cselekvő részvételünket a népi demokrácia megvalósításában, hogy méltóképpen idézhessük az 1848-as európai forradalmak és szabadságharcok századik évfordulóján harcoss elődeink emlékét.” Megadtuk a gyakorlati célt is: el kellett újra látnunk a szeggyűjtés óta kiürült Petőfi-alapot, hogy életben tarthassuk népi kollégiumainkat, fejlesszük tanintézeteink felszerelését, s konkrétan elősegítsük Kolozsvárt a tervbe vett Varga Katalin Leányotthon, Segesvárt pedig egy Petőfi-líceum megalapítását. Elképzeléseinkben nem csalódtunk. Már 1947 decemberében kilenc megye falvaiból és városaiból futottak be a jelentkezések, s a versenyeket Nagyvárad ezer bihari dalos Bartók és Kodály szerzeményeivel nyitotta meg. A történelmi jelképként is, gyakorlati célját tekintve is „Petőfi-versenyek”-nek elnevezett mozgalom százezer embert mozgatott meg a következő fél esztendőben.

I. Mihály király lemondása a trónról élő időszerezést adott 1848 idézésének. „Felelősségem tudatában úgy vélem – hangzott a rádióban 1947. december 30-án szétsugárzott nyilatkozat –, hogy a monarchikus államforma már nem felel meg a mi államéletünk követelményeinek, és hogy az Románia fejlődésének útján komoly akadályt jelent.” A Groza-kormány azonnal kiáltványt intézett az ország lakosságához (aláírói közt szerepelt Takáts Lajos is), s a képviselőház még aznap megszavazta az új, republikánus államformát. Megszületett a Román Népköztársaság, s az új alkotmány életbe lépéséig öttagú elnökséget választottak az ország élére Constantin I. Parhon professzor, Mihail Sadoveanu író, Ștefan Voitec nemzetnevelési miniszter s két munkás, Ion Niculi és Gheorghe Stere személyében. Az új elnökség újra a Groza-kormányt bízta meg az ország ügyeinek intézésével. A népköztársaság kikiáltását ünneplő kolozsvári magyarság nagygyűlésén Kós Károly így kezdte beszédét: „Amit száz évvel ezelőtt megálmodott Bălcescu és Petőfi, beteljesedett mindkét szomszédos államban, Romániában és Magyarországon.” Az MNSZ központi küldötte, Bányai László, előadásában idézte Petőfi köztársaság-köszöntő versét, s leszegezte, hogy „a román vezető réteg egyeduralmára épített dinasztiával nem egyezhetett az óvodától az egyetemig terjedő teljes magyar iskolahálózat, az államilag segített magyar kultúrintézmények, a székely megyék magyar főispánjai és a magyar nemzeti-

ségügyi alminiszter...” Mi sem természetesebb: a *Respublica* költői jósigéi ezentúl mindenütt elhangzottak a Petőfi-versenyeken.

Életemben először álltam mikrofon elé 1948 elején, a Román Rádió nyolc előadásomat sugározta az 1848-as forradalmak magyar–román kapcsolatáról. Időszerűen értelmezni kellett a közös emlékezést mindazzal az egyoldalú, sőt ellentétes beállítással szemben, amellyel akár a magyar, akár a román nacionalista történetírás a tényeket eltorzította, s a helyes tanulságok levonása helyett éppen a történelmi hibákat dicsőítette. A rádió bemondója sokallta a nyolc előadást, mint ahogyan az Országos 1848-as Centenárium Bizottság alakuló ülésén is, ahová az MNSZ engem delegált, nehéz volt megértetnem az egybegyűlt román politikusokkal, tanárokkal és tábornoakkal, hogy miért kell nekünk magyaroknak „kinyújtanunk a következő évre is” a forradalmi emlékezést, kitérve 1849 harcaira és tragédiáira, amelyek különben az erdélyi románság megpróbáltatásaitól sem választhatók el... Előadásaim kimondottan felvilágosító cézzal készültek, népszerűen foglalva össze a felkutatott forrásanyagot. Kifejtettem, hogy a magyar közönség előtt kevésbé ismert bukaresti forradalom leverése után Magyarországra menekült román hazafiak hogyan szélesítették ki tárgyalásaikkal és megegyezéseikkel a magyar látóhatárt duna-völgyi és kelet-európai távlatokra, párhuzamot vontam a politikus Petőfi és Nicolae Bălcescu felfogása között, éltetem Bem apó román–

magyar közvetítéseit és Gábor Áron „gyáris-ta” programját, kiemeltem Táncsics és a munkásság szerepét a demokratikus forradalomban, lengyel, délszláv és orosz kapcsolatokra világítottam rá s a szabadság zászlainak a Szovjetunióból való hazaküldését, az antifasiszta ellenállás Petőfi-hivatkozásait, a Józsa Bélával szerkesztett *48-as Erdély* című „zsebkönyv”-et ismertetve jutottam el a mai konklúzióig. Bizonyára nem jutna eszembe mindezek ilyen bő részletezése, ha nem találkoznék manapság újra a régi egyoldalúságokkal, mintha megint irányt tévesztettünk volna.

A centenárium nemcsak alkalmi külsőségek-ből állott, mint amilyennek tűnhet Márkos András székelykeresztúri vas-Petőfijének kiöntése, a Kós Károly vezette munkálat a fehéregyházi emlékmű körülkerítésére, Emil Isac román költő javaslata, hogy közös talapzatra állítsuk Petőfi és Bălcescu szobrát, vagy a sűrűlő Petőfi-versenyek, a Román–Magyar Társaság ünnepi előkészületei és a forgalomba került román Petőfi-bélyeg. Mindez egy mélyebb politikai fogantatásnak volt a tükrözése, Románia népi demokráciája kapott itt belső támasztékot egy történelmi egymásra találás élő internacionalizmusában. A polgári demokratikus forradalom befejezése népi erőkkkel itt egyben a nemzeti beltenyészetek kölcsönös elzárkózásának felszámolását is jelentette a közös múlt kritikai felidézésével és helyes értékelésével. Egyáltalán nem volt szólam csupán, hogy az MNSZ központi intézőbizottsága a

Román Népköztársaság alkotmányának megszavazására hivatott országgyűlés előkészítésébe kapcsolódva, új választások küszöbén így közli csatlakozásunkat az ezentúl minden haladó erőt tömörítő Népi Demokrácia Frontjához: „Petőfi és Bălcescu 1848-as forradalmainak és szabadságharcának századik évfordulóján népi tömegeink a demokratikus hagyományok harcra buzdító szellemében járulnak az urnák elé, hogy szavazataikkal biztosítsák Népköztársaságunk megerősödését.” A százados visszatekintés túlnőtt a közművelődés tárgykörén. Az MNSZ politikai vezetői, Kacsó Sándor, Bányai László, Takáts Lajos, egyaránt erőt és érvet merítettek belőle, szót emelve gyűléseken a most már a nap-jelvény alatt, közös listán választásra készülő magyarság színe előtt.

A társadalom minden rétegét átható forradalom kialakította a maga eredeti jelképrendszerét is, saját gyakorlatából merítve önszerkesztést. Az ifjúsági brigádok önfeláldozására gondolok, ezekben lelkesen vettek részt az MNSZ ifjai. Igaz, a Szálva–Visó vasútvonal magyar hősei Petőfi-munkaosztagként illeszkedtek be román társaik közé, de itt a közös munka immár a jövőre nyitott ablakot, példát adva az új nemzedék lehetőség-vállalásaira. Máramaros felé vált szabaddá a közvetlen közlekedés, mint ahogyan dél felé is ifjúsági munka tette meg a haladás szimbólumává a vasutat Erdély és Oltenia között, Livezény–Bumbești szakaszán. Nekem mint Tîrgu Jiuban szolgáló katonának a harmincas években még nagy kerülővel, hol a

Vöröstoronyi szoroson, hol Orsován át kellett elérnem a Kárpátok déli oldalára, s íme, most egyenesen a Zsil völgyében épült új vonal a sziklákba román, magyar, bánági szerb és dobrudzsai török legények közös hazafi-akaratából.

Önkéntes vállalkozás volt a gázvezeték lefektetése is a sármási forrástól Kolozsvárig. Ehhez az eseményhez már családi emlékem is fűződik, hiszen feleségem máig büszke rá, hogy egy hegyoldalban ő is háromméternyi árkot ásott ki, mikor reá került a sor. Kolozsvár mindig sokat fázott, kellő energia hiányában ipari fejlődése is megakadt, s már Dán István alpolgármester (az az illegalista harcos, ki mint vörös katona a Szmolnijban Lenin szobájának az őre volt) kezdeményezte, majd utóda, Veress Pál folytatta a küzdelmet a nehézségekkel, hogy bekössék a Szamos-parti várost a Marosvásárhely és Marosújvár felé már régebben kiépült gázvezeték-rendszerbe. És – ahogy akkor mondták – megtörtént a csoda. Huszonnyolc nap alatt elkészült a kellő árok, elhelyezték a csöveket, s 1948. március 7-én vasárnap fellobbant a gáz Kolozsvár főterén. Két magas oszlop lángját gyújtotta meg Groza Péter és Luka László az egybegyűlt lakosság áhítása és tomboló öröme közepette. „Ez a láng jelképezzé a szabadságot – mondotta a pénzügyminiszter –, a haladó Román Népköztársaságban élő népek szabadságát! Hatalmas munka eredménye ez a mai ünnepség. Ezt a munkát csak ott lehetett megvalósítani, ahol az ország érdeke a

nép érdeke, ahol az ország vezetőinek érdeke azonos a nép érdekeivel.” A szertartás így adott új szimbólumot az együttélésnek, felviláglantva a jövőbeli gazdasági megvalósítások szabad távlatait az alkotmányozó nemzetgyűlésre kiírt választások küszöbén.

Most már engem is bejelöltek a megválasztandó képviselők közé Szilágy megyei mandátummal. Mint minden munkafeladat, ez is kedvvel töltött el, ki is színeztem magamban, mit érhetnék el ugyanoda jelölt Kenyeres Pál barátommal egyetemben Ady Endre hepehupás pátriájában. A választási körút előtt azonban egy népes kormányküldöttség tagjaként Budapestre kellett látogatnom a március 15-i centenáris ünnepekre. Az antifasiszta mozgalomból ismert Petre Constantinescu-Iași professzor vezetésével románok, magyarok közösen indultunk útnak. Nem akartam üres kézzel menni, megegyeztem a Józsa Béla Athenaeum igazgatójával, a bibliográfus Tóth Samuval, hogy adja ki gyorsan *Az igazi 1848* címmel nyolc rádióelőadásom szövegét. Valahol Erdély közepén, egy éjjelbe borult állomáson be is adták vasúti kocsinkba a még festékszagú broszúra-köteget. Csak ne tudatilag meghasadva másként ítékezni ott, mint itt! Az egyenes beszédre mindig kényes voltam, s úgy gondoltam, vitatkozni lehet és kell, de a mi Romániában kialakult felfogásunkat a centenáris tanulságokról budapesti vendéglátóinknak is be kell mutatnunk.

A Keleti pályaudvaron díszőrség várt. Kül-

döttségünk neves tagjait előzni hagytam, s a kijáratnál az ott várakozó román és magyar diákküldöttségek tagjaival fogtam kezét. Benkő Samu lehetett az, aki egy sudár termetű, megnyerő arcú férfiúra mutatva megkérdezte, hát nem ismerem? Rajk László volt, akivel ugyan személyesen sohasem találkoztam, de tudtam, hogy régi Budapesten tanuló sarlós társaim barátja volt, s Csehszlovákiából való távozásom után érkezett Prágába, ugyancsak közös elvtársi ismerősök közé. Megöleltük egymást, s most már a kormányküldöttség tagjai után eredtünk. Ez volt az a találkozó, amelyről filmfelvétel készült, hogy esztendők múlva „összeesküvő” voltom bizonyítékául szolgáljon... No de hagyjuk ezt most! Az Astoria-szállóba kerültünk, s itt megütközve vettük észre, hogy vendéglátóink leválasztottak a küldöttségről. Nevünkben Gaál Gábor emelt szót, követelve, hogy közösen szállásoljanak el román társainkkal, akik különben egy másik szállodában ugyanezt sürgették. Jelentéktelen incidens? Nem. A dolog rugójára rögtön fény derült, amikor másnap megjelent köztünk Bölöni György, akit Ady-könyve óta ismertünk és szerettünk, s arra kért, vállaljunk el tisztséget a Magyarok Világszövetsége vezetésében. Erre is nemmel feleltünk, s kifejtettük, hogy legyen ám egy ilyen szervezet a világban szét-szórt, védtelen magyaroké, mi azonban olyan országból érkezünk, ahol teljes nemzetiségi joggal élhetünk, s az állampolgársági közösségtől nem vagyunk semmiféle formában sem ki-

vonhatók. A még érkezésünk előtt Groza és Dinnyés miniszterelnökök közt megkötött magyar–román barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezmény nemcsak minket, erdélyi magyarokat, hanem egész országunkat, a teljes Romániát köti össze Magyarországgal, s híd-szerepünkhöz válának hűtlenekké, ha ezt az országközöttséget megkerülnék. Nem volnék őszinte emlékiró, ha mindezt így el nem mondanám, hozzátevé, hogy felfogásunk egy nyilvános vita alkalmából küldöttségünk politikai vezetője, Miron Constantinescu részéről is alátámasztást kapott, amikor közölte, hogy a „kisebbség” kifejezés ránk többé nem vonatkoztatható, mert mint egyenrangú „nemzetiség” vagyunk Románia népi demokráciájának részesei. Megértésre táltunk, a vita nem folytatódott.

Meghatódva figyeltem a gazdag 48-as kiállításon delegációnk román tagjainak hosszas időzését Petőfi szerencsére épen megmaradt könyvszekrényénél. A forradalmak történetéről szóló francia, angol és német művek előtt Miron Constantinescu elragadtatva kiáltott fel:

– Nézzetek ide! Petőfi nemcsak lírai költő volt, hanem európai tudós is, korának alapos ismerője!

A parlament palotája előtt Major Tamás szavalt, s én megborzongtam az örömtől, amikor Kölcsey himnusát daloltuk, majd elválaszthatatlan visszhangként feldübörgött százezer torokból az Internacionálé. Az Opera teraszáról néztük a fiatalok felvonulását, s egyszerre csak

itt voltak a népi kollégisták. Széles soraik kitöltötték az egész utat, csengő hangjuk a csillagos éjig zengett:

*Sej a mi lobogónkat
Fényes szelek fújják,
Az van rája írva:
Éljen a szabadság!
Sej szellők, fényes szellők,
Fújjátok, fújjátok!
Holnapra megforgatjuk
Az egész világot!*

Feledhetetlen az a pillanat is, amikor egy díszes bankett elnöki székéből felkelt Vorosilov tábornagy, s váratlanul odajött a mi Nyilas Ilonánk mögé poharával, felköszöntve a gyülekezet egyetlen fejkendő parasztasszonyát. Emlékszem egy érdekes eszmecserére is: valahol, talán a Gellért-szálló fogadótermében, Lukács György lépett asztalunkhoz, s arra kért, engedjük át Budapestnek a mi Nagy Istvánunkat, aki szerinte az egyetlen igazi magyar munkásíró, de van rajta még csiszolnivaló. Itt Magyarországon akár villát is kap, csak jöjjön! Gaál Gábor megrökönyödve válaszolt régi kommünbeli barátjának, megmagyarázva, hogy éppen az Nagy István írói nagysága, hogy ezer szállal közéleti ember is, innen az ereje és mondandója. Dehogyan lehet közegéből, melynek változásáért eddig is küzdött, kiragadni... Végül a kormányküldöttség zöme visszatért Bukarestbe, csak Victor Eftimiu, az író maradt

még, annyira beleszeretett a vendégszerető Budapest „európaiságába”, mi négyen pedig, Gaál Gábor, Emil Petrovici rektor, Nyilas Ilona és én, egy debreceni kerülővel indultunk haza Kolozsvárra. Hogy mi mindenről volt szó a két akadémikus között, arról az *Acéltükör mélye* egyik igaz története szól, itt csak a végszót idézem: „Kettőnké az igazság, együtt.” Hazaérkezésünkkor kerültek nyilvánosságra a még januárban végbement országos népszámlálás nemzetiségi adatai. Ezek jelentőségére Takáts Lajos mint nemzetiségi alminiszter idejében rá irányította a figyelmet, felhívásban közölve, hogy a lakosok nyíltan és bátran vallják meg nemzetiségi hovatartozásukat, mert „csak így válhat ismeretessé a nemzetiségek számbeli ereje és valódi számaránya. A Népköztársaság közegei csak ezen az alapon bízósíthatják a nemzetiségek javára mindazon jogok használatát, amelyek törvényes alapon állnak, és minden vonatkozásban a nemzetiségek fejlődését és felvirágzását hivatottak elősegíteni...” A közölt végeredmény szerint a lakosság 9,4 százaléka vallotta magát magyar anyanyelvűnek, ami pontosan 1 millió 489 851 (kikerekítve másfél millió) lakost jelent. A hivatalos jelentés adataiban nem kételkedtünk, számolnunk kellett azonban azzal is, hogy az egyházi hovatartozások kimutatásaiban a magyarság száma ennél több. A romániai magyarság a hivatalosan közölt adat szerint is nagyobbnek bizonyult a világ számos nemzetiségénél, nem is szólva arról, hogy európai viszonylatban fe-

lülmúlta minden más nemzeti kisebbség vagy együtt élő nemzetiség lélekszámát. Ennyi emberért felelni, jövőjét a szabad lehetőségekhez mérni a román demokráciával szövetkezett reálpolitikánk volt hivatott.

Választási körutamon elleptek megint a sérelmek. Beszélhettem eredményekről, ezek olyan természetesnek tűntek, hogy senkit sem hatottak már meg, felvázolhattam az ország felvirágzásával elérhető új lehetőségeinket, ezt hitték is, nem is, de már pusztá megjelenésem a panaszok, helyi kívánságok, sőt követelések áradatát indította el. Tekinthesem ezt személyemnek szóló bizalomnak, nyugtattam, bátorítottam a választókat, feljegyeztem utánjárás és eligazítás végett mindent, továbbítottam is az anyagot felfelé, de igazi megoldásokat ott, ahol ipari pangásról vagy tüzelőhiányról volt szó, nem egy helyt éppenséggel a még haza nem tért hadifoglyok számonkéréséről s a merev határzárról, csakis ígéretnek formájában, helyezhettem kilátásba, ami viszont nem sokkal különbözött akármikori képviselőválasztás sok korteskedéseitől... Egy azonban világos volt: a nemzetiségi kérdés már alig került szóba! Lelkiismeretem szerint ez egymagában is eddigi politikánkat igazolta, s a sirámok rázúdult özönéből csakis arra következtethettem, hogy az új, népköztársasági életformában immár a szociális hiányok felszámolása, a társadalmi fordulat és átrendeződés gondja és feladatköre kerül előtérbe. Mondhatnám így is: az úton tapasztaltak arról győztek meg, hogy

most már a jogegyenlőségért folytatott harci szakasz teljében a szocialista alapozás új szakaszának kell következnie.

Tasnádról látogattunk át Érmindszentre, Kenyeres Pali is velem, koszorút vittünk az Ady-ház emléktáblájára. Itt megjelent egyik román képviselőjelölt társunk is, Ion Eremie őrnagy, a híres Tudor Vladimirescu Hadosztály hőse. A költő emlegette „magyar, oláh, szláv bánat”-ot idéztem fel azzal az önbiztatással, hogy mi a román, magyar, szláv örömeért harcolunk... Ilyesmit vallott ott a szalmatetős szülőház előtt az őrnagy is, a Dunavölgye népeinek testvériségét éltetve.

A március 28-i választásokon Szilágy megyében 174 160 lakos adta le szavazatát, ebből 152 479 esett a nap-jelvényre, a többi megosztott ellenzéki román polgári pártok között. Listavezetőnkkel, a tasnádszántói származású Leontin Silaghi (később hadügyminiszter korában Sălăjan) illegalista elvtársunkkal az élen ebben a megyében kívülem Kenyeres Pál és Solymos Iván is bejutott Eremie őrnaggyal együtt. Az MNSZ a közös listákon megőrizte 29-es létszámát a parlamentben, sőt ehhez a csoporthoz került harmincadiknak a csángók Bákó megyében megválasztott fehéringes, vörösöves képviselője is, Duma György, nem szólva a Román Munkáspárt több magyar képviselőjéről (közük volt Nagy István is), akikkel együtt összesen 39 magyar képviselő vehetett részt az új alkotmány megszavazásában.

Április 6-án, keddi napon Parhon, a köztár-

sasági elnökség feje, ünnepélyesen megnyitotta az Alkotmányozó Nagy Nemzetgyűlést. Gheorghe Apostol, az Országos Szaktanács elnöke, régi munkásmozgalmi élharcos lett a parlament elnöke, az alelnökök közé beválasztották Czikó Nándort, s titkár lett az ifjúmunkásmozgalmat képviselő Nicolae Ceaușescu mellett a mi Csík megyében megválasztott ifjú székely legényünk, Koszti Gergely István. Róla írom a Világosságnak küldött leveleim egyikében, hogy íme, fent ül az emelvényen, s megkérdezem: „Lehet-e ennél különb jelképe a nemzeti jogegyenlőségnek, amely lényegében nem is egyéb, mint a megvalósult népuralom?” Az új parlamenti titkár szolgálégy volt, mint annyi más világgá ment társa, a bukaresti MADOSZ neveltje, most is büszke arra, hogy ott tanulta meg az első Petőfi-verseket... Így mutattam be a bákói Duma Györgyöt is, akit Groza Péter az egyik szünetben karon fog és a csángók iránt érdeklődve behív dolgozószobájába. Nekem ugyan mi szerepem jutna a tanúskodáson kívül itt, a még a királyság idején épült parlamenti palota kupolája alatt, ahol most Románia első demokratikus alkotmánya születik? Arcokat figyelek, mozzanatok rögzítek, s jegyzeteimből kerekednek ki az erdélyi olvasóknak szánt beszámolók. Még a folyosó ablakaiból is kitekintek, hogy elcsodálkozzam a munkabrigádosok sürgésén-forgásán, akik kotrógépek nyomán televényföldet hompolnak szét az udvaron, s egy nap alatt díszkertet teremtenek az évtizedek óta felhalmozódott ka-

catok és törmelékek helyébe. Mert ez is jelkép: „Bukarest, ez a tunya, keleties város, most minden sarkában megváltozik. Felszabadult népi erők új világot varázsolnak maguk köré.” Bentről pedig, az ülésteremből, hogyan közvetíteném a papiros nélkül, szabadon szóló Nyilas Ilona beszédét? Amikor a tatáros muszujt viselő parasztasszony az emelvényre lépett s a román parlamentben először hangzott el magyar szó, felugrottak mellettem a román képviselők, és bravót kiáltottak. Tapstól visszhangzott a terem. „Tévedtünk – üzenem Kolozsvárra –, ha azt hittük, hogy ez csak nekünk ünnepi pillanat. Mindenkit ujjongás fogott el nemzeti különbség nélkül...”

Az Alkotmányozó Nagy Nemzetgyűlés rövid és velős volt. Az elnökség megválasztása után bizottságot küldtek ki a minisztertanács részéről kidolgozott alkotmánytervezet megvizsgálására, majd Groza miniszterelnök a kormány összes tagjainak jelenlétében a Nagy Nemzetgyűlés elé terjesztette az új alkotmány ország-szerte ismert és megvitatott tervezetét. „Ez a törvényjavaslat a mi legmélyebb valóságainkból ered” – mondotta Groza Péter, hivatkozva a fasizmus, a reakció és az imperializmus ellen vívott harcra, melyből a Román Népköztársaság megszületett. Másnap Gheorghiu-Dej ipar- és kereskedelemügyi miniszter nyitotta meg a tervezet általános vitáját, kiemelve a Román Népköztársaság egységes és független voltát, s azt a történelmi eredményt, hogy a népi államban az egész államhatalom a néptől ered és a

népé, ellentétben azokkal a polgári rendszerekkel, amelyekben kizsákmányoló osztályok parancsuralma érvényesül. A magyar képviselők részéről Takáts Lajos üdvözölte az új alkotmányt, melyben az anyanyelv szabad használatának elve az oktatásnál, valamint a közigazgatásban és a bíróságoknál való használatával végleges jogi megfogalmazást kapott. „Ez az alkotmány – szegezte le Takáts – szentesíti és népi államunk alapjának tekinti azt a kormányelvet, hogy az együtt lakó nemzetiségek jogegyenlősége a demokrácia kifejlődésének és megerősítésének egyik feltétele.” Ez a nemzetiségi politika felszámolta a románok és magyarok közt Erdély kérdésében folyó régi pert. „Erdély és a nemzetiségi kérdés – folytatta a szónok – sohasem lesz többé alkalmas terület és eszköz az elnyomó és háborúra uszító imperializmus kezében.” Következett a kisebbség nagyobb módosításokat eszközölő vita, s az ünnepélyesen megszavazott alkotmány az RNK Ideiglenes Elnöksége tagjainak aláírásával érvénybe lépett. Ezután került sor az államhatárolom legfőbb szervének megválasztására: a Nagy Nemzetgyűlés Elnökségének élére újra Parhon professzor került három alelnökkel, s az elnökség 14 tagja közé az MNSZ képviselői közül bejutott Bányai László professzor és Nyilas Ilona, a szépszavú vistai földművesasszony.

Azért semmi sem ment olyan simán, mint ahogyan azt a ragyogóvá általánosított közemlékezés mutatja. *Legjobb lelkiismeretünk sze-*

rint című levelem a kolozsváriakhoz megőrzött egyet-mást a különben örökre elsüllyedt háttérből. Amikor a hivatalos nyelv számunkra oly fontos elvi meghatározására került sor az alkotmánytervezetet felülvizsgáló parlamenti bizottságban, akadt ott egy múltbeli hang, s – mint levelem mondja – „azt feszegette, hogy hivatalos nyelv csak egy lehet, no de meg is kapta a magáét. Luka László magyarázta meg, hogy mindig és mindent a nép szempontjából kell megítélni, ahol tehát a nép többféle nemzetiségű, ott természetesen a hivatalos nyelvnek is többféleképpen kell lennie, a nép elemi szükségletei szerint...” Ebben az értelemben került a szövegezés a Nagy Nemzetgyűlés elé. S itt volt még egy „is” szócska bevétele az együtt élő nemzetiségek anyanyelvét biztosító szakaszba! Az előterjesztett megfogalmazás ugyanis arra a félreértésre adhatott volna alkalmat, hogy a nemzetiség nyelvjoga csak ott érvényes, ahol az illető nemzetiség egymagában lakik. Ez azzal járhatott volna – alkalmat nyújtva nacionalista visszaélésekre –, hogy mássutt, ahol ez a nemzetiség más nemzetiségűekkel együtt él, joga kétségbe vonható. Hiába, a régi világ minden előítélete ott lappangott még a közélet felszíne mögött, ébereknek kellett lennünk. S jogászaink azok is voltak. Csákány Béla és Takáts Lajos a bizottságban betétette a kellő helyre az „is” szócskát, sőt arra is kitértek, hogy a szöveg megfelelő többesszámhasználattal esetleg több együtt élő nemzetiség igényeit is kielégítse az illető közigazgatási

körzetekben. „A szöveg addig módosult, addig csiszolódott, amíg a legjobb lelkiismeretünk szerint való legtökéletesebbet értük el” – jegyeztem fel az utókornak.

Szép befejezésül a történelmi napokat fogadóestély zárta a volt királyi palotában. Bizonyára a véletlen játéka volt, hogy az új köztársasági himnusz bemutatása után első műsor-számként a színpadon pompás magyar csárdás következett, valamelyik népitáncsoportunk bemutatója. Ha történetesen részünk lett volna a rendezésben, nem nyomtuk volna be elsőnek ezt a számot, utóvégre akár kihívásnak is tetszhetett volna, de ha így történt, megnyugvással vettük tudomásul, hogy a diplomáciai testület, a miniszterek, a képviselők, a hadsereg jelenlevő tábornokai, a népi demokrata szervezetek küldöttei viharosan tapsoltak... Megilletődve néztünk egymásra, különben Nyilas Ilona találta fel magát a leghamarabb. A közönség horaláncba fonódva járta végig a palotát, s amikor a régi trónterembe léptünk, a természetes kalotaszegi szépasszony kiugrott a sorból, felszökött a lefüggönyözött királyi trónhoz, beleült, s kijelentette:

– Most már elhiszek mindent!

Ebben a légkörben jelent meg tíznapos előadásciklusával az immár államivá emelt Székely Színház a fővárosban. A Romániai Magyar Szó hasábjain Kacsó Sándor azzal üdvözölte a marosvásárhelyi együttest: „alkalmas és méltó arra, hogy népi demokráciánk dokumentáljon vele. Alkalmas, mert demokratikus küzdel-

münk egyik eredménye. Az új s demokratikus Románia magyar intézményeként született meg...” A cikkírónak jólesett felidéznie, hogy már 1860-ban, a Cuza fejedelem és Klapka tábornok közt folyó tárgyalások idején vendégeskedett magyar színház Bukarestben, akkor Erkel Ferenc *Hunyadi László* című operáját fogadta a román–magyar testvériesülésért lelkesedő román közönség. Most Gorkij darabja, az *Éjjeli menedékhely* került előadásra a Szakszervezeti Tanács színháztermében, s Szabó Ernő rendezése tomboló elismerést váltott ki. Az előadáson ott volt természetesen a miniszterelnök és több miniszter is. Aurel Ioan Moican színházi vezérigazgató üdvözlő szavaira Tompa Miklós, az Állami Székely Színház igazgatója válaszolt. A demokráciáért vívott közös harcról beszélt, s leszegezte: „Az út most már szabad a nép szolgálatába állított romániai magyar művészet teljes kibontakozása előtt.” Mindettől némileg elütött Iosif Bogdan (nevezzük már így a háttérbeli mindenest) ama intézkedése, hogy Gorkij jobb megértése szempontjából hirtelenében megfelelő elméleti kiképzésben részesüljenek a színészvendégek... Össze is gyűlt az együttes, velük voltam, a kioktatás el is hangzott, de kiderült, hogy a kiküldött előadó történetesen – sajnálatos elfoglaltságai miatt – nem látta az előadást, s így vízbe fűrt lyukat teljesen felesleges aggályoskodásaival. Annál kedvesebb volt a miniszterelnök meghívása. Az egész marosvásárhelyi gárda ebédre volt hivatalos a Groza-villába, s a parttalan

baráti beszélgetés újra, mint már annyiszor, Groza Péter magyar irodalmi tájékozottságát árulta el.

Hitelesen csak arról írhatok, ami az ország életéből foglalkozási prizmám szórásában a művelődés színével jelentkezik. A 48-as emlékezés vásznán most a román forradalom centenáris képei tűntek fel. Május 15-e következett, negyvenezer román jobbágy balázsfalvi gyülekezésének századik évfordulója. Most: százezren jöttek itt össze, s színes viseletükben itt voltak a Nagy- és Kisküküllő vidékének magyar falusi küldöttségei is, vámosgálfalviak, túriek, búzásbocsárdiak. A Szabadság mezején egybekeveredtek a különböző nemzetiségűek, s amikor Péterfalva magyarjai ősi táncukat mutatták be, a román nézők tapsukkal verték a ritmust. Acélszürke egyenruhájukban megjelentek az önkéntes munkabrigádosok is, munkásság és parasztság közös ünnepévé avatva a történelmi találkozást. Az ünnepi szónok, Miron Costantinescu bánya- és petróleumügyi miniszter, a száz évvel ezelőtt történekből vont le a kellő tanulságokat: egyként rámutatott arra, hogyan halogatta az erdélyi nemesség a jobbágyfelszabadítást, s a császár embere, Andrei Şaguna püspök hogyan sürgette idegen fegyverek beavatkozását a társadalmi konfliktusba... Mint a magyar centenáris megemlékezéseken, úgy itt is a múlt tragédiáinak tanulságaira, az egykori hibák kritikájára épült a korszerű mondandó. A népi demokrácia győzelme, a Román Népköztársaság új alkotmánya

s a munkás–paraszt egység és román–magyar testvériség belőle áradó forradalmi szellemisége jelentette a végső konklúziót. Magyar szónok is fellépett: Antal János dicsőszentmártoni földműves a román és magyar jobbágyösök mai végleges hatalomra jutását élte.

Szívesen emlékezem itt vissza egy pozsonyi március 15-ére a Sarló diákhelyiségében. Nem volt még semmi kapcsolatom a románsággal, társaimnak se, de olvastuk mindnyájan Szabó Ervin Bécsben 1921-ben kiadott *Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban* című művét, s annak szellemében vontunk párhuzamot hárman is (kivélem Peéry Rezső és Boross Zoltán volt még előadó) a pesti március és a balázsfalvi román népgyűlés között, fájlatva, hogy a márciusi ifjak leszerelése és a román jobbágymegmozdulás követeléseinek semmibevevése végül is a következő századra hagyta a nemzetiségi és parasztkérdés rendezésének utópolgári követelményét. Mint már akkor, illik itt újra idéznem Szabó Ervint: „A (balázsfalvi) gyűlés határozatának 16 pontja között nem volt egy sem, amely radikalizmus tekintetében elmaradt volna a pesti 12 pont mögött; de akárhány volt, amely, miként a szociális követelések terén, úgy a politikai demokrácia intézményei dolgában is túlhaladta.” Természetesen a magyar szociológus sem hallgatta el a tragikus félrehajlást, hogy a nagyszerű román megmozdulás végül is nem a magyar demokratikus áramlatba torkollt, hanem a Habsburg-generálisok ellenforradalmának esz-

köze lett. Annál nagyobb elégtételt kapott most – annyi év után – ifjúi egyeztető kísérletünk azzal, hogy Erdély szívében az új történelembe lépő románság szószólója maga is hasonló kritikai ártértékelést végzett a múlttal szemben, mint mi ott Pozsonyban, s elődeink már a Galilei Körben vagy a Népszava és a Huszadik Század táborában, ahonnan 1848 igazi értékelése tulajdonképpen elindult.

Jelen voltunk Islazon is. Olténia déli részén, az Olt torkolatánál, kis falu mellett terül el az a virágos mező, ahol 1848. június 21-én (az akkori görögkeleti Julián-féle naptár szerint június 9-én) először olvasták fel a demokratikus román forradalom kiáltványát. A szöveg a Franciaországból hazatért Nicolae Bălcescu tollából származott, s magában foglalta a függetlenség, jogegyenlőség, közteherviselés, sajtószabadság, közoktatás, parlamentáris országolás és ötévenkénti fejedelmválasztás – lényegében a köztársasági államforma – reformprogramját. Kacsó Sándorral együtt indultunk útnak, hogy egy hóstáti, kalotaszegi, székely és hétfalusi csángó párokból összeállított parasztküldöttség élén részt vegyünk a százados helyszíni megemlékezésen. Autóbuszunk leromlása miatt kissé késtünk, már hatalmas fehér inges tömeg hullámozott egy emelvény körül, ahol Emil Bodnaraş nemzetvédelmi miniszter éppen meg akarta kezdeni ünnepi szónoklatát.

Ahogy a mezőn gyalog vonultunk a zászlóerdő jelezte cél felé, a fiatalok valamelyikének daliásra támadt kedve, s a többi is rázendített.

A magyar nótára felfigyelt a tábor, felénk fordult sokezer arc, s az ismeretlen csoportnak utat nyitottak az emelvényig. Furcsa félreértés keletkezett. A szónok nem ismerte az erdélyi viseleteket, nem találkozott még a kalotaszegi cifraszűrökkel és gyöngyöspártákkal, a csíki legények testhez simuló fehér harisnyájával és a csángó lányok aranykösöntyűivel, s meglepetésében Magyarországról érkezett küldöttségként üdvözölte a vendégeket. Hallatlan örömujjongás keletkezett, a Magyar Népköztársaságot üdvözölte a tömeg, s Emil Bodnaraş az egész csoportot maga mellé hívta fel az emelvényre. Kíséretéből Constantinescu-Iaşi, a Nagy Nemzetgyűlés Elnökségének alelnöke ismert ránk, s már mint erdélyieknek köszönte meg ittlétünket, újabb rokonszenvtüntetést váltva ki. Külsőségek játéka? Nagyon idegennek kellett volna lennie annak, aki csak ennyit vett volna észre. A nemzetvédelmi miniszter előadásában a száz évvel ezelőtt elindult román forradalmi kibontakozás mai beteljesedését, a Szovjetunió segítségével elért szuverenitást, az imperialista befolyások megtörését, a Román Munkáspárt gazdasági és társadalmi munkatervét ismertette, s mindehhez a közös hazafiság elő drapériája, a néptestvériség ölelő háttere lett az új iszlazi látvány, magyar parasztok karéja a román demokrata miniszter körül.

Visszatértünk a fővárosba, s másnap a Bolyai Tudományegyetem küldöttségéhez csatlakozva mindnyájan részt vettünk az iszlazi megmozdulást követő bukaresti forradalom cen-

tenáris ünnepén. A magyar földműves küldöttséget itt is tetszés fogadta, s Groza Péter sorra bemutatta a fiatalokat miniszter társainak az Ateneul Român szabadságharcosok – köztük Dózsa György és a munkásvértanú Fónagy János – arcképeivel díszített termében. A nagy évforduló pontosan kiválasztott napján, 1948. június 11-én került sor arra az új történelmi eseményre, amelynek fényében most már – túl minden emlékezésen és ünneplésen – a mai kor egyik legnagyobb társadalmi követelménye érvényesült. Gheorghe Gheorghiu-Dej, az RMP főtitkára, ezen a napon terjesztette a Nagy Nemzetgyűlés elé az ipari, bánya-, szállítási és biztosítási vállalatok, valamint pénzüzetek államosításáról szóló törvényjavaslatot. A szocializmus megalapozásának előfeltételéről volt szó. A főtitkár az államosítást azzal indokolta meg, hogy a nemzetgazdaság tervszerűsítése, amit a lakosság nagy többsége már várt, mindaddig nem kezdődhet meg, amíg a legfontosabb termelőeszközök a magántőkések kezében vannak. „A Román Népköztársaság gazdasági erejének megszilárdításával – mondotta a törvényjavaslat betérjesztője – országunk gazdasági és szociális fejlődésének eddig elképzelhetetlen ütemét biztosíthatjuk.” A magyar parlamenti csoport nevében Csákány Béla köszöntötte a centenárius emlékezés és az államosítás egybeesését, hivatkozva arra, hogy a termelés legfőbb eszközeinek az állam kezébe vételével a termelés jövedelme a nép kezébe jut.

A forradalmi szervezés sikeres próbájának

lettünk tanúi. A törvényjavaslat tárgyalása alatt teljes hírzárlat vette körül a képviselőházat, ebédét is ki-ki bent fogyasztotta el, s mire a történelmi jelentőségű törvény megszületett, országszerte egy csapásra a dolgozók vették át az üzemeket: vasöntödéket és hajókat, szénbányát és földgázvállalatot, üveggyárat és fűrészüzemet, olajgyárat és biztosítótársaságot egyaránt. A munkásigazgatók azonnal elfoglalták helyüket. A Világosság közölte kolozsvári névsorban bőven szerepelnek románok közt új magyar – a nép sorából e feladatra kiemelt – üzemvezetők.

Rendületlenül folytak közben a Petőfi-versenyek országszerte. Hol Gyergyószentmiklós, hol Torda MNSZ-szervezete sorolta fel a nála felvonult falusi dalos, táncos, színjátékos csoportokat, a hozzánk befutó jelentések azonban arra is felhívták, hogy stílusban és tárgyválasztásban elég sok a bíráltnivaló. Megható volt például az alsófehérmegyei szóránymagyarság jelentkezése, de szembeszökő különbség támadt egyfelől a marosszentimrei téglagyár lelkes dalosainak és színjátékosainak sablonjai, másfelől Lőrincréve eredeti csürdögölője és fonójelenete között. A Kolozs megyei verseny 1500 kalotaszegi és mezőségi szereplőjével és 5000 néző részvételével természetesen biztatóbb volt a szóránnyvidékek teljesítményeinél, de sajátosságaival nem maradt el a Kolozs megyeiek mögött az a tizenkét lézpedi csángó legény sem, aki a Népi Demokrácia Frontjának választási kampányába

kapcsolódott be erdélyi útján, a bákói „Mánusz” (értsd MNSZ) Petőfi-versenyzőinek jó hírét terjesztve. A közben Bartók Béla nevét felvett Dalosszövetség karnagyképző tanfolyama a versenyek javára szolgált: korszerűvé fejlesztette a zenei anyanyelv ápolását. A Petőfi-versenyek hozzájárultak a Petőfi-alap állandó fejlesztéséhez is. Az MNSZ központi pénztárában kezelt alapra 1947 májusától 1948 májusáig 197 325 lej futott be, ebből telt a kulturális kiadásokra, köztük a népi kollégiumok támogatására, tankönyvek fordítására s a csángó akcióra, de mert a fehéregyházi Petőfi-emlékmű és környéke restaurálási munkálatai újabb összegeket emésztettek fel, most már levelezőlapok, Petőfi-jelvények és képek forgalombahozatalával kellett elősegítenünk a Marosvásárhelyre egybehívott országos dalos, színjátszó és táncverseny sikerét.

Egy vasárnap este, 1948. június 27-én, a marosvásárhelyi Kultúrpalota dísztermében nyitottuk meg az ország minden részéből érkezett művészi csoportok versenyét. Itt is elhangzott a *Respublica*, a tanítók énekkara Bartók–Kodály-népdalokat adott elő, s rám hárult a feladat, hogy a Petőfi-versenyek értelmét és célját megadjam. „A népi kultúra formakincsét népi demokratikus tartalommal töltjük meg” – ezt a kulcsmondatot ragadta ki beszédemből s helyezte öthasábos élre a Világosság, s erről is volt szó. Örömmel közölhettem, hogy a helyi előkészítő versenyeken 10 000 szereplő 100 000 néző előtt mutatta be értékeit, de nem

tagadhattam, hogy igazi célunk, a népi gyökérezetű új tömegkultúra még várat magára, hiszen minden gyönyörű erő'feszítés ellenére távol vagyunk még attól, hogy az ilyen versenyek a mai kor nagy átalakulását tükrözzék a műkedvelésben. Bátorítanom kellett mindazokat, akik a hagyományos szó, dal, mozgás eszközeivel máris új mondandóig jutottak el, éppen ezért sorra vettem a műkedvelés műfajait, s a színjátszóktól saját életvalóságuk őszinte kifejezését, a dalosoktól új társadalomépítésünk és munkavilágunk ritmusát, a táncosoktól egy munkából és harcból születő új mozgáskultúra technikáját kértem számon, előre jelezve, hogy a marosvásárhelyi Petőfi-verseny tanulságait új versenyszakasz kiírására fogjuk felhasználni. Magamat elemezve, úgy itt, mint máskor nemcsak a dolgozók új közösségi kifejezés-kultúrájáról addig és azóta is vallott meggyőződésemet ismételtam meg, hanem eleve védekező álláspontra helyezkedtem azokkal a mögöttem, körülöttem, ellenem sustorgó nézetekkel szemben, amelyek különböző indítékokból az új kultúrát a hagyományoktól teljesen elszakítva, léguresen, jelszavas gajdolással szerették volna megvalósulva látni, alig különbözvén egy léha operett- és Liedertafel-divat kispolgári konzervativizmusától, némi aktualizáló átfestésben.

Gyűjteményemben fennmaradt a gazdag műsorfűzet, címlapján táncoló alakok fametszetével. A verseny a megnyitást követő hétfői napon három helyen zajlott le egy időben.

A Kollektíva-mozgó termében 17 népi színjátszó csoport lépett fel Móricz Zsigmond, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Bocskói Viktor egyfelvonásosaival. A Kultúrház adott otthont a dalosoknak, itt 12 énekkar, 2 zenekar és egy szavalókórus váltogatta egymást. A népitáncscsoportok (összesen 19) a Transsylvania-mozgóban mérték össze értékeiket. Mindenütt reggeltől estig hatalmas közönség szemlélte a teljesítményeket, s természetesen hozzájárult tetszésnyilvánításaival a bírálóbizottságok döntéséhez. Még aznap este került sor az eredmények kihirdetésére, díjak kiosztására s a kitüntetett csoportok ünnepi bemutatóira. Az élmény zuhatagában nem volt könnyű az ítékezés, a bírálók mindenesetre a pontozásban tekintettel voltak mind az eredetiségre és a társadalmi mondanóra, mind az esztétikumra és a tömeghatásra. A záróünnepélyen a következő eredményeket hirdetem ki: a dalosok versenyén 114 ponttal első helyre került a K-Küküllő megyei Vámosgálfalva, második helyre a Kolozs megyei Bács 112 ponttal, míg a nagyváradai Carmen munkásdalárda 103 ponttal a harmadik lett. A táncosok közül első az Alsó-Fehér megyei Lőrincréve 124 ponttal, követte az aranyostordamegyei Istvánháza 123 ponttal, harmadik a Maros-Torda megyei Sárpaták táncscsoportja 120 ponttal. A színjátszók versenyén első Szováta Kiss Jenő *A fehér ember* című darabjával, második Beszterce ugyanazzal a bemutatással, a harmadik Brassó Szemlér Ferenc *Ha majd győz a szabadság* című jelenetével.

Érthető módon bírálóbizottságaink minden esetben kiemelték a produkciókban megnyilvánuló korszerű törekvéseket. Így elismerésben részesült a köröstárkányi együttes mai élettartalommal telt fonójelenete, s ugyancsak példaadónak minősült a gyergyócsomafalvi színjátászó együttes, amely egy hazatért hadifogoly örömnapiját elevenítette meg. Korszerűségével keltett figyelmet a nagyváradi Carmen cipőgyár kórusa József Attila *Döntsé a tőkét* című versének megzenésített előadásával, s nagy volt a sikere a petrosényi bányászifjak Ady-kórusának is (villogtak bányalámpáik, előadásukat közkívánságra meg kellett ismételni). Nemcsak a pontverseny győztesei, hanem ezek a csoportok is megkapták Bandi Dezső erre az alkalomra készült bronz emlékplakettjét, s a búcsúelőadáson együtt szerepeltek a díjazott csoportokkal.

Még hátra volt a felvonulás a városon át Marosvásárhely vértanújának, az 1854-ben kivégzett Török János kollégiumi tanárnak külvárosi emlékoszlopához. A sikertelen Makk-féle függetlenségi összeesküvés áldozata volt, megtisztelése hozzá tartozott az 1848-as centenáriumhoz. Megyénként csoportosultak a küldöttségek, az élen a hegyivadászok zenekara haladt. A színeken pompázó menet előtt a Román Népköztársaság új, olajkutat és fenyőt ábrázoló, búzakaralásos és vörös csillagos címerét emelték magasra, mögötte az MNSZ központi képviselői vonultak fel. A koszorúzás után újra a Kultúrpalotába vonultunk, ahol a város ne-

vében Veress Károly helyi MNSZ-elnök, a cukorgyár munkásigazgatója köszönte meg a versenyzők adta élményt. Itt, a népgyűléssé szélesült fórumon, az elért eredmények tanulságait fejtegettem, egyként mutatva rá a felmerült kifogásokra s arra is, ami már közügyi szempontból haladást és fejlődő öntudatot jelez. Ebből az alkalomból hangzott el Kacsó Sándor elnöki beszéde az egybegyűltekhez. „Ha a dolgozó falusi nép – mondotta –, melynek közel 1500 képviselőjét látja itt a városi lakosság, öntudatosan végzi azt a munkát, amelyért idehívtuk, és öntudatosan indul el azon az úton, amelyen elindítottuk soraikat, akkor nemcsak ők emelkednek fel, hanem a Román Népköztársaságban élő egész magyar nemzetiség, mert a mi nemzetiségünk sorsa a dolgozó nép sorsa. Nemzetiségünk felemelkedésének biztosítéka a városi dolgozó réteg és a falusi dolgozó réteg szoros szövetsége.”

A színpadon közben változás történt. A megnyitáskor együtt voltak még a szocialista országok színei, hogy minden népi megnyilatkozásunkat a győzelmes kelet-európai néptestvériség összefüggésrendszerébe helyezték, de jött váratlanul a felső utasítás; a jugoszláv zászlót azonnal el kell távolítani!

A zászló eltűnt.

10

A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának 1948 júniusában valahol Romániában lezajlott ülésén hozott *Határozat* súlyosan elítélte a Jugoszláviai Kommunista Pártban fennálló helyzetet, s ez derült égből mennykőcsapásként döbbsentett meg mindnyájunkat. A romániai népi demokrácia egyenes vonalú, egyenletes kialakulása s benne a mi magyar nemzetiségi reálpolitikánk először találkozott ilyen fordulattal a közös kelet-európai fejlődésmenetben, s bennünket, akik a régi magyar történelmi államelmélettel és az első világháborút követő utódállamokbeli nacionalizmusokkal egyaránt szakítottunk, a szláv–magyar–román együttélés új lehetőségeiben bizakodtunk és a szocializmus közös felépítésétől vártuk mindennemű társadalmi és nemzeti elnyomás teljes megszüntetését, közvetlenül ért a csapás. Nem mintha nem értettünk volna egyet a *Határozat*-ban foglalt bírálatokkal, hiszen olyan tételek kerültek itt megfogalmazásra, amelyek saját nemzetiségi fejlődésünkben is törvényszerűekké váltak. Maga a tény fájt: hogy közvetlen tárgyalások helyett, a lenini tanból ismert elvtársi bírálat és önbírálat közös gyakorlása helyett, egy beláthatatlan következményekkel járó nyilvános szakítás sötét körvonalai vetettek árnyat elképzeléseinkre.

Sokkal bensőségesebb volt a Szovjetunióba

és saját romániai kommunista pártunkba vetett bizalmunk, hogy egy percre is kétségbe vontuk volna a jugoszláv elvtársak elmarasztalásának hitelét. A bolgár, román, magyar, szovjet, lengyel, francia, csehszlovák és olasz kommunisták kifogása a Vörös Hadsereget alábecsülő, a felszabadítást csupán önmaguknak tulajdonító jugoszláv vezetők ellen, a jugoszláv kommunista párt és munkásosztály vezető szerepének elkendőzése, a bürokratizmus, a parasztkérdés megoldatlansága s főképpen a segítő bírálatok semmibevevése, szóval mindaz, ami vádként Tito pártjával szemben eldőrdült, alaposan meggondolkoztatott. Könnyű ma ebből a *Határozat*-ból kielemezni a szovjet párt XX. kongresszusán utólag elítélt sztálini hibákat, akár a nagyhatalmi nyomást, akár az osztályharc kiélesedésének elméletét a népi hatalom körülményei között, akkor azonban mi csak hálával emlékezhetünk a Szovjetunió felszabadító katonai erejére, s nem volt előttünk kétséges, hogy zsenge viszonyaink között a szocialista alapozásnak még elég rejtett ellensége van. Számunkra – Kacsó Sándor találó szavával – „görbe tükör” lett mindaz, amit a *Határozat* Jugoszláviából megmutatott, s mi lehetett volna más a feladatunk, mint az, hogy a megkezdett úton továbbhaladva, tanulságokat merítsünk magunk számára a nemzetközivé dagadt botrányból, s megkeressük, vajon a mi haladásunknak vannak-e szintén bírálható pontjai?

A jugoszláv kommunisták bírálata, akárcsak másutt, nálunk is legyezőszerűen bontakozott

ki, a közélet minden terére kiható láncreakcióban. Gheorghe Gheorghiu-Dej, az RMP főtitkára, a Tartós Békéért És Népi Demokráciáért című kommunista nemzetközi folyóiratban kommentálta a *Határozat*-ot, megvédve a jugoszláv részről emelt előítéletekkel és vádakkal szemben a Szovjetuniót, s leszegezve, hogy „a Szovjetunió és a kelet-európai népi demokráciák országai által játszott szerep bármely alábecsülése veszedelmes nacionalista megnyilvánulást jelent, és kikerülhetetlenül a marxista álláspontról a kapitalista álláspontra való letéréshez vezet.” Itt kapott megfogalmazást az a tétel, hogy lehetetlen a szocializmus megteremtése egy országban a Szovjetunió megkerülésével, a népi demokráciák támogatása nélkül... Ama tapasztalatok után, amelyeket az erdélyi magyar lakosság a Vörös Hadsereg háttában rátörő Maniu-gárdisták megfélemezésekor, a szovjet katonai kormányzat észak-erdélyi bevezetésekor, majd a demokratikus Groza-kormány alatt szerzett, a Gheorghiu-Dej képviselte tétel helyesnek és igazságosnak bizonyult, s bármilyen sajnálatos is volt a *Határozat* nyomán a Dunavölgyében támadt ellentét, valójában megerősödött szolidaritásunk mind a Szovjetunióval, mind a Román Kommunista Párttal. Egyetérthettünk Luka Lászlóval is, aki egy kolozsvári gyűlésen a *Határozat*-ban foglalt nyílt bírálat szükségességét fejtegette, s azt a hiedelmet ostromozta, mintha a szocializmus és az imperializmus két tábora közt lehetséges volna egy „harmadik erő”. Nemzetiségi prag-

matizmusunknak Románia vagy–vagyra kiélezett politikai állapotában ez is megfelelt. Odáig azonban sem akkor, sem később nem ment el a romániai magyar közírás, hogy Titoékat „a szocializmus halálos ellensége”-ként emlegesse, vagy a Jugoszláv Kommunista Pártot „gyilkosok és kémek kezében” lássa.

Az MNSZ szónokai a még július folyamán Kolozsvárt megrendezett országos értekezlet alkalmából félreérthetetlenül leszegezték, hogy nemzetiségi szervezetünk a Román Munkáspárt vezetése mellett akar maradni a társadalmi fejlődésben, és el akar jutni egészen a szocialista társadalomig. Takáts Lajos kitért a Jugoszláviára vonatkozó *Határozat*-ra is, és kifejtette: „...ebből a megnyilatkozásból leszűrjük azokat a nagy alapelveket, amelyeknek ismerete és tisztázása feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a mi szervezeti életünk is zökkenésmentesen és zavartalanul haladhasson előre.” A szónok nem rejtette véka alá a tényt, hogy az MNSZ szervezeti élete bizonyos vonatkozásokban ellanyhult, s ezt azzal magyarázta, hogy a vezetés egyes helyi szervezetekben olyan nem következetesen demokratikus elemek kezében van, akik a szocializmusra való áttérésre már nem vállalkoznak. Az értekezlet ezekután a munkásosztállyal való szorosabb együttműködést tűzte ki feladatul a magyar földműves-, iparos- és értelmiségi tömegek elé, s a szükséges tanulságok alapján több éberséget, a szervezeti élet „alulról felfelé” való felépítésének elvét hirdette meg.

Az MNSZ sajátos feladataira vonatkoztatta a Tájékoztató Iroda és a Román Munkáspárt dokumentumait Kacsó Sándor is, aki – mint már egész közírói múltjában – a fogalmak közérthető tisztázásával igyekezett a tennivalókat helyes útra terelni. Az osztályharc tagadását a haladás tagadásának minősítette, de ugyanekkor óva intett attól, hogy aktivistáink szájjal, szóbeszéddel, harsány jelszavakkal helyettesítsék ama dolgozó rétegek konkrét támogatását, amelyek az osztályharc eszközével felfelé törnek és mindenféle elnyomás, minden kizsákmányolás ellen küzdenek. A következetes demokraták élre jutását sürgette ő is szervezetinkben, ugyanekkor azonban elítélt olyan balos elhajlásokat, amelyek „holdakkal mérték a földműves demokratikus megbízhatóságát, s a szegény, nehezen élő földművest is áttaszították a demokratikus fejlődéssel szemben bizalmatlanul viselkedő módos földművesség sorába”. Példaként hozta fel, hogy ötholdas gazda is lehet kizsákmányoló természetű, míg másutt van tizenöt holdas is, aki „a falu többségével együtt folytatja harcát a 60 holdas ellen...” Nem ártott erkölcsi bíraskodása a jogos nemzeti érzés és a sovinizmus ellentételezésével, éppen a Szovjetunió nemzeteinek közös hazafiságában mutatva fel a helyes megoldást. Néhány nappal a kolozsvári értekezlet után Kacsó Sándor a Világosság vezérhelyén foglalta össze az MNSZ új feladatait, sürgetve a politikai és ideológiai nevelés fokozását, hogy lépést tartsunk az RMP vezette munkásosztály harcá-

val, mert „a munkásosztály pártja által elért minden eredmény egy-egy lépés előre a szocializmus, vagyis a nemzetiségi kérdés teljes és maradéktalan megoldása felé”.

A közélet nyilvánvalóan erős lökést kapott a szocializmusra való áttérés falusi előkészítése s a tömegek elméleti felvilágosítása, ideológiai átnevelése irányában, s mindennek csupán helyi részei voltak a magyar vonatkozások. Az MNSZ csakis úgy folytathatta történelmi szerepét, ha nem elégszik meg a „tisztogatás” általános jelszavával, hanem „belső választások” útján a szocializmus megteremtésében leginkább érdekelt dolgozókat juttatja élre szervezeteiben. Falun ez a szegényparasztság és a kiscgazdák erőösszevonását jelentette a nagycgazdákkal szemben, akik osztályhelyzetüknél fogva érthetően szemben állottak a társadalom további fejlődésével. Mindez kifejezésre jutott az MNSZ központi intézőbizottságának még ugyanabban a hónapban Csíkszeredába egybehívott ülésén. Itt Bányai László vitte a szót. „Ha valóban a széles dolgozó tömegek érdekelt akarjuk képviselni – mondotta –, nem térhetünk ki az osztályharcban való tevékeny részvétel elől, elősegítve az ember ember által való kizsákmányolásának felszámolását, támogatva különösen a soraink nagy többségét kitevő dolgozó földművesség harcát az őt kizsákmányoló kapitalista elemek ellen.” Úgy ő, mint Kacsó Sándor is az ülést követő nagygyűlésen az eddiginél szorosabb szövetséget hangsúlyozott a Román Munkáspárttal a szocializmus megvaló-

sításáért, hivatkozva arra a küzdelemre, melyet az RMP vívott meg a román reakció ellen, szabaddá téve a román–magyar megegyezés lehetőségét. Kacsó Sándort már a Brassói Lapok korában s a Vásárhelyi Találkozó idején úgy ismertük, mint a dolgok és helyzetek erkölcsi megítélőjét, s most is tiszta emberségében gyökerezett igazságtétele, mellyel a román sovinizmus osztálygyökereit kitépő román dolgozókra hivatkozva tőlünk a magyar sovinizmus hasonló osztálygyökereinek kiszakítását követelte a közös szocialista hazafiság és néptestvériség nevében. A „belső választások” közakaratból programmá váltak, legfeljebb a megvívandó harc hogyanja maradt nyitott kérdés.

Voltak-e itt véleménykülönbségek közöttünk? Ha voltak is, nem fakadtak ki. A szervezést központunkban Juhász Lajos tartotta kézben, sofőr létére kitűnő hivatali embernek bizonyult, 1300 helyi szervezetért tudott felelni, s munkásmozgalmi neveltsége folytán bevált a vezetésben. Éppen csak hogy az emberi nyitottság hiányzott kemény természetéből, s ez nemegyszer a háttérből manipuláló dogmatikus elemek egyszerű végrehajtójává tette. Megvallom: tiszteltem pontosságát, mindig is híve voltam a szervezéstechnika tökélyének, s ebből a szempontból mintaadó volt működése, az a stratégia azonban, amely az illegalitás korának módszereire emlékeztetett, már ott hibaszálalékot ígért, ahol a megyei szervezetek aktivistái közé nemcsak szervezőket és propagandistákat, hanem „káderfelelős”-öket is elhe-

lyezett. Ez – kiterjesztve a helyi szervezetekre – külön gépezetet jelentett az MNSZ tömegmozgalmában, olyan feladatokat foglalva le, melyeket demokratikus formák közt magának a tömegnek, a szavazó és választó tagságnak kellett volna vállalnia. Észrevettük ezt akkor? Nem. Az ügyosztályok végeredményben szabadon mozogtak szakterületükön, engem például az a szélesebb megbízatás ért, hogy Juhászék egybevonták és rám hagyták a népművelés, tanügy és sajtó jó ideig külön működött bizottságait. A közművelődési ügyosztály így kibővült munkája a mi gondunk volt, látszólag nem szóltak bele, s mi sem tértünk ki más ügyosztályok dolgaira. A szervezők, propagandisták és káderesek Bukarestbe egybehívott országos értekezlete a maga hatáskörében igazíthatta el a „belső választások”-at, a kívánatos siker mellett vállalva a frazeológia és a végrehajtás nem egy népszerűtlen túlzását.

1948 forró nyarát közművelődésünkben egyaránt jellemezte a népnevelés új szakaszba lépése és az iskolareform. Új fórum született a hasonló román kiadvánnyal párhuzamosan megjelenő Művelődési Útmutató alakjában (folytatása ma is létezik Művelődés címmel), öthónapos népművelési programot dolgoztunk ki, közben sorra jelentek meg az új magyar tankönyvek, iskolahálózatunk egészében államivá vált. A szokásos Petőfi-ünnepségek Segesvárt ebben az évben az új Petőfi tér utcátláinak kiszégezésével kezdődtek. Az előestén Szemlér Ferenc arról beszélt, hogy a teljes és

igazi Petőfi megértése valójában most kezdődik, a dolgozók forradalmi győzelmei nyomán. Kint Fehéregyházán László Gerő szavalta el a *Respublica* jóságait, Lázár József pedig, az MNSZ központi küldöttje, arra a politikai harcra buzdított, mellyel a költő megénekelte világszabadságot kívánjuk elérni... Román részről Alexandru Culcer, a Román–Magyar Társaság helyi elnöke beszélt. Ezt a 48-as se-reglést örökítette meg Kiss Jenő verses riportjában. Íme egy strófa belőle:

*Az utcákon kint egész Segesvár,
sürög-forog, mint ki vendéget vár.
Mindenfelé jelszavak, plakátok,
sőt nem egy szép díszkaput is látok.
Kit várnak így? Ki ma itt a vendég?
A szabad, a jogába emelt nép!
Városok és falvak dolgozói,
hős Petőfi harcos hódolói.*

Ez a nyár hozott össze Vladimir Clementis csehszlovák külügyminiszterrel is, a Sarló régi pozsonyi barátjával, akit a második világháború végeztével a cseh burzsoáziával kötött elvtelen koalíció kommunistából ellenfelünké faragott. Most azonban szlovák kommunista társaival együtt túl volt már a februári fordulaton, amikor is felbomlott a prágai koalíció, s éppen ez a változás tette érdekessé a bukaresti találkozást. Egyike már megírt „igaz történet”-eimnek: Groza egy fogadáson mutatta be vendégének a kormány két magyar tagját, Takáts Lajos nem-

zetiségi és Szenkovits Sándor munkaügyi minisztert, no meg engem is, az MNSZ képviselőjét, nem tudva, hogy régtől ismerjük egymást. A közös érintkezési nyelv természetesen a magyar volt, s kissé félrehúzódva külön is folytattam Vladóval (mi már csak így hívtuk) a beszélgetést. Meghívott Pozsonyba, hogy ott most már bármiről beszélhetek! Jól van, s megmondtam, hogy én ott egy nemzetiség alkotó szerepéről értekeznek a népi demokráciában... Megértette a célzást, s mintegy védekezésül a Csehszlovákiában történtek után így magyarázkodott:

– Most, hogy Nagy Ferenc már eltávozott az útból, másként tevődik a magyar kérdés. Mire eljössz, megnyílnak a magyar iskolák.

Alig váltunk el, karon fogott Széli Jenő, a bukaresti magyar követ, s megkérdezte, mit is mondott Clementis? Nem volt titok. Megörvendeztettem a jó hírrel.

Az új tanügyi reformtörvényt a minisztertanács augusztus elején hagyta jóvá. Ezzel a törvénnyel az egész iskoláztatás gondját maga az állam vette át. Az összes felekezeti és magániskola államivá vált, a tanszemélyzet átvételével és jogaik tiszteletben tartásával a törvényes előírások keretében. A régi kisebbségi magyar oktatás egy nehéz problémája oldódott meg. A két világháború közt a romániai magyar ifjúság majdnem kizárólag csak a felekezeti iskolákban tanulhatott anyanyelvén, ami rendkívüli terheket rótt szülőkre s egyházakra egyaránt, most azonban a hétéves kötelező elemi

oktatás a nemzetiségek anyanyelvén is ingyenes lett.

Már 1940 elején a MADOSZ lapjában, az Erdélyi Magyar Szóban vezércikkezem *Ingyenes magyar elemi oktatásért* címmel. Nem vontam kétségbe a felekezeti oktatás átmeneti menedék jellegét (a Vásárhelyi Találkozón a baloldal is kiállott az anyanyelvet biztosító felekezeti iskolák mellett), de az ország demokratizálásáért folyó antifasiszta harcban az anyanyelvű oktatás bevezetését az általános iskolákban fennmaradásunk létfeltételének tekintetem. Ez az igény vetődött fel új politikai viszonyaink között is Kacsó Sándor *Egységes népoktatást követel a népi demokrácia* című cikkében a Román Népköztársaság új alkotmánytervezetének megvitatása során. A szerző arra hivatkozott, hogy a magyar nyelvű állami oktatási rendszer bevezetésétől a haladó romániai magyar körök, élükön Benedek Elekkel, eredetileg egyáltalán nem idegenkedtek, s a polgári kormányzatok sovinizmusa szorította egyházi keretek közé a magyar gyermekek anyanyelvű iskoláztatását. Ez a két világháború között a magyar tanszemélyzet nyomorával járt, iskoláink fenntartásáért minden őszi beiratkozáskor egy-egy kis csatát kellett megvívni... A helyzetet a cikkíró MNSZ-elnök most már megérettnek tekintette arra, hogy „egységesen államivá kell tennünk a közoktatást. Elsőrendű érdekünk ez nekünk, nemzetiségieknek is. Hozzá tartozik az egyenjogúsítás állampolitikai elvének érvényesüléséhez. Az államnak kell

teljesen korszerű, minden igénynek megfelelő, folytonosan fejlődő színvonalú népoktatást adnia nekünk, akik ugyancsak részesei vagyunk népi köztársaságunk építésének, sőt részesei vagyunk a népköztársaságot megalapozó népi hatalomnak is.”

A felekezeti iskolákból alakuló állami magyar iskolák szükségének megindokolásában természetesen szerepel már a múlthoz annyi anyagi és érzelmi kapoccsal kötődő, feudális gyökérezetű egyházi szemlélet világivá válása. Az iskolák államosítását az Utunkban Gaál Gábor sürgette, rámutatva, hogy: „sajátos tartalmaknak kell szabaddá tenni az utat a fejlődés olyan fokozata előtt, mely nem egy nyugati országban már több mint száz évvel ezelőtt bekövetkezett. Amerikában, Svájcban, Angliában mosolyognának azon, aki ebben a kérdésben még vitaanyagot lát!” A cikkíró az iskolától a valóság elméleti és gyakorlati megismerésének intézményes biztosítását várta.

A minisztertanácsban Gheorghe Vasilichi közoktatásügyi miniszter terjesztette elő és indokolta meg az iskolareformot, élesen szembeállítva a korszerű igényekkel a régi román iskoláztatási rendszer széles tömegeket írástudatlanságban hagyó, antidemokratikus és sovíniszta osztály jellegét. „Az utóbbi években országunkban beállott szerkezeti átalakulások – mondotta – felborították az egyensúlyt az állam és az oktatás között, az új államformának nem felel meg többé a régi típusú földbirtokospolgári iskola.” Az új törvény nemcsak az ele-

mi oktatás terén hozott újítást, hanem a termelés követelményei szerint négyfelé osztotta a középfokú oktatást, s előirányzott középfokú technikai kádereket képző műszaki iskolákat s a vállalatok mellett szervezendő szakmai iskolákat is a líceumok és pedagógiai iskolák mellett. A felsőfokú oktatásra hárult szakképzett vezetők kiképzése a termelés szolgálatában.

Akárcsak az egységes állami népoktatás, úgy a szakiskolák hálózatának kiépítése is magyar részről régi kívánságoknak felelt meg: az ország szükségletével együtt előtérbe kerültek a magyar nemzetiség új érdekei. Közben a közoktatás magyar képviselőjében személycsere történt, az együttműködés alapjait lefektető Felszeghy Ödön és munkatársa, Papp Imre ugyanis a Bolyai Tudományegyetemen vállalt tanári hivatást, munkájukat a minisztériumba újonnan kinevezett Czikó Lőrinc vezértitkár folytatta. Az iskolai évad elején kiadott jelentés szerint a közoktatásügyi reform eredményeként egyelőre 57 középfokú műszaki iskola s 22 elméleti főgimnázium kezdi meg a tanítást magyar nyelven (később a lista a helyi szükségletek szerint kiegészült). Az új nemzetiségi vezértitkár irányításával Bukarestben üttette fel tanyáját nem kevesebb mint 13 nemzetiség tankönyvszerző és fordítóbizottsága, köztük legnépesebbként természetesen a magyar. Demokratikus szellemű albán, bolgár, görög, német, orosz, cseh, szlovák, lengyel, török, örmény, szerb, ukrán tankönyvek születtek a fővárosi műhelyben, s a már régebben forga-

lomba került magyar sorozat 48 új tankönyvvel egészült ki félmillió példányban. Csak mint különlegességet említem meg, hogy a dobrudzsai törököknek szánt tankönyvekről kiderült, nem alkalmasak a tatár kisebbség számára, s így Czikoéknak hamarosan külön tatár nyelvű ábcét és olvasókönyvet is kellett szerkeszteniük.

Különben az egyik tankönyvvel majdnem megjártam. A Roller-féle történelemkönyvről volt szó, de kezdjem ott, hogy még az első, Gaál Gábor vezette tankönyvbizottság idején, 1947-ben, az MNSZ-beadványban kérte a használatban levő Berciu-Negreanu-féle középiskolai történelemkönyv magyarelles ki-tételeinek elhagyását a közoktatásügyi minisz-teriumtól. A könyvet bevonták, s Mihai Roller akadémikus kapott megbízatást Románia tör-ténetének megírására a középiskolák részére. A szöveget fordításra megkaptuk, tárgyi észre-vételeink szerint a szöveg módosult, majd a kötet magyarul is megjelent. A tankönyvekért végső fokon még én voltam felelős, a fordítás az MNSZ közművelődési bizottságának jóvá-hagyásával került forgalomba. Nos, ezután tör-tént a parlament épületében, hogy a folyosón nekem ront egy ismeretlen román képviselő, s mond, mond valamit, hazafiatlannak nevez, gúnyol, s én csak nézek értelmetlenül. A zajra segítségemre jött Cziko Lőrinc, s kiderült, hogy egy feljelentés szerint én a magyar fordí-tásban töröltettem volna a „hazánk” kifeje-zést... Felháborodott képviselőtársunkat el-hívták, elrohant, s Czikoval kivizsgáltuk az

ügyet. Megállapítottuk, hogy valahol a kötet végén egy mondatban kétszer szerepelt a „hazánk” kifejezés, és a stílus kedvéért tényleg átírtam az egyiket „Román Népköztársaság”-ra, ezzel is nyomatékosítva éppen a „hazánk” értelmét. A feljelentő is érdekelt. Kertész Maja volt, a tankönyvbizottság egyik tagja és Iosif Bogdan barátunk barátnője (később Nyugatra disszidált). Kicsi és jelentéktelen epizód, éppen csak hogy ilyenekből tevődött össze későbbre az én „összeesküvő” képem.

A *Románia történelme* Roller szerkesztésében nem tartalmazott már a román–magyar viszonyt feszélyező kitételeket, de olyan vonatkozásokban, melyek megítélésére nem volt illetékességünk, akadt benne torzítás. Így nevetséges volt az a beállítás, hogy Ion Cuza fejedelem és Mihai Kogălniceanu miniszterelnök múlt századbeli agrárreformja forradalomellenes lett volna, olyan történelmi szakaszban, amikor Európában egyáltalán nem volt már forradalmi helyzet, s éppen Cuzák nyitották meg a román nép felemelkedésének útját a bojárok „szörnyű szövetség”-ével szemben. No de írjuk ezt Roller merevségeinek rovására, hiszen azt is tudtuk róla, hogy Petőfit csak azért engedte be a romániai tankönyvekbe, mert – ha nem is itt született, de történetesen – itt halt meg! Túlzásaival is hasznos szerepe volt a román nacionalizmussal szemben, de sem a román, sem a magyar nemzeti érzés és tudat iránt nem volt fogékony, akárcsak barátja, a már sokszor emlegetett Bogdan.

Ahogy az új iskola a munka, a termelés iskolájának készült az ország mai szükségleteinek megfelelően, s természetesen ébereknek kellett lennünk minden olyan túlzással szemben, ami hagyományosan felhalmozódott ismereteinket és értékeinket hanyagolta volna el, úgy kellett népnevelésünket is korszerűvé átállítanunk, nem a múlt megtagadásával, hanem a régi népi kultúra anyagelvű és közösségi elemeinek, természetes ritmusának, emberségének felhasználásával a mai mondandóra. A falusi művelődési házak számára megalapított Művelődési Útmutató legelső számában ezért fogalmaztam meg *Népi kultúránk megújulásáról van szó* cím alatt mintegy a műkedvelő mozgalmaknak szánt örökségül az új helyzetben – a szocializmus megközelítésekor – kívánatos irányvonalat. Nem a széthulló ősi parasztkultúra visszavarázsolását, hanem értékes elemeinek átmentését jelöltem ki célnak, mint már ifjúkoromban, amikor Györffy Istvánra is, Balázs Bélára is támaszkodva egy harcos proletárkultúrát igyekeztem szolgálni a folklór igénybevételeivel. Most ez a sugalmazás így hangzott: „Élő kultúrát akarunk, a dolgozók harcának és munkájának kultúráját. Írótól, művésztől, tudóstól azt kívánjuk, hogy a nép írója, a nép művésze, a nép tudósa legyen, vagyis azonosítsa magát a néppel s fejezze ki annak törekvéseit és küzdelmeit. Az előadások mozgósítsanak a mai politikai és gazdasági teendőkre, a színdarab szóljon a nép szabadságharcairól és vértanúiról, a vers éltesse munkabrigádos hősein-

ket, a tánc fejezze ki a mai nagy toborzót, népeink testvéri összefogását, a dal meneteltesen bennünket a munka ütemére. Olyan alkotásokat kívánunk a kultúrotthonokban népszerűsíteni, amelyeket a dolgozók a magukénak ismernek majd fel, a maguk kifejezésére használnak s szívvel-lélekkel magukévá is tesznek.” Hittem a népi kultúra újjászületésében, amely már nem az őstermelés kezdetlegességével s a faluközösség zártságában, hanem a gépek ritmusával s a falu és város egybekapcsolásával virágoztatja fel új távlataink közt a magyar nyelv minden szépségét. Ebben a szellemenben kötöttünk írásbeli szerződést a Művelődési Otthonok országos szervezőivel, átengedve a közösbe a magyar műkedvelők csoportjait, de biztosítva egyben az anyanyelv minden téren való szabad használatát és az együttműködést az MNSZ helyi szervezeteivel. Ahogyan a tankönyv-ügyek s általában az iskolahálózat intézésére elősegítettük megfelelő kormányservek hivatalos megalakítását, most már népnevelésünk is beilleszkedett az országosba, a jogegyenlőséget elfogadó népnevelési intézményekbe.

Súrlódásaim nem a hatóságokkal voltak, inkább belül, az MNSZ kebelében kellett hadakoznom azért, hogy ne tekintsék társaim bizalmatlanságnak párttal, kormánnyal szemben, ha – mint a Művelődési Otthonok egységesítése esetében – írásbeli megállapodást követeltem. Tudtam, miért teszem. A gyakorlatban előbb is, később is előfordult, hogy közös dalkörbe,

közös színjátszásba gyömöszölték be a helybeli magyar kisebbséget, ami azzal járt, hogy a magyarok tudtak románul s szívesen daloltak vagy játszottak együtt, a román fiatalok azonban nem tudtak magyarul, s néhány sikertelen próba után a „közös” dalkör lemondott a magyar számokról. Volt olyan eset is, amikor vidéki viszonyok közt egyenesen szeparatizmusnak, sőt nacionalizmusnak bélyegezték meg a külön magyar művészi csoportosulást. Mindezt csak is úgy védhettük ki, hogy felülről, a hatalom hadállásai felől köteleztük a kultúrotthonok hálózatát a faluban esetleg számbeli kisebbségben levő nemzetiség sajátos kulturális igényének tiszteletben tartására. Tekintve a romániai magyarság tekintélyes részének szétszórt helyzetét, nem egy egész megye magyar kultúráját veszélyeztettük volna kellő elvi döntés, szerződéses megegyezés elhanyagolása esetén.

Volt okom sértődésre is.

Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés századik évfordulójára készülődtünk, különös tekintettel arra a felhívásra, melyben az itt egybegyűlt ötvenezer székely 1848. október 17-én a Habsburg-kamarilla szította polgárháború kölcsönös gyűlölködéseivel szemben az együtt élő népek megértését sürgette. Bár ismertük az ellentétet az aulikus Mikó Imre gróf konzervativizmusa és a nemzetgyűlést tulajdonképpen összehívó Berzenczey László szociális követelése között, maradandó emlékek tekintettük az agyagfalvi felhívást, ennek a szász és román polgártársakhoz intézett buzdítását: „Békét óhajtunk e

honban és szabadságot, melynek édes gyümölcseit veletek együtt élvezhessük, s a testvériség kaptasait szentül akarjuk fenn tartani...” Ki akartuk emelni Berzenczey László méltatlanul elhallgatott személyét a feledésből, tudva, hogy a reformoktól vonakodó nemességgel szembeszállva barátjával, Kőváry László történésszel együtt a pesti Márczius Tizenötödike testvéreként Kolozsvárt *Ellenőr* címen hasonlóan radikális lap szerkesztésében vett részt, s nem rajta múltott, hogy az agyagfalvi gyűlés programpontjaiban nem érte el sem Petőfiék, sem a balázsfalvi román nemzetgyűlés szintjét. Közművelődési ügyosztályunk a Román Népköztársaság kikiáltása esztendejében méltó ünnepi tervet dolgozott ki és fogadtatott el az MNSZ központjával, s mint az emléktalálkozó kijelölt szónoka siettem Udvarhely megyébe, Agyagfalva guzsalyülővirág lila foltjaival telehintett rétyjére. A valamikori nemzetgyűlés színhelyén székely kopjafát tűztünk a földbe, itt hangzott el a százéves vágyak megvalósulását hirdető megemlékezés, itt mutatkoztak be a bögözi, nagygalambfalvi és agyagfalvi fiatalok pazar táncaikkal, s elhangzott a *Respublica* is. Végeztük a gyűlést az Internacionáléval. De miért gyűltek ide olyan kevesen? Megtudtam. Az MNSZ szervezőbizottságának küldöttje, akinek megállapodásunk szerint az egész környéket kellett volna meghívnia, ellenkező munkát is végzett: valamilyen bizalmas utasításra leállította a tömeges megjelenést... Szemembe a szervező ügyosztályon nem mondtak

semmit, de hátam mögött ezt a centenáris megemlékezést egyszerűen leszűkítették. Ugyan miért? Ma már hatalmas emlékmű áll az agyagfalvi réten, egész szoborcsoport (a marosvásárhelyi Hunyadi László és Kiss Levente munkája), de ennek felállítása előtt megismétlődött a gáncsvetés. Az odaszállított sziklatömböt valaki – magyar ember volt Csíkszeredából – elvitte, nehogy a belőle készülő szobor „túl nagy” legyen... No de a sértés akkor már másnak szólt, nem nekem.

Magamra maradtam a felállítandó magyar operaház kérdésében is. Kolozsvárt okos és hasznos kezdeményezése volt Eisikovits Miksa zeneszerzőnek: újszerű népopera felállítását sürgette, egy népi gyökerű és hangulatú daljáték-kultúráért kezdve harcba az elsekélyesedett operett-kultusz ellen. Minden helybeli segítséget megkapott ugyan, de ennek az újításnak az intézményesítésére, egy önálló Állami Magyar Opera felállítására, hivatalos bukaresti fórumok elismerését és támogatását kellett még megszerezni. Örömmel vállaltam az ügyet, hiszen az új népi kultúra nagyszerű fegyverének ígérkezett a terv, de azzal az ellenérvvel találtam szembe magamat, hogy „a zene nemzetközi”, Kolozsvárt már van Román Opera, felesleges ugyanazon városban még egy ilyen létesítmény, méghozzá nemzetiségi megkülönböztetéssel... Az ellenkezés a pártszervek és az MNSZ összekötő mindenesei, szóval a Bogdan-csoport részéről történt, nekik szekundált az MNSZ szervező ügyosztálya. Csak annyit

tudtam kivívni, hogy személyi engedélyt kapjak az ügy továbbvitelére. Míg Eisikovits szakmai körökben agitált, én egyenesen Groza Péterhez fordultam, aki megértette a kérelem művelődési jelentőségét, és azonnal intézkedett, hogy a felállítandó magyar opera megkapja gazdasági alapját az állami költségvetésben.

A miniszterelnökkel különben egy rendkívüli alkalom hosszú sétára hozott össze: dévai vilajától a dévai várromig, suhogó erdőkön át beszélhettem meg vele az Eisikovits-féle népepera koncepcióját. Az alkalmat Dávid Ferenc emléktáblájának helyreállítása nyújtotta. Fenn a várban, ahol az unitárius vallás megalapítója, a zsoltárfordító bebörtönözve szenvedett, az egykori cella előtt az ország minden részéről érkezett unitárius küldöttségek lepték el az udvart, az oklándi földműves-énekkar székely dalszámokkal szerepelt, s Groza miniszterelnök a következő szavakkal üdvözölte az idezarándokolt tömeget: „1918-ban megdöbbenve láttam, hogy az erdélyi népeket egymás ellen uszító reakció hogyan semmisítette meg Dávid Ferenc emléktábláját. Amit azonban 1918-ban elrontottak, azt 1948-ban a népi demokrácia szelleme helyrehozta. A román és a magyar nép most lépett az igazi útra, a közös honépítés útjára. Építsünk fel erős akarattal, kemény küzdelemmel olyan államot, amelyben nincsenek többé gyűlöletet szító elemek.” Bende Béla, az MNSZ képviselője, unitárius lelkész, ünnepi beszédében azt a történelmi szerepet méltatta, melyet Dávid Ferenc küzdelme jelentett, a val-

lásszabadságért a tökéletesebb ember kialakításában, s hasonló következetességet üdvözölt a népi demokrácia mai küzdelmében, amely képes volt lerázni magáról a tőkés rabszolgaság jármát s közös hazát épít nemzetiségi különbség nélkül. Ebben a légkörben, Déva várának magasán, nem maradhatott megoldás nélkül a zenei anyanyelvet ápoló Állami Magyar Opera árva kérdése sem.

A múltbeli előremutató magatartások következetességének alkalmazása a mára, a haladás folytonosságának hite és vállalása vezetett bennünket akkor is, amikor Dávid Ferenc mártírimumának idézéséhez hasonlóan a munkásmozgalom, a forradalmi demokrácia, a szocializmus vértanúinak áldoztunk egy országosan kiírt pályázatban. Itt nem tagadhatta meg senki sem a segítséget, itt nem maradtam egyedül. A még a nyár elején közzétett pályázati felhívás Fónagy János, Ocskó Teréz, Szabó Árpád, Józsa Béla, Kovács Katona Jenő és Balázs Pál vértanúságáról szóló jelenetek szerzésére serkentett, s ugyancsak e munkásáldozatok emlékéért idéző versek, zeneművek és képzőművészeti alkotások beküldését kérte, külön az amatőröktől, s külön a pályázatra név szerint felkért hivatásos íróktól és művészekről. A nyár, az ősz naponta hozta hol levélben, hol ládába csomagolva a pályázatokat bukaresti központunkba, s bár a szabad pályázók munkái közt is akadt érték, a „vértanú-pályázat” néven népszerűvé vált mozgalom meghívottjai a vártnál is nagyobb, meglepetésszerű eredményekkel jelentkeztek.

Vértanúink emlékére című beszámolómban az Utunk 1948. október 18-i számában nem vontam kétségbe a műkedvelők részvételtét sem, mert már az is méltányolandó, hogy földrajzi szélességben a Román Népköztársaság minden magyarlakta vidékéről akadt pályázó, s társadalmi megoszlás tekintetében is a dolgozók minden rétege képviselve volt, szegényparaszt és tanító, bányász munkás és mozdonyvezető, varrónő és újságíró egyaránt. Ebből arra következtettem, hogy „a harc és munka, a vértanúság és országépítés behatolt a köztudatba s a maga művészi kifejezését keresi”. Maradandó irodalmi és művészeti érték a felkértek munkáival jelentkezett. Ennek a pályázatnak lett első díjazottja a *Hősnél többek* Horváth Imre tollából, vele érkezett irodalmunkba a korszerű óda, szavallják is mindmáig. Ebbe a műfajba illet Szobotka András *Ocskó Teréznek* című második díjat nyert költeménye is, melynek látomásos felépítésében a vértanú mai fényben éled újjá. Cikkemben sajnálom, hogy a pályázat révén nem született induló, amely „napok alatt szétfutna az országon, s munkabrigádosaink, katonáink, diákjaink szájáról harsogna...” A zenei pályázatot ugyanis Eisikovits Miksa nem a várt indulóval, hanem egy Horváth István paraszti szövegére épült himnikus vegyeskari művel nyerte meg, s az énekkarok gazdagodtak Márkos Albert második díjat nyert művével is. A harmadik díjat Jagamas János Józsa Béla-dala kapta, erről megjegyzem: „...talán még kijut a teremből az utcára, a dalkörből a menetelők

közé.” A nemcsak esztétikai, hanem mozgalmi szempontból is ítélkező bírálókat szűrőjén nehezebben mentek át a színi jelenetek, az első díjban részesült Tomcsa Sándor *Jubileum* című darabja is csak némi átalakítás esetén lesz „a jövődöbéli új Petőfi-versenynek legjobb erőpróbája...”

Külön foglalkozom Nagy Albert elsődíjas festményével, mert beilleszkedett életembe. A művész Józsa Bélát ábrázolja sápadt mongol arcával, a börtönajtóban búcsúzik munkásbarátjától. A képet a díjazás után szabadon megvásárolhattam – részletekre –, hogy vértanubarátom itt maradjon a családban, ahová valamikor annyiszor betért. A díjnyertes képen a munkásalak még felemelt fővel és ökölbe szorított kézzel köszönt el bilincsekbe vert társától (így jelent meg a festmény az Utunkban is), ezt azonban a bíráló kifogásolta mint az illegális elemi szabályait sértő mozzanatot. Nagy Albert visszakérte az eredetit, s immár lehajtott fejjel és lehulló karral ábrázolta újra a micisapkás figurát (a kifogásolt ellentmondást így sem oldva meg). Ma ez a kép néz rám a falról, unokáim már csak így ismerik. A tiszteletdíjas Szolnay Sándor hanyatt fekvő, agyonlőtt Kovács Katona Jenője bírálóunk szerint „hátborzongató grandguignoli ábrázolás, amely legfeljebb a kivégzés ocsmány tényét rögzíti, de az író-vértanú egész mivoltának felemelő történelmi valóságát nem érzékelteti”. Ha művészi szempontból nem is, mozgalmibb valóságábrázolásánál fogva kiemelkedőbbnek véltük And-

rásy Zoltán *Józsa Béla a bányászok között* című pályaművét s Márkos András szintén tiszteletdíjhoz jutott domborművét a székely földműves családjától búcsúzó Szabó Árpádról, még ha ezekben az esetekben „a szűrítő naturalista megoldás kísérő magyarázat nélkül nem is hat ránk”. Végeredményben úgy láttuk, hogy eredményeik szerint a pályázók érzik már a márt, ha még nem is értik eléggé, noha a Világosság hasábjain a pályatételek alátámasztása végett idejében sorozatot adtunk közre vértanúink életéről és hősi áldozatáról.

Régi vágyam, hogy egyetemi pályára lépjek, új ösztönzéseket kapott. A Petőfi-versenyek s a vértanú-pályázat eredményei és hiányosságai, de már maga a centenáris emlékezés és még inkább az új tankönyvek megvitatásai is arra sarkalltak, hogy a már az év elején újrakezdett ifjúkori tanulmányaimat fokozott odaadással folytassam, tekintetbe véve, hogy prágai négy egyetemi esztendőm a romániai előírások szerint még kiegészítésekre szorult. Szabad időmet lehetőség szerint néprajzi és történelmi vizsgákra készülve könyvek mellett töltöttem, s erre a belső vonulatra késztetett az a benyomásom is, hogy közéleti pályám úttörő szakaszát a közművelődés terén elvégeztem, újabb hozzáállásra pedig újabb szakaszon már magasabb tudományos szintre van szükség. Bár értek sérelmek az MNSZ központjában, ezeket inkább lenyeltem, nem ezek bírtak rá az időlegesnek szánt visszavonulásra. A mozgalmi életben sértődni egyszerűen nem szabad, a munka

a fő, s magával a mozgalmi irányvonallal éppen történelmi vonatkozásai miatt egyetértettem nem egy felbukkant következetlenség és túlzás ellenére. Részt vettem az MNSZ központi végrehajtó bizottságának ama ülésén, ahol kitűzték a helyi szervezetekben lebonyolítandó tisztújítások időponját 1948. október 31-ig bezárólag, mintegy előkészítve az újabb évi kongresszust. Ezekre a „belső választások”-ra tagadhatatlanul „az osztályharc egyre jobban kiéleződő formái közt” került sor, hiszen arra voltak hivatottak, hogy a vezetést mindenütt a szocializmusra falun-városon egyaránt leginkább kész társadalmi rétegek kezébe adják, s így az MNSZ valójában a legszélesebb dolgozó tömegek érdekképviselőivé válják a társadalmi fordulóra érett romániai helyzetben.

Éppen azért, mert azóta a román és a magyar irodalomban egyaránt leplezték már a „kulákosítás” embertelen kilengéseit s egyáltalán a dogmatizmus okozta károkat, illik lelkiismeretesen megmagyaráznom, hogy mindezen utólag joggal bírálható hibák ellenére mi volt akkor, 1948-ban, az MNSZ „belső választásai”-ban elfogadható. Sok ellentétes korszakaszt túlélője vagyok, s életem lényegét mindezeket át a legelnyomottabb és legelmaradtabb néprétegek ébresztésében, uralomra juttatásában láttam, nemcsak azért, mert a munkásmozgalom marxista-leninista ideológiája ezen a forradalmi úton ígerte egy osztálytalan társadalom elérhetőségét, hanem azért is, mert a kisebbségi sorsra jutott magyarság-részek megmaradását is

csak a valóságos tömegek, a még bontatlan tartalékban rejlő népenergiák mozgósításától vártam, a különféle „elit”-rétegek elköltözésével, felmorzsolódásával, kiveszésével szemben. Az úri és polgári világ nemzethalála helyett a feltörekvő népiségtől reméltem a nemzeti feltámadást, testvérnépek karéjában... A kisalföldi vagy tiszaháti földmunkásság harcaira, a pozsonyi Vörös Barátság ifjómunkásaira gondoltam, olténiai katonáskodásom tapasztalataira, amikor a nacionalizmussal fertőzött polgári értelmiség mögött egy új érdeklődésű román szegényparaszti és pásztor fiatalság történelmi ígéretére bukkantam, s bennem élt a szülőfalvaikból elsodródott brassói székely szolgálok és szolgalegények új kultúrára, új világra éhes serege. Elöttem volt kilenc gyermekes vargyasi apósom, amint vedlett zekéjében lovait hajtja és követ fuvaroz, hogy odahaza kenyérre, cipőre, sóra, petróleumra teljék, mert a hitvány föld s a darabka erdő nem ad eleget. A „belső választások” zöldárja talán felszínre hozza a széthulló társadalmi képletek helyébe lépő népiséget, nem is szólva arról, hogy a belpolitikai helyzetben a régi rendszert felszámoló román tömegek mögött semmiképpen sem volt tanácsos lemaradnunk valamiféle vásott-úri közepszerűséggel.

Kacsó Sándor is így értette az általános őrségváltást: minden régi ragadványtól mentes új elem, a többség egyenesedjék most fel, vállalja önmagát és a közügyet, azokkal az élen indulva a szocializmus útjára, akik az úrhatnámság, üz-

let, vagyon, haszonlesés önzése nélkül egy új világteremtés erkölcsi tisztaságát képviselik. Ha voltak is fenntartásaink a frázisok veszedelmével szemben, abban bizakodtunk, hogy éppen a törvényességre szoktató, szabályos választási szertartás a maga őszinte szókimondásával és erkölcsi súlyával nevelheti be a mindenkori többséget vezető szerepébe, s nevelheti át azokat, akiknek szívügyük a népi haladás és megmaradás, és a korhoz más pozíciókból is alkalmazkodni tudnak.

Foglaljam be az emlékezésbe? Kint jártam választókerületemben. Megint csak tájékozatlanságot, elernyedést tapasztaltam, ezért fordultam az ifjúsághoz. A Szabadság című zilahi hetilapban *Dolgozó a dolgozónak adja a kultúrát!* címmel csatlakoztam a mélyrétegek felférésétől várható fordulat előkészítéséhez. „A fiatalokért üzenek – írom. – Hiszen minden az ő jobb sorsuk elé ágyaz az épülő népállamban, minden legfőképpen őértük van. Azokért szólok, akik előtt most nyílnak meg a pályák. Vajon tudatos-e mindenütt dolgozóink körében, hogy éppen az eddig elhanyagolt szegénység ifjai és leányai sorából emelkedhetnek föl ezentúl elsősorban az új iskolások, az új szakemberek? Mert erről van szó. Az új iskolai törvény szerint azoké minden előny, akik eddig minden hátrányt szenvedtek. Azokból akarunk a Román Népköztársaságban új értelmiséget nevelni, akik testükben, minden idegükben, gondolkozásuk gyökereiben hordozzák a gyári és mezei munka, a társadalmi egymásrautalt-

ság, az igazság, a valóságos népuralomért folyó osztályharc mindennapi valóságát és jövőalakító akaratát.” Kihez ért el ez a palackposta, nem tudom. A lap talán már eljutott a nehezen ocsúdó szegénységhez.

A sodrás egyre erősödött. Gheorghiu-Dej, az RMP főtitkára, a nehézipar, fémipar és bányászat újjáépítésével és továbbfejlesztésével egyidejűleg meghirdette az elaprózott mezőgazdaság elmaradottságának felszámolását is, leszzegezvén, hogy „fokozatosan, de szüntelenül, nem erőszak, hanem példaadás és meggyőzés útján egyesítjük a kis- és törpegazdaságokat a föld közös megművelésén alapuló nagygazdaságokká, kollektívákká, mezőgazdasági gépek és traktorok használatával, a mezőgazdaság belterjességének növelését eredményező tudományos eljárások alkalmazásával. Más megoldás nincs.” Ugyanekkor a vonzódást a munkásosztály pártjához, a bizalmat a kormány iránt tovább fokozta bennünk az RMP új s újabb bizonylatokkal jelentkező következetessége a nemzeti kérdés intézésében. Dúlhatott a vita fejünk felett Sztálin és Tito között, minket a Szovjetunióban példájára lelt román vezető politika létünkben karolt fel, s így közérthető, közkívánt és közügyileg elvállalt maradt részünkről a hatalomban való részvétel s az igazodás annak irányvonalához. A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának folyóiratában Luka László jól dokumentált tanulmányt jelentetett meg a nemzeti kérdésről Romániában, felsorolva az e téren

elért eredményeket, s összegezve így nyilatkozott rólunk: „A magyar lakosság nemzeti mozgalma, amelynek élén a Magyar Népi Szövetség politikai tömegszervezete áll, egyre inkább új tartalmat kapott. Ez a mozgalom a magyaroknak a Maniu-féle sovinizta terror elleni »általános« érdekvédelméből áttért a falusi és városi magyar széles dolgozó tömegek védelmére. Ezek a dolgozók egyesültek a román munkásosztállyal a reakció és a külföldi imperialisták beavatkozása ellen, és ezzel véglegesen és teljes határozottsággal csatlakoztak a román népnek egy új, szocialista Románia megépítéséért folytatott harcához.” Ez már az MNSZ szervezetein végigfutó radikalizálódás és az ország vezető erőivel való együttműködés elmélyülésének elismerése volt, a jogegyenlőség fenntartásával az új történelmi szakaszban.

A demokratikus Románia magatartása a nemzeti kérdésben élesen különbözött attól a nyugati felfogástól, amely éppen ebben az időben kirívó módon jutott nyilvánosságra. Az Egyesült Nemzetek Szervezetében zajló görög vita során a Szovjetunió küldötte biztosítékot kért a Görögországban élő albán és macedón nemzetiség számára, de az amerikai és angol küldöttség intésére a javaslatot visszautasította a szokott szavazógépezet... Ezzel a jellegzetes kisebbségellenes magatartással szemben az RMP központi vezetőségének politikai titkársága újabb határozatot hozott a nemzeti kérdésben, megbírálván saját soraiból Lucrețiu Pătrășcanu magatartását, mellyel az „a román

polgárság ideológiájának és érdekeinek szószólójává vált, és a nemzetiségekkel szemben a régi viszályt keltő politikát folytatta”. A határozat a sovinizmus akár román, akár magyar maradványainak felszámolását sürgette, s a Szovjetunió példájára hivatkozva kiemelte újra, hogy a nemzeti egyenlőség elve a Román Népköztársaságban kormányzási elvvé vált. Ebben az értelemben kezdte meg működését Kolozsvárt a Bolyai Tudományegyetem, a zeneművészeti, színművészeti, képzőművészeti és koreográfiai karral működő magyar művészeti főiskola, a kétnyelvű Mechanikai Intézet s a Protestáns Teológia mellett a Mezőgazdasági Intézet magyar nyelvű növénytermesztési kara is, immár hatodik magyarul elvégezhető főiskolánk a marosvásárhelyi orvostudományi intézet beszámításával. Ebben a szellemben válhatott akadémiássá Gaál Gábor után a jeles botanikus, Nyárády Erasmus Gyula. S ennek a hivatalos álláspontnak felelt meg Sepsiszentgyörgyön egy új magyar színház felavatása, majd a Gábor Áron forradalmi fellépésének századik évfordulójára rendezett ünnepség, ahol kimondhattam: „Megvalósult a nagy székely ezermester álma: a dolgozóké a gyár és a föld, feltárulnak újra a szabadságharc leverése óta elhagyott bányák és az ország iparosításának megvalósításával a Székelyföld fiai és leányai nem lesznek többé vándorcselédek.”

A december 10-ére összehívott negyedik országos MNSZ-kongresszus sorra érkező vendégeit a Világosság hasábjain Szentimrei Jenő,

a kolozsvári Állami Magyar Színház igazgatója köszöntötte. „Új Kolozsvárt talál a régi Kolozsvár helyén – írta –, aki három és fél évvel ezelőtt, az MNSZ első országos nagygyűlése alkalmából fordult itt meg utoljára.” Azóta a közös építőmunka a kölcsönös nemzeti uszítások főfőszekéből a nemzetek együttélésének békes városát formálta ki, ahol két egyetem dolgozik, élénk bizonyítékául annak, hogy az anyanyelven való oktatás a dolgozók népköz-társaságában a kultúra általános színvonalának emelését jelenti, gyárakban, szakszervezetekben román és magyar nyelvű művészcsoportok egész légiója működik, négy magyar hetilap kapja fel a fiatal tehetségeket, nyitás előtt a népopera zenei anyanyelvünk számára, s minde- ez egymást segítő együttműködésben a román nép hasonló célú intézményeivel... A kongresszusra felsereglett küldöttek a cikkíró szerint „megnyugvással vehetik tudomásul, hogy mindezeknek elérésében nem csekély része volt nemzetiségi szervezetünk munkájának is, mikor a helyes utat felismerve magáévá tette az élen harcoló Román Munkáspárt irányítását...” Megnyerő érvelés, biztató láttatás, testvéri szózat volt ez, s azért kell ezt a különben természetes jelleget így kiemelnem, mert egy napra rá ugyanerről a helyről kevésbé megnyerő, biztató és testvéri hang is megszólalt.

Ady Endre cikkéről van szó. Ady Endre? Igen, a fiatalember joggal így írhatta nevét, így nevezték, s amikor arra kérték, nem volna-e

jobb Ady Andrásnak jelölnie magát, némi megkülönböztetésül a magyar irodalom nagyjától, akkor ő ezt az indítványt valósággal sértésnek vette. A cikk tehát ilyen élre helyezett formában jelent meg a Világosság első oldalán: „írta: Ady Endre, a Magyar Népi Szövetség országos közművelődési bizottságának tagja.” Eltekintve attól, hogy ilyen nevű utódomról a bizottságban nem is tudtam (még csak elválóban voltam, útban az egyetem felé), maga a cikk számunkra szokatlan hangnemével tűnt fel. A szerző visszatekintőleg arra szűkítette le az MNSZ történelmi szerepét, hogy az harcot folytatott „a revizionizmus ellen”, holott ez a harc a maga reálpolitikai mivoltában nemzeti forradalmi önösszeszedésünk volt a ránk törő Maniu-gárdák sovinizmusával szemben, s nem egy, hanem kétféle nacionalizmussal hadakozott a román–magyar megbékélésért. Ennél vastagabb vágás volt az MNSZ „vezetőségébe furakodott demokráciaellenes nacionalisták” emlegetése, mintha mindnyájunk a vezetésből éveken át nem bármely nacionalizmus ellen vittük volna előbbre a magyar tömegeket egy közös népi demokrata hazafiság útján. Végül kikre akart „megsemmisítő csapást mérni” ez az Ady Endre? A célzás elég homályos. Szerinte a nacionalisták most „a kulturális elszigetelődés burkában jelentkeznek...” Kik ezek? Talán csak nem azok, akik egyáltalán magyar anyanyelvükön akarnak énekelni, szavalni, színdarabot játszani, magyar iskolába járni, magyar tudományos és irodalmi műveket al-

kotni? Mert azelőtt is, akkor is, azóta is találkoztunk ilyen váddal, hogy már nemzeti kultúránk ápolásával, hagyományaink és sajátosságaink vállalásával „szeparatizmust” művelünk, annak ellenére, hogy a tényleges elzárkózással, elszigetelődéssel ellentétben évek óta román-magyar kulturális kölcsönösséget, szoros együttműködést teremtettünk. Honnan jött Ady? Szervezeti életünkbe nyilvánvalóan közvetlenül a kongresszus előtt kapcsolódott be, csak bátyjáról tudtunk, aki ekkor már ezredes vagy talán már éppen tábornok volt (később – Vasile Mureșan néven – lebukott, mint leplezett régi sziguranca-besúgó, s eltűnt a közéletből). Ennek az előkelő hátmögöttiségnek köszönhette most karrierjét az öcs? Nem tudom. Cikkének baljós csengésére különben a nagy mozgásban alig figyeltünk fel, bár beválasztották – egyébként velem együtt – az új végrehajtó bizottságba is. Többet sohasem hallottam róla. Feltételezésem szerint általa megint a Bogdan-frakció játszott velünk.

A tapintatlan Ady-intermezzót kivéve maga a negyedik kongresszus méltó módon bontakozott ki és az MNSZ korszerű politikai megújulását tükrözte. Az előestén a Diákházban irodalmi rendezvény üdvözölte a küldötteket. Itt Gaál Gábor beszélt a munkásosztály hazafiasságáról. Meghatározása világos volt: „Ez a hazafiasság nem a polgárság más munkája gyümölcséből élő nacionalizmusa. Ez a hazafiasság nem a polgárság más népeket elnyomó sovinizmusa. Ez a hazafiasság a népek együttműködé-

sét és egyenjogúságát építő hazafiasság. És mert ilyen világot átölelő ez a hazafiasság, ezért ez a hazafiasság felismeri és éli valamennyi fajta és nemzet egyenjogúságát, és így a munkásosztály internacionalizmusában ez a hazafiasság nem egy ország, nem egy nép, hanem az egész új világ egyetemes hazafiassága. Viszont – és a magyar írónak a műhelyben feladata tudomásul venni azt is, hogy – bármennyire nemzetközi ívelésű is ez a hazafiasság, ugyanekkor mindig mélyen nemzeti a jellege.” Mozgalmi tapasztalataim okán mindig megéreztem a különbséget szó és szólam, jelentés és frázis között, az idő és tér visszhang-rendszerében találva a kétféleség magyarázatát. Itt: Gaál Gábor időben és térben a valóság hitelével fogalmazott, szavait ne feledjük el. Másnap, 1948. december 10-én, pénteken, ugyanitt nyílt meg a kongresszus. A kormányt Groza miniszterelnökkel az élen öttagú küldöttség képviselte, megjelent Széll Jenő, a bukaresti magyar követ is. A szokásosan pergő program során Groza Péter a MADOSZ és az Ekések román–magyar karöltésére emlékeztetett, Luka László pedig a népi demokrácia kimélyítését hirdette a szocializmusig. Román és magyar üdvözlések után Kacsó Sándor többek közt Vasile Deac polgármester ama kitételére válaszolt, hogy Kolozsvár a múltban „bűnös város” volt, s élte a nemzeti uszítások helyébe lépett kulturális találkozást.

A kongresszus gerincét az MNSZ-központ politikai és szervezeti jelentése alkotta. A Vilá-

gosság bő részleteket közölt belőle, de külön könyvecskében is megjelent Kacsó Sándornak, a jelentés előadójának arcképével. A szövegezés nyilvánvalóan közös munka eredménye volt, s bár nem nélkülözte Kacsó Sándor több évtizedes nacionalizmussal szembe fordított erkölcsi harcának élet és érveit, átütött rajta nem egy helyen a szükségesen túlmenő divat-frazeológia is. Ha ezt a jelentést ma mérlegre tesszük, kétségtelen, hogy történelmi jelentőségét a legszélesebb magyar tömegek felkarolásának és mozgósításának ténye adja meg a Román Munkáspárt szocializmust alapozó irányvonalán, a régi kizsákmányoló elemek politikai és ideológiai maradványai ellen folytatott küzdelem, mely egy frontra hozza össze a magyar dolgozókat a román dolgozókkal, felszámolva bármely nemzeti elzárkózást. A temesvári harmadik kongresszustól idáig megvalósított új szakasz valóban ugrásszerűen kibővítette a szervezeti kereteket (ekkorra már 1440 volt a helyi szervezetek száma). Kiderült, hogy az 1946-os önálló magyar választási lista sikere csak alkalmi felbuzdulást jelentett, de a magyar tömegek nagyrésze szervezetlen maradt, a közéletbe való belépés nélkül, már csak azért sem a mozgalomig érlelődve, mert a vezetést sok helyt a hagyományos polgári és kispolgári rétegek képviselői, a szocializmus felé nyitásra nem képes „elit”-elemek foglalták el vagy legalábbis befolyásolták. Nem is szólva arról, hogy a megindult országos építkezés természetesen megkövetelte és ki is váltotta a románok, ma-

gyarok és más nemzetiségűek helyszíni együttműködését, elégedetlenséget támasztva bármilyen többségi kizárolagosság vagy kisebbségi elszigetelődés szikláival és örvényeivel szemben.

A jelentés világos gondolatmenetben képviselte az MNSZ egészséges belső alkalmazkodását a kor parancsaihoz, megmutatva az így elért eredményeket is a közös honszerzésben. De ha vizsgálom a szöveget, itt is, ott is rátalálok hiányokra és hibákra, ami az MNSZ kezdeti szakaszainak – nemzeti forradalmi szakasznak mondanám – alábecsülését, a történelmi helyzet kiváltotta nemzeti felszabadulás, önösszeszedés, önmegvalósítás erő kifejtésének elhallgatását illeti. A valóság az, hogy – akárcsak a gyarmati népek esetében – a fasizmus és osztályuralom alól való felszabadulás nálunk is első fokon nemzeti-nemzetiségi jelleget öltött, s éppen ez a történelmi fellépés, az erdélyi magyarság autochton jelentkezése, vívta meg első csatáinkat az akár román, akár magyar alakban ránk törő reakcióval, így egyfelől a kitelepítés fenyegetésével, másfelől a határtologatás illúzióit felhasználó új imperialista kísérletekkel.

Szombaton terjesztette elő Csákány Béla az MNSZ új szervezeti szabályzatát. Ennek 1. szakasza szerint „A Romániai Magyar Népi Szövetség a Román Népköztársaságban élő dolgozó magyar néptömegek demokratikus, nemzetiségi, politikai szervezete”. A következő 2. szakasz pontokba szedve foglalta össze a célt: a széles magyar néprétegek megszervezését, politikai nevelését, harcát a kizsákmányo-

lók ellen, szövetségét az RMP vezette munkásosztállyal, békés együttélés biztosítását a testvéri román néppel s az itt élő nemzetiségekkel, küzdelmet a nacionalizmus és sovinizmus mindenfajta megnyilvánulása ellen, a magyarság haladó szellemű művelődésének ápolását, a jogegyenlőség gyakorlati alkalmazását, valamint baráti szellem ápolását a Szovjetunió és a szocializmus felé haladó népi demokráciák iránt. Itt volt a nemzetiségi szervezet forradalmi önmeghatározása, s teljes öntudattal elfogadtam az új szakasz jogi kodifikálását. Mint szavazó saját kommunista múltam következettségével vállaltam én is a szocializmusra való áttérés és az új népköztársasági hazafiság minden írásba szegezett követelményét. Átvittem annak tanulságait a közművelődés terére, de legjobb lelkiismeretem szerint nem adtam fel egy pillanatra sem mozgalmunk előző szakaszainak sajátos nemzetiségi eredményeit, semmiképpen át nem engedve azok védelmét vagy emlékét a körülöttünk csaholó reakciónak. De hát mindez egyelőre kavargott az emberben, határozott kiélezések nélkül, s csak a visszapillantás máról, emlékiratom szerzése idejéből, választhatja el döntően a rossztól a jót, a baljós akkori előrejelzésektől a fővonalat, mely azóta új s újabb vívmányokig és hibaszázalékokig jutott el.

Mindenesetre akkor és ott a kongresszus alkalmából megnyílt új Állami Magyar Opera töltött el elégtétellel. Kivívtuk, teljes megértésre találva mindazoknál, akik román oldalról

sem vélték vagy gyanították elszigetelődésnek a magyar zenei anyanyelv ápolását önálló intézményben. Az első s egyben évadnyitó előadásra szombaton, december 11-én került sor a sétatéri színházépületben. Rónai Antal karmesteri vezényletével a *Háry János*, Kodály daljátéka került színre. Az ünneplő közönség sorában nemcsak a kongresszus teljes tagsága helyezkedett el, hanem megjelentek Groza Péterrel az élen a vendég miniszterek is. Eisikovits Miksa, az új opera igazgatója, megnyitó beszédében így magyarázta meg az alapítás gondolatát: „A népi tárgyú és zenéjű daljáték, a népi vígopera és pantomim alkotja majd operánk műsorát, melynek életörömet és munkakedvet kell árasztania. Egészséges, optimista művészetet akarunk művelni, mely egy lendületes fejlődésben levő fiatal társadalom tükörképe.” Utána Zeno Vancea, a művészet- és tájékoztatásügyi minisztérium zenei igazgatója méltatta a meginduló magyar dalszínház politikai és zenei jelentőségét. Rám az a feladat hárult, hogy a megnyitáskor üdvözljem népi kultúránk új műhelyét, ahol ezentúl a Román Népköztársaság magyar írói és zeneszerzői, színészei és festői, dalnokai és táncos művészei működhetnek együtt a mai idők, mai emberek valóságát és álmait megszólaltatva.

Vasárnap a Farkas utcai Diákházban népgyűlés zárta a kongresszust. Itt Groza miniszterelnök az előtérbe került földműves-kérdésre tért ki beszédében, a szegényparasztok és kiscsapatok kellő oktatását, a meggyőzés útját

hirdetve célra vezetőnek a szocializmus falusi bevezetésében. Lelkesedést váltott ki Luka László kétórás beszéde is, melyben az RMP központi vezetősége politikai irodájának a nemzeti kérdésben hozott Határozatát ismertette az egybegyültekkel. Történelmi kifejtésben tárult fel mindaz, amit a romániai kommunisták s a velük egyesült szociáldemokraták eddig is megtettek a nemzeti kérdés megoldásáért, s most új feladatokba foglaltak, hogy a polgári nacionalizmus végleges szétzúzásával a közös hazát a proletár szellemű néptestvériség országává tegyék. Egyaránt zuhogott itt az ítélet ostora mind a román, mind a magyar reakció ellentéteket szító elemeire, s kellő elismerésben részesült mindaz, amit a Magyar Népi Szövetség utolsó munkaestendeje alatt az ország közjávára megtett. Záróbeszédében Kacsó Sándor, az újólag megválasztott elnök továbbra is éberséget követelt a polgári nacionalizmus és a mögötte meghúzódó idegen imperialisták ármányával szemben, s Luka Lászlóra reagálva méltatta aényt, hogy a megszilárdult népi demokrácia országa a nemzetiségi kérdés megoldásának követelményét „a világtörténelem magaslatára emelte”.

A nagy találkozó három napja az Állami Magyar Színházban színes népi dalos és táncos ünnepellyel fejeződött be. Szentimrei Jenő üdvözlő beszédében a rendezvény családi jellegét emelte ki, nem véletlenül, hiszen a gyári szavalókórusok, a széki, györgyfalvi táncosok, a hóstáti földész-énekkarok, a magyarkiskapusi

gyermekszavalók mind valóban „maguk is a közönség soraiból valók” voltak. A hallgatók hálával fogadták a Frontul Plugarilor mócsi énekkarának és tánccsoportjának vendégszeplését, s távolabbról eljött a marosvásárhelyi Petőfi-versenyen díjazott lőrincrévei magyar népi táncegyüttes. Magán a színházi nézőtéren a kongresszusra érkezett moldvai csángó csoportot is megtapsolta a közönség.

Bár kinevezésem a Bolyai Tudományegyetem történelem-földrajzi karára helyettes tanárnak csak a kongresszus ideje alatt jelent meg a Hivatalos Lapban, s még jó ideig e tisztségen túl nem jutottam, *A dolgozó magyar nép kiskönyvtára* 4. számaként megjelent Kacsó-féle kongresszusi jelentés végén közölt függelékben már mint „a Bolyai Tudományegyetem rektora” szerepelek az újonnan megválasztott végrehajtó bizottság névsorában. A következő évben – legalábbis egy váratlan őszi fordulatig – már ez az új feladatkör töltötte be hivatással az életemet.

11

Nem így gondoltam egyetemi pályám kezdetét. Tanársegéd szerettem volna lenni, hogy begyakoroljam magam a tudományos munkába, s idővel bepótolva a viharos közéletem során elmulasztottakat, végre csöndben az erdélyi magyarság történelmének alapos ismerője, e történelem dunavölgyi és kelet-európai betájolásának felkészült – talán alkotó – szakembere legyek. A történelemtudományban is lezárult egy korszak a maga anyagkonzerváló értékeivel, de a mélyebb társadalmi gyökerek, szélesebb nemzetközi kötődések rengetege még nagyobbára bontatlan maradt. Itt éreztem és kerestem hivatást a történelmi materializmus új módszerével és eszközeivel. Elképzeléseimet keresztelte egy felsőbb helyről érkezett megbízatás. Kezdődött azzal, hogy még 1948 végén helyettes tanárnak neveztek ki, aztán rögvést dékánnak, majd egyenesen rektornak. Vezesse az intézményt, melynek kapuján áhítattal belépve, ha a politikai felelősségen nem is, de a közélet mindennapi zajlásán felülemelkedve, a nemzetiségi lét immár összpontosított, tudományos szintjén akartam hozzájárulni mindnyájunk gazdagabb jövőjéhez. A vakmerő kinevezés-sorozat megint csak szervezésre, át-szervezésre, újjászervezésre jelölt ki a forradalmi lázban lüktető közélet követelményei szerint, s a tudományokra való személyi beállí-

tódásomon túl megkövetelte a Bolyai Tudományegyetem beillesztését a felfokozott fejlődésmenetbe. Az meg már egyenesen nevetséges volt, hogy ugyanebben az időben a kolozsvári magyar művészeti főiskolára is rektornak neveztek ki (a Vármegyeháza melletti épületben rögtön elnökölnöm is kellett a színi tagozat felvételi vizsgáin), s csak hosszas utánjárás után sikerült megértetni Bukarestben, hogy a két intézménynek két külön rektorra van szüksége. Maradtam az egyetemen, itt nem volt apelláta.

Fizikailag sem volt könnyű kibírni a kettős feladatot: a bensőleg eltökélt tudományos készülődést és az egyetem rám ruházott ügyintézését. Ha erre a – végeredményben mindössze háromnegyed – évre visszaemlékezem, első sorban a strapa kíméletlensége jut eszembe. Helytállni mindkét feladatért éjt is nappallá tevő munkába került. Ami lelki pályaválasztásomat illeti, szerencsémre megvoltak az előzményei. A prágai Német Egyetemen töltött négy esztendő rajongó ifjúkorom minden szépségével támadt fel bennem, s ha az állampolgárságom rendezetlensége folytán doktori disszertációmra kirótt magas taksa miatt munkám Csalóköz településtörténetéről beadatlan maradt is, majd kiutasításom után annyi más iratommal együtt oda veszett, a Bél Mátyás kézíratai, a tagosítási térképek s a levéltári források közt töltött időnek, majd Györffy István és Bátky Zsigmond baráti lektorizálásának emléke a budapesti Néprajzi Múzeumból újra felidézte bennem a helytörténeti kutatás szenvedélyét.

Hazatérésem apám honába, Erdélybe, a katonáskodás, a kenyérkereset gondja és a publicisztikai pályavállalás jó időre megszakította történelmi és néprajzi érdeklődésem kielégítését (álmaim legfeljebb a napi gyakorlatban formálódtak tovább), s újra csak a Horthy-időszakban rám hárult megpróbáltatások közepette – mint pesti lapok alkalmi munkatársa 1940 és 1944 között – vonultam vissza a könyvtárak elhagyott csöndjébe: akkor – azértis! – az elérhető 48-as anyagot fürkésztem át, különös tekintettel a magyar–román kapcsolatokra... Az antifasiszta ellenállás meg a felszabadulást követő lapszerkesztés és nemzetiségi szervezkedés ezernyi tennivalója megint csak elvont a titokban mindig sóvárgott kutatói csöndtől, s amikor kiderült, hogy a romániai előírások szerint még pótló részletvizsgákra van szükségem, jólesett az a baráti elismerés, mellyel László Gyula régészeti, Gunda Béla néprajzi és Gaál Gábor társadalomtudományi felkészültségemet fogadta, s az is, ahogy hidegebben, de tárgyilagosan Balanyi György, a neves történész osztályozott. Egyetemi munkámat megkezdve, egyben nekiláttam immár második, erdélyi doktori értekezésem megírásának, ezúttal az elsőt ért akadályok nélkül.

A kis munka *A francia forradalom-korabeli Erdély* címmel jutott elbírálás alá, s a latin nyelvű doktorátusi oklevelet 1949. július 4-én állították ki nevemre Csehi Gyula tanulmányi igazgató és Bokor András dékán aláírásával. Nem egy ellenfelem utólag fennakadt a furcsa

tényen, hogy rektorátusom idején lettem doktor, ez azonban annak, aki ismerte a történetemet, nem lehetett különös, inkább elégtétel volt hányatott életemért, különben is önakaratomon kívül forradalmi időnket jellemezte. Én lelkiismeretileg elválasztottam a kettőt: tudományos törekvéseimet a rektori megbízatás nélkül is elérhettem s bizonyára alaposabban is elértem volna. Ha úgy vesszük, értekezésem bizonyára elűt a doktori munkák részletekben vájkáló testes voltától, mindössze 70 gépelt lap, de talán előveszi majd valaki még egyszer, mint egyik vagy éppen legelső jelentkezését a dialektikus materialista felfogás konkrét alkalmazásának az erdélyi történelem tárgykörében. Én alcímiben vitairatnak jelöltem meg műfaját, megmondva az előszóban, hogy „célomnak megfelelőnek nem magát a történelemírást, hanem az eddigi polgári történetírás bírálatát s a közismert anyag átértékelését tartottam”. Ennek megfelelően öt fejezetben Eckhardt Sándor, Jancsó Benedek, Acsády Ignác, Mérei Gyula, Marczali Henrik, David Prodan, Fraknói Vilmos, Mályusz Elemér és Szekfű Gyula idevágó felfogásait elemeztem azzal a feltételezéssel, hogy a tárgykörben 1949 első felében tartott egyetemi előadásaimból „tanítványaim, akik most ismerkedtek meg először a materialista történelemfelfogással, a francia forradalom korabeli Erdély ilyenén bemutatásával valóban iskolai példát kaptak a társadalmi fejlődésnek megfelelő proletár történelemszemlélet elsajátítására”.

Ebben az időben lepett meg mindnyájunkat Kurkó Gyárfás több mint 300 oldalas önéletrajzi regényével. *Nehéz kenyér* címmel jelent meg az Állami Könyvkiadónál, s üde őszinteséggel mondta el a csíkszentdomokosi székely legényke történetét a havasi pásztorkodástól egészen addig, míg városba küldik lakatosinasnak, s a pályához illő zöld zsinóros fekete harisnyát nem kap édesapjától. Ha már a politikai pályán visszaszorult, ő is másutt keresett menedéket, s tehetsége, íme, a kezdet szép ígéreteként – már a hozzájuk illő fajtabeli virtuskodásból is – Tamási Áron művészetével kelt birokra.

Ha emlékirat helyett amolyan családregegybe fogtam volna, fordulataiban örökítve meg mindazt, ami közvetlen rokonságomról elmondható, úgy akár a magyar, akár a szász középosztály világháborús viszontagságai elevenednének meg jellegzetes típus-képekben, s jeleznék a mélypontra jutottak felvillanó örömet, hogy közülük valaki az ő régi ízlésük és elképzeléseik szerint jutott társadalmi elismeréshez. Hallatná az ilyen feldolgozás sirámaikat is, gondjaik felpanaszolását annak, aki most már segíthetne bajaikon. Édesanyám szudétanémet vejével és lányával, három unokájával már évek óta Nyugat-Németországban élt. Mindenüket a meneküléskor odahagyták Pozsonyban, de saját szorgalmukból új otthonot teremtetek maguknak az idegenben. Egyetemi pályám jó csengésére gratulációikkal jelentkeztek. „Tehát mégiscsak professzor lett belő-

led!” – írta anyám, néminemű feddással is szolgálva: – „Hogy én mindig is lelkesedtem ezért a pályáért, azt jól tudod, de válassz kedvesebb témákat, mint éppen felkeléseket, ott van Erdély aranykora. Jobb szeretnék a béke emberének tudni.” Így az üzenet Karlsruhe városából. Rövidesen Pozsonyból Melánia nagynéném sietett közölni levélben, mennyire megörült „a szép állásnak”, mely szerintem termézetemnek „annyira megfelel”, egyben további támogatást kérve Elemér fia számára. A levélben következtek a megszorultság, a megaláztatás, az elszenvedett keserőségek felsorolásai is, mintha én most már magas posztomról valamit is tehetnék értük.

Nem mondom, már az előző évben megpróbáltam a család kérésére „ludovikás” unokabátyám hazajövetelét elősegíteni. Híre járt ugyanis, hogy Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes a szovjet hadifogságban rekedt honvédtisztek hozzátartozóit felszólította, forduljanak hozzá, s közbenjár. Nem ellenőrizhettem a hírt, de az enyéimtől érkezett unszólásokra levelet írtam Rákosihoz, hivatalos pecsétekkel ellátott cseh nyelvű igazolást mellékelve. Egy csehországi kisváros hatóságai ebben tanúvallomást tettek arról, hogy Miklós Elemér honvéd alezredes csapatteste 1945 tavaszán két kiságyúval és megfelelő legénységgel megmenette őket a visszavonuló németek bosszújától. A levelet Széll Jenő követ el is juttatta a címzetthez, aki ismerhette nevemet, hiszen még a harmincas években én neveztem el a Fábry-fé-

le Az Út vezércikkében „magyar Dimitrov”-nak, s ilyen értelemben írtam bevezetést is a perében elhangzott és Prágában kiadott beszéde elé. Most levelet kaptam unokabátyámtól, aki megköszönte annak idejéni közbenjárásomat, bár az észtországi Tallinnból beadványomtól függetlenül is hazaengedték... Most arra kért, lépjek közbe újra, hogy vegyék fel a magyar néphadseregbe. Mint egy következő leveléből kitűnt, közbenjárásom itt is elkésett, egy igazolóbizottság nyugdíjazta.

A család illúziói a „szép állás”-sal kapcsolatban apai ágon is kivirágoztak. Nagyszemből egyik szász unokatestvérem Ilse nevű leánya érdekében kérte segítségemet, miután ki-nevezésemhez így gratulált: „Amikor még egészen kicsi voltál, apám Bem tábornoknak nevezett. Nos, bekövetkezett: immár egy békes tudományos kommandót vezérelsz...” Szóval Rudolf Kessler gyertyámosi gyógyszerész, apám öccse, eleve megjósolta, hogy felviszi isten a dolgomat, s így bizonyára segíthetek majd Keletre deportált kis rokonomon. Ilse ugyanis Sztalino mellett egy ukrainai munkatáborban dolgozott, ahol sodronytekercselőnek képezte ki magát. Ott megismert fogolytársával, egy brassói szász munkással összeházasodva, hamarosan haza is érkezett, mielőtt egyáltalán szót emelhettem volna bárhol hazajöveteleért. (Brassóban telepedtek le, a férj a traktorgyár élmunkása lett, Ilse is ott talált munkahelyet.)

Kicsiny, talán éppen kicsinyesnek tetsző

ügyek-bajok ezek, végeredményben a régi világ széthullásának, személyi kálváriáknak és a befolyásosnak vélt „szép állás”-hoz fűződő reménykedéseknek, végül a társadalmi átrétegződésnek mindennapos esetei. Miért tértem ki mégis a szétszórt rokonságra? Elvárásaik előjátékai voltak annak a döbbenetnek, melyet nem is olyan sokára az én sorsom újabb kockafordulása közeli és távoli hozzátartozóimban kiváltott. Pozsonyban, Karlsruheban, Budapesten vagy itthon Nagyszebenben.

Hol voltam én a rokoni elvárásoktól! Új elfoglaltságaimat legkevésbé a reprezentálás, a polgárilag elképzelhető magnificencia foglalta el, sokkal póribb feladatokkal kellett megbirkóznom. Elődöm, Csögör Lajos, ezer gonddal két egyetemet tartott kézben, a kolozsvárit és a belőle kivált marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézetet, s közismert volt odaadó helytállása: szinte a semmiből kellett a front átvonulása, majd a román testvéregyetemmel való osztozkodás után életképes főiskolai oktatást biztosítani. Küzdött anyagi nehézségekkel, előítéletekkel és visszahúzó gondolkodásmóddal, az átmenet nem egy súlyos maradványát azonban nekem kellett friss söprűként eltakarítanom. Már maga a Horea úti volt Marianum-épület is, ahol a filológiai kar tanszékei működtek, részben még romokban várt reám, egyik szárnyát az 1944-es amerikai szőnyegbombázás a földszintig ledöntötte. Akkor én már családommal a német megszállók szeme elől Vargyason húzódtam meg, s most

szembe találtam magamat a pusztulás képével. A halaszthatatlan kőművesmunkát azonban a még itt lakó apácákra való tekintettel nem lehetett megindítani, s nekem jutott az a nem kegyes feladat, hogy a nővéreket kitelepítsem és az építkezést megkezdessem. Tárgyaltam is jobbra-balra, felajánlhattam egy elhagyott kastélyt az Aranyos völgyében, annak egykori ura azonban történetesen unitárius volt, és ráadásul felakasztotta magát, ami a zárdafőnöknő szerint kizárta az odaköltözést. Az idős főnöknő, akivel többször is tárgyaltam a rektori irodában (ezt később rovásomra írták), különben sem hitt abban, hogy „ez a rendszer” építkezésbe kezdjen, s csak amikor az állványokat kezdték felrakni a romok elé, fogadta el újabb javaslatomat, hogy társnőivel a Pasteur utcába, az akkori lakással éppen szemben levő ferencendi apácakolostorba költözzék át, még ha ott – ezzel a társadalmi rangkülönbséggel nem voltam tisztában – a „harmadrendű” nővérek alacsonyabb szintet képviseltek is a hierarchiában. Odaadtam, adminisztratív igazgatónk tiltakozása ellenére, az egyetem teherkocsiját a költözködéshez (ami szintén ellenem esett majd latba), s a városi plébániának tisztességgel gondjaira bíztam a volt házi kápolna kezszereit.

Még a várossal is akadt elintézni valóm. Főépületünk, egyben a rektorátus székhelye, a Sétatéren volt, itt ültem naponta a híres De Gerando-féle felsőbb leányiskola egykori irodájában, aktáim előtt, vagyis ugyanott, ahol tör-

ténetesen éppen keresztanyám, Mársits Rozina tevékenykedett, akiről Passuth László egy önéletrajzi regényében neheztelően mint arisztokratábarát igazgatónőről ír. Ezt nem tudom ellenőrizni, hiszen Temesvárról, ahol születtem s ahol keresztanyám akkor édesanyám igazgatója volt, nem emlékszem személyére, amikor pedig – rendszerint karácsonykor – Pozsonyban minket meglátogatott, még a hozott pompás játékokért voltam neki hálás. Igen ám, de megint csak a második világháború következményeként romos maradt az egyetemhez vezető úton tátongó térség szemben a színházépülettel, ahol azelőtt a kolozsvári urak és polgárok mulatóhellyel egybekötött fürdőháza volt. Ezen a hol poros, hol sáros téren kellett átlábolnia diáknak–tanárnak, ha az Óvár felől közelítette meg az egyetemet. Irgalmatlan felszólítást intéztem tehát a városi néptanácshoz (újabb ellenkezést váltva ki az adminisztrációnál), s a tér rendezését sürgettem, felajánlva az egyetem részéről is kellő erőket a parkosításra. Ilyen és hasonló elfoglaltságok mellett nem mulaszthattam el a kiterjedt napi levelezést, egyszerűen abból az elvből kiindulva, hogy egy intézménynek minden befutó levélre választ kell adnia. Lehet, hogy ez megemléítésre sem méltó természetesség, de sajnos, előbb is, később is nem egy helyt éppen a számozott és gondozott levelezés elmaradásán mértem meg nemzetiségi életképességünk gyengülő érverését... Titkárom, Kováts József, a későbbi történész és az államtanács tagja, úgy gondo-

lom, a felelősség iskoláját is elvégezhetette hivatalunkban, már ami a levelezés közügyi jelentőségét illeti.

Itt a rektori hivatalban még csak a kötelesség vezérelt, az Erdélyi Múzeum Egyesület történelmi levéltárának rendezése és bővítése azonban már a szenvedély erejével foglalkoztattott. Ez a levéltár báró Huszár Pálné és Nemes Sarolta grófnő jóvoltából a régi Farkas utcán, a címeres kastély tíz szobájában kapott helyet, és Jakó Zsigmond professzor, Erdély történésze, nemcsak a háború alatt óvóhelyekre rejtett anyagot hozta ide rendre, hanem – a szovjet katonai hatóságoktól szerzett külön engedéllyel – már a frontátvonulást követő hetekben végigjárta Erdélyt, s az elhagyott vagy már jórészt kifosztott kastélyokból egész rakomány anyagot mentett ide. Több mint egymillió eredeti oklevél gyűlt össze az új levéltári termekben, ebből csak az erdélyi nagybirtokok levéltára volt 2 kilométernyi folyóanyag. A mesés kincs darabonként került leltározás és konzerválás alá, s szakszerű elhelyezésével ez a levéltár Erdély leggondozottabb ilyenfajta intézménye lett. Már az MNSZ közművelődési osztálya részéről támogattuk az Erdélyi Múzeum Egyesületet e kitartó munka véghezvitelében. A hagyományos egyesület vezetőségének demokratikus őrsgváltásakor kerültem magam is Jakó Zsiga mellé, s most mint rektor még többet tehettem az ügyért. Kétségtelen volt, hogy Erdély nemcsak politikai-történelmi, hanem gazdaság- és társadalomtörténelmi múltjának do-

kumentációját is biztosítjuk, s a másik szenvedélyes levéltári rendezővel, Venczel Józseffel együttműködve, harmadiknak állottam be a szinte mindennapi munkába, hogy kellő és illő vasajtókat szereljünk be, páncélszekrényt szerezzünk, festményekkel és szőnyegekkel ékesítsük a szigorú rendben sorakozó állványok s különösen a tágas olvasóterem és külön lépcsőbejárat ilyenén módon előkelővé varázsolt összképét. Jó tanáccsal volt itt segítségünkre az egyetem részéről László Gyula is, akinek ismert vágyálma volt minden muzeális szürkeség megtörése és az ilyen kutatási terepek és kiállítások élményszerűvé tétele művészeti szempontból. Bukarestben külön összegeket jártunk ki az MNSZ központjától és a Nemzetiségi Minisztériumtól, s a megnövekedett munka elvégzésére önkéntes erőkből rendes személyzetet toboroztunk. Venczel József mellett Daró László művészettörténész dolgozott, levéltári segédőr lett Dani János egyetemi gyakoronok, a jeles latinista, és Demény Lajos másodéves egyetemi hallgató (a későbbi történész). A legszükségesebb adminisztratív teendők intézésére Nagy Jenő egyetemi előadó tanár, nyelvész és néprajztudós vállalkozott, előkészítve az előrelátható államosítást tudományos felelősségünk és a jogegyenlőség kívánalmai szerint. A Bolyai Tudományegyetem diákjainak lelkes munkabrigádja állt készen akár a nyers fizikai teendők, akár a szakszerű levéltári kezelés munkálataira. Ha bármivel is segíthettem Jakóékat, szívből-lélekből úgy éreztem, hogy

velük együtt az új, szocialista magyar nemzeti-ségi közület honi gyökérverésén fáradozom.

A légkör nem volt zavartalan. Megint beszakadt a szivárvány, nyugodt számításaink újra összezavarodtak. Akárcsak a Tájékoztató Iroda előző évi Tito-ellenes fellépése, most a Budapestről érkező hírek Rajk László külügyminiszter letartóztatásáról és perbe fogásáról nyugtalanítottak. A peranyag s magának a vádlottnak önmarcangoló vallomása hihetővé tette – legalábbis innen Romániából –, hogy a kommunista táboron belül újabb komoly veszedelem támadt, s ha nem is volt semmi illetékességünk hozzászólni a politikai botránnyá dagadt ügyhöz, nem maradt akárcsak belső, lelki lehetőségünk sem a kételkedésre. Országot, pártot, szocializmust féltve néztünk a régi illegalista Rajk László tragédiája elé... Kétségtelenül befolyásolt mindnyájunkat az azóta oly félreérthetetlenül leleplezett „koncepció”, Rajk állítólagos összeesküvésének hivatalos rajzolatja, de magatartásunk számára döntő a Magyar Népköztársaság szeretete volt, ahogyan azt különben Révai József, az 1949-es centenáris fehéregyházi Petőfi-ünnepség Budapestről érkezett vendégszónoka is megmondta. Az emlékmű előtt így kezdte beszédét: „Tudjuk, hogy Önök szeretik Magyarországot...”, s a továbbiakban erre támaszkodva éltette reálpolitikánkat, amellyel Romániában a néptestvériség ügyét előbbre vittük. A román néppel közösen vállalt hazafiságunk s a szomszédos Magyarország iránt érzett szeretetünk azonos alapja

anyanyelven és hagyományon túl már a szocializmus közös hite volt, nem csoda tehát, ha gyanútlan felfogásunkban fájdalommal eltelten, de a magyar kormánynak előlegeztünk bizalmat. Talán ha Rajk László kiáll az igazáért, ha visszautasítja a vádaskodásokat, akkor... No de nem erről értesültünk. Révai József különben Andics Erzsébet történésszel együtt felkeresett bennünket a segesvári ünnepek után Kolozsvárt. Elvezettem őket a már megnyílt Farkas utcai EME-levéltárba. Csak úgy találomra nyúlt egy iratcsomóhoz Andics Erzsébet, s csodálattal fedezte ott fel Metternich és az aulikus Jósika Sámuel erdélyi főkancellár személyi levelezését... Megígértük, hogy a vastag iratcsomó anyagáról másolatot küldünk tudományos felhasználásra (nem tudom, nem ellenőrizhettem már, vajon ez valóban megtörtént-e?). Ugyanilyen meglepetést keltettek a Bánffy-uradalmak színes mezőgazdasági tervrajzai is.

Nálunk ekkor kezdődtek a verifikálások, vagyis vizsgálat alá vetették a párttagokat, akár a kommunista, akár a szociáldemokrata pártból avagy éppenséggel a MADOSZ és a Frontul Plugarilor kereteiből származtak át a Román Munkáspárt kötelékébe. Feleségemet is kizsármagoltak egy verifikáló bizottságba, elő is készítették, s büszke volt megbízatására. Én arra voltam büszke, hogy nem hagyta magát „telefonilag” befolyásolni, s bizony nem egy összetűzése volt óvatosabb társaival, amikor nemcsak a magyar, hanem a román, sőt a zsidó na-

cionálizmussal is szembe találta magát, avagy a karrierizmus eseteivel találkozott. Más a volt brassói szolgárolányt tisztelte benne, aki a MADOSZ demokratikus nemzeti mozgalmában vállalt részt, én azonban ismertem egyszerű földműves családját, hiszen beletartoztam már, s a „széköl katona” elődök egyenességét és keménységét, az unitárius neveltség puritanizmusát és a szabad székely faluközösség igazságérzetét is becsültem magatartásában. Nemegyszer elébe mentem a Zápolya utcába, ahol egy kisajátított kúriában folytak a verifikálások, s nemegyszer éreztem úgy, hogy az aszszony, íme, politikában már fölém kerekedett... Nem maradt el az egyetemi és főiskolai vezető káderek (röviden ez volt a címzés) igazolása sem.

Az Egyetemi Könyvtár egyik termében gyűltünk össze, itt folytak a kihallgatások számos meghívott kartárs jelenlétében. Elnök: Mihai Dalea elvtárs Bukarestből. Volt az ilyen összejöveteleknek egy mindent tisztázó, forró erkölcsi hangulata. Nem bocsátották meg, ha valakiről kiderült, hogy a vasgárdával volt kapcsolata, Constantin Daicoviciu román egyetemi rektornak pedig egyenesen feltette a kérdést Teofil Vescan, a Bolyai Tudományegyetem fizika szakos egyetemi tanára, vallja-e még mindig a polgári nacionalisták romantikus dákoróman kontinuitási elméletét? Daicoviciu, a történetesen éppen római kori történész, világosan és őszintén válaszolt: szerinte ez az elmélet, ha még nem is bebizonyított, mégis

hasznos munkahipotézis, melynek segítségével új s újabb genetikai és helytörténeti ismeretek kerülhetnek napvilágra... Bende Bélától, a Protestáns Teológia rektorától valaki kihívóan megkérdezte, hogy kommunista párttag létére hisz-e Istenben? Erre már én is megmozdultam, s elmondtam, hogy kövendi lelkész korában hogyan vezette Bende Béla faluját a MADOSZ oldalára és a Falvak Népe olvasói közé, ez most a döntő, s csak hálásak lehetünk annak, ha a hívők közt is vannak elvtársaink a szocializmus építésében.

Végül rám került a sor. Világos képlet. Középosztálybeli származék, de a harmincas évek elejétől kommunista, az illegális KRP tagja 1935 óta. Voltak ilyen előnyeim az előttem vizsgáltakkal szemben, verifikáltak is, de az elnök megjegyezte, hogy van egy téves elméletem, mely szerint Észak-Erdély hovatarozását az antifasiszta háború román katonai eredményei döntötték el... Szerinte ebből az volna kiolvasható, hogy Horthyék, ha idejében kiugranak a német szövetségből, megtarthatták volna ezt a területet, holott ennek mint román földnek vissza kellett kerülnie a maga országába. A megjegyzés elhangzott, de feleletet nem vártak rá, a gyűlés zajlott tovább. Törhettem a fejemet, hogy ki s miért súghatta Daleának a fülébe ezt a talán a Világosság valamelyik régi cikkében eltemetett magyarázatomat a történelem forgásáról.

Túl voltam első kurzusaimon s a doktori értekezleten, megnyílt az EME levéltára is, ra-

gyogott a nyár, s kiérlelődött bennem az egyetem általánosabb nemzetiségi hatékonyságának, a népelet gyakorlatához való közelítésének gondolata. Előzmények voltak, ezekre hivatkozhattam. A Bolyai Tudományegyetem már az MNSZ népfőiskoláinak felállítása idején szabadegyetemet szervezett a munkásnevelés előmozdítására, s ugyancsak az egyetem külterjes szerepvállalását értékelhetjük a közgazdasági karon működő Gazdasági és Társadalompolitikai Intézet egy merész üzemismerteti kísérletezésében. A Kohn Hillel professzor vezetése alatt álló munkaközösség a vasúti műhelyek technikusaival és élvonalbeli munkásaival együtt vizsgálta meg az üzem munkáját a többtermelés szempontjából, s az anyagot *A munka termelékenysége a kolozsvári vasúti főműhelyekben* című tanulmánykötetbe foglalva 1948-ban az egyetem kiadásában megjelentette. A tanulmányírók (köztük Berényi Ádám, Földes László, Huszár Andor, Keszy-Harmath Sándor, Tóth Sándor) utat nyitottak az eladdig csak elszórtan jelentkező gyári szociográfiának, s a Világosság hasábjain méltán sürgette Jancsó Elemér a folytatást. Gaál Gábor vezetésével megszerveződött az egyetem Társadalomtudományi Intézete is, mintegy a régi Erdélyi Tudományos Intézet korszerű marxista változataként, a valóság kollektív kutatását tűzve zászlajára, s a Soós Ilona professzornő vezette Szervetlen és Analitikai Kémiai Intézet is annak tudatában folytatta az ércek és ásványvizek újszerű vizsgálatát, szakmunkákat

készítve elő, hogy Erdély mindeme értékes nyersanyagok klasszikus hazája.

Mindezt a nyitást szerettem volna tovább szélesíteni, és így az egyetemet közművelődésünk központjává fejleszteni, amikor összehívtam a dékánokat, s előterjesztettem elképzelésemet, hogy minden fakultás indítson népszerű, tömegnevelő szakfolyóiratot, így serkentve a középiskolás fiatalságot korszerű pályaválasztásra s főleg egyetemi hallgatóinkat közlésre tanulmányaik során. A terv váratlan helyeslésre talált. Az az élenjáró tantestületi fórum, amely tagadhatatlanul bizonyos óvatossággal (bizonyára fenntartásokkal is) fogadta rektori működésem megkezdését, most egyetértett velem, azaz – egy személy kivételével! Csehi Gyula tanulmányi igazgató tiltakozott a szorosan vett egyetemi munkakeretek túllépése ellen, felháborodásában felkelt, s elhagyta az üléstermet. Régi jó barátomról volt szó, sokat túrtünk együtt a román királyi diktatúra és a Horthy-időszak megpróbáltatásai közt, de talán az illegális pártkörökben, sőt az illegális sajtóban is ellene emelt – mindenképpen túlzó és elfogult – vádak készítették most arra, hogy mereven előírások, a szabad kezdeményezésekkel szemben gyanakvó s a nemzetiségi törekvéseket eleve megóvatoló, saját lényével ellentétesen is dogmatikus szélsőséges legyen... Amitől, azt hittem, az egyetemi pályára érve megszabadultam, a Bogdan-csoport szelleme most itt is elért. Rá kellett jönnöm, hogy a tanulmányi igazgató beiktatott diák-informátorokkal meg is figyeltet.

Nem találkoztam Csehi Gyula támogatásával egy másik nyári kezdeményezésem esetében sem. Ugyancsak az elmélet és a gyakorlat, a tanítás és a közélet közelebbhozása végett külön összegeket szereztem a minisztériumtól nyári-őszi diákkiszállások számára. A tanszékek professzoraival és más tanerőivel karöltve célul állítottam fel szakok szerint, hogy a tanévadbeli zárt egyetemi foglalatosság a helyszínen szerzett tapasztalatokat is feldolgozzon. Úgy véltem, a számunkra elméletet és gyakorlatot egybefogó marxista-leninista főiskoláztatás eszményét közelítjük meg, ha botanikusainkat havasi legelők ellenőrzésére, kémikusainkat a tordai és feketeerdői üveggyárak munkamódszereinek tanulmányozására, nyelvészeinket egy moldvai csángó nyelvtérképezésre (kerékpárt kértek, megkapták), filológusainkat régi székelyudvarhelyi vagy szatmárnémeti könyvtárak rendezésére, fizikusainkat és matematikusainkat múzeumok és iskolák elfelejtett tudományos eszközeinek és szakmunkáinak felkutatására, néprajzosainkat Kalotaszeg bejárására, közgazdászainkat falu-kutatásra és újabb üzemszociográfiai munkára ösztökélem. A csoportok el is indultak. Egyedül a filozófusok részéről kaptam visszautasítást. Körlevelelmet Gaál Gábor ezzel a szöveggel küldte vissza: „Nem szállunk ki!” Ismervén atyai jóbarátom, az egykori Korunk-szerkesztő szorult helyzetét az Utunk szerkesztőségében és a tanszéken is, mindkét helyen éppen Csehi Gyula fegyelmezte, e tekintetben nem feszegettem

tovább elképzelésemet, holott elsősorban a filozófusoktól vártam volna a gyakorlati tapasztalatok és irányadó elméletünk mindenkori öszegezését felső fokon.

A nyári helyszíni tapasztalatgyűjtés táblázatait, felvételeit, statisztikáit és főleg tárgyi bizonyítékait kiállításon készültünk bemutatni az októberi forradalom november 7-i évfordulója alkalmából. A központi épület tornatermét szemeltük ki erre a célra. Igaz, könyvtári olvasóteremnek akartuk ezt a tágas helyiséget átalakítani, de jeles vendégünk, Groza Péter miniszterelnök közbeszólt. Beült órákra, megnézte laboratóriumainkat, ellátogatott a szárnyépületben berendezett Ocskó Teréz Leányotthonba, s szóba elegyedett a diákokkal a folyosón, majd elmondta észrevételeit a rektorátuson. A tornateremmel kapcsolatos tervünk nem tetszett neki, saját pesti diákkorára hivatkozott, amikor is nemcsak jogot tanult, hanem sportolónak is edzette magát, s ránk szólt:

– Ne csináljanak betűragó kukacokat a mi drága ifjainkból és leányainkból, akik többségükben ma már munkások és földművesek gyermekei. Adjanak módot nekik, hogy minden szünetben vagy akár szabad idejükben is használhassák a nyújtókat meg a bakokat. A könyvek ott vannak a tanszéken és az Egyetemi Könyvtárban...

A kiállítás tervét azonban nem adtuk fel, ez úgyis csak rövid időre vette igénybe a tornaépületet. Egy kitűnő ifjú, Csendes Zoltán, az

egyetem statisztikai tanszékének tanára, vállalta a rendezést, s amit még láthattam az előkészületek során, az felülmúlta képzeletemet. A régészek és a néprajzosok látványos anyaga még hagyján, de a botanikusok több négyzetméternyi gyepet fejtettek le a havasról a maga hasznos vagy haszontalan növényzetével, a kémikusok saját üvegfűvésüket szembesítették a gyári termékekkel. Minden kutatócsoport kített magáért. Értékes ódon fizikai műszerek, pompás régi könyvek kerültek elő rejtekeikből, még az orosz nyelvszakosok is jelentkeztek a magyar irodalom orosz nyelvű s a szovjet írók magyar nyelvű fordításköteteinek bemutatásával. Térképek, színes táblák mindenféle... Sajnos itt a tanszemélyezettel magunkra maradtunk. Csehi Gyulának nem tetszett a tanulmányi szabványokat keresztező munka, Gáll Kálmán pedig, az egyébként pontos és gondos adminisztrátor, egyenesen rendzavarást látott a mozgásban (ki is készítették a diákok a falújságban, kiragasztva az egyetemépület képeslapját s megtoldva egy füstölgő gyárkémménnel, alatta felírva: „Gáll Kálmán egyeteme”).

Szép meghívót kaptam a *Hunyadi László* operai bemutatására. Rebivel együtt el is mentünk 1949. november 3-án az előadásra. A szünetben odaküldte az Utunk szerzői áttekintésre oldalas recenziómat Bányai László akkoriban megjelent *Harminc év* című, a romániai magyarság 1919 óta eltelt évtizedeit átfogó történelmi esszéjéről. A kefelenyomatban nem volt

hiba. Éppen csak sohasem jelent meg a cikk, de erről sokáig nem tudhattam. Hazaérkezve ugyanis három ember utánunk nyomult a lakásba, házkutatási felhatalmazást és letartóztatási parancsot lobogtatva. Hangtalanul tettünk-vetünk, felkaptam a pamlagról alvó Ferkő fiamat, és a másik szobában befektettem az ágyamba (fel sem ébredt), s hát mit is tegyek? Álltam az elvtársak rendelkezésére. Az egyik habzó dühvel dobálta szét gyanús könyveimet, míg rá nem talált az Apor-kódex hasonmás kiadására, ez kellett neki, fel is kiáltott diadalmasan:

– Titkosírás!

A komolyabbnak megmondtam, hogy itt valami tévedés van, különben is mentelmi jog véd mint nemzetgyűlési képviselőt. Legyintett, s csak annyit mondott, hogy mindössze kihallgatásról van szó, hamar hazajöhetek. Ebben maradtunk. Rebi kabátot borított vállamra, itt a kalap, mehettem az éjszakai jövevényekkel. Nálunk volt ekkor megszállva Benkő Samu, magára húzta a takarót, őt mintha nem is vették volna észre. Otléte megnyugtatott, családom támasza lesz, ha netalán napokig távol kell maradnom.

Le a lépcsőn, végig – szótlanul – az éjszakai csöndben, s a Majális utcán befordultunk az államvédelem épületébe. Még virradat előtt gépkocsin Bukarestbe vittek, együtt a szintén azon éjjel letartóztatott Antal Dániellal. Kereken húsz hónap múlva lerongyolódottan érkeztem vissza. Egy kis időre.

12

Első letartóztatásomat követően összesen 615 napot töltöttem előbb az államvédelem bucaresti épületének alagsorában, majd Jilava hírhedt várbörtönében. Amit a végül is céltalannak tűnt vizsgálat során vagy a cellákban átéltem, regényszerűen érdekes akár a kihallgatók személye s vallatásaik módja, akár a fogolytársakkal folytatott végtelen beszélgetések miatt, de mindez aligha tartozik az emlékirat műfajába, ahol mégiscsak a történelmi mozgás, a társadalmi kibontakozás vagy hátrálás, szóval egy mozgalmi korkép, a közügy s az egyes személyek ebben viselt szerepe tisztázandó. Maga a börtönélet: kirekesztés a történelemből, elzárás a társadalmi folyamatok elől. Megírtam már vagy élelőszóban elmondottam nem egy különálló epizódot börtönbeli élményeimből, most azonban arra vigyázok, hogy az egész zavaros és ellentmondásos személyi históriából is közösségi mondandóm lényegét, a romániai magyarság sorsmenetét hámozzam ki s örökítsem meg valamiféle tanulságul.

Egyáltalán: hogyan jutottunk annyian a Magyar Népi Szövetség, sőt a pártélet élenjárói közül ebbe a megalázó helyzetbe? Mert a legnagyobb titkolódzás ellenére is szerre kiderült, hogy Antal Dániellal nem maradtunk ketten a bajban. Vagy a kihallgató tiszték elszólásaiból, vagy a sokszor cserélődő cellatársak híradásá-

ból hetek–hónapok teltével felbukkantak a nevek: Kurkó Gyárfás is fogoly, Csögör Lajos és Méliusz József is, és talán a mi rejtélyes ügyünkkel függ össze Márton Áron gyulafehérvári püspök fogvatartása (róla legendák keringtek, önfeláldozó segítőkészségéről számoltak be alkalmi sorstársai). A legkevesbé sem gondoltam arra, amit évek múlva Goldberger Miklós, a párt egy központi aktivistája mondott el nekem bizalmasan: Rajk László arra a nyílt színen elhangzott vallomására, mely szerint a magára vállalt összeesküvésnek Romániába is elhúzódtak a szálai, a párt Rangepcz Józsefet, a Végrehajtó Bizottság tagját, gyorsan Budapestre küldte, s mert hivatalosan nem tudtak neki választ adni, egyenesen a fogoly cellájába vezették be... Rajk sem mondott nevet, hanem azt ajánlotta, hogy keresse csak meg a román párt is ellenfeleit a maga kebelében! Hogy ezeket éppen bennünk akarták megtalálni, arra lelkiismeretünk szerint nem következethettünk semmiből.

A kihallgatás nem is ebből indult ki. Amolyan szigorított verifikálásnak tűnt, ahogyan heteken-hónapokon át csak az életrajzomat s annak minden mozzanatát követelték rajtam, s ebben bizony véletlenül sem akadt támpont arra, hogy a Tito-féle ügyel engem is összekösenek. És én írtam, írtam a gyermekkoromtól csehszlovákiai diákkoromon, a MADOSZ antifasiszta munkájában való résztvételemen, a Horthy-időszakbeli tanítószágom kalandján és tartalékos katonai átképzésemen át az el-

lenállási mozgalomig, a felszabaduláskor viselt szerepemig s az MNSZ, végül az egyetem keretében végzett munkámig mindent, mindent, soha ki nem hagyva az erkölcsileg kötelező bírálatot és önbírálatot. Egyáltalán: fogságaim egész ideje alatt az egyenes szókimondás, a pontos közlés eszközével igyekeztem mindazt megvédeni, amiben mozgalmi részem volt, abban bizakodva, hogy tényközléseim segítgetik a többséget is a helyes tájékozódásban ott, ahol számára bármi homályos. Ez simán ment addig, amíg egy éjjel fel nem rángattak, s orromra a szokásos fekete pléhszemüveget rakva fel nem vittek egy liften valamelyik felsőbb emeletre, egyenesen egy ezredes elé. Kellemes légkör, egy kis civilizáció fogadott a rideg betonfülke után, s az ezredes elég udvarias volt. Olvasta (fordításban) életrajzomat, még gratulált is mindenhez, éppen csak megkért, hogy most aztán valljam be, milyen összeesküvésről tudok, milyen államellenes készülődésben vettem részt, mert már feltűnő, hogy mindazt gondosan elkerültem, amiről pedig nekik bizonyítékaik vannak! Igen, nem nekik van az én vallomásomra szükségük, hiszen – s itt az ezredes rámutatott egy páncélszekrényre – kezükben van az anyag, hanem nekem áll érdeklődésben a töredelmesség, Rajkkal való titkos szövetkezésem bevallása. Egy hét a haladék, gondolkozzam!

Elképedtem. Önéletrajzom megfelelő pontján az a különben jelentéktelen körülmény is szerepelt, hogyan fogadott minket Rajk Lász-

ló, akkoriban belügyminiszter, 1948 tavaszán a Keleti pályaudvaron, amikor is megismerkedtem vele, de hiszen sem azelőtt, sem azután nem találkoztunk többet egymással. A cellába visszatérve mindenesetre jobban aludtam, mint máskor, mert ha erről van szó, akkor akár már holnap haza is engedhetnek... Pedig az ezredesnél tényleg rejtőzhetett valami. A további kihallgatások most már egyenesbe kerültek, Rajkról volt szó jó ideig, s közölték velem, hogy létezik egy filmfelvétel a romániai küldöttség fogadásáról Budapesten, s azon bizony én Rajk Lászlóval kezet szorítok. Az ezredessel többet nem volt szerencsém (híre járt, hogy őt leplezték le valamiért, ilyen idők jártak, s elcsapták), s egy-két hét múlva megállt az egész menet. Hiába, még naptár szerint is meg lehetett állapítani, hogy sem ott Pesten, sem később, Rajk hivatalos bukaresti látogatásakor, nem kerülhettünk össze. A nyomozás azonban folytatódott. A Magyar Népi Szövetség lett a vizsgálat tárgya, olyan részletekig, hogy a felvett jegyzőkönyvekből akár meg is lehetett volna vagy meg lehetne írni a román demokrata erőkkal közösen küzdő s a szocializmust megalapozó nemzetiségi szervezet máig hiányzó szabatos történetét.

Honnan is tudom, hogy ilyen nagy száma volt az MNSZ-re vonatkozó jegyzőkönyveknek? Volt cellámban egy betonasztal, linóleumába elődeim malomjátékhoz való alaprajzot véstek. Társam, egy fiatal „ezredfia” hadnagy, mindig megkért, hozzak neki cigarettát, s

szerencséjére a vizsgálatot végző fiatal tisztektől sikerült is cigarettát szerezniem. A fiatalember (nevét elfelejtettem) titkosan szerzett gyufájával rágyújtott az ajándékra, én nem dohányoztam, ő tehát elszívta, s az idő telését jelzendő, odanyomtuk a tüzes csikket a betonasztalhoz. Öt fekete pont került egymás mellé, aztán alatta még egy sor, le a padlóig, ez már a tizenötödik sor volt, akkor abbahagytuk. Nem a kihallgatás állt le, hanem a csikk-foltok számára nem maradt több hely. Ezt a legényembert háborús büntettel vádolták. Elmondta esetét. Visszavonuló csapattestének volt két „zsidaja”, ezek bonyolították le az ezred mindenféle kereskedelmi ügyleteit Ukrajnában. Egy napon rajtuk ütött egy német őrség, s a helyszínén felkoncolta mind a kettőt. A vád szerint ő hozta oda a németeket, a maga előadása szerint meg akarta őket menteni, de nem sikerült. Lehet, hogy neki volt igaza, mert évek múlva, felmentetten, felkeresett. Szegényparaszti árva volt, katonáéknál nevelkedett, s a maga ízes moldvai táj szólásában rengeteg tréfás mesét és huncutságot mondott el nekem, gazdagítva román folklórismeretemet. Társunk lett a cellában egy jugoszláv partizán is, vaskos fekete montenegrói. A Dunát úszta át, hogy Romániában Tito ellen küzdhessen, Bukarestben egy Belgrád-ellenes lapot is szerkesztett, aztán lebukott azzal a gyanúval, hogy provokátorként jött át román területre. Verekedős legény volt, mindig négy ór jött érte, ha kihallgatásra hívták. Na, tőle a híres jugoszláv partizánharcok

mindennapjába kaptam betekintést (tudott már valamit románul), kegyetlen részleteket a német megszállók és a hazafiak véres összecsapásairól.

A kihallgatások során sok olyan kérdést tettem fel nekem, melyekből a megvizsgálandó problémák elég bő ismeretére következtethetem, de már a tények, jelenségek, történések megítélésénél csapdaszerű kiforgatásokra, nemegyszer torzításokra lettem figyelmes. Itt volt például mindjárt a felszabadulást közvetlenül megelőző kolozsvári németellenes mozgalom értelmezése. Senki sem tagadta, mindig is nyilvánvaló volt, hogy az Erdélyi Párt ama frakciója, amely angolbarát grófjaival antifasiszta táborunkhoz csatlakozott, a Horthy-féle kiugrás szorgalmazásával Észak-Erdélynek a magyar állam keretében való megmaradását kívánta előmozdítani, voltak is a csoporttal ilyen tárgyú vitáink, de az is számtalanszor tisztázódott már, hogy a munkásegységfrontra támaszkodó népi ellenállás a maga nemcsak magyar, hanem román erőivel is nem a határok ilyen vagy olyan megvonása érdekében sürgette a kiugrást s szabotálta az üzemek, a lakosság, a kulturális kincsek elhurcolását, hanem a demokratikus erők győzelmét szolgálta a hitleri fasizmus és annak minden szövetségese fellett. A Teleki-csoport nem érte el célját, a magyar kiugrás elkésett, de az ellenállásba tömörült népi erők a felszabadító szovjet és román hadsereget fogadva, már a világháború ideje alatt nemzeti különbség nélkül hozzáláthattak a

demokratikus Románia építéséhez. Hogy voltak-e olyan törekvések, amelyek Észak-Erdély átmeneti szovjet katonai kormányzatát meghosszabbítani s a Groza-féle demokratikus román közigazgatás bevezetését hátráltatni kívánták volna? Tagadhatatlan, hogy a Maniugárdák gyilkosságai s a román nacionalizmus folytatólagos megnyilatkozásai aggályokat ébresztettek a magyar lakosságban a bekövetkezőkkel szemben, de hiszen éppen ez volt a Magyar Népi Szövetség tudatos reálpolitikája, hogy megerősítse csatlakozásával a román demokratikus kormányzatot, s elejét vegye minden további nemzeti súrlódásnak! Ez a törekvésünk állandó felvilágosító munkát jelentett az aggályok eloszlatására, s természetesen kétoldali harcot akár a magyar, akár a román nacionalista gondolkodás, fellépés, agresszió ellen.

Úgy éreztem, sikerült nem egy félreérthető vagy éppenséggel félre is értett kérdést az ankét során tisztáznom, annak ellenére, hogy küszködtem a román nyelvvel, hiszen olténiai katonáskodásom óta tulajdonképpen csak most volt újra alkalmam a román fogalmazás árnyalataira, a kifejezéstechnika módozataira figyelni és ügyelni. Akármilyen kényes is volt nem egy régi vita felújítása (vizsgáztatóim többet tudtak nálamnál a kimondottan pártkörökön belüli, s főleg a kommunisták és szociáldemokraták közt lezajlott – nemegyszer heves – eszmecserekről), éppen e viták ismeretében vált egyre világosabbá az MNSZ döntő szerepe

minden vélemény közös nevezőre hozásában, a népi demokrácia megszilárdításában, a román–magyar együttműködés elmélyítésében s a szocializmus alapjainak lefektetésében.

Közben nem szűntek meg a célzások az állítólagos összeesküvésre, s szinte mulatságos volt, hogy fiatal „anketátor”-aim milyen fogásokkal tértek újra meg újra vissza a nyomozás e vesszőparipájára. Most már a Világosság cikkeit is felhozogatták, hivatkozva a kolozsvári színházban elhangzott MNSZ-ellenes támadásokra, a székelyudvarhelyi tüntetésre, az MNSZ nemzetiségi kiszélesítésének körülményeire, majd az „elvtelen magyar egység” leleplezésére... Mindez azonban éppen az én védekezésem malmára hajtotta a vizet. Hogyne, reakciós vagy legalábbis félrevezetett elemek ostromának voltunk kitéve, de hiszen éppen ennek leküzdésével, visszautasításával, leszerelésével teremtettünk bizalmat a haladó román demokrácia, az Országos Demokrata Arcvonal oldalán s a pártban, melyhez magam is tartoztam! S itt meg kellett magyaráznom a fáziskülönbséget politikánk két szakasza közt. Előbb minden lehetséges erőt, tehát személyt, intézményt, egyházat, társadalmi réteget mozgósítanunk kellett saját vezetésünk alatt akár a magyar restaurációs törekvésekkel, akár a Maniu-féle román ellenzékkel szemben, amely a magyar jobboldali erőket is maga mellé akarta állítani. Ez volt történelmi szerepünk első felelős szakasza. A népi demokrácia hatalmának megszilárdulása s az MNSZ-nek a hatalomban

való osztozása idején, tehát egy második, fejlettebb szakaszban, már a szocialista továbbmenetelre nyitott legszélesebb dolgozó rétegek – a nagy népi tartalék – felszínre hozásával, így a falusi szegénység bevonásával kellett szervezetünket új feladatokra is alkalmassá tennünk. Szóval jól-rosszul előadtam mindazt, ami realpolitikánkat minden szakaszban megmagyarázza az antifasiszta kolozsvári ellenállástól a szovjet katonai közigazgatás alatt megteremtett népi demokrata alapokon át a Groza-kormány megerősítéséig, majd a szocializmusra való átérés forradalmiságáig. Lelkiismeretem most már nyugodt volt minden tekintetben: megvédtém mindazt, amiért társaimmal együtt éltem. A vizsgálatot folytató karhatalmi közegek azonban nem ezt várták. Mindez csak mellékkörülmény, esetleg leplező színfal volt egy fantáziájukban kiszínesedett nagy Titok, egy rejtett Államellenes Összeesküvés, a szocializmus és a Szovjetunió ellen irányuló erdélyi Puccs még mindig be nem bizonyult koncepciójához viszonyítva.

Vagyis: a nyomozás holtpontra jutott.

Még olyan könnyen kisiklatható témáról is világos volt részemről a magyarázat, mint amilyen a nagy felhajtással rekonstruált, megdramatizált, lerajzolt találkozás volt Gyöngyösi Istvánnal, a bukaresti magyar ügyvivővel. Én a fiatal diplomatát még Budapestről ismertem, Arató Andrásnak, a Magyar Nemzet szerkesztőjének 1943-ban meglátogatott társaságából. Úgy 1946-ban történhetett, hogy áthívott a

szomszédból Méliusz József, Gyöngyösi itt van nála, jöjjenek. Egymás mellett laktunk a Pasteur utcában, csak egy rozoga kerítésen kellett átbújnom, s Méliuszéknál voltam. Kereskedelmi ügyletről volt szó, Kurkó Gyárfás megbízásából Méliusz arra akarta rávenni a magyar ügyvivőt, hogy adjon kedvező jelentést Nagy Ferenc akkori magyar miniszterelnöknek az MNSZ-ről egy kukoricaszállítási vagy hasonló külkereskedelmi üzlettel kapcsolatban. Bonyolultnak hangzik, holott egyszerű volt a dolog. Groza miniszterelnök román részről 3 százaléki részesedést ígért az MNSZ javára Románia és Magyarország kereskedelmi forgalmából, s ezt magyar részről Nagy Ferencnek is jóvá kellett volna hagynia. Igen ám, de a kisgazdavezér nem volt hajlandó hozzájárulni a „kommunista” MNSZ pénzügyi támogatásához. Akadt egy megoldás: ha ugyanis én kijelentem, hogy az így javunkra eső összeget kimondottan és csakis közművelődési célokra fordítjuk, folyóiratokra, színházakra, népfoiskolákra, akkor megkaphatjuk Budapest beleegyezését. Szívesen mondtam igent, a Groza-féle ajándék Nagy Ferencék hozzájárulása esetén lényegesen alátámaszthatta kulturális munkánkat. Ennyi volt az egész. Most a nyomozás alaprajzot készített a szobáról, ahol a találkozás történt, s meg kellett jelölnöm, ki hol ült, honnan hozták be a feketekávét... Mint valami krimiregényben a gyilkosság helyszíni lejáté-
sa, olyan volt ez az eljárás, de hát még itt sem volt semmi rejteni való, s reméltem, hogy az e

tárgyban bizonyára szintén kihallgatott Méliusz sem téveszti el az ajtót és az ablakot. Az MNSZ gazdasági osztályának működését nem ismerem, máig sincs fogalmam arról, hogy a Groza-féle juttatás a két ország közti áruforgalomból nekünk mennyit jövedelmezett, annyi azonban bizonyos, hogy akárcsak a szeggyűjtés, ilyen kereskedelmi ügylet is enyhítette anyagi gondjainkat mindaddig, amíg közművelődési eszközeink és intézményeink be nem kerültek az állami költségvetésbe.

Az egész MNSZ-felülvizsgálat előírásos próbával zárult. Lent a cellában előre figyelmeztettek, hogy ez lesz a sorozatos kihallgatás befejezése: felvisznek, s örséget állítva mellém két nap, két éjjel nem hagynak aludni, míg csak be nem vallom bűneimet. Hát tényleg felvittek. A vizsgálat szobájába hozták utánam az ételt, innen csak szükségletemet végezni mozdulhattam ki, egyébként szabad beszélgetéssel telt az idő. Az „anketátorok” hivatalos idejük szerint váltogatták egymást. Aki legtöbbet volt velem, egy talán nagyváradi, magyarul tudó vagy éppen magyar ember (németesen csengő nevét egy képeslapról olvashattam le, melyet előttem gyanútlanul olvasott, de ezt a nevet nem jegyeztem meg), egészen barátságosan megmondta, hogy kihallgatásaim jegyzőkönyvei tulajdonképpen kimerítették a tárgykört, legfeljebb valami végszót tehetnék még hozzá, esetleg a várva várt töredelmes vallomást özszeesküvői szerepemről... Papiros, ceruza volt előttem, időnk is volt elég, rajzolgatni

kezdtém. Furcsa, hogy mi jutott eszembe, de feleségem faluját térképeztem fel, az erdővidéki Vargyast. Gondosan megjelöltem a római kor nyomait, a Szent László korabeli Kakasborozdát, ezt az erdőkön átvágó sáncvonalat, a Daniel-kastélyt, a valamikor lármafát hordó Látóhegyet, a tatárok betörésére emlékeztető utcát és hidat, a székelykapukat. A rajz sikerült, a kihallgató tisztnek egyenesen tetszett. Hirtelen ötlettel megkért, nahát, így rajzoljam le neki magánhasználatra a Magyar Népi Szövetség szervezeti keretét, osztályait, hatókörét s a vele kapcsolatos társadalmi és politikai vonatkozásokat. Kérését azzal támasztotta alá, hogy eddig leadott anyagom szinte áttekinthetetlen, rajta akar eligazodni éppen az én érdekekben. Jól van. Magamat erőszakkal, azértis, ébren kívántam tartani, s ez a vázlat néhány órára el is űzte a már erősen környékező álmot.

– Nagyszerű! – mondotta a hadnagy vagy főhadnagy, már nem tudom a rangját. – Ez tehát az az összeesküvés!

– Bocsánat! Ez a Magyar Népi Szövetség, ahogy kérni tetszett!

– Jó, jó, ki hogy fogja fel... – válaszolta rejtelmesen.

Többre nem emlékszem. Egy erre a célra termett, hatalmas alak vitt le karjaiban, harmadnapjára a cellában ébredtem fel. Azt hittem, most már nyugalmam lesz, de megint felrendeltek. Váratlanul egy ismeretlen, magas rangú tiszt jelent meg, s alaposan lehordott. Hogy én kigúnyolom az ő alárendeltjeit, mert

talán kevésbé iskolázottak, s összeesküvésnek állítok be olyasmit, ami mindvégig közismerten legális, pártszerű működés volt, de a lényegét, hogy én éppen anyagomtól eltérően, sőt azzal szemben egy összeesküvés vezetője voltam, azt elhallgatom... Választ nem várva, levitettem.

Néhány nap múlva számos más fogollyal együtt erős katonai fedezettel kiszállítottak a múlt században Bukarest védelmére épült erődítménybe, Jilavára. Akikkel együtt tettem meg az utat, azt suttogták, hogy ezzel kihallgatásuk, tehát az enyém is, véget ért, jön az ítélet avagy a hazabocsátás. A lezajlottak után nem volt kétséges előttem, hogy az utóbbi következik, s a fényes kék eget azzal a bizalommal néztem, a friss levegőt azzal az örömmel szívtam magamba, hogy nemcsak az én ügyem tisztázódott, hanem győzött a mi reálpolitikánk is, a MADOSZ, az antifasiszta ellenállás, az MNSZ igazsága.

Egy boltíves folyosóba vezettek. A félhomályban le kellett vetkőznöm meztelenre, az őr kitapogatta holmimat, nincs-e benne tű, szeg, zsinór, papír, ceruza vagy hasonló veszélyes tárgy elrejtve, s csak ezután nyílt meg előttem egy tömör deszkaajtó. Ruhámat gyorsan magamra kapva, hatalmas hodályba léptem. Jobbfelől egy feketére öregedett faállvány földszintjéről és emeletéről harminc kíváncsi arc meredt rám. Ösztönszerűleg meghajoltam, és nevemet mondtam. Valaki megismert, felkiáltott, s hangos szóval megtoldta bemutatkozásomat, szinte szertartásos udvariassággal üdvö-

zölve a kolozsvári magyar egyetem rektorát. Pásztai Géza volt, kolozsvári ügyvéd, a valamikori Kós Károly-féle Magyar Néppárt Deutsek Gézája, mai nevén egyik szociáldemokrata ellenfelünk. Itt természetesen nem a volt ellentétek számítottak, hanem a börtönbeli kollegialitás. Nem adhatott helyet maga mellett az emeleten, mert régi szokás szerint legalul, az ablaknál kellett kezdenie minden jövevénynek a sort, de az itt töltött egy esztendő alatt csak felkerültem melléje, s hatalmas fekete pokróca alatt helyet találtam, ha nagyon hideg volt. Sok érdekes dolgot beszéltünk meg, sakkoztunk kenyérbélből gyúrt figuráival, egyszer össze is vesztünk Ady Endre értékelése körül; hihetetlen, de ő még valahol Ábrányi Emilnél tartott.

A társaság érdekes volt. Szokásommá vált mindennap mással bővebben ismerkedni, abból az elgondolásból kiindulva, hogy minden emberben nemcsak más és más táj, családi világ, műveltség, szakma, felfogás, hanem más és más fátum, egy-egy egész regény is található. Felül a priccs sarkában, a legelőkelőbb helyen, egy még jó karban levő tábornok ült. Ritkán jött le, s mindenki tudta, hogy vasárnapot és csütörtököt kivéve naponta mikor, mely órákban fogad. Betartottam az etikett szabályát, illendő időben látogattam meg. Támpontjáról csöndesen figyelte – évek óta – a nyüzsgő és változó lakótársakat, mindenkiről epészet tudott elmondani, többek közt tőle hallottam (kikötötte, ne szóljak erről senkinek!), hogy „e

rendszer bukása esetén” a jelenlevő régi nagyságok közül ki milyen új tisztséget, miniszteri posztot, kormánytagságot óhajt elfoglalni... A sarokban szerzett tekintélyét különben esztendőök múlva *Szárnyas oltár* című gyomai könyvecskében per „A tábornok” örökítettem meg, börtönbeli „szép életünk”-ről emlékezve. Leghűbb barátja, akit külön időkben is vendégül látott kis kenyérdarabkákra rakott babszemekkel, egy Párizs mellett, Saint-Cyr különleges iskolájában nevelkedett magas rangú vezérkari tiszt volt, akit fejsebesülése következtében sokszor görcsök kínoztak, de tiszta pillanataiban érdekes előadásokat tudott rögtönözni egy szerinte létező hetedik érzékről, amely az agyban székelve szervezőképességet ad állatnak és embernek.

Legtöbbet egy Ioan Mărtinaș nevű moldvai katolikus pappal sétáltam fel s alá hodályunkban. Magas termete, szőkés-vöröses haja, kerek arca messziről elárulta, hogy csak csángó eredet lehet, de nem beszélt magyarul, s hogy talán valamicskét mégiscsak tud, azt akkor vallotta be, amikor elmondotta, hogy egyetlen esetben, egy haldokló öregasszony esetében, magyarul is gyóntatott. Úgy vettem észre, a csángó kérdésről nem szívesen beszél, s hogy nem kedvel minket, az menten kiderült, amint a magyar szentek kerültek szóba. Én ugyanis arra kértem, miután megtudtam, hogy Genuában egyházi főiskolát végzett, mondja el nekem egyes szentek életét. Előrebocsátottam, hogy nem vagyok hívő, de nem egy szentben kiváló

embert, működésében hasznos és szép emberi teljesítményt tisztellek, így szívesen hallanék egyet-mást a hippói Ágoston, a montecasinói Benedek és az assisi Ferenc sorsáról, tevékenységéről. Megértett, okosan beszélt választottjaimról, de egy mellékmondatban türelmetlenül „politikai álszent”-nek minősítette a magyar Szent Istvánt és Szent Lászlót... Az együttlét fegyelme megkívánta felesleges idegességek elkerülését, beszélgetésünk itt megszakadt.

Egy éjszaka, jóval éjfél után lehetett, dübörögve kinyílt az ajtó, s egy szűz-meztelen öreg ember sétált be riadtan (holmiját csak reggel lökték be). Gépiesen, egyszerre emelkedett fel fekvőhelyéről mindenki. Döbönt csönd után adogatni kezdtek mindenünnen gatyát, trikót, nadrágot, szalmapapucsot, s az öreg valahogyan felöltözködött. A kivételes megjelenés kivételes helyet is szerzett neki, s a rekedten el-suttogott nevet csak akkor kapiskáltuk, amikor a remegő vendég végül is nyugodtan beszámolhatott magáról. Ioan Flueraş volt, az Adeverul című magyarországi román munkáslap valamikori szerkesztője, az 1919-es erdélyi Román Kormányzótanács tagja, mondjuk ki: jobboldali szociáldemokrata pártvezér. Történelmi beszélgetőtársat kaptam benne. Jó hetvenéves lehetett, hamar összeszedte magát, s érthető, hogy elmondattam vele egész életét. Magyarul beszélt, s őszintén.

– A romániai szociáldemokrata párt kettéhadsadása előtt – mondotta – egy munkásküldött-

seggel jártam Pétervárt is, találkoztunk Sztálinnal, a nemzetiségügyi népbiztossal, később azonban elvált utam a kommunistákétól. Úgy hittem, hogy parlamentáris úton hamarabb buktathatjuk meg a kapitalista rendszert, de tévedtem, s ma bármikor hajlandó volnék a kommunistákkal együttműködni, mert megvalósították azt, amiért mi hiába hadakoztunk. Felajánlottam magam most is, a kihallgatáskor, de már öreg vagyok, s bennük csak az van, hogy én a „bolsik” ellen küzdöttem...

Ez volt a lényeg, amit meg tudtam tartani a fejemben, a többi szó elfolyt, kár, legalább jegyzeteket készíthettem volna.

Telt az idő, egy résen át megleshattük a szomszédos termék sétára eresztett foglyait, ők is megtanulták, hogyan adjanak jeleket nekünk. Valójában teljesen egyedül voltam. Egyetlenegyszer történt meg, hogy egy bányász is bekerült, aki a beszélgetések során itt is, a mélyben, kommunistának vallotta magát, de hamar elment, talán hazaengedték. Figyeltük az ablakunk deszkái alatt rejlő fecskefészek zsibongó életét, újra itt volt a nyár.

Beszóltak, cókómókkal együtt jöjjenek ki. Mi ez? Ilyenkor izgalomba jött az egész terem, találgatások mindenfelé, búcsúzkodás. A kongó folyosón át tágas előterembe vezettek, itt már egy asztal mellett találtam Antal Dánielt és akiről nem is tudtam, hogy idekerült: Kakassy Endrét. Emlékezetem itt kihagy, társaim mindenestre közölték, hogy az irány: haza! Agyonfoltozott, mégis rongyos ruháinkban fes-

tői képet nyújthattunk, volt is kacagás, amikor az ugyancsak a börtön mélyéből előkerült Vidovszky nővérek (Erzsébet gépírónk és titkárnőnk volt az MNSZ központjában, húga nem tudom, hogyan keveredett ügyünkbe) megláttak minket, s mi őket mustrálhattuk végig. Gépkocsiba ültettek, a belügyminisztérium épületében a férfiakat megborotválták, a nők rendbe hozták hajukat, rövid tanácsadás következett, s egyenként kibocsátottak minket egy hátsó vaskapun. Utolsó voltam, társaim eltűntek, én ott álltam egy pokróccal a kezemben, amit még a kezdet kezdetén Rebi küldött utánam, de az őr rám szólt, menjek innen, itt tilos álldogálni! Hát mentem is, zsebemben a harmadosztályos személyvonati jeggyel, egyenesen az állomásra. Pénzem nem volt, hogy akár egy táviratot feladjak, s Tövisen várnom kellett a csatlakozásra. Ekkor kötöttem meg életem első és utolsó üzletét. Pokrócomat eladtam egy parasztasszonynak pontosan annyiért, amennyi a gyorsvonati pótjegy ára. Befut a gyors, s az egyik ablakból Antal Daniék integnek. Sikerült még a fővárosban pénzre szert tenniük, s egyenesen a gyorsba ültek be. Együtt érkeztünk Kolozsvárra, ők kocsit fogadtak, s váltig invitáltak, de szűk volt a hely, s nem akartam elárulni, hogy hozzá sem tudnék járulni a fuvarhoz. Egyedül indultam haza, fel a Pasteur Intézet mögé.

Az utcai deszkapalánk repedésein át gyerekek lesték a szemközti udvaron lejátszódó focimeccset. Sorra megforgattam a fejüket, lám,

nincs-e köztük az én ilyesmire kíváncsi Andri-som? Nem volt köztük. Délfelé járhatott az idő, s nálunk a villa bezárva. Fordultam jobbra, fordultam balra, hát jön a Pasteur Intézet lakatosmestere. Ablakából észrevett, s most szó nélkül felfeszíti a zárat. Beenged, s közli, hogy az enyéim éppen Vargyason vannak. A nap: 1951. június 22., megköszönöm a segítséget, s még be sem lépek az előszobába, jön fel a kerti lépcsőn a szakácsnő a szomszédos kolostorból, mely közben diákinternátussá alakult át, jön az asszonyság, aki viszont nem más, mint a „harmadrendűek” volt zárdafőnöke.

– Isten hozta Magnificenciádat! – köszönt rám respektussal, s máris ebédet ajánl fel, tekintetbe nem véve ő-rongyosságomat. Megköszöntem a figyelmet, de most fürödni akartam és aludni, aludni saját ágyamban. A kedvesnővér még felvilágosított: a család ép és egészséges, éppen csak a lakást kellett közben megosztani egy katonatiszt családjával, de ezek sincsenek a városon, egyedül vagyok a házban. Tényleg, két szoba lezárva, könyvtáram az előszobában, de a konyha, a fürdőszoba és a belőle nyíló hálószoba tiszta, szép, még a gyermekek játékaik is rendben a helyükön. Ferkő indián pajzsa akadt a kezembe, na, gondoltam, ezt már bizonyára a kisebbik örökölte tőle... Megfürödtem, lefeküdtem. Az ajtót odakünn nyitva hagyhattam, mert kopogásra ébredek. Idegen házaspár állít be, Rebi egy levelezőlapját lobogtatva igazolványként. Rebi Triumfjári munkatársa, Tóth Sári és férje, Lajos.

Elcsodálkozom. Triumf-gyár? Igen, feleségem az én letartóztatásom után odakerült, most szabadságon van. A gyárban terjedt el a hír, hogy hazaérkeztem, valaki meglátott az utcán. Azonnal összeadták a pénzt, ezt hozták el.

Így jutottam pénzhez. Kedves vendégeim magamra hagytak, s én hófehér inget vettem elő, nyakkendőt csavartam fel, és a hőség ellenére felöltöttem a szekrényben talált fekete ruhámat. Egy plakátról olvastam le hazajövet, hogy ma este a Székely Színház vendégszerepei, s ha már pénz van a zsebemben, elmegyek, megnézem. Móricz vagy Tamási darabját adták? Már nem emlékszem. Lógott rajtam minden, feltűnést kerülve beültem az egyik üres sorba. Az első szünetben leszalad hozzám Tompa Miklós, és színiegyüttese nevében köszönt, megölel. A darab végeztével kint az előcsarnokban vár rám Nagy Pista a feleségével, Bözsivel; felfedeztek a nézők sorában ők is, talán kirítt fehér arcom a nyári képből. Együtt mentünk egy darabon, de hát miről beszéltünk volna? Nagy Pista csak hebegett, mit csináltunk? hol voltunk? mire jutottunk? Megnyugtattam, győztünk, s még a párttagságom is rendben.

A főtérről lekanyarodtam a posta felé, s még aznap késő este táviratot adtam fel feleségemnek. A blankettát Vargyason megőrizték, a szöveg itt van: „Rebi, maradj a gyerekeknél nyugodtan szabadságod végéig. Én itthon mindent elintézek, csak júliusban megyek Vargyasra. Ölel Edgár.” Szabadulásom örömhírét

másként is megfogalmazhattam volna, de érzelmi dolgokban mindketten szemérmesek vagyunk, a szükséges tényközlésből úgylátólag kitűnő minden. Jobb is, gondoltam, hogy nem láttak meg úgy, ahogy beállítottam, s kisértés összeszedve magamat (kifeküdtem a napra is barnulni), tényleg csak Rebi szabadsága végén mentem a fiúk után, Rebi ugyanis azonnal hazajött. Csöndes megilletődéssel fogadtak a Máthé családban, sorra jöttek a rokonok, a szomszédok kézszerítésre. A kis Andrist a mezőről hozták haza, feketére sült kölyök, óvatosan nézett végig, aztán mély tájszóval megkérdezte:

– Maga az én apám?

Visszatérve Kolozsvárra felkerestem az egyetememet, ahol némi vonakodás – a minisztériumi jóváhagyás kivárása – után visszahelyeztek tanári állásomba. Pártbeli szerepemet mint egy marxista–leninista szeminárium előadója folytathattam, a Nagy Nemzetgyűlés titkárához intézett levelemre azonban, melyben mint Szilágy megye annak idején megválasztott képviselője szolgálattételre jelentkeztem, nem kaptam választ. Ellátogattam az MNSZ kolozsvári szervezetéhez s a Világosság új, főtéri szerkesztőségébe is, de olyan hűvösen fogadtak, hogy többet nem néztem feléjük, s most már minden közéleti szereptől távol, kizárólag a tudománynak s tanári hivatásomnak szántam magamat. Elfordulásomat a közügyektől különben is érthetővé tette, hogy kényszerű távollétem alatt idekint azok is kidőltek az

MNSZ éléről, akiket Kurkó Gyárfással szemben az 1947-es, majd folytatólag az 1948-as kongresszus emelt előtérbe. Csákány Béla is, Kacsó Sándor is süllyesztőbe került, közéleti vezető szerepük párttagságukkal együtt oda veszett, s míg előbbi legalább az egyetemen kapott új elhelyezést, utóbbi életszínvonal alatt maradt nyugdíjának pótlására tyúktenyésztéssel próbálkozott... Takáts Lajos is kikerült mindenből, csak tanári állását tarthatta meg, de ő legalább párttagságát újra kiverekedte. Az MNSZ immár jelentéktelen formai alakulat volt minden politikai súly, erkölcsi fedezet, sajátos veret nélkül.

Izgatott több velem egy időben letartóztatott társunk várható hazatérésének elmaradása is. A jugoszláv kapcsolat, a Rajk Lászlóval való szövetkezés vádja nyilvánvalóan megdőlt, jómagam a hosszan tartó vizsgálatból azzal a meggyőződéssel kerültem haza, hogy az MNSZ ügyében is feltisztult a látóhatár, de éppen ezek után semmiképpen sem tudtam megfejtetni, miért nem bocsátották Kurkót, Csögört és Méliuszt is szabadon. Óvatos kérdezősködéseinkre, a családok beadványaira nem kaptunk egyenes választ. Gyárfás felesége gyárban dolgozott, akárcsak az én feleségem, Csögörné felszólításra, fiai érdekében elvált urától, Méliusz felesége pedig, Klári, minden javából és reményéből kifosztva öngyilkos lett.

Arról, hogy ki s mi mozog a háttérben, csak közvetett értesülést szerezhettünk. Itt volt az egyre aggasztóbb Gaál-eset. Marxista akadé-

mikusunknak 1950-ben *Valóság és irodalom* címmel tanulmánykötete jelent meg, s néhány elismerő recenzió után – még távollétemben – váratlan kritikaszorozat zúdult a munkára, a szerzőt pedig fantasztikus vádakkal kizárták a pártból. A támadást személyesen maga Iosif Bogdan indította el, s egyre élesedő éllel követte Sőni Pál a Romániai Magyar Szóban, Csehi Gyula az Utunkban, majd – most már az „antimarxista” jelzővel operálva – Robotos Imre a kolozsvári *Irodalmi almanach* hasábjain megjelent támadó írásával. A sajtókampány ugyan önbíráló védekezésre készítette Gaál Gábort, de volt elmarasztaló szava kritikusaival szemben is, nem volt tehát meglepetés, hogy visszautasították kizárásának megfellebbezését. A pártvezetőség és közénk furakodott ék, a Bogdan-csoport, újra győzelmet könyvelhetett el. (Csak évek múlva került sor a manipulált kritikusok meakulpájára, ekkor már mindhárman bevallották, hogy cikkeik „megrendelt írások” voltak, Gaál azonban már nem volt az élők sorában.)

A történetek folytán elkerülhetetlen késésekkel megválaszoltam a távollétem alatt gyanútlanul lakásunkra vagy éppenséggel apósomékhöz Vargyasra befutott érdeklődő, aggódó, felvilágosítást kérő családi leveleket. Postafordultával jöttek meg külföldről a válaszok, körülírással jelezve, hogy megsejtették hosszú hallgatásom okát. „Nagyon örülök, hogy rejtekhelyedről előkerültél” – írták Pozsonyból, édesanyám pedig Karlsruhe városából költe-

ménnyel válaszolt (ezt nem kaptam meg, csak további levelezésünkből derült ki, milyen lehetett az elvesztett lírai válaszadás). Erélyesen kellett lepecsételt könyvtárszekrényem kinyitását szorgalmaznom, s írásbeli folyamodványomra az 1949-ben elvitt könyvekből visszakaptam 1, azaz egy kötetet, de ami fontosabb volt, Móricz Zsigmond címekre érkezett és elkobozott 9 leveléből is visszaadtak 8-at, ezeket később a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum Móricz-gyűjteményében helyeztem biztonságba.

Újra kezdődött az élet. Egy ideig póttantárgyak előadására fogtak, így német nyelvet kellett tanítanom, hovatovább azonban nekiláthatam történelmi kurzusomnak, Nagy István rektorsága alatt folytatva Románia és benne Erdély újkori történetét. Közben nekiláttam egy már Jilaván elgondolt tervem végrehajtásának: kiadni magyarul egyik kelet-európai eszményképem, Nicolae Bălcescu írásainak és leveleinek szemelvényes gyűjteményét, különös tekintettel a román politikusnak az 1848-as bukaresti forradalom leverését követő magyarországi szerepére, tárgyalásaira a magyar forradalom vezéreivel s megegyezésére Kossuth Lajossal, áthidalva a román és magyar nép közt kölcsönös hibákból kifejlődött ellenségeskedést. Közvetlen alkalmat a kötet megjelentetésére a neves publicista halálának századik évfordulója szolgáltatott volna. Megint a könyvtár csöndje! Mindent elolvastam, ami Bălcescu személyére és korára vonatkozott, s azt a ki-

szemelt anyagot, melyet kérésemre Kelemen Béla és András János románból, Ősz Dénes franciából fordított magyarra, összehasonlítás és ahol kellett, stilizálás után a magyar olvasónak szánt magyarázó jegyzetekkel láttam el, egyes eltorzult személynevek megfejtéséről nem is szólva. Ha a kötet kellő időben, még 1952-ben megjelenik, hasznosan egészíti ki s a könyvárusi forgalomban jórészt pótolja I. Tóth Zoltán közben Budapesten kiadott Bălcescu-szemelvényeit, s meg kell mondanom: megelőzi a centenáriumról elkésett román kiadványokat. Nem tehettem róla, hogy életem egy újabb, váratlan fordulata következtében a gonddal előkészített kötet csak négy esztendő múlva láthatott napvilágot.

Életrendünk megváltozott. Rebi távollétemben letette a vasesztergályosi vizsgát, majd bérszámfejtő lett a Triumf autógyertyagyárban, s a heti váltás szerint reggel, délután vagy éjjel a Budai Nagy Antal utca végén berendezkedett új gyárat kellett időben elérnie. Én az egyetemre vagy a könyvtárba jártam be, Ferkő a líceumba sietett, vagyis szétfutottunk naponta, s csak Andris maradt otthon, azaz inkább az utcán és a környékbeli kertekben kószált kis barátaival. Hétköznapi hárman „férfiak” a Bolyai Tudományegyetem kantinjában ebédeltünk, ott, ahol valamikor a Zokogó Majomhoz címzett vendéglő fogadta kétes vendégeit. Fűződtek ide illegális találkozók emlékei is, de igazán híressé a nyomott, félhomályos helyiségeket Bálint Tibor *Zokogó Majom* című regé-

nye avatta. Vártuk mind a vasárnapokat, amikor boldogan együtt lehetett a család.

A visszaállt bizalom jeleként fogtam fel, hogy 1952 augusztusában a városi pártszervezet egyetemi aktivistaként felvilágosító munkára küldött ki a Szamos bal partján elterülő 27. számú körzetbe, ahol több más társammal együtt a készülő új alkotmánytervezet s ezen belül a felállítandó Magyar Autonóm Tartomány kérdéseit kellett a lakosokkal megvitatnunk. A Türr utcában s környékén két, olykor három nyelven is mutattuk be a tervezetet, és feltett kérdésekre válaszoltunk a kertekbe, udvarokba összehívott szomszédsági gyűléseken. Néhány jelentésemet erről a munkáról, a megvitatott kérdésekről máig őrzöm. Ment minden a maga kívánatos, valóban demokratikus útján, bár néhány jel figyelmeztethetett volna a készülő villámcsapásra. Elöttem ismeretlen háttérrel és vádemelésekkel folyt már a támadás Luka László ellen, ilyen feldolgozásra kaptam is meghívót, de egyszerűen nem mentem el. Jobboldali elhajlásról beszéltek, a beállítás megdöbbsentett. A Tito-ügyet és a Rajk-ügyet fegyelmezetten, pártmeggyőződésből még elbírtam, de húsz hónapos meghurcoltatásom tapasztalatai után kellő fenntartással függetleníteni tudtam már magamat a mindenképpen fájdalmas Luka-ügytől, annál is inkább, mert nemzetiségi reálpolitikánk kifogástalan pártirányítóját tiszteltem a megbuktatott kommunista politikusban. Egyenesen személyem ellen irányult azonban az a támadás, mellyel Csehi

Gyula a rektor elé rendelt, nacionalizmus vádjával, mert egy értekezleten én, a párttag „barátom”-nak mertem nevezni Jakó Zsigmond történész kartársunkat. Még az sem tűnt fel fenyegetőnek, hogy egyik tanítványom, egy balos jelszavairól ismert leányzó, tüntetően nem fogadta köszönésemet az egyetem épülete előtt (a leányoknak, beidegződött szokásom szerint, mindig előre köszöntem).

Még megérhettem azt az örömet, hogy Andris fiamat személyesen íráthattam be az első elemibe a Brassai Sámuelről elnevezett líceumban, ahol bátyja is tanult. Másnap történt? vagy harmadnap? Egy régebbiről szociáldemokrata munkásnak ismert férfi, most államvédelmi detektív keresett fel a tanári szobában, közölte velem, hogy letartóztat, s szótlanul felkísért lakásomra, ha jól emlékszem, hogy ruháim megvegyek magamhoz ... Újra elbúcsúztam szeretteimtől, óvatosan, hogy a fiúk mit se sejtessenek, s irány megint az államvédelem épülete a Majális utcában. Mit akarhatnak tőlem? Összeomlott minden reményem.

13

Második letartóztatásom, majd ítélet után fogóságom együtt pontosan és kerekén 1000 napig tartott. Véletlen? Kiszámított idő? Nem tudom. Egy ilyen kerekdedség valamelyes logikára volna visszavezethető, de én többéves meghurcoltatásunkban legfeljebb fantáziát (s mögötte egy rejtélyes intrikát) tapasztalhattam, logikát nem, s így maradjunk a véletlennél az ezres kerek szám esetében.

Nagy dubában kucorogtunk többen is, ez amolyan kívülről ráfestett ablakú, valójában vaksötét, belül zárt fülkékre osztott autóbusz, s hogy hányan s kik szorongunk itt, azt csak némi kopogás után tudtuk megsejteni, ha valahol a doboz megállt. Lehetséges volna? A szomszéd cellából Veress Pali jelentkezett, távolabbról Jordáky Lajos. Mi történt? Az egyidejűleg letartóztatottak a pártkeretből, a munkásmozgalomból valók, tehát most már nem a Magyar Népi Szövetség kérdése van soron. A bukaresti kiszállásnál felfedeztük Demeter Jánost is, bár ekkorra már ránk rakták az ismert pléhszemüveget. Néhány suttogva váltott szó Veress Palival megpróbált volna elvtársi kitaratást, bátorítást sugalmazni, de egy ór rávágott Palira, okosabb volt hallgatnunk.

Egymástól függetlenül helyeztek el, körülbelül ugyanoda kerültem, ahová már az első letartóztatás után. Talán a lelki visszakapcsoló-

dás a már egyszer megszokottra nyugtatott meg? Mindenesetre, amikor úgy harmadnapra felkísértek a vizsgálat szobájába s levették orromról az ormótlan szembekötőt, úgy éreztem, teljes erőmben vagyok. Egész stáb várt rám, alhadnagytól ezredesig mindazok, akik ügyemmel mostantól foglalkozni fognak. Egy már a múltból ismert arcú államvédelmi tiszt megkérdezte:

– Nos, mit gondol, miért van itt újra?

Nyugodtan válaszoltam:

– Úgy veszem, hogy hadgyakorlatra hívtak be!

Egymásra néztek; furcsának tűnhetett a válasz, majd a kérdező felvilágosítást kért, mit értek én hadgyakorlat alatt?

– Kérem, a múltban is szívesen adtam felvilágosítást életem bármely mozgalmi szakaszáról, s ha önöknek a valóság ismeretére újra szükségük van, mint a párt régi katonája rendelkezésükre állok.

Csönd. Levittek a cellámba. Itt elsötétül az emlékezetem, nem jut eszembe, hogy egyáltalán volt-e valaki akkor velem egybezárva? Át kellett gondolnom újra a velem történeteket, most már annak ismeretében, hogy Luka Lászlót lebuktatták, s íme, egyazon megítélés alá kerültem olyan párteberekkel, mint Veress Pál s a tudtommal már régebben háttérbe került Jordáky Lajos. Egyelőre nem értettem, miért lehet itt Demeter János is, hacsak nem egykori polgármesterhelyettesi működése körül van tisztázni való, vele azonban a régi ba-

rátságon kívül semmi kapcsolatom nem volt. Mint izgalmas rejtvényt, igyekeztem magamban megfejteni mindazt, amit valaha is átéltem, s ami bármely szempontból félreérthető vagy éppenséggel félremagyarázható lehet. Neki-gyűrködtem tehát megintlen a mozgalmi esz-mecserének, melyre különben méltóbb körülmények közt, emberségesen, elvtársi módon is sor kerülhetett volna, hatalmi önkénykedés nélkül... Szentül meg voltam győződve, hogy az igazságnak e kényszerű körülmények közt is újra érvényt szerezhetek.

Hosszú, lassú, végtelenül vontatott kihallgatási szakasz következett, olykor hónapokig sem szólítottak elő. Másfél esztendő az életemből, most azonban változatlanul a föld alatt, még egy szinttel lejjebb, mint a betonasztalon csikk-foltokkal jelzett s még azontúl is tartó múltkori kihallgatások során. Emlékezésem most már úgy oszlik meg az emeleten folyó „hadgyakorlat” s a Bukarest alá ereszkedett batiszkáf élményei között, hogy egyre halványabb a mozgalmi rész, de annál színesebbek az élmények odalent a mélyben.

Másfél év alatt maga a kihallgatott is beletanul a nyomozás gondolatmenetébe, s csak rájöttem, miről is lehet szó. Az érdeklődés az antifasiszta ellenállás iránt erősödött, s a Magyar Népi Szövetségben vagy körülötte zajlott mozgalmi események helyett most már inkább a belső esz-mecserék, viták, személyi ellentéteink lettek az ankét tárgyai. Egyre inkább úgy látszott, hogy valamilyen koncepció szerint –

esetleg feljelentésekre alapozva – a mozgósított államvédelmi szervek összefüggést keresnek az Erdélyi Párt elnökének, Teleki Béla grófnak Észak-Erdély megtartásával kapcsolatos magyar kiugrási elképzelései s a felszabadítást követő nemzetiségi szervezkedés között, ami mindenképpen vakmerő játék volt, mert éppen a baloldal, a kommunisták, az MNSZ reálpolitikáját, a román demokratikus erőkkel való szövetkezés és közös hatalomra jutás érdemeit vonta volna kétségbe, visszamenőleg felszámolva a népi erők közös vívmányait... Nem véletlen elszólás volt, amikor egy, a kelténél szabadabb szájú „anketátor” egyenesen a szemembe vágta, hogy ne hivatkozzam illegális együttműködésekre Józsa Bélával, mert vértanúság ide vagy oda, ha a horthysták nem ölték volna meg, úgy most ő is itt ülne velem együtt a gyanúsítottak közt. Máskor egy ugyancsak önmagáról elfeledkezett nyomozó közeg az egész erdélyi magyarságot bélyegezte meg revizionistának! Kivételes jelenségek voltak ezek, talán megoldozásomra szánt taktikai bedobások, általában azonban a múlt kutatása – legalábbis az én tapasztalatom szerint – tárgyilagosan (mondhatnám inkább: szabványosan) folyt, nézeteimet kifejtettem, s ha nem is minden akadékoskodás, beleszólás, egyes szavak körül kitört fogalmazási perpatvar nélkül, de végül mégis nagyjából kívánságom szerint kerültek papírra.

A szakmai trükkökön átláttam. Egyszer például Méliusz József aláírásával olyan szöveget

raktak elém, amelyben egy 1938-ban köztünk levélben lepergett vita pontosan ellenkező beállításban szerepelt: amit én írtam (bevallom: tévesen), azt mintha Méliusz állította volna, s amit ő írt nekem (igaza volt), az került az én tollamra. Oláh György budapesti újságíró Egyedül vagyunk című folyóiratának első számát ugyanis én – nem egy haladó magyarországi író barátommal együtt – népi megmozdulásnak ítéltem meg, de a jobban informált Méliusz Temesvárról nagyon helyesen levélben oktatott ki, figyelmeztetve a lapalapítás mögött felsejlő jobboldali veszélyre. Hogy miért kellett a tényeket megfordítani, méghozzá az én javamra? Megmondtam a dolgot úgy, ahogy volt, kijelentve, hogy vagy Méliusz barátomnak ment el az esze, vagy az aláírásával ellátott szöveg nem az igazi. A papirost szótlannul visszavették, többé szóba sem került. Beugratási kísérlet lehetett az is, hogy szépen felcicomázott hajú nők arcképeit mutogatták nekem, valljam be, kit ismerek közülük, s amikor hosszas ellenőrző töprengés után megmondtam, hogy soha egyiket sem láttam, nevetve közölték, hogy ezt ők is tudták. Nem csoda, hogy lassanként teljes érdektelenség alakult ki akár a nyomozók részéről, akár az én részemről a jócskán megunt tárgykörrrel szemben, s mind-ebből arra következtettem, hogy a nyomozás megint holtpontra jutott, s közeledik a második szabadulás.

Lent a batiszkáfbán (román cellatársaim submarinnak, vagyis tengeralattjárónak nevez-

ték), ahová csak az alagsorból nyíló csigalépcsőn lehetett lejutni, közben érdekes ismeretésekre tettem szert, ami új s újabb meglepetésekkel szolgált, mintha csak világ körüli úton járnék. Ide került s napokig hallgatott egy kínai vattaruhába öltözött fiatalember, akiről aztán mégiscsak kiderült, hogy máramarosi zsidó (ő maga jelölte így meg magát). Kiszökött az országból, beállt Algériában a francia idegenlégióba, bevetették a vietnami felkelők ellen, hadifogságban marxista kiképzésben részesült s hazaengedték, de most tiltott határátlépés címen elítélve ide süllyedt közénk a mélybe. Alakját Gyomán megjelent kis könyvecském-ben bemutattam egy felszólalása erejéig, holott róla kisregényt írhatnék. Anyanyelve magyar lévén külön is mesélt nekem kalandjairól, egészen addig, míg „Ho Si Minh fia”-ként átképezve a hadifogságból el nem bocsátották. Tőle hallottam, hogy a franciák a hozzájuk vetődött magyarokat és törököket tartották a legbevalóbb katonáknak, bár – mint mondotta – egyik tisztjük figyelmeztette őt is, hogy azért tévedés azt hinni, Attila győzött volna Catalaunumnál. Nos, ide kellett a fiúnak érkeznie, hogy ezt a célzást Attilára magyarázataim alapján végre megértse.

Groteszk jókedv uralkodott itt a tengerfenéken. Az idő végtelenre tágult, s kiesve a világ minden ritmusából egymás szórakoztatásában kerestünk vigaszt a fülledt levegőben. Jellemző volt esetem egy másik zsidóval (ő is annak vallotta magát), aki – állítása szerint – egy palesz-

tinai céggel kötött feltételes megállapodást, hogy „rendszerváltozás esetén” a romániai erdők fáját narancsosládák tömeges gyártására használja fel. Ilyen képtelenségre csak hasonló évődéssel lehetett válaszolni. Kifejtettem neki, hogy Palesztina történelmi jogon magyar birtok II. Endre királyunk óta, akinek „jeruzsálemi király” címe áttételesen a mindenkori magyar államfő örökségének tekinthető. Avagy nem fekete humor volt-e Jules Verne *Sándor Mátyás* című regényének hónapokon át továbbfűzött meséje, amellyel egy öreg román szabadkőműves nagymestert szórakoztattam, önkényesen megduplázva a történetet saját parttalan fantáziámmal, amíg le nem hűtött egyszemélyes hallgatóságom ama fogadalma, hogy szabadulása után meghozatja magának az ismeretlen művet Párizsból.

Közben néhány hétnyi késéssel ugyan, de hozzánk is elért Sztálin halálhíre. Rabtársaim közömbösen fogadták az eseményt, engem megremegtetett. Ma, a „sztálinizmus” megbélyegzése idején, érthetetlennek tűnhetik valómásom, de a műfaj hitelessége szempontjából emlékiróhoz méltatlan volna volt-magam meghamisítása. Inkább magyarázzam meg egykorú hangulatomat. Már ifjúkoromban harcot kellett vívnom Csehszlovákiában a trockistákkal, akik alábecsülték a nemzeti és parasztkérdést, tagadták a szocializmus egy országban való felépítésének lenini elméletét és sztálini gyakorlatát, szektás megszállottak dühével támadták a Szovjetuniót, s a sztálini alkotmány helyett,

melyet Makszim Gorkij a szocialista humánus diadalának fogott fel, egy permanens forradalom és „vörös terror” elméletét hirdették. A politikai tudományok tiszta forrásának Lenin tanítását tekintetem, s ahol Sztálin a leninizmust képviselte, mindkettejük egyszerű dunavölgyi tanítványának és közkatonájának éreztem magam. Tudtam a hibákról, túlzásokról, következetlenségekről, de az ellentmondások magasabb fokú feloldásának tekintetem a nagy honvédő háborút, s mint erdélyi magyar, nemzetiségem dolgozóival egyetemben a felszabadítás, sőt a Maniu-gárdákkal szemben a kétszeres felszabadítás nagyját tiszteltem a generalisszimuszban, egyetértve a Magyar Népi Szövetség reálpolitikáját felkaroló RKP hivatalosan vallott felfogásával. Illúzió vagy sem, én bizony a börtön fenekén, a gyanúsítások mérgezett légkörében is a Szovjetunió és Románia szorosabb együttműködésétől vártam a körülöttünk támadt zavar letisztulását, s amikor a vizsgálók egyik termében váratlanul szembetaláltam magam Sztálin fekete gyászszalaggal átkötött arcképével, s ezzel hitelessé vált a kerengő halálhír, bizony úgy éreztem, hogy most már teljesen kiszolgáltatottja vagyok névtelen, ha nem is ismeretlen ellenségeim cselszövésének. Zárókő hullott ki gondolatrendszerem boltozatából.

Növekvő bizonytalanságban telt el újabb néhány hónap. Lila színűre vált körmeimet mutogatva kicsikartam az engedélyt napi félórás sétára. Zárt udvaron kerengtem egyedül, csak

a magas falak közé foglalt kék eget s báránnyel-
hőit láthattam 1953 nyarából. Igaz, valami ér-
zékletes káprázattal újra meg újra Rebi kerek
és mosolygós arca töltötte be a mennybolt szá-
momra jutott darabját. Ez megnyugtató, s
szinte vártam a látomásra, ha kimehettem a las-
sanként meghitté vált lichthofba. Ősz volt? Tél
eleje? Fogjam a csomagomat, kifele! Mozgás
mindenfelé, lábdobogások, egy pillanatra meg-
pillantottam Jordákyt és Demetert. Váratlanul
felbukkant Csögör Lajos is, tehát idekapcsol-
ták. Mindhárman útra készen kerültek elő a
bugyrokából. Bilincset raktak ránk, először éle-
tünkben, s lódulás! Megint elválasztottak egy-
mástól, ki-ki más kis teherautóba került szuro-
nyos örrel, le kellett feküdni, hogy a járókelők
meg ne lássanak. Az Északi pályaudvaron egy
személyvonat más-más fülkéjébe vezettek ben-
nünket, itt már szabadon láthattak az utasok.
Ültem egy ismeretlen katona mellett, a vonat
elindult, az üvegajtón át lestek bennünket a
kíváncsiak, közben be is telepedhettek a sza-
bad helyekre. Néma részvétet véltem kiolvasni
az arcokból, amint zavartan elfordultak, ha rá-
juk néztem. Egy orosz katona örömmel együtt
engem is meg akart kínálni pálinkájával, de
nem fogadtuk el.

Hová visznek? Minden lehetőség végigsu-
hant agyamon. Talán Nagyenyedre vagy Sza-
mosújvárra? De hiszen nem volt még tárgyalás,
nem ítélték el, nem dughatnak be a foghá-
zakba. Hallottam egyszer olyasmiről, hogy po-
litikai foglyokat ítélet nélkül is ólombányába

vagy hasonló helyre vittek Nagybánya mellé, talán ez vár ránk? Vagy lehetséges, hogy Kolozsvárra megyünk, s ott lesz a per? Még ez látszott a legvalószínűbbnek, s ebben az eshetőségben rejlett valami örömsugár is. Végre eldől a sorsunk, méghozzá családunk közelében, s láthatjuk majd szeretteinket. Minden várakozás megdőlt, amint vonatunk elhagyta a kolozsvári állomást (legalább ablakból láthattunk valamit városunkból), s gördültünk tova. Csak nem Magyarországra dobnak át? Ott volna velünk valamiféle terv, annyi évvel a Rajk-per után? A töprengés véget ért, amint Nagyváradra értünk, ahol már várt a rabszállító duba. Új, még friss mész- és vakolatszagú épületben kötöttünk ki, számbavétel egyenként, egy kíváncsi tiszt még meg is kérdezte, ugyan mit vétetünk? Aztán ki-ki megkapta a maga üres celláját, én egy folyosóra kerültem rektor-elődömmel, Csögör Lajossal, ferdén szemben nyílt az ajtaja.

A börtönélet számos új meglepetése várt rám. Egyszer már az változatosságot hozott, hogy egyedül voltam! Beoszthattam időmet, órákat adtam magamnak németből és franciából, itt szoktam rá, hogy az egyik falat táblának használjam, s történelmi térképeket, városi alaprajzokat fessek fel képzeletben s mégis egészen konkrétan a felület finom rajzolatai – repedések, foltok, görbületek – közé. Két fiatal magyar posztolt a folyosónkon felváltva, kialakult köztünk a barátság. Kinyitották Csögörnél is, nálam is a cellaajtót, hogy szabadon

diskurálhassunk, s előzetes megállapodás alapján csak akkor mordultak ránk ékes káromkodással, jó hangosan, s csapták ránk az ajtót, ha a szolgálatos tiszt közeledett. A két marcona ör időnként beszámolt arról, mit játszanak a színházban, karácsonykor mákos kaláccsal kínáltak meg, s nem tudták, milyen fájdalmat okoznak, amikor megsúgták, hogy a Magyar Népi Szövetség feloszlott.

Csőgör Laji már tudta, s átkiáltotta hozzám: meglesz a per! Csakugyan felhívtak, közölték, hogy jelöljek ki ügyvédet, s kérhetek otthonról csomagot is. Boldogan írtam haza oly sok idő múltán egy lapot, Nagy Tibor kolozsvári ügyvédet javasolva védőmnek, s kértem fehérneműt, meleg szvettert Rebitől. Már a tudat, hogy kapcsolat jön létre köztünk, s megtudja, hol vagyok, boldoggá tett. A csomag megjött, igaz, hogy a küldött élelmet utólagos beleegyezéssel a közös rabkonyhába adták, de nemcsak fehérnemű érkezett, hanem egy pompás báránybőr mellény is. Éppen jókor. A még befejezetlen épületnek ugyanis hiányoztak még az ablakai, s ha meg is volt az az előnyöm, hogy a cella magasába tekintve kiláthattam egy falnyíláson az égre, sőt megpillanthattam egy közeli templom kecsesen áttört barokk toronyhegyét, annál kellemetlenebb volt a beáramló fagyos levegő. Kemény tél volt. Éjjelre minden ruhadarabomat magamra öltöttem, így is fáztam, s ami különösen megviselt, az vesegyulladásom kiújulása volt. Állandóan vizelnem kellett. De hogyan? Este héttől reggel hatig

ugyanis rám volt zárva az ajtó. Hol a bögrémet töltöttem meg, s a magasba lóbálva hajítottam ki a locsadékot az ablaknyíláson, hol kiengedtem hólyagom tartalmát a földre, s kétségbeesetten kentem szét és szárítottam fel egy rongyos trikóval szégyenemet a padlón. (Ezt a tragikomédiát elmeséltem egyszer Páskándi Gézának, bizonyára ez ihlette *Üvegek* című novellájának megírására egy bizonyos Zsoldos Edgár nevű magános albérlőről, aki nem jut el heteken át a lakóház éjjelre bezárt közös árnyékszékére, s vesebajos vizeletével sörösüvegeit tölti meg. Így került be a nagyváradi kalandom az irodalomba.)

1954 elején, még erős fagy idején, feleségem emlékezése szerint Lenin halála évfordulóján vagy a körül került sor a perre. Átvittek mind a négyünket egy másik épületbe, ahol a katonai törvényszék működött, s itt néhány szót válthattam Nagy Tiborral. Tőle tudtam meg, hogy feleségeink is itt vannak, igyekeznek hozzánk férközni. Miért választottam éppen a párton kívüli ügyvédet? Embersége miatt. Mint bíró az antifasiszta ellenállás idején hozzásegített bennünket a kommunista foglyok kiszabadításához, részt vett az MNSZ munkájában (Kolozsvár nemzetgyűlési képviselőjévé választottuk), ismertem szigorú jogi gondolkozását, s nem kellett attól tartanom, hogy eltér a törvényességtől. A törvénytől pedig nem kellett félnem, csak a törvényszegéstől... A zárt ülésre váratlanul felvonult egy egész katonai tancsoport, nyilvánvalóan tanúi akartak lenni az ese-

ménynek, hiszen a hazaárulás vádja lebegett felettünk, s kemény ítélet volt várható. Már ha a vádat bebizonyítják! Egymás után hallgattak ki bennünket, s amint sejtettem, a Teleki Bélával való 1944-es antifasiszta összefogásból indult ki a vádemelés. Nem tudom már, más mit és hogyan válaszolt a kérdésekre, valószínűleg a magam mondandójára összpontosítottam figyelmemet, amit jól is tettem, mert a feltett kérdések mögött csapdák rejlettek. Saját vallomásaim egyes kiragadott mondatait úgy szerelték egymásba, mintha a Hitler-ellenes mozgalomban azonos elvből indultunk volna ki, mint a régi Horthy-rendszert megmenteni akaró grófi frakció, s erélyesen – végre nagyszámú hallgatóság előtt – kellett ezt az értelmezést visszautasítanom. Még a tárgyalás jegyzőkönyvének rám vonatkozó részét is – törvényes joggal élve – csak akkor írtam alá, amikor a szövegezés kétségtelenné tette, hogy az Erdélyi Párt velünk tartó szárnyával ellentétben a mi tiszta célunk kizárólag a fasizmust legyőző erők támogatása volt, a felszabadulás után ezekhez a szovjet és román erőkhöz csatlakoztunk, s az Országos Demokrata Arcvonalban vettünk részt az új Románia felépítésében. Mindössze annyit ismertem el, hogy a Teleki család kívánságára társaimmal együtt beadványban kértem Rogyion Jakovlevics Malinovszkij marsalltól a közben letartóztatott Teleki Béla szabadon bocsátását, igazolva, hogy együttműködött velünk a fasizmus ellen folyó harcban, mire a grófit valahol Magyarországi területén szabadlábba helyezték.

Ezek után a tárgyalás törvényessége ellen nem is lehetett kifogásunk. Ügyvédeink magukkal hozták Kolozsvárról a mentő tanúkat, s Kohn Hillel professzor, régi illegalista párttitkárunk, Teofil Vescan professzor, harcos román elvtársunk, valamint Fogarasi József és Neumann Jenő, a Bolyai Tudományegyetem jogi karának tanárai, bátran ki is állottak mellettünk. Egy szünetben a vádlottak padját elválasztó korlátig nyomakodott Rebi, s a legnagyobb örömmel ajándékozott meg: ha át nem is adhatta, legalább megmutatta Ferkő és Andris fiam fényképét. A tárgyalás lezajlott, mehettünk vissza celláinkba. Jó ideig nem is tudtuk, mi történt, csak rendre derült ki, hogy az ítékezés egyszerűen elmaradt. A katonai törvényszék elnöke nem vállalta a dróton kapott utasításokat, s bizonyítékok hiányában felmentésünket javasolta. (Csak szabadulásunk után, újabb másfél év múlva, tudtuk meg, hogy a hadbíróát menesztették állásából, s milyen furcsa az emberi sorsok alakulása forradalmi időszakban, a professzori állásába visszakerült Demeter János közbenjárására rehabilitálták őt is.)

Visszaszállítottak Bukarestbe. Tavaszodott. Nem túlzás: vígan indultunk útnak. Most már bilincs nélkül, két kedélyes államvédelmi tiszt kíséretében, gyorsvonaton, közös fülkében. Az volt a benyomásunk, hogy kísérőink szabadon bocsátásunkkal számolnak. Az Északi pályaudvaron másoknak adtak át, az állomásőrség ablaktalan fogdájában kellett várakoznunk, míg

értünk jöttek. Ismeretlen helyre kerültünk, valahol a belvárosban. Engem egymagamban egy szalmazsákokkal telt raktárba csuktak, szinte hiányoztak a régi meghitt bukaresti cellák. Rejtélyes csönd, rideg őrség, panaszaimat visszautasító katonaoorvos. Elmúlt a nyár, beköszöntött az ősz, de mindezt csak ujjaimon számitgathattam ki, a levegőre ugyanis nem engedtek. Végül mozgás támadt, kiderült, újabb per következik. Hát nem unják meg? Újra Nagy Tibort jelöltem meg ügyvédemnek, s 1954 októberében megint katonai törvényszék elé kerültünk. A védőügyvédek közt örömmel üdvözöltem Tunyogi Csapó Gyulát is, őt Csögörék kérték fel, s együtt érkezett Nagy Tiborral. Feleségeinket nem engedték a tárgyalásra, a hangulat különben is baljós volt, nem értettük, miért. Egymás mögött ültünk sorban a tárgyalóterem szélén, nem négyen, hanem egy ismeretlen ötödikkel, egy marosvásárhelyi orvostanhallgatóval együtt, máig sem értem, ügyünkhöz mi köze lehetett. Meglepetésünkre a vád tanújaként elővezették Venczel Józsefet, akiről nem is tudtam, hogy letartóztatásban van, sőt már el is ítélve 12 esztendőre. Az ügyész kérdéseire elmondta, hogy a párizsi béketárgyalásra annak idején panasziratot küldött a nemzetiségi sérelmekről, ezért kapta büntetését. Nekiszégezték: ki tudott a jelenlevő vádlottak közül az ő akciójáról? Amilyen hitbuzgó katolikus, csakis az igazat vallotta mindig (akárcsak én kommunista voltomban), s Csögör, Jordáky, Demeter esetében azt mondta,

hogy tőle ugyan nem, de mástól esetleg tudhat-
tak róla, amikor pedig rám került a sor, egye-
nesen arra hivatkozott, hogy éppen ellenem
szervezte a panaszirat összeállítását, tehát
semmiképpen sem értesülhettem az akcióról.

Kevésbé volt kedvező a védelem tanújának,
Albert Luncan alminiszternek a vallomása. Őt
Demeter János hívta tanúskodásra kiszabadítá-
sának körülményeiről. Még Léb Albert néven
politikai fogoly volt Kolozsvárt a Horthy-
rendszer idején, Demeter védte más kommu-
nista foglyokkal együtt, s megóva őt a depor-
tálástól, 1944 őszén részt vett kiszabadításá-
ban. Az alminiszter minderről nem akart már
tudni, s csak annyit ismert el, hogy cigarettát
kapott a börtönben ügyvédjétől, majd támadás-
ba ment át ellenünk, s azt a képtelenséget sü-
tötte el, hogy tüntetést szerveztünk magyar
zászlók alatt a hazaérkező román hadsereg el-
len, s embereink fegyveresen rontottak a románokra... Mit is lehetett volna erre válaszol-
ni? Kolozsvár munkássága vörös zászlók alatt
ünnepelte a hazatérő győzelmes román csapa-
tokat, s a görögkeleti katedrális közelében egy
ablakból Maniu-gárdisták lőttek a tömegre,
halálra találva két magyar munkást. Maga a
román belügyminiszter búcsúztatta az áldoza-
tokat a Nemzeti Színház előtt felállított rava-
tálnál. A hazugság mindenesetre jól időzített
bomba volt, nyilvánvalóan a katonai bíróság
befolyásolására. (Később, már rehabilitálásunk
után, egy fekete-tengeri nyaralóban összefu-
tottunk vele, bocsánatot kért, és téves értesü-
léseivel védekezett.)

Még fel sem ocsúdtunk a rosszízű meglepetésből, s már behozták a vád koronatanúját Teleki Ádám személyében. A kövér grófon most lötyögött a hús, régóta élhetett rabkoszton. Ez hogy kerül ide? Népszerű, közismert ember volt, Marosújvár ura, híres éjjeli lump, a Zokogó Majomban kocsisok ivótársa. Egyébként aranyos ember, operettdívát vett feleségül, gombát tenyésztett, fenntartotta magát birtokának kisajátítása után is. A katonai ügyész most élesen sorra vétette vele mind a négyünket, sőt...

– Nézzen oda! Ismeri a vádlottat? Mit tud róla? – hangzott a kérdés.

Teleki Ádi (ahogy városszerte becézték) rámeredt a legelől ülő vádlottra, s pergő nyelven válaszolt:

– Ismerem. Ez Csögör Lajos, a kommunista alispán. Találkoztam vele a Sétatéren, s közöltem, hogy mozgalmat indítok Észak-Erdély visszacsatolására Magyarországhoz. Egyetértett velem.

Máris felharsant a következő kérdés, most már a Csögör mögött ülő vádlott volt soron.

– Ismerem – vallotta a gróf. – Ez Jordáky Lajos, a kommunista párt kolozsvári titkára. Találkoztam vele a Malom utcában, s közöltem, hogy mozgalmat indítok Észak-Erdély visszacsatolására Magyarországhoz. Egyetértett velem.

Ezt a rendezést! A koronatanú négyszer mondta el ugyanazt a szöveget, csak a név és foglalkozás (minden esetben a kommunista köz-

életi funkció), no meg az állítólagos találkozás színhelye, a park, utca, tér változott. A szerencsétlen gróf csak ott zökkent ki a gyakorlatból, mikor a mögöttünk ötödikként meghúzódó ismeretlen következett. Megint a kérdés, Teleki már mondja is:

– Ismerem. Ez Veress Pál, a kommunista szakszervezeti...

Az ügyész bőszen félbeszakította:

– Nézze meg jobban!

A koronatanú még egyszer megfordult, s kiesve szerepéből megmondta, hogy ezt az ötödiket nem ismeri. Egyben vesebajára hivatkozva kérte, engedjék ki szükségét elvégezni. Kivétel, többet nem hozták vissza.

Így tudtuk meg, hogy Veress Pál vagy más perben kerül ítélőszék elé, vagy talán már hazaengedték. Teleki Ádi fellépése olyan mulatságos volt, hogy egy percig sem gondoltam veszélyre. Az ügyész azonban nagyon komolyan vette egy történelmi személyiség – egy Teleki gróf! – röpké bemondásait, s a vádbeszédben a legnagyobb büntetés kiszabását kérte a hazaárulókra. Engem külön kipécézett, olyan állítással, melynek értelmével máig sem vagyok tisztában.

– Nézzék meg ezt az embert! – szavalta szónoki hévvel. – Még a Szovjetuniót is félrevezette...

Sajnos nem jegyeztem meg, hogy itt miről volt szó, a fegyverszüneti szerződésről avagy a szovjet katonai közigazgatás bevezetéséről. Mindenesetre a teremben minden szem felém

fordult, a személyemet felnagyító értelmetlenség teljesen megzavart, s jól előkészített válasszom mindenre, amikor az utolsó szó jogán kifejthettem volna álláspontomat, belém rekedt. Egyedül Demeter János találta fel magát, bár az ő felszólalása is groteszkbe hajlott. Jogász fejével egy paragrafusra hivatkozott (a számot is megmondta), mely szerint Teleki Ádám úr tanúvallomása rá vonatkozólag nem vehető figyelembe, mert mint ügyvéd pert viselt ellene egészen a végrehajtásig egy bécsi cég megbízásából valami ki nem fizetett zongora miatt.

A tárgyalásról egyenesen Jilavára szállítottak bennünket. Most a belső körbe – a hírhedt Reduitba – kerültünk, külön-külön négy egymásba nyíló terembe, átsétálhattunk egymáshoz. Meglepő volt, hogy az itt egybezsúfolt 120 politikai fogoly közül többen tudtak már perünkről, sőt akadt egy görög nemzetiségű egykori román őrnagy, aki Teleki cellatársa volt, s látta-hallotta, hogyan kínlódik az éhező gróf hatféle hasonló szöveggel, hogy felkészüljön törvénytörési fellépésére. Hatféle szöveg? Szóval nemcsak Veress Pál volt tartalékban, hanem még valaki, de kicsoda? A görög nem jegyzett meg neveket, s így sohasem tudtuk meg, még ki maradt ki perünkből. Az ítéletet itt kellett megvárni, vegyes érzelmekkel. Én változatlanul hittem a szabadságra helyezésben, hiszen a Léb- és Teleki-féle tanúskodás ellenünk nevetséges volt, a többiek azonban hajlottak arra, hogy büntetést várjanak, legalábbis a lefogásunk óta eltelt idő mértékében. Csak a görög

ijesztett minket azzal, hogy bizony itt halál-büntetés jár, s hivatkozott Lucrețiu Pătrășcanu halálos ítéletére... Ez új hír volt, csak itt, az állandóan nyüzsgő, változó tömegben értesültünk a vezető kommunista politikus – egyébként a múltban nem egy vonatkozásban vitafe-lünk – tragédiájáról. Az örökké pesszimista Demeter János szinte belebetegedett abba az arányításba, hogy a román „elhajló” megsemmisítése után kiszámított ügy lehet a mi állítólagos „elhajlásunk” példaadó megtorlása. Amikor aztán egy öblös hang az udvarból a ferdén bedesz-kázott, csak alul szabad ablakhoz rendelt bennünket s felolvasta az 1954. november 2-án kelt ítélet szövegét, némi megnyugvással vehettük tudomásul az 5, 7 és 10 esztendő-s ítéleteket. Életben maradtunk, hogy igazunkért küzd-hessünk tovább! Egyelőre azonban papirosért és tollért-tintáért, hogy megír-hassuk fellebbezéseinket, s ugyanekkor a párt és a kormány segítségét kérjük a törvényességet megcsúfoló ítéletek ellen.

Ugyanezen ablakréshez hívta egyikünket Teleki Ádám is, amikor egy másik teremből sétálni vitték, hogy kényszerű hamis tanúskodásáért bocsánatunkat kérje.

A jilavai belső körben töltött néhány hónap a sokféle ember és csoport között csupa változatos-sággal telt el. Az itt talált cionista vezetők felkértek, tartsak nekik előadást Petőfiről (németül), fiatal katolikus papoknak a pozsonyi Szent Mártonhoz címzett koronázó dómot írtam le, s volt egy szekta románokból és magya-

rokból, akik lélek-lángocskákban hittek, a Jó és a Rossz örök küzdelmében, ők arra kértek, hogy Martin du Gard magyar fordításból ismert *Thibault család* című regényét meséljem el folytatásokban. Hálából egyikük, egy beszercei orvos, azt ajánlotta, hogy ha bajban vagyok, gondoljak az ezüst elefántra, ez megnyugtat. Jordáky a sűrűn meghirdetett különböző előadások közé beiktatta román nyelvű értekezését a XIX. század történetéről, de amikor Marxra került volna a sor, a hallgatók letácsolták, ilyesmivel ne zaklassák őket idebenn is... Végül csöndben egy sarokba húzódva, fenn a priccsen, magunknak szerveztünk marxista szemináriumot, két bukaresti ifjú pszichológus bevonásával, ezek marxisták voltak, de nem itt, hanem Izraelben akartak volna kommunisták lenni, s idekerültek, talán mert nem bíztak bennük.

Kezdeményeztünk próba-eszmeecseréket más gondolkozásúakkal is, kíváncsiak lévén, miként vélekednek ők például a nemzetiségi kérdés megoldásáról. Amint eleve feltételeztük, a nemzeti parasztpártiak világosan és félreérthetetlenül a kitelepítés mellett nyilatkoztak, esetleg elfogadtak volna egyéni asszimilációt, de más koncepció az erdélyi magyar kérdés rendezésére meg sem fordult gondolkozásukban. A vasgárdista foglyok nem mentek bele semminemű beszélgetésbe, nekik külön kurzusuk volt, éppen a bombagyártás és kézigrátnát-használat fogásaival voltak elfoglalva. Még a legtöbbet egy admirális előadásából tanul-

tunk, aki elmondta a szokott esti előadások egyikén, hogyan hozott Romániába a második világháború előtt Angliából kisebb hadihajókat, utat rövidítve a francia szárazföldi csatorna-rendszeren át. Érdekes volt egy bánsági föld-birtokos elbeszélése is Károly román király és Bethlen István tárgyalásairól vadászat közben az ő erdejében. Ilyen előadások alkalmából mi – figyelembe véve a sanda pillantásokat – óvatosan a priccs szélén vagy alatta helyezkedtünk el.

Hosszú sorban kanyarogtunk a havas udvaron, ha sétálni vittek. Én ujjaimmal a cirillbetűket rajzoltam magam elé, bent pedig egy kiemelt, benyálazott és beszappanozott ablaküvegre DDT-port hintve, magamnak alkalmi táblát készítettem, s a priccs fájából kihalált szilánkkal folytattam a tanulást. Ha már szlovákul tudok valamicskét, tanuljak meg oroszul. Érdekel a török nyelv is, megtanultam már vagy 200 szót egy dobrudzsai cukorkaárustól, aki mint volt csendőr keveredett ide, de hamar kiderült, hogy az illető nem tud jól törökül, lévén anyanyelve tulajdonképpen gagaúz. Az „enim kücsük usakom” (én kis fiam) megszólítás azonban fejemben ragadt, a kis Andris buksi képét varázsoltam vele magam elé.

Be sem melegedtünk Jilavába, vittek megint tovább. Előbb egy bukaresti elosztóba, onnan új állomásunkra, a Kárpátok déli oldalán fekvő Pitești városába. Nagy terem közepén csücsültünk mind a négyen egy vaságy emeletén, s csodáltuk a modern börtönt. Nagy ablakok,

világosság. Amint hamar megtudtuk a régebb-
ről bennlakóktól, a királyi diktatúra idején
húzták fel ezt az épületet, egyenesen a vasgár-
dista foglyok fogadására, s most mi is élvezhet-
tük tágasságát. Felhők, az égen átsikló repülő-
gép, csupa eredeti élmény. Egy Krakkóban
végzett jezsuita hitszónok telepedett közénk,
mindent tudott rólunk, vitára hívott ki. Erre
nem volt kedvünk. Hamar szétosztottak, elsza-
kadtunk egymástól. Hetekre ugyancsak tömeg-
szállításra kerültem, itt egy öreg őrnagy, Mihály
király volt hadtörténész tanára volt olyan szí-
ves, és színes babszemek segítségével egy kite-
rített pokrócon magyarázta el nekem szemléle-
tesen a román történelem nagy csatáinak lefo-
lyását, úgy, ahogy a fiatal trónörökösnek vala-
mikor – babszemek helyett élő csapattestekkel
a terepen – bemutatta. Végül begyömöszöltek
egy túlsúfolt kis cellába. Itt ismerkedtem meg
a görögországi román származású Teohari Mi-
hadaş franciaszakos tanárral, franciás könnyed-
ségű, meggondolkoztató versek költőjével. A
felső fekvőhelyen székelt, ünnep volt számom-
ra, ha hozzá felmásztam. Az ablakon át egy
magányos fenyőfára látott, ezt üdvözöltem leg-
előbb, aztán vendéglátóm Eminescu méla tit-
kaiba vezetett be, én meg cserébe Madách vi-
lágképét ismertettem. A feketesubások ellen-
forradalmába keveredett volt, jogosnak tekin-
tette elítélését, de hozzátette, hogy most, Sztá-
lin halála után, a szocializmus letisztulására
számít, s lehet, hogy kommunista lesz, de csak-
is saját belátásától függően.

Mire besötétedett, leszálltam a temesvári szerb alpolgármester vagy megyefőnökhelyettes mellé, már nem tudom pontosan, odakünn mi volt. Keménykötésű, komoly és hallgató férfit, partizánharcos, Ausztriáig végigverekedte egy szerb antifasiszta egységgel a háború utolsó szakaszát. Hogy került ide? Talán titoista? Nem, dehogy, mint egy romániai szerb napilap főszerkesztője s a szerb dolgozók művelődési egyesületének elnöke, határozottan Tito ellen állt ki, de megjelent Temesvárt Iosif Bogdan... A névre felvillanyozottan felfigyeltem, hiszen mögötte sejtettem a mi elgáncsolónkat és befeketítőnket. Nos hát, Bogdan, aki eredetileg Temesvárt volt gyermekorvos, a mi letartóztatásunkkal egy időben addig zaklatta ágytársamat, hogy jelöljön ki neki eleven titoistákat, kijelentve, hogy csak közéleti szerepet betöltő személyiségek érdeklik, míg őt magát nem rakatta bilincsbe, s repülőgépen magával nem vitte a fővárosba. Elítélték, mint a Gestapo ügynökét, egy sváb legényke hamis tanúvallomása alapján, aki történetesen az ő szülőfalujában kocsiskodott. Nem élt az utolsó szó jogával, vár.

– De hát miért nem tiltakozott? – kérdeztem kihívóan.

– Miért? Meggyőződésem szerint a bírák is tudták, hogy a vád nem igaz, s ha mégis elítélték, akkor emögött valamilyen magasabb politikai érdek húzódott meg, ez pedig csak idővel változik, s akkor majd visszatérek munkakörömbe.

Szóval Salamon Jóska! Nemcsak intrikált, amint mindig gondoltam, hanem az egész letartóztatási és peres művelet cselekvő részese volt! Most már igazán szembe kellett nézmem vele. Prágából ismertem, ott volt ő is diák, s mint a Kostufra (Komunistická Studentská Frakcia) tagja sokáig akadályozta a magukat már kommunistáknak valló sarlósok bekapcsolódását a Kommunisták Csehszlovákiai Pártjának forradalmi mozgalmába. Nacionalizmussal, antiszemitizmussal vádolt bennünket, míg Major István és Steiner Gábor országgyűlési képviselők a pártvezetőség nevében felül nem vizsgálták a diák-csúcsszerv negativista magatartását. Emlékszem, furcsa dolog derült ki. A szerv minden tagja kizárólag zsidó származású volt, sehol egy cseh, egy szlovák, egy német, egy magyar vagy ukrán-ruszin népi származék. Személy szerint kifogástalan elvtársakról volt szó, meggyőződéses párteberekéről, éppen csak egy érthetetlen közös jellemvonás, egy pártosnál pártosabb előítélet minden nemzeti jelleggel, népi valósággal szemben valóságos szektává fogta őket össze. A Kostufrát feloszlatták, s kinek-kinek kötelességévé tették, hogy megfelelő népi-nemzeti mozgalmakban, tárgykörben és nyelven – akár a zsidó szervezetekben is – helyezkedjenek el kommunista felvilágosító munkájukkal. Így jelent meg köztünk, történetesen egy nyilvános előadásom alkalmából, Salamon elvtárs. Engem Prágából elsodort a sorsom, ő hazament orvosnak Temesvárra, ott vett részt Bányai Lászlóval együtt az

illegális mozgalomban, s gyaníthatólag ő fogatta le Méliusz Józsefet, a MADOSZ ismert harcosát mint „angol kémét” a bevonuló szovjet csapatokkal, holott az íróról ő tudhatta a legjobban, hogy öntudatos kommunista, s a párt utasításai szerint él és cselekszik. Szerencsére hamar sikerült Méliuszt megalázó helyzetéből kimenteni, de a gyűlölködő személyeskedés később újra fellobbant. Méliusz egy cikkében a „kisebbségi élmény” szorongását emlegette, éltetve a belőle való felszabadulást, mire Salamon, most már Bogdan néven, a Romániai Magyar Szóban rögtön nekiment, előlegül későbbi meghurcoltatásához.

Itt sem melegedtünk meg. Csomagolás újra, levittek a vasútállomásra, várt ránk egy rabszállító vagon. Ilyen is van! Velünk hozták Venczel Jóskát is, vele kerültem egy szűk fülkébe. Barátok is voltunk, ellenfelek is, most egymáshoz kényszerültünk. Tapintatból nem érintettük a bennünket elválasztó kérdéseket. Én elsuttogtam a nemrég Csögör Lajitól frissen tanult Áprily-verset (a költő Nagyenyeden tanára volt, innen az ismeret), továbbadva a *Tetőn* hol lesújtó, hol felemelő sorait:

Ott lenn: zsibongott még a völgy a láztól.

Itt fenn: fehér sajttal kínált a pásztor.

*És békességes szót ejtett a szája
és békességgel várt az esztenája.*

Felülemelkedtünk a szó teljes értelmében szorult helyzetünkön, s az idealizmus és materializmus filozófiai árnyalatait, a humánus minden oldalon lehetséges változatait beszél-tük meg. Most már az sem foglalkoztatott, hová visznek, mindenesetre jólesett, hogy Kolozsvárt leraktak bennünket, s a törvényszék tágas fogdájában fürdővel vártak. Ez is csak elosztó volt. Felkerültem a Majális utcára, ismerős madárhangok áradtak be a cella szűk kis felső ablaknyílásán. Egy harcos papocskával zártak egybe, sohasem felejttem el megbarát-kozásunkat. Harangszó szűrődött be, a Szent Mihály-templom húsvéti harangszava.

– Kedvesem – mondtam az ifjúnak –, tudom, ilyenkor szívesen mondana szentbeszédet. Tudja mit? Mondja el most nekem, gyermekkoromat idézné fel...

A papocska kezébe temette arcát, bizonyára erőt merítendő, majd erős akarattal felém fordult s elkezdte húsvéti szónoklatát. Próba ez neked, gondoltam magamban, úgy kell most szólnod, hogy még az én pogányságomban is az emberség visszhangjára találj. Így is beszélt, megköszöntem.

Igen ám, de rövid idő múlva az Internacionálé hallatszott a Főtér felől. Május elseje volt. A papocska izgett-mozgott, majd megragadta karomat s így szólt:

– Bátyám, tudom, hogy ilyenkor szívesen mondana ünnepi beszédet. Kérem, mondja el most nekem...

Néhány percre a falnak fordultam, aztán én

is erőre kapva úgy mondtam el május elseji beszédemet a cellában, hogy megnyissam hallgatómban a teljes humánus zsilipjeit. Az eset nem került be az *Acéltükör mélye* igaz története közé, de elmondtam bukaresti szerzői estémén a Petőfi Művelődési Házban, s tapsot kaptam érte.

A kihallgatást egy magyarul tudó tiszt vezette, igazán emberségesen. Arra szólított fel, hogy minden beavatkozás nélkül írjam le neki a vitás kérdéseket és védekezésemet. Ez meglepett, úgy gondoltam, helyt adtak nagy nehezen beadott fellebbezésünknek, vagy talán az ellenünk áskálódok hitele csökkent. Megkockáztattam, hogy Kurkó Gyárfás és Méliusz József ismeretlen sorsa iránt érdeklődjem, s ha nem is egyenes, de valamelyest megnyugtató választ kaptam: élnek s az ő ügyük tisztázására is sor kerülhet... Sajnos volt aztán ellenkező típusú kihallgatóm is, az államvédelem orvosa pedig lehordott, mert nem álltam vigyázzba, amikor belépett az ajtón. Elmúlt.

Ragyogó tavaszi napon indultunk vissza Bukarestbe, most már autón, egy előzékeny idősebb tiszt kíséretében, akivel mindenről elbeszélgethettünk. Gyulafehérváron áthaladva, közölte velünk, hogy Márton Áron már otthon van, ami ugyancsak biztatóan hangzott, még ha perünkben a püspök nem is szerepelt. Eddig ismeretlen helyen, egy öreg kastélyépület udvarán kötöttünk ki, boltíves zárkába vezettek. Ez volt valamikor a Văcărescu család székelye, itt szerezhette Ienăchiță Văcărescu

1787-ben a híres verssorokat, amelyek Szemlér Ferenc fordításában éltek bennem:

*Örökségül hagyom reátok,
Ti, Văcărescu-unokák:
A román nyelvet ápoljátok
És szeressétek a hazát!*

Érthető megilletődéssel néztem körül, minden anyanyelv és minden haza megbecsülésével, s máris nekiláttam történelmi leckémnek, egy szalmaszállal újra a falra rajzolgatva képzeletbeli térképeimet. Most szlovák nyelvtudásom felújítására törekedtem, órák és szünetek beosztásával gyorsan múlt az idő. Csak a piszkos lepedő bántott, s amikor egy előkelő tiszti csoport nyitott a cellámba, s megkérdeztek, mi a kívánságom, megismételtem perújítási kérelmemet s tiszta lepedőt kértem. Még aznap éjjel levittek egy tágas fürdőmedencéhez, egymagam paskoltam ott a melegített vizet, reggel pedig motoszkálás, zaj a zárka ajtaja előtt. Meghallottam Demeter, Csögör, Jordáky hangját, s kinyílt csikorogva az én zárkám ajtaja is. Évek óta raktárban száradt holminkat visszakaptuk, s nyitott autón bevittek Bukarest központjába, ahol egy bizottság várt már reánk. Tagjai közül felismertem Avram Bunaciu igazságügyminisztert és a Kolozsvárról származó Augustin Alexa főállamügyészt. Mosolyogva, látható örömmel közölték velünk, hogy Petru Groza államfő kegyelemben részesített bennünket, s az az óhaja, hogy jelenjünk meg a

Bolyai Tudományegyetem törvényes elismerésének tizedik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen. Sajnos repülőjegyet már nem, csak gyorsvonatjegyeket tudtak nekünk biztosítani, előbb azonban egy tiszt kíséretében lementünk a La Fayette Áruházba, ahol az állam költségén tökéletesen felöltöztettek, még övről és nyakkendőről, kalapról és tavaszi felöltőről sem feledkezve meg. Csodálkozva – de óvatosan, tisztes távoból – szemlélte metamorfózisunkat az áruház közönsége.

Robogtunk szabadon haza, de örömünkbe fájdalom hasított. Jordáky egy román folyóiratot lapozott, s ott olvasta Gaál Gábor neve mellett a „regretat” (néhai) jelzöt. Tehát meghalt! Elkésve búcsúztattuk valahol Brassó és Segesvár között. 1955. május 28-án érkeztünk Kolozsvárra.

14

A szabadulásunk napján feladott táviratot Pasteur utca 14 alá címeztem, nem tudva, hogy családomat közben onnan kitették, de akadt egy becsületes postás, aki az új lakásra, Szabadság tér 19 alá elvitte a táviratot, s mert a feljáró már zárva volt, az Ursus vendéglő kertjéből kiáltozta fel az emeletre, hogy fontos hír érkezett... Kocsin mentünk befelé az állomásra, kora reggel volt, s íme, szemközt jön velünk Rebi, az állomásra sietve elém. Így aztán leszállhattam, s eltaláltam az új lakásba. Egy Rácz nevű ezüstműves özvegyének házában kaptak az enyéim jókora szobát és konyhát, ez a ház a történeti emlékezés szerint valamikor a kolozsvári bíróé volt, s ha igaz a Heltai Gáspár feljegyezte história, mely szerint itt az udvaron rakatta fel a hajdú az álruhás Mátyás királlyal a bíró fáját, akkor az itt zajlott le fél évezreddel ezelőtt. A kétszintes óriási pincében, ahol pityókát és hagymát tartogattunk, mindig áhítattal néztem körül, ez a rész egy befalazott kapualji felirat tanúsága szerint tagadhatatlanul középkori. Mindez később derült ki, most azonban leszedelődzködtem, s belépve a szobába megölelhettem végre az ágyukból tágra nyitott szemmel rám bámuló két fiút. Ferkő a takaró alatt rejtegette, hogy törött karja gipszben van, Andris pedig váltig azon gúnyolódott, hogy a távirat szövege szerint azt

üzentem édesanyjának: „...varrj otthon.” A főtéri templomra néző ablak alatt örömmel fedeztem fel íróasztalomat. A gyerekek iskolába mentek, s végre saját ágymban nyújtózkodhattam ki. Rebi nem kérdezett semmit, pergett-forgott, ment a gyárba, s rám bízta, hogy az éj-jel számomra elkészített ételekkel éljek.

Arra ébredtem, hogy Gáll Ernő tanártársam ül az ágy mellett. Az egyetemen már szétfutott a hír, hogy Csögörrel, Demeterrel, Jordákyval együtt hazaérkeztem, de hogy ezentúl mi lesz velünk, vagyis hogy visszatérünk katedráinkra, azt vendégem csak tőlem tudta meg. Álomból ocsúdva, valószínűleg furcsán zavaros lehetett a beszédem, legalábbis Gáll roppantul elcsodálkozott, hogy én a börtönben fogant tervemről, a Boldogság Könyvéről kezdtem beszélni. Egyelőre a visszahelyezkedés az egyetemre volt a közvetlen program. 1955. május 31-én került sor a Bolyai Tudományegyetem jubileumi ünnepségére. Mind a négyen hazatértek bevonultunk a terembe, s fogadtuk a szótlan kéz-szorításokat. Mint megtudtuk, távollétünk alatt Nagy István is megjárta a maga kálváriáját, a népi írókkal való szövetkezése miatt vonták felelősségre (holott ez a KMP javaslatára történt), majd elcsapták a rektorságból. Utóda, Bányai László hűvösen fogadott. Később tudtuk meg, hogy végigjárta a tanszéki pártcsoportokat, s közölte: vigyázat! csak amnesztiát kaptunk, egyébként büntetett előéletűeknek számítunk. Miért volt ez a közlés számára fontos? Pontosan nem tudom, legfeljebb sejtem,

hogy meghurcoltatásunkkal a maga örökösen gyanakvó, türelmetlen természete szerint egyetérthetett. Csak abban a mértékben vált irányunkban barátságosabbá, amennyire magában a pártéletben is újra szerepet kaptunk, igaz, csupán tanári munkakörünkben. Az is kiderült róla, hogy nem számolt hazatérésünkkel. Feleségem mesélte el, ahogy rendre szóba kerültek az elmúlt esztendő, hogy egy filmhíradóból szerzett tudomást Bányai László akadémiai székfoglaló tervéről: íróasztala mellől nyilatkozott Bălcescu írásainak az ő szerkesztésében készülő magyar kiadásáról. Rebi tudta, hogy az én szemelvényes gyűjteményem még második letartóztatásom előtt a kiadóhoz került, ezért az utcán találkozáskor keményen felelősségre vont a Bányait, hogyan nyergelheti meg az én munkámat a maga javára? Az ijedten védekezett, s ha a felelősségrevonás nem is, megjelenésem mégiscsak visszavonulásra készítette.

A Bălcescu-féle kéziratköteg visszakerült hozzám, s én újra nekiláttam a munkának, kiegészítve, dúsítva, részletes Bălcescu-életrajzzal ellátva az anyagot. Íróasztalom mellől ráláttam a Szent Mihály-templom falának gótikus csipkézetére, ez a látvány időtlen nyugalmat keltett bennem. Egyébként, közben vasesztergályossá vált feleségemmel magamat egyenlővé téve, könyvekkel és iratokkal újra benépesült öreg bútordarabomat „én tintás esztergapadom”-nak neveztem el, és ajnároztam. Itt készült el a kötet s *Nicolae Bălcescu*

válogatott munkái címmel végül is 1956-ban megjelent az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadónál. Ez lett a Haladó Hagyományaink sorozat legnépszerűbb kiadványa, élén Kovács Zoltán a nagy román politikusról készült festményének sikerült reprodukciójával.

Mindenekelőtt azonban jogi helyzetünket akartuk tisztázni. Támadt itt némi vita is négyünk között. Abban egyetértettünk, hogy sohasem folyamodván kegyelemért, okkal volt fenntartásunk a jogi elintézés módjával szemben, mely tulajdonképpen nem mentesített a vádak alól, csupán kegyelmet gyakorolt a büntetés hátralevő részének elengedésével. Hogyan is kerülhetett sor erre az államfői aktusra? Megtudtuk, hogy Nyilas György, régi illegalista társunk, a Kolozs megyei volt népörség parancsnoka, ez időben államvédelmi tiszt, Groza megbízásából az öreg Jordákyt, az idősb Lajost nyerte meg egy amnesztia-kérvény beadására, ez vontta maga után az egész elítélt csoport szabadlábra helyezését. Nem volt könnyű rávennem társaimat, hogy eredetileg még a börtönben benyújtott fellebbezésünk megismérlésével perünk felújítását kérjük. Volt olyan vélemény, hogy kockázatos a dolgot még egyszer felkavarni, hagyjuk a fenébe, de végül igazunk tudatában úgy állapotunk meg, hogy felkeressük az államfőt, s megköszönve a gráciát, tőle tesszük függővé, újítsuk-e fel a pert?

Groza Péter, mint a Nagy Nemzetgyűlés elnökségének elnöke, június 15-én fogadott ben-

nünket a parlament épületében. Megható találkozás volt, az elnök arcáról diadal öröme sugárzott, ahogy megpillantott s maga köré ültetett bennünket. Alig mondtuk el köszönetünket, máris átvette a szót, s bő magyarázatba kezdett. Összeesküvés? Nevetséges! Ő is találkozott ilyen vádaskodással. Kínában járt Mao Ce-tung vendégeként, s mikor hazatért, egy nagy székely államellenes összeesküvés hírével fogadták.

– Tudják, hogy én természetem szerint született ügyvéd vagyok – mondotta bizalmasan. – Alaposan kivizsgáltam az ügyet, s megállapítottam, hogy egy szó sem igaz. Olyanok találtak ki az egészet, akik a románoknál románabban akarták magukat megjátszani. Állandóan érdeklődtem az önök sorsa iránt is, de meg kellett várnom az ítéletet, hogy gyakorolhasam a kegyelmezési jogot. Megmagyaráztam Gheorghiu-Dejnek, hogy az egész vádemelés törvénytelen volt, mert a párizsi békeszerződés aláírásáig önöknek joguk volt Észak-Erdélyt Magyarország számára követelni, hiszen még nem voltak jogi értelemben vett román állampolgárok. Kommunista voltukkal sem kerültek szembe, mint ahogyan Dimitrov is kommunista maradt, pedig elvett tőlünk két megyét... Így aztán könnyű dolgom volt az amnesztiával.

Elhülve hallgattuk. Szóval tulajdonképpen ő is fenntartja a Teleki Ádám-féle hamis tanúvallomást! Hirtelen ötlettel egy anekdotát mondtam el nagy barátunknak. Régi megállapodásunk volt ugyanis, hogy találkozásainkat

egy-egy eredeti „igaz történet”-tel kezdjük, s az eltelt évek ellenére sem felejtettem el, hogy rajtam a sor. Az anekdotának mindig találnia kellett a helyzethez, nem takarékoskodtam tehát a szóval:

– Még 1921-ben történt, hogy IV. Károly volt magyar király Sopronból sereggel indult Budapest felé, hogy visszaszerezze trónját. A csehszlovák kormány azonnal mozgósított, s a belügyminiszter rendeletet adott ki, hogy 48 órán belül eltávolítandó az ország területén minden olyan címer, szobor, felirat, ami a Habsburgokra emlékeztet. Azonnal eltüntették Pozsonyban a Petőfi-szobrot, Komáromban a Klapka-szobrot, Losoncon a Kossuth-szobrot... Egy küldöttség rohant megmagyarázni, hogy Petőfi, Klapka, Kossuth éppen nem habsburgista volt, hanem a Habsburgok ellen harcolt... „Ezt mi talán nem tudjuk?” – kérdezte a prágai belügyminiszter, s hozzátette: „De hiszen éppen ezzel emlékeztetnek szobraik a Habsburgokra!” Hát így emlékeztetünk mi négyen is olyasvalamire, aminek az illúziójával éppen mi fordultunk szembe a helyzetet józanul mérlegelő reálpolitikánkkal.

Groza azonnal megértett. Arca elkomorodott, s a perújrafelvételbe beleegyezett. A kelő kérvényt azonnal beadtuk. Nekem külön is feltűnt a „székely összeesküvés” története, újra bepillantván annak a csoportnak az intrikáiba, mely pártot és kormányt félrevezetve minket dobott oda áldozatul.

Távollétem alatt Rebi szedett-vedett búto-

raink és értékeesebb könyveim egy részét munkás ismerősöknél rejtette el, ezeket hordtuk most haza, s visszapereltük a lepecsételt holmit is. Sikerült visszaszerezni a rádiókészüléket s egy író barátunktól a jó öreg Erikát, melyen mindmáig dolgozom. Az anyámnak és húgomnak, a rokonoknak és barátoknak küldött újabb megnyugtató lapokra megint befutottak a válaszok. Öregebbek lettünk, de annál nagyobb volt az öröm. Húgom Németországból ezekkel a sorokkal jelentkezett: „Nagy kő esett le szívemről, amint tegnap megjött leveled! Végtelenül örültünk valamennyien ennek az első életjelnek 3 év után! Márciusban volt ugyan egy éve, hogy apósodtól Svájccon át hallottam rólatok, de az a hír nem volt éppen megnyugtató, mamának persze nem is mutattam meg. Eléggé bánkódott szegény, s bizony én sem igen hittem, még valaha is hallani felőletek. Vajon lesz-e még egyszer alkalom arra, hogy megtudjuk, mitől lett fekete hajad ősz?” Az új-tátrafüredi tudószanatóriumból a régi barát, Fábry Zoltán válaszolt, következőképp nyitva levelét: „Edgár, kedves Edgár, életemnek egyik legboldogabb napja 1955. július 13-a volt, az a nap, melyen bekopogtatott kedves lapod. Ez olyan volt, mintha valaki holtaiból felébred és mi boldogan öleljük magunkhoz az élő valóságot. Edgár, Edgár, nagy a mi örömünk!” Még egy orvosi vizsgálat volt hátra, barátaim biztatására Marosvásárhelyre utaztam, ahol ismerős orvosok és baráti betegek vártak. Máig kezemben a belklinikában kiállí-

tott látlelet, minden normális, csak a szemem, a szemem, ideje volt szemüveget beszereznem.

Felmértem: nemzetiségi szervezet nincs többé, de megvannak lapjaink és fontosabb intézményeink, iskolák, könyvkiadók, színházak s az élen a Bolyai Tudományegyetem. Bákóban közben felszámolták a magyar iskolákat. Kemény Zsigmonddal szólva, aki 1851-ben *Még egy szó a forradalom után* című röpiratában önszaggató fájdalommal votiva tabulát aggatott sorsunk falára, hálából, hogy mégis megmaradtunk, most arra összpontosítottam minden akaterőmet, hogy a múlt nagy tanulságaival, hősök örökségét idézve, járuljak hozzá öfenntartásunk kényszerű új szakaszához. A Bălcescu-könyvvel egy időben, mely kelet-európai összefüggésrendszerbe volt hivatott helyezni a román–magyar történelmi viszonyt, újra elővettem egy még 1952-ben kidolgozott Gábor Áron-életrajz tervét. A hős székely műszaki felkészültségére hivatkoztam eredeti aratógépétől és lábhajtásos járművétől a népét „gyáristák”-ká képző ágyúöntésig, nem kis súlyt helyezve az ojtozi román pap leányával való házasságának jelkép-értékére. Hamar megtudtam, hogy a tárgykörrrel Bözödi György és Imreh István régebről foglalkozik, ezért tértem rá a Székelyföld iparosításának másik nagy álmódosójára, Benedek Elekre, felhajtva az Egyetemi Könyvtár mélyéről a csak meseírónak ismert publicista harcos politikai írásait, melyekkel utat tört a székely tömegek új életformája felé. Ebből lett is kötet, az 1956-ra el-

készült *Halljátok, emberek?* című gyűjtemény hamar követte a Bălcescu-szemelvényeket. Legelső közlésemet azonban az Igaz Szó fogadta el: még szabadulásom évében itt hoztam nyilvánosságra Móricz Zsigmondtól kapott leveleimet, összesen tizenháromat, mindegyikük az erdélyi valóság íróit szólította a Kelet Népe frontjára egy neobarokk úri restauráció kábultáival szemben.

Egyidejűleg adtam az Utunknak *Fábry Zoltán, az emberi méltóság szószólója* című írást, megtörve a stószai bölcs körül támadt hosszú csöndet. Levelezésünkéből tetszett ki, hogy – ha történetesen szabadlábbon is – neki ugyancsak hosszú elzárkózottságot kellett Csehszlovákiában elszenvednie töretlen néptestvéri humánuma miatt, s *A gondolat igaza* című írásgyűjteménye 1955-ig váratott magára. Barta Lajos, az élő magyar klasszikus bemutatása következett (egy darabját éppen ez idő tájt mutatták be Erdélyben, de senki sem tudta, ki is a szerző), majd saját erdélyi közelmúltunkból Józsa Béla közéleti szerepét, mozgalmi írásait és hősi áldozatát ismertettem, mintegy válaszul annak az ostoba nyomozónak, aki a vértanút is mellém ültette volna a vádlottak padjára.

Bizonyára belekontárkodtam volna nagy világbölcselek életművébe, ha kellő felkészültség nélkül, inkább csak börtönbeli töprengéseimen épülve, nekiláttam volna az oly részletesen elképzelt Boldogság Könyvének, de 1956 tavaszára mégis csak felröppenttem egy kis esszét

Elmefuttatás az emberi boldogságról címen az Utunkban. Itt kapott összegezést az, amivel hazaérkezésem másnapján Gáll Ernőt elképesztettem. Nem, mégsem volt pusztán játék, ahogyan logikai alapfogalmakban próbáltam kifejezni az egészség, a kényelem, a tudás, a szépség és a szabadság örömét, s ahogy ezeket az elemi boldogság-feltételeket megtoldottam a munka, a család, a társadalom, a pártosság és a hősiesség társas örömével, s – idézve magamban a fel- és alászánguldást celláimban – ezekhez is hozzátettem még az elmélkedés és az emberiség mind elméleti, mind gyakorlati követelményét. Ekkor már a Szovjetunió kommunistáinak XX. kongresszusa, Nyikita Szergejevics Hruscsov nagyszerű beszéde után voltunk, s többé semmiféle cenzúra sem gátolhatta meg, hogy életem teljes értelmével le ne írjam: „A dialektikus materializmus nem örül üresen, legfeljebb száraz dogma-bemagolóknak agyában. Ennek az élő világnézetnek áldott tartalma a legmagasabb rendű emberiség. A szocialista humanizmus, a proletárforradalom alfája és ómegája. Rajongó lángolás a haladásért, s minden ósdiság és kizsákmányolás izzó gyűlölete. Nem frazeológia, nem ráolvasás, hanem elmélet és gyakorlat egysége az emberi boldogság maradéktalan megteremtésére. Aki az emberiség ellen vét, aki az emberi boldogulást vakon és oktalanul gáncsolja, aki embertelen, az veszedelmesebb, még ha közénk valónak véli is magát, mint az, aki elméletben még hozzánk nem talált, de jót akar, szebbet és job-

bat a köznek. Aki nem humanista, aki nem ismeri az emberszeretet boldogságát, nem lehet szocialista, de aki egyszer szereti az embert, aki humanista, az minden különbség ellenére is a szocializmus szövetségese lehet.” Elbarnult *Utunk*-kivágásból bogoztam ki a már rongált szöveget, a cikk eltűnt az időben, de őrzöm annak a pillanatnak az emlékét, amikor megjelenése után felszaladt hozzánk Szabédi László, s ő, a rideg elemző, az örök bírálkozó, ezért az írásért – az egyetlenért több évtizedes barátságunk alatt – megszorította a kezem.

Végre megkaptuk az értesítést, hogy perünk várva várt újratárgyalására Bukarestben 1956. június 3-án kerül sor. Telve reménnyel utaztunk fel a fővárosba, ezúttal azokkal a tanúkkal együtt, akiket eredetileg is meg akartunk idéztetni védelmünkre, de akkor – az egy, ellenünk fordult Luncan alminisztert kivéve – nem kaptak meghívást. Ahonnan a Tito-ügy és a Rajk-per elindult, Moszkvában és Budapesten már más szelek fújtak, nem volt többé kétséges, hogy a másnnan kezdeményezett hazai koncepciós perek divatján túljutottunk. Mégis: közvetlenül a tárgyalás előtt váratlanul egy jól kiszámított újabb kihívás értett bele a dolgunkba.

Az Előre hasábjain (ez volt a Romániai Magyar Szó utóda) Kovács György ádáz, már címében is gyilkos indulatú kirohanást intézett több író társa mellett ellenem is, egyszerűen és hátba célozva nacionalistának bélyegezve egy *Utunk*-beli cikkem miatt. Kovács György írása

Gyom, amit irtani kell cím alatt különféle vádakkal irodalmi kivégzőosztag elé rendelte Földes Lászlót, Gálfalvi Zsoltot és Huszár Sándort a készülő országos írószövetségi kongresszus alkalmából, s ebbe a szériába illesztette be kifogásait az én *Irodalmi hídverés* cím alatt megjelent írásom ellen. Cikkemben én a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa szellemében megújuló csehszlovákiai szellemi élet eseményét, a prágai írókongresszust ismertettem pozsonyi források alapján, s kitértem arra a kettős szerepre, melyet a Szlovákiai írószövetség magyar tagozata tölt be egyrészt az ott élő magyarság szellemi önkifejtése, másrészt a cseh és szlovák irodalmi értékek magyarra fordítása s az egész magyar nyelvterületen való elterjesztése tekintetében. Ezen a „hazai és nemzeti” kettős elhivatottságon horkant fel Kovács György, ezt tartotta olyan nacionalizmusnak, amely szerinte a marxista-leninista tanítással ellenkezik... A képlet világos. Az a háttérbe szorult ultra-csoport, Iosif Bogdan és társasága, az utolsó pillanatban megpróbálta, hogy elébe vágjon rehabilitálásunknak, ezért a gyors igyekezet, nem is csak magyarul, hanem egyidejűleg a Scînteia és az Unser Weg hasábjain románul, illetve németül is gyomirtásra, megsemmisítésre szólítani fel a hatásuk alól egyre inkább mentesülő hatóságokat! Kovács György e feladatra alkalmasnak bizonyult, mert egyfelől realista prózájának tekintélyével népszerű volt, másfelől félenk és óvatos természetével – már csak papi

családból való származása s a Horthy-hadsergebeli zászlós tisztség miatt nemegyszer nyomásnak kitéve – hajlandó volt magát író társaival szemben kijátszatni. Támadása, melyre Tóth Tibor szlovákiai magyar író hamarosan visszautasítólag válaszolt, nyilvánvalóvá tette a növekvő ellentétet a régi kötöttségektől szabaduló pártvezetés és a – nevezzük nevén – erősen Berija-jellegű frakcionisták, a XX. kongresszuskor kibukott hiper-sztálinista csoport romániai lerakata között.

A per újratárgyalása a baljós belövés ellenére is szabályosan, kifogástalanul ment végbe. Idehozták Teleki Ádámot is, a gróf visszavonta hamis tanúskodásait, szerencséjére, mert így velünk együtt hazamehetett. Azzal a gyanúsítással szemben, hogy mi 1944 őszén nacionalista céllal szabadítottuk volna ki a börtönből a magyar kommunistákat, arra számítva, hogy segítségünkre lesznek egy feltételezett összeesküvő kalandorpolitikában, egy-egy annak idején kiszabadított román és zsidó tanú kelt védelmünkre. Megjelent a bukaresti katonai törvényszék előtt Gheorghe Timofi is, aki igazolta, hogy az antifasiszta ellenállás a Dél-Erdélybe tört magyar hadsereg és a Gestapo hátában nemzeti különbség nélkül minden haladó erőt egységbe vont, s név szerint éppen tőlem kapott ő is utasítást mozdonyok elrejtésére a Vasúti Műhelyekben... A rehabilitáció teljes mértékben kimondatott, s négyünk erkölcsi tekintélyének helyreállításával egyidejűleg történelmi elégtételben részesült az 1944-es

ellenállás, a Magyar Népi Szövetség működése s az észak-erdélyi kommunisták szerepe is az eseményekben. Nem véletlen, hogy a felmentő ítélettel egy időben adták vissza párttagságát Nemes Józsefnek is, aki átmeneti időben az Észak-Erdélyi Kommunista Párt vezető személyisége volt.

Most már sikerrel visszalőhettem Kovács György szerencsétlen förmedvényére. Két Budapesten megjelent történelmi regény, Tamási Áron Kossuth-díjas műve, a *Hazai tükör*, és Györy Dezsőé, a *Viharvirág*, a hajszálcsöveség törvénye szerint Magyarországon virágoztatta ki a román–magyar, illetve szláv–magyar népmúlt közös emberségét, s ez alkalmat adott arra, hogy *Népeink szép találkozására* cím alatt az Utunkban megismételjem felfogásomat az irodalom dunavölgyi híd-szerepéről. Mintha mindaz, amiért valaha, a felszabadulás és szocialista honszerzés mámorában, politikailag szót emeltünk, most az irodalom eszmei csataterrein indulna új győzelemre ... A székely és a palóc író, íme, a magyar fővárosban gyökereztetni most meg az egymásra találás élő nemzetköziségét, az egyetemes magyar irodalom sarkigazságává emelve szomszédainkkal közös sorsvállalásunkat! „A mai magyar irodalom egyetemességében sem reteszselhető el többé szomszédaitól – szegeztem le –, hanem azokkal együtt lélegzik és gondolkodik. A magyar irodalomnak ez az új, helyesen részletezett és jól összegezett felfogása semmi esetre sem »gyom, amit irtani kell«, nem nacionalista elhajlás, me-

lyet átok alá kell vetni az internacionalizmus nevében, mint ahogyan ezt Kovács György megkísérelte, hanem éppen ellenkezőleg: az a következetes nemzetközi értelmezés, mely kultúránk egészéből füstöli ki a nemzeti kizárólagosság és elszigetelődés polgári nacionalista maradványait.” Kovács György egy nyilatkozatban már rám mordult egyszer, közölve, hogy gyomirtó cikkének ellenem szóló vádjait változatlanul helyénvalónak tartja, de ez már csak utócsatározás volt. Következő könyvét, az 1907-es *Dali Jóska rózsája* című novellagyűjteményt „baráti öleléssel” ajánlotta, regénye, a *Döglött gránát* 1970-ben azzal a dedikációval érkezett, hogy „Szeretném, ha régi barátság melegét éreztetné Veled”, s „immár csak néma baráti kézzorítással” küldte el 1980-ban *A hadnagy és a tünemény* című új elbeszéléskötetét. A Bogdan-csoport végleg eltűnt, s a múltat feledtető baráti ajánlásokat olybá vettem, mint a régi mozgalmi társ önfelszabadítását egy megtévesztő lidércnyomás alól.

Két hétre „hazamentünk” (így mondjuk) Vargyasra a fiúkkal. Szegény Zsuzsa asszony tavaly még szabadon megláthatott, anyai türelemmel várva rám évekig, s a télen hirtelen meghalt. Most özvegyült apósom várt ránk. A kis sütőházban lobogott a vita esténként: bemenni vagy sem? Soós Péter sógorom, Ida férje, már benn van és megelégedett, mert keres annyit a kollektívban, ő feji a teheneket a hatalmas új istállókban, felesége meg a borjakat gondozza, hogy elkezdheték az építkezést a

Hagymás pataka mellett. A vasárnapi családi kalakából persze kivették részüket az én fiaim is. No de a sütőházban felpattannak az ellenvélemények, folyik a jövedelmek összehasonlítása, a mérlegelés: érdemes-e? Vargyason mégsem ez most a főkérdés. Itt a bánya! Amiről annyi szó volt a múltban, mostanra megvalósult, s máris másfélszáz férfi dolgozik a felszíni és föld alatti barnaszénfejtésen. Elkészült a vasúti szárnyvonal is, az acéldaruk kiemelte szén máris vagonoslag indul oda, ahol várják. Tele lettem új élménnyel a múlt és jövő feszítésében. Folklóranyagért nem kell kutatóba mennem, itt a Máthé házban még változatlanul a faragott mosdótálak, a lapítóra omló puliszka, az ízes ö-ző tájszólás, a lovak meg a sorrózás világa uralkodik, de a kollektivisták már számokkal érvelnek, s a falut elfogta a bányász-láz. Nem mennek többé világgá az emberek, cseléd sem kerül innen ki többé. Vargyas bányaközség, talán bányaváros is lesz belőle. Szokás szerint beszámolva az erdővidéki napokról, így kezdhettem *Utunk*-cikkemet: „Ide gyertek, költők, himnuszt írni!”

Kiszállás az elhanyagolt homoródalmási barlanghoz, körültekintés a Látóhegyről, száldobosi rokonok meglátogatása, átszekerezés Kisbaconba Benedek Flóra nénihez, most már a nyomdára kész Benedek Elek-publicisztika jó hírével, egy délután a szénfejtés tátongó gödreinél, a kis Zsuzsa keresztelője Pálléknál, vagyis Teri sógorasszonyéknál (ahogy itt mondják), nem győztem magamba fogadni ezt

a feltárult szabad világot! Ég és föld ragyogott, szebb volt minden, mint amit a cellákban magam elé álmodtam. Pedig nem múltak még el itt sem a barbár túlzások, a kegyetlen és okatlan áskálódások nyomai. A Művelődési Otthon elől eltűntették a gyönyörű székelykaput, kezdetleges elemek szerint ez a nacionalizmus, s faragóját, Sütő Béla népművészt úgy találtam a feldúlt kastélyban, hogy ablakdeszkákat fűrészelt egy bajszos idegen hangos parancsára. A Daniel-könyvtár, a híres levéltári anyag máglyán hamvadt el, s amikor Borbáth Károly, a leningrádi diák, mentegezni próbált egy-egy darabot, büntetésül kulácfmak minősítették... Folytassam? A néptanács ugyancsak más vidékről hozott elnöke, aki körülbelül ebben az időben került vissza a termelésbe, azt a véleményt hagyta hátra, hogy a tanult ember megbízhatatlan, legfeljebb állatösszeírásra jó. Ő volt az, aki homokfutóját az iskolaigazgatóval festette úri-sárgára. Egyelőre utánpótlás értelmiségben nincs, az agyonstrapált agrár-mérnök tüdőfertőzéssel kórházba került. Mégis! A változás itt csodálatos lehetőségeket ígér, s tudtam, sokban igen, de még több esetben nem fogok csalódni.

És mintha valami visszatérne abból az időből, amikor a közös hitlerista járomból szabadulva szívünk-lelkünk szerint két ország ölekezett. Hunyadi János halálának ötszázadik évfordulóján a Román Akadémia s a két kolozsvári egyetem történészei vendégül látták Budapestről Mályusz Elemér és Elekes Lajos

történészeket, s közös kiszálláson látogattuk meg Közép-Erdély mindama helyeit, melyek a magyar, román és délszláv emlékezésben oly jeles helyet betöltő hős hadvezér emlékét idézik. A zarándokút résztvevőit Constantin Daicoviciu vezette, s hol Vajdahunyad várában, hol Gyulafehérvárt nyílt alkalmunk a gondolatok, felfogások baráti egyeztetésére. Hogyan töltsen én be a nemzetiség híd-szerepét két nemzet hivatott tudományos képviselői közt? Egy közös ebéden tósztként hivatkoztam Nicolae Bălcescu magyarul éppen akkor megjelent *Magyarázó megjegyzések a rigómezei vagy koszovói ütközetről* című tanulmányára. Ez az írás már 1844-ben visszautasította megfelelő forráskritika alapján a törökeknek hízelgő Kalcondülész bizánci görög történetíró ama becsmérő állításait, melyek szerint a dél-szerbiai csatában a havasalföldi fejedelem csapatai elárulták volna Hunyadit, aki maga is titokban szaladt meg, cserbenhagyva saját seregét. A románok s Hunyadi becsületére egyaránt érzékeny szerző állítása – s ezt örömmel hangsúlyozhattam – legutóbb éppen a jelenlevő Elekes *Hunyadi* című, 1952-ben megjelent életrajzi művében kapott új igazolást, a források összehasonlítása alapján megcáfolva mind a havasalföldiek hűtlenségéről, mind a fővezér megfutamodásáról szóló hamis beállítást. A román csapatok fogságba estek, s lemészárolták őket, Hunyadi pedig a csatavesztés után volt kénytelen elmenekülni... Románia és Magyarország történészei közt kimondhattam

volna-e időszerűbben a szentenciát: „Bălcescu úgy védte meg a maga sértett román nemzeti büszkeségét, hogy egyben a közös magyar–román szabadságharcos hagyományokat elevenítette fel. Minket is magyar nemzeti büszkeség tölt el, amikor Bălcescu szép írását odatehetjük Zrínyi *Vitéz hadnagy-a*, Czuczor *Hunyadiász-a* és Arany Hunyadi-balladáái mellé. A két nemzeti büszkeség ma, a szocialista építés rendjén, találkozik újra emberségben, mint népeink s nagyjaink szívében mindig s örökké.” Vágó Béla tanársegéd volt a tolmácsom, a szöveget utólag az Utunk közölte.

Az már a mi benső lelki ügyünk, a megilletődés, ahogyan társaink közt ott álltunk a marosszentimrei templom kövén. A faluban nincs már magyar hívő, a kis gótikus épület, melyet Hunyadi a betörő törökök felett aratott egyik győzelmének emlékére emeltetett, elhagyatott. Évente egyszer jő ki ide egy református tiszteletes, a közeli téglagyár székely alkalmi munkásai gyűlnek ilyenkor köréje, s most itt kerengett a látogatók közt kulcsával a lelkész, hogy valami védelmet kérjen valakitől, ugyan kitől, nehogy a falusi gyerekek, mint minden évben, újra kövekkel betörjék az ablakokat. Jékely Zoltán járt itt ifjan, akkor még tizenegyen hallgatták a prédikációt, s ittlétét a költő így szedte versbe:

*Így énekeltünk mi, pár megmaradt,
– azt bünteti, kit szeret az Úr –
s velünk dalolnak a padló alatt,
kiket kiirtott az idő gazul.*

Most Mihai Roller, az akadémikus állt itt, fel nem fogva, hogyan kerülhetett ide egyáltalán s hogyan van még meg ez az üres templom, s mit akar a pap a kődobáló gyerekekkel... Engem a pusztulás jelképe, ha találkozom vele, újra csak munkára sarkall. Megőrizni és továbbfejleszteni népállományunkat, józanul helytállni a közös fejlődésben, hogy hivatást tölthessünk be mindenkor helyzetünk törvényei szerint, biztosítani békét és egészséget utódaink számára, örök folytonosságban. Ezt a feladatot töltöttük be, amikor a román demokrata erőkkel együttműködve felmutattuk a szocializmus tiszta kibontakozásának egy lehetőségét a román–magyar viszony rendezésében, s ragaszkodtunk igazunkhoz akár a börtön elviselésével. Csak az, akinek ez a jövőben is sikerül, mondhatja el Vörösmartyval: „Köszönjük élet áldomásodat, Ez jó mulatság, férfimunka volt!”

(Befejeztem 1985 május havában Kolozsvárt.)

URBÁN ALADÁR

Batthyány Lajos miniszterelnöksége

(Nemzet és emlékezet sorozat)

1848-nak egyik kevésbé ismert, a köztudatban Kossuth és Széchenyi mellett háttérbe szoruló alakja Batthyány Lajos, a magyar történelem első miniszterelnöke. Miként nyerte kormányalakítási megbízását, hogyan szervezte meg kabinetjét, milyen szerepet játszott a pozsonyi utolsó rendi országgyűlésen, miként zajlottak a kormány minisztertanácsai, milyen feladatokat vállalt magára Batthyány, és főleg: milyen eredményekkel járt bécsi és innsbrucki útja idején – ezekre kíván felelni a szerző új, ismeretlen anyagokat és összefüggéseket feltáró monográfiája.

FÜGEDI ERIK

Ispánok, bárók, kiskirályok

(*Nemzet és emlékezet sorozat*)

Fügedi Erik immár több mint két évtizede kutatja a középkori magyar arisztokrácia fejlődésének, struktúraátalakulásának és hatalmi térnyerésének folyamatát. Az *Ispánok, bárók, kiskirályok* nem csupán az e témakörben írott munkáinak elméleti összefoglalása, hanem a kérdéskomplexum időbeli kiterjesztése és egyúttal újragondolása is.

Ebben a kötetében az államalapítástól a Mátyás király halálát követő időkig kíséri figyelemmel a szerző azt a történelmi változást, amelynek során a főurak egyre inkább magukhoz ragadták az ország sorsának irányítását, s míg a korszak kezdetén az uralkodó hozta létre birtokadományaival az arisztokráciát, a végén már a főrendek adományozták – egy céljaikhoz felhasználhatónak vélt személynek – a királyi hatalmat.

Fügedi Erik új könyvében egy réteg elemző bemutatásával próbál meg választ adni arra a kérdésre, hogy miért és hogyan alakult ki feudális társadalomszerkezetünk jellegzetes, a nyugat-európai hűbéri felépítménytől oly nagy mértékben eltérő formája.

ZOLNAY LÁSZLÓ
Hírünk és hamvunk
(*Tények és tanúk sorozat*)

Körkép, körkép, körkép! Nem egy írás kapcsán elsütöttük ezt a szójátékot – de soha igazabban el nem mondható, mint Zolnay László párját ritkítóan gazdag, színes önéletírásáról szólva. Persze szólhatunk róla másként is: a szabadságszeretet és humánus, nemesi öntudat és dekadencia, polgári liberalizmus, játékoság sőt frivolság egyaránt jellemzi – mindezekfölött pedig: a való élet hiteles dokumentációja. Életé és halálé, életeké és haláloké, életvitelé és filozofikumé, nemiségé és politikáé.

Mulattató és megrendítő, olykor rémregény- vagy krimiszerű, ismét másszor szigorúan tudományos alkotás: évezredek régészete, évszázadok történelme, évtizedek élő emlékezete, egy nagy tudós és még nagyobb *ember* önmagát sem kímélő őszinte emlékezése Zolnay László utolsó – alighanem legnagyobb – könyve, amelyen haláláig dolgozott.

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ

Felelős kiadó: Kardos György

Sylveester János Nyomda 0125 Szombathely, 1986
Felelős szerkesztő Deák László Műszaki vezető
Sebestyén Lajos • Műszaki szerkesztő Fraunhoffer
Péter • A fedelelet Urai Erika tervezte • Kiadvány-
szám 8208 • Megjelent 20,9 /A5/ ív terjedele-
ben, Plantin betűtípusból szedve • MA 4986

ISBN 963 14 0697 0

ISSN 0324-797 x

„Túlvagyok már a baljós kétkaszás esztendőn, sietnem kell tanúvallomással, tekintet nélkül a megjelenhetőség idejére. Mert múltamhoz, annyi meg annyi társam erkölcsi korparancsához ragaszkodva semmiképpen sem kerülhetem meg a teljes igazat. A mi indulásunkban, harcainkban, eredményeinkben és meghurcoltatásainkban sorakozhattak hibák és félreértések, de lelkiismeretünk tiszta, s nincs miért szégyenkeznünk. Azért a jövőért dolgoztunk – Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában egyaránt –, amelynek a távlatai sohasem váltak kétségessé, s írásom őszintesége előbb-utóbb megkapja majd a nemcsak nekem, hanem nemzedékemnek is járó elismerést.”